

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

OSMANLI DEFTER VE MEZAR TAŞI
ARAŞTIRMALARINDA KAPIKULU PİYADELERİNİN
TESPİT KRİTERLERİNİN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet KÖKREK

İstanbul

Haziran-2022

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

OSMANLI DEFTER VE MEZAR TAŞI ARAŞTIRMALARINDA
KAPIKULU PİYADELERİNİN TESPİT KRİTERLERİNİN
İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet KÖKREK

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TOK

İstanbul
Haziran-2022

TEZ ONAY SAYFASI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TOK

Üye Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali BOLAT

Üye Dr. Öğr. Üyesi Abdullah UĞUR

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Metin TOPRAK

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**Osmanlı Defter ve Mezar Taşı Araştırmalarında Kapıkulu Piyadelerinin Tespit Kriterlerinin İncelenmesi**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Mehmet KÖKREK

ÖN SÖZ

Nullius in verba...

Bu çalışma, Osmanlı defter ve mezar taşı araştırmalarında kapıkulu piyadelerinin tespit kriterlerinin incelenmesini ve bu sayede günümüze dek kabul gören ölçütlerin doğruluk derecesinin belirlenmesini amaçlamaktadır.

Yüksek lisans programına başlarken, tez konumu Karacaahmet Kabristanı'ndaki yeniçeri şahideleri olarak belirlemiştim. 12 adaya yayılan mezarlıkta tespit edilen 16.445 adet mezar taşını, bugüne değin aralarında benim de olduğum pek çok araştırmacının kullandığı kriterlere bağlı kalarak taradım. Kriterlere uyan 912 şahide tespit ettim. Elde ettiğim bulguları sayısallaştırdım. Verileri incelerken kriterlerde sorunlu yerler belirmeye başladı. Şöyleki şahidelerin bir kısmının kitabesinde Cebeci, Topçu ve Top Arabacı Ocaklarına mensup kişiler için dikildiğini gösteren açık ifadeler yer almaktaydı. Bunların ortak noktası Kapıkulu Piyade Ocaklarından olmalarıydı. Aslı itibariyle bunun dikkat çekici yanı yoktu. Çünkü söz konusu ocaklar bugüne kadar ben de dahil pek çok araştırmacı tarafından Yeniçeri Ocağı'na bağlı, diğer bir söyleyişle Yeniçeri Ocağı'ndan kabul edilmekte, mensupları yeniçeri diye tanımlanmaktaydı. Dikkatimi çeken asıl sorun farklı ocakların aynı numaralı bölüklerine/cemaatlerine mensup kişilerin taşlarında başka başka sembollerin görünmesiydi. Açıklamam gerekirse: Cebehane'nin 2. bölüğünden olduğu belirtilen bir kişinin taşına kazınmış sembol ile Yeniçeri Ocağı'nın 2. bölüğüne mensup bir neferin taşında mahkûk olan başkaydı. Bulgunun en can alıcı noktası bu sembolleri nasıl isimlendireceğimdi: ya "Yeniçeri Ocağı'nın Cebeci Ocağı'nın 2. bölüğünün sembolü" ya da bugüne kadar yapılageldiği şekliyle "yeniçeri remzi" deyip geçecektim. İlki zaten kabul edilmekten uzaktı. İkinci tanım ise ne yazık ki bugüne dek benim de atladığım bir ispatı zorunlu kılıyordu: aynı örnek üzerinden devam edecek olursam, Cebeci Ocağı'nın Yeniçeri Ocağı'ndan olduğunun kanıtlanması gerekiyordu. Zira kitabesinde Cebeci Ocağı'ndan olduğu açıkça belirtilen bir kişinin hangi gerekçeyle Yeniçeri Ocağı'ndan kabul ettiğimi delillendirmem gerekiyordu. Diğer ocakların Yeniçeri Ocağı'ndan kabul edilmesi, yukarıda da belirttiğim üzere, Osmanlı tarihçilerince benimsendiğinden aralarından birine yahut birkaçına atıf yapıp konuyu geçirim inancıyla ikinci seçeneği ihtiyar ettim. Bütün hikâye de burada başladı. Atıf yapmak için yazılanlara göz atıp alanda söz sahibi isimlerin yayınlarını ayırdım. Fakat az bir süre sonra bahis konusu iddiayı ortaya atanların hiçbir kaynak,

gerekçe göstermemiş olması dikkatimi çekti. Dahası diğer iddia sahipleri de herhangi bir delil sunmuş değillerdi. Literatürde bu kadar sık kullanılan bir bilginin ispata ihtiyaç duyulmayacak kadar açık olması kabul edilebilirdi belki ama içime kurt düşmüştü bir kere. Bu yol ayırımında karşımda iki seçenek vardı. Bunlardan biri bugüne dek kullanılan yöntemi tatbik edip gözüme batan sorunları görmezden gelmek, ocakların sınıflandırılması konusunu da ispatı gösterilmeden ileri sürülen savlardan birine atıf yaparak, diğer bir tabirle otoritelere boyun eğerek, yelkenleri suda bir metin çıkartmaktı. Diğer yol ise sorunların üzerine gitmekti. İlk yoldan daha önce geçmiştim, istikameti de sonucu da belliydi. İkincinin istikameti dahi meçhuldü. Dahası bu yol, hemen hemen aynı nedenlerle sonlandıramadığım yüksek lisans çalışmalarına bir yenisini daha eklememe sebep olabilirdi. Kirpikle harman süpürmekten korkup kendimce bir orta yol ürettim. Tezimin adını bulgularımın ortak noktasını kapsayacak şekle getirerek “Karacaahmet’teki Kapıkulu Piyadelerine Ait Mezar Taşları” yaptım. Fakat tezin bu hâli de sorunları tamamen ortadan kaldırmıyor, içime düşen yanlış yolda olduğum kuşkusunu gidermiyordu. 16.445 adet taştan bir kısmını “bunlar kapıkulu piyadesidir” diyerek ayırmak için elbette kapıkulu piyalarının kimler olduğunu ve en önemlisi bunları diğerlerinden neyin ayırdığını göstermem gerekiyordu. Beri yandan belli bir mezarlık alanında çalışıyordum, diğer mezar taşları konuya dahil etmemiştim. Başka mezarların girdileri Karacaahmet Kabristanı özelinde ulaştığım kapıkulu piyade genellemesini yanlışlayabilirdi. Dahası Kapıkulu Piyade Ocakları zaten Yeniçeri Ocağı’na eş tutulduğundan yeniçeri taşları yerine neden böylesi bir adı seçtiğimi de gerekçelendirmem lazımdı. Bu durumda ocakların hüviyetlerini ve aralarındaki münasebeti netleştirmeden yazacağım her şey başta kendimi, sonra muhataplarımı kandırmak olacaktı. Bütün bu şartları göz önünde bulundurarak çalışmayı belirli bir mezarlıkla sınırlandırmaktan vazgeçtim ve daha fazla veri elde etmek adına geniş bir literatüre sahip defter incelemelerini çalışma alanına ekledim.

Problemlerin üstüne gitmede karar kıldıktan sonra ilkin Cebeci, Topçu vb. Kapıkulu Piyade Ocaklarının Yeniçeri Ocağı’na dahil edilip edilemeyeceği sorusuna yoğunlaştım. Sorularımın incelenmeye layık olup olmadığı hakkındaki şüphelerimi gidermek adına, bir gece vakti Gültekin Yıldız’ın görüşlerine başvurdum. Bütün yoğunluğu arasında problemlerimi dinleyerek göstermiş olduğu nezaket ve yol göstericiliğinden dolayı kendilerine teşekkürü borç bilirim. Sorumun, peşine düşülmeye layık olduğuna kanaat getirdikten sonra yapmam gereken ilk iş, ocakların

ayrı ayrı ocaklar olup olmadığını ve aralarındaki ilişkinin düzeyini nasıl belirleyeceğimi bulmaktı. Kendi başıma bir yol bulamayınca, daha doğrusu aklıma gelenlerin doğruluğundan emin olamayınca, yakın bir zaman önce aramızdan ayrılan merhum Mehmet Genç'in kapısını çaldım. Özellikle bakış açımı genişleterek ilkin Kapıkulu Teşkilatı'nın, sonrasında ona bağlı bütün ocakların tanımını yapmam gerektiğine dair uyarısı hayatî idi. Ağır sağlık problemlerine rağmen gösterdiği anlayış, destek ve rehberliğinden dolayı müteşekkirim; mekânı cennet olsun.

Kapıkulu Teşkilatı ve ona bağlı ocakların tanımları ortaya çıktıktan sonra bugüne dek kullanılan tespit kriterleri hakkında dönem kaynaklarını taramaya koyuldum. Elde ettiğim bulguları, modern dönem araştırmacılarının iddia ve hükümleriyle mukayese ettim. Bu suretle çalışmanın metni, kurgusu, iddiaları belirmeye başladı. Danışmanım Abdullah Tok'un da olur vermesiyle tez ortaya çıkmış oldu. Çalışma konusunun belirlenmesinden yazım aşamasına kadar sunmuş olduğu fevkalade özgürlük alanı ve daima gösterdiği güler yüz için kendilerine şükranlarımı arz ederim.

Çalışma boyunca elbetteki pek çok kişinin yardımını gördüm, desteğini aldım. Tezin yazım sürecinde yardım ve desteklerini esirgemeyen Abdullah Okal, Beril Özcan, Berşan Durmuş, Cafer Erdem Umudum, Elif Ece Yemenici, Janset Ahıskalı, Musab Kaya, Mustafa Sökmen, Mustafa Tuncer, Nermin Uygur, Nuri Fudayl Kıcıroğlu, Sevgi Tepeli'ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Bu meyanda Sefer Soydar tezin her aşamasında o denli yardımcı ve destekleyici oldu ki kendisine nasıl teşekkür edeceğimi bilemiyorum. Başta Sefer ve diğer arkadaşlarımdan yardım ve teşvikleri olmasaydı tezin tamamlanması mümkün değildi, eksik olmasınlar.

Çalışma arkadaşlarımdan Esin Gerçek, Ezgi Madran, Merve Biçer, Mihrican Öztürk, Mustafa Özçelik ve Nur Seda Yılmaz'a gösterdikleri sabır için ayrıca teşekkür ederim.

Hususen, oğullarımız Ali Cüneyd ve Zekeriya Emre'yle benim yerime de ilgilenen sevgili eşim Beyza Hanımefendi'ye gösterdiği sonsuz anlayış, sabır ve verdiği karşılıksız desteğin teşekküründen âciz kaldığımı itiraf etmek durumundayım.

Son olarak ablam Emel'e, kardeşim Hilal Ceren'e ve bir an olsun esirgemedikleri desteğin yanında, sundukları entellektüel ortamdan, belki de daha önemlisi sonuç gözetmeksizin merakımın peşinden gitme imkânını verdiklerinden dolayı annem Asuman Mersin ve babam Zekeriya Kökrek'e sonsuz sevgi, hürmet ve teşekkürlerimi arz etmek benim için bir onurdur.

ÖZET
OSMANLI DEFTER VE MEZAR TAŞI ARAŞTIRMALARINDA
KAPIKULU PİYADELERİNİN TESPİT KRİTERLERİNİN
İNCELENMESİ

Mehmet KÖKREK

Yüksek Lisans, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TOK

Haziran, 2022 - 218 Sayfa

Bu çalışma Osmanlı defter ve mezar taşı araştırmalarında kapıkulu piyadelerinin tespit kriterlerini inceleme amacıyla hazırlanmıştır. Çalışma kapıkulu piyade ocaklarının ihdas edildiği on dördüncü yüzyıl ile ilga edildiği 14 Haziran 1826 tarihiyle sınırlandırılmıştır. Konunun etraflıca ortaya konulabilmesi adına araştırmanın örnekleme Osmanlı dönemi mezar taşları, arşiv belgeleri, dönem kronikleri, yerli ve yabancı seyahatnameler ve çağdaş araştırmacıların çalışmaları olarak belirlenmiştir.

Çalışma sonunda bazı araştırmaların iddia ettiğinin aksine yeniçeri tabirinin kapıkullarının hepsini yahut sadece piyade kısmını kapsamadığı, tıpkı kapıkulu piyade ocaklarını oluşturan Cebeci, Topçu, Top Arabacı, Lağımcı ve Humbaracı Ocakları gibi müstakil bir özelliğe sahip olduğu anlaşılmıştır. Bu sonuç, bugüne değin oluşturulan istatistiklerin son derece indirgemeci olduğu gibi bünyesinde pek çok problemi barındırdığını ve yapılan çalışmalardaki hataların da bu indirgemeci bakış açısından kaynaklandığını göstermiştir. Araştırmanın nihayetinde elde edilen diğer sonuçlar ise bugüne değin yeniçerileri tespit için kullanılan beşe, râcil, bölükbaşı gibi unvanların, dardağan, kalafat, kuka gibi başlıkların ve nişanların yeniçeriler dışında da kullanılmakta olduğu, diğer bir tabirle kesinlik taşımadığıdır. Dolayısıyla bu kriterler baz alınarak oluşturulan istatistik tablolarının ve bu verilerden hareketle verilen hükümlerin tekrardan düzenlenmesi gerektiği anlaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Askeri teşkilat, kapıkulu, yeniçeri, mezar taşı, defter bilim.

ABSTRACT

AN INVESTIGATION INTO THE INSPECTION CRITERIA OF THE KAPIKULU INFANTRY IN OTTOMAN DEFTEROLOGY AND GRAVESTONE STUDIES

Mehmet KÖKREK

Master, History and Civilization Studies

Thesis Advisor: Asst. Prof. Dr. Abdullah TOK

June, 2022 - 218 Pages

This study was prepared to examine the detection criteria of the Kapıkulu infantry in Ottoman defterology and gravestone studies. The study was limited to the fourteenth century when the Kapıkulu infantry corps was formed and to the date of 14 June 1826, when it was abolished. To reveal the subject in detail, the sample of the research was determined as Ottoman period tombstones, archival documents, period chronicles, local and foreign travelogues, and the works of contemporary researchers.

At the end of the study, it was understood that contrary to what some researchers claim, the term *yeniçeri* includes neither only the infantry part of Kapıkulu nor all Kapıkulu, but that it has an independent feature just like the *Cebeci*, *Topçu*, *Top Arabacı*, *Lağımçı* and *Humbaracı* corps that make up the Kapıkulu infantry corps. This result showed that the statistics created so far are extremely reductionist and contain many problems and the errors in the studies are due to this reductionist perspective. Other results obtained at the end of the research are that titles such as *beşe*, *râcil*, *bölükbaşı*, hoods such as *dardağan*, *kalafat*, *kuka* and badges used to identify *yeniçeris* until today are also used for other corps outside of the *yeniçeris*, in other words, they are not certain. Therefore, it has been understood that the statistical tables created based on these criteria and the conclusions drawn based on these data should be rearranged.

Key Words: military organization, kapıkulu, janissary, gravestone. defterology.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ	1
1.1. Araştırma Modeli	11
1.2. Araştırmanın Örnekleme	12
1.3. Araştırmanın Sınırlılıkları	12

İKİNCİ BÖLÜM

KAPIKUPU TEŞKİLATI VE PİYADE OCAKLARI	13
2.1. Kapıkulu Teşkilatı ve Kapıkulu Ocaklarının Taksimi	14
2.2. Kapıkullarının Sivilleşme Süreci ve Nedenleri.....	20

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İFADE, UNVAN VE TABİRLER	32
3.1. Ocak, Cemaat ve Bölük İfadeleri	32
3.2. Ocak Adına Nispet Eden Unvanlar	36
3.2.1. Acemi - Acemioğlanları Ağası	36
3.2.1. Yeniçeri - Yeniçeri Ağası	36
3.2.2. Cebeci - Cebecibaşı	39
3.2.3. Topçu - Topçubaşı	39

3.2.4. Arabacı - Arabacıbaşı	40
3.2.5. Lağımcı - Lağımcıbaşı	41
3.2.6. Humbaracı - Humbaracıbaşı	42
3.3. Zabıt ve Maiyetlerine Ait Unvanlar	42
3.3.1. Çorbacı.....	42
3.3.2. Sekbanbaşı - Sekban	45
3.3.3. Bölükbaşı	46
3.3.4. Kethüda Bey (Kul Kethüdası)	48
3.3.5. Başçavuş - Çavuş	49
3.3.6. Muhzır Ağa - Muhzır	52
3.3.7. Kethüdayeri.....	53
3.3.8. Asesbaşı - Ases	54
3.3.9. Talimhanecibaşı - Talimhaneci.....	56
3.3.10. Avcıbaşı - Avcı	56
3.3.11. Kayıkçı Çorbacısı - Kayıkçı	58
3.3.12. Çardak Çorbacısı	59
3.3.13. Dülgerbaşı - Dülger	59
3.3.14. Terziler Kethüdası	60
3.3.15. Demircibaşı - Demirci	61
3.3.16. Yayabaşı - Yaya.....	62
3.3.17. Zağarcıbaşı - Zağarcı	63
3.3.18. Samsoncubaşı - Samsoncu.....	64
3.3.19. Turnacıbaşı - Turnacı.....	65
3.3.20. Başhaseki - Haseki.....	66
3.3.21. Deveci Ağa - Deveci.....	68
3.3.22. Zenberekçiibaşı - Zenberekçi.....	70
3.3.23. Solakbaşı - Solak	70

3.3.24. Tüfekçibaşı - Tüfekçi.....	72
3.3.25. Ocak İmamı	74
3.3.26. Dökücübaşı - Dökücü	75
3.3.27. Barutçubaşı - Barutçu	75
3.3.28. Başyazıcı - Yazıcı	76
3.3.29. Başodabaşı - Odabaşı.....	76
3.3.30. Oda Kethüdası	78
3.3.31. Vekilharç	78
3.3.32. Başbayraktar - Bayraktar	79
3.3.33. Başeski - Eski	80
3.3.34. Aşçıbaşı - Aşçı.....	80
3.3.35. Usta	81
3.3.36. Başkarakullukçu - Karakullukçu	83
3.3.37. Bekçibaşı - Bekçi	84
3.3.38. Tulumbacıbaşı - Tulumbacı	86
3.3.39. Sakabaşı - Saka	87
3.3.40. Serdengeçti - Dalkılıç	89
3.3.41. Serbostanî - Bostanî	90
3.3.42. Çeribaşı	92
3.4. Nefer Unvanları.....	93
3.4.1. Beşe.....	93
3.2.2. Râcil	106
3.2.3. Yoldaş	108
3.2.4. Camcı	109
3.2.5. Katrancı.....	110
3.2.6. Cündî.....	110
3.5. Akralık Belirten Unvan ve Tabirler.....	112

3.5.1. Kuloğlu	112
3.5.2. Ferzend-i Sipahi.....	113
3.5.3. Veledeş	114
3.5.4. Kul Kardeşi.....	116

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SERPUŞLAR.....	118
4.1. Acemi Kùlahı	121
4.2. Bòrk.....	123
4.3. Dardağan	126
4.4. Kuka	133
4.5. Kalafat	137
4.6. Kalpak	140
4.7. Serdengeçti.....	141

BEŞİNCİ BÖLÜM

REMİZ VE NİŞANLAR.....	144
5.1. Remizler	145
5.2. Nişanlar	147

SONUÇ.....	162
-------------------	------------

KAYNAKÇA	165
-----------------------	------------

ÖZGEÇMİŞ.....	204
----------------------	------------

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 4.1: Acemioğlanı tasvirleri	122
Şekil 4.2: Börkün resim ve mezar taşında görünümü	125
Şekil 4.3: Dardağanın resim ve mezar taşında görünüm örnekleri	129
Şekil 4.4: İşli'nin kuka tipolojisi	135
Şekil 4.5: Koçu'nun eserinde yer verdiği kuka çizimleri.....	136
Şekil 4.6: Kalafatın resim mezar taşında görünüm örnekleri.....	139
Şekil 4.7: Humbaracı ve lağımcılara ait kalpaklı mezar taşı örnekleri	140
Şekil 4.8: Serdengeçti kavuklu resim ve mezar taşı örnekleri	142
Şekil 5.1: Kef ve Cim remizli mezar taşı örnekleri.....	145
Şekil 5.2: Cebehaneli Beykozlu Monla Ali'nin mezar taşı.....	151
Şekil 5.3: Kef 99 ve Kef 67 ibareli şuhuduhâl kaydı örneği.....	151
Şekil 5.4: Mezar taşı ve yazma eserde 9. Cemaat nişanı	153
Şekil 5.5: Mezar taşı ve defterde hilal şeklindeki nişan örnekleri	154
Şekil 5.6: Mezar taşlarından pençe şeklindeki nişan örnekleri.	155
Şekil 5.7: Üzerinde mührüsüleyman bulunan mezar taşı ve bayrak örnekleri.....	156
Şekil 5.8: 75. Cemaat nişanının mezar taşı ve bayrak örnekleri.	157
Şekil 5.9: Fatıma Kadın'a ve 64. ortaya mensuplarına ait nişanlı şahideler.	159

KISALTMALAR LİSTESİ

A.{DVNSMHM.d.	:Bâb-1 Âsafî Divan-1 Hümâyûn Sicillatı Mühimme Defterleri
A.g.e.	:Adı geçen eser.
AE.SABH.I.	:Ali Emirî I. Abdulhamid
AE.SAMD.III.	:Ali Emirî III. Abdulhamid
AE.SMHD.I.	: Ali Emirî I. Mahmud
AE.SMMD.IV.	:Ali Emirî IV. Mahmud
AE.SMRD.IV.	:Ali Emirî IV. Murad
AE.SMST.II.	:Ali Emirî II. Mustafa
AE.SOSM.III.	:Ali Emirî III. Osman
AE.SSLM.III.	:Ali Emirî III. Selim
Bkz.	:Bakınız
BOA	:T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri
bs.	:baskı
C.	:Cilt
C.AS.	:Cevdet Askeriye
C.SM.	:Saray Mesalihi
Çev.	:Çeviren
D.BŞM.d.	:Bâb-1 Defterî Başmuhasebe Kalemî Defterleri
D.PYM.d.	:Bâb-1 Defterî Piyade Mukâbelesi Kalemî Defterleri
Der.	:Derleyen
DH.MKT.	:Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemî
DH.SAİD.d.	:Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defterleri
DİA	:Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

DTCF	:Ankara Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi
ed.	:Editör
Edb. Fak.	:Edebiyat Fakültesi.
HAT.	:Hatt-1 Hümayun
Haz.	:Hazırlayan
İA	:MEB İslam Ansiklopedisi
İE.AS.	:İbnülemin Askeriye
İE.HAT.	:İbnülemin Hatt-1 Hümayun
İE.ML.	:İbnülemin Maliye
İE.SM.	:İbnülemin Saray Mesahili
M.	:Miladî
MAD.d.	:Maliyeden Müdevver Defterler
MEB	:Millî Eğitim Bakanlığı
Nr.	:Numara
S.	:Sayı
TDK	:Türk Dil Kurumu
TS.MA.d.	:Topkapı Sarayı Müze Arşivi Defterleri
TS.MA.e.	:Topkapı Sarayı Müze Arşivi Evrakları
TTK	:Türk Tarih Kurumu
Üni.	:Üniversite
vd.	:ve diğerleri
vb.	:ve benzeri
vs.	:ve sair
Yay.	:Yayımları / Yayınevi
Yay. Haz.	:Yayına Hazırlayan
YB.	:Yabancı Arşivler

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Osmanlı defter ve mezar taşı araştırmalarında kapıkulu piyadelerinin tespit kriterlerini inceleme amacıyla hazırlanan bu çalışma, bir giriş ve dört ana bölümden oluşmaktadır. Araştırma Modeli, Araştırmanın rneklemi ve Araştırmaların Sınırlılıkları olmak üzere üç alt başlığa ayrılan giriş bölümünde çalışmanın amacı, irdelediği problem ve örneklemlerin sınırlılıkları üzerinde durulmuştur.

Giriş bölümünden sonra Kapıkulu Teşkilatı ve Piyade Ocakları adını taşıyan ikinci bölüm gelmektedir. Bu bölüm oluşturulurken üç ana esas gözetilmiştir. İlki tezin omurgasını oluşturan kapıkulu tabirinin sınırlarını netleştirmektir. İkincisi Kapıkulu Teşkilatı ve Piyade Ocaklarının hangileri olduğu sorusunun cevaplandırılmasıdır. Bölümde yukarıda zikredilen soruların niçin cevaplandırılması gerektiğini göstermek adına yerli ve yabancı araştırmacıların Kapıkulu Teşkilatı'na dair hazırladıkları şemalar ve kapıkulu tabiri hakkında ileri sürdükleri belli başlı iddialara yer verilmiştir. Kapıkulu Teşkilatı'na ait organizasyon şeması, kapıkulu tabirinin sınırlılıkları, kapsayıcılığı gibi konular hakkında getirilen açıklamaların akabinde, Kapıkulu Piyade Ocaklarının geçirdikleri değişim, dönüşüm ve aralarındaki münasebet tarih sırasına uyularak gösterilmeye çalışılmıştır. Ocakların tarih içerisindeki seyri özetlenirken, sonraki bölümlerde kullanılacak bazı tabirlerin ve yapılacak kimi vurguların daha iyi anlaşılması adına yer yer ilgili açıklamalara da yer verilmiştir.

nc bölüm, Osmanlı defter ve mezar taşı araştırmalarında zümre, sınıf, meslek vb. saptamasında yaygın olarak kullanılan unvan ve tabirlerden günümüze değin kapıkulu piyadeleriyle ilgili olduğuna inanılanları konu edinmektedir. Belirtmek gerekir ki bugüne değin kullanılan tespit kriterlerinin tamamı yeniçerilerle ilgilidir. Onların tespitinde kullanılan unvan ve tabirlerin hangi belge yahut bilgiye göre belirlendiği ve kimi araştırmacıların niçin bunlardan sadece bazılarını yahut sadece birini kullandığı saptanamadığı gibi araştırmacıların hiçbiri söz konusu kabulleri hakkında izahta da bulunmamışlardır. Farklı araştırmacılar tarafından verilen kesin hükümlerin dayanak noktaları gösterilmediğinden bunların tamamı incelenmeye çalışılmıştır. Konunun daha iyi anlaşılması adına söz konusu iddia ve görüşlerin bir kısmını, paylaşmak faydalı olacaktır.

Uzunçarşılı, 1943'te, Kapıkullu Teşkilatı'na ilişkin telif ettiği eserinde yeniçeri unvanı vb. bir ifadeye yer vermemiştir.¹ 1959'da Akdağ "Bilindiği üzere" diye başladığı tümceyi "her yeniçerinin asıl adı sonuna beşe unvanını takmak gelenek olduğu gibi sipah oğlanı olanlara da bey unvanı verilmekte idi"² diye sonlandırılmıştır.

1966'da Barkan ağa, bey, efendi, çelebi unvanları için "mühim bir kısmı zümre tayîninde pek umumî ve kifayetsiz bir karîne teşkil etmektedir"³ dedikten sonra kapıkulu piyadelerini ilgilendiren şu açıklamada bulunmuştur:

*Beşe yahud Başa unvânı ile râcil sıfatı bir arada veya yalnız başlarına o şahsın yeniçeri veya Topçu, Cebeci, Bölük-başı, Çavuş... gibi Kapu Kulları arasındaki yaya askerlerini göstermektedir. [...] Bu gruba Oda-başı, Çorbacı, Kul-oğlu, Acemi-oğlanı, Tüfenkçi... gibi birer ikişer mevcutlu birkaç kişi daha ilâve etmek mümkündür.*⁴

Bundan yaklaşık beş sene sonra kaleme aldığı maddede Pakalın, beşe unvanının yeniçerilerle ilişkisine dair imada bile bulunmamıştır.⁵ 1974'te Baykal, beşenin birinci anlamı için "Özellikle yeniçeriler arasında ileri gelen anlamında kullanılan bir söz", ikincisi içinse "Kimi Türk boylarında büyük çocuk" demiştir.⁶ Genç'in 1988 tarihli defter çalışmasında, itidalli bir tavır sergilenerek beşe hakkında "Genellikle yeniçerilerin genel unvanı olmuştur"⁷ görüşü yer almaktadır.

¹ Bkz.: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I: Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, 3. bs. (Ankara: TTK, 1988).

² Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi 1453-1559*, C. 2, (Ankara: Tekin Yayınevi, 1979), 353.

³ Ömer Lütfü Barkan, "Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", *TTK Belgeler*, C. III, S. 5-6 (1966): 13.

⁴ A.g.e., 15.

⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, (İstanbul: MEB, 1993), 211.

⁶ Bekir Sıtkı Baykal, *Tarih Terimleri Sözlüğü* (Ankara: TDK, 1974), 25.

⁷ Nevin Genç, *XVI. Yüzyıl Sofya Mufassal Tahrir Defteri'nde Sofya Kazası* (Eskişehir: Ankara Üni. Yay., 1988), 27.

Jennings, genelde Akdeniz, özelde Kıbrıs'ı konu edinen 1992 tarihli çalışmasında beşe, çavuş, râcil, odabaşı, bölükbaşı unvanlarını yeniçerilere özgü kabul etmiştir.⁸ Aynı yıl içinde Sümer, kendinden önce ve sonra gelen araştırmacılardan ayrılarak beşe unvanı hakkında şunları yazmıştır:

*Şayet bu 'beşe' unvanlı şahıslar yeniçeği ocağına mensup iseler bunlar Türk asıllı idiler. Çünkü 18. yüzyılda yeniçeriler ocağına artık Hıristiyanlardan devşirme alınmıyordu. Tarama Sözlüğü'nde de 'beşe'nin başkan, ileri gelen adam ve ağabey manalarına geldiği yazılıyor. Bununla beraber 'beşe'nin iyice bir araştırılmasının gerektiği anlaşılmaktadır.*⁹

Sümer'in beşe unvanı ile Türk yeniçeriler arasında var olabileceğini söylediği ilişki herhangi bir tartışmaya konu olmadığı gibi ikaz ve araştırma çağrısı da karşılık bulmamıştır. 1993 senesinde Laqueur, mezar taşları üzerinden “Beşenin yeniçeriler tarafından çok kullanıldığı” hükmüne ulaşmış, sonrasında bunun yeniçerilikle ilişkili bir unvan olduğunu sezdirenen bazı veriler paylaşılmışsa da kesin bir yargıda bulunmaktan kaçınmıştır.¹⁰ Öztürk'ün 1993'te yayımlanan araştırmasında, Barkan'a atıfla beşe'nin kapıkulu piyade savaşçıları işaret ettiği yargısı tekrarlanmış, fazlaca “Özellikle de yeniçerilerin asıl adları sonuna beşe unvanını takmak bir gelenek hâline gelmiştir”¹¹ denilmiştir. 1998'de neşredilen çalışmasında Yüksel, bir belgede denk geldiği Osman Beşe künyesinin yanına parantez açarak “Yeniçeri olacak” şeklinde itidalli bir açıklama getirmiştir.¹² Bundan iki sene sonra Kırılı alemdar, basmacı, bektaş, beşe, bey, bostanî, bölükbaşı, cizyedar, çavuş, çelebi, haseki, odabaşı, saka,

⁸ Roland C. Jennings, *Christians and Muslim in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640* (New York & London: New York Uni. Press, 1992), 289.

⁹ Faruk Sümer, *Tirebolu Tarihi* (İstanbul: Tirebolu Kültür ve Yardımlaşma Derneği, 1992), 123.

¹⁰ Hans-Peter Laqueur, *Hüve'l-Baki: İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, çev. Selahattin Dilidüzgün (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1997), 89.

¹¹ Sait Öztürk, “XVII. Yüzyıl Askerî Kassam Defterlerinin Sosyo-Ekonomik Tahlili” (Yayınlanmamış Doktora Tezi. MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993), 82.

¹² Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)* (Sivas: Ofset, 1998), 104.

sarraç, serdar ve topcubaşı “vb.” unvanların da yeniçerilere özgünlüğünü ilan etmiştir.¹³ 2005’te Rafeq de diğer pek çok araştırmacı gibi beşe unvanının yeniçerilere özgün olduğu savını tekrarlamıştır.¹⁴

2006 tarihli çalışmasında İşli “Beşe unvanı yırtıcı kuş ‘betçe’den kaynaklanan tipik Yeniçeri unvanıdır. Devşirme olarak ocağa dahil olan kışlalılara verilir” açıklamasını okuyucuyla paylaşmıştır.¹⁵ Bundan yaklaşık iki sene sonra Acar ve Özveri “İsminin arkasındaki beşe unvanı da yaycı Yusuf’un sıradan bir yeniçeri neferi olmadığını göstermektedir”¹⁶ diyerek beşenin yeniçeri unvanı olmasından başka, ocak seçkinleri tarafından kullanıldığını iddia etmişlerdir. 2009’da Çetintaş, İşli’yi tekrar sadedinde “Yeniçeri askerleri içinde ocağa yeni intisap etmiş ve acemiliğini geçirmiş olanlara denirdi”¹⁷ iddiasını paylaşmıştır. Aynı yıl içerisinde neşredilen çalışmalardan İnbaşı imzasına sahip olanında da beşe unvanı yeniçerilere özgü kabul edilmiş¹⁸ iken Er’in imzasını taşıyanda ise “Özellikle taşra teşkilatında görev alan yeniçeriler için”¹⁹

¹³ Cengiz Kırılı, “The Struggle over Space: Coffeeshouses of Ottoman Istanbul, 1780-1845” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Binghamton Uni., 2000), 15, 20-21, 114. Kırılı’nın basmacı, sarraç, bektaş unvanlarını yeniçerilere özgü kabul etmesinin tenkidi için bkz.: Nalan Turna, “The Everyday Life of Istanbul and Its Artisans, 1808-1839” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2006), 45.

¹⁴ Abdul-Karim Rafeq, “The Integration of Religious Communities in the Workplace in Ottoman Syria and during Their Stay in Egypt”, *Society and Economy in Egypt and the Eastern Mediterranean 1600-1900: Essays in Honor of Andre Raymond*, ed. Nelly Hanna & Raouf Abbas (Cairo: The American University in Cairo Press, 2005), 106.

¹⁵ H. Necdet İşli, *Yeniçeri Mezar Taşları* (İstanbul: Turkuaz Yay, 2006), 21.

¹⁶ Şinasi Acar ve Murat Özveri, “Yaycı Yusuf Beşe Terekesinin Düşündürdükleri”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. 9, S. 1-2 (2008): 122.

¹⁷ M. Burak Çetintaş, *1453’ten 1928’e Kadar İstanbul’da Gömülmüş Türk Denizcilerinin Mezar Taşları* (İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Kültür Yay., 2009), 58.

¹⁸ Mehmet İnbaşı, “Erzincan Kazası (1642 Tarihli Avarız Defterlerine Göre)”, *Erzurum Atatürk Üni. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 41 (2009): 200.

¹⁹ İlker Er, “Balıkesirli Tereke Sahipleri Hakkında Sosyokültürel Açından Bazı Değerlendirmeler (1670-1700)”, *Balıkesir Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 12, S. 21 (2009): 371.

kullanılan bir unvan olduğu görüşüne yer verilmiştir. Tıpkı Er gibi Osmanlı taşrası çalışan Willkins'in 2010'da okuyucularıyla paylaştığı görüş ise beşenin “kesinlik belirtmeyen bir unvan” olduğudur.²⁰ Willkins'in görüşü de Sümer'in iddia ve çağrısı gibi herhangi bir tartışmanın konusu olmamıştır.

Yi'nin kabul edilmesinden birkaç sene sonra kitaplaştırılan tezinde yeniçerilik “şemsiye kavram” kabul edilmiş, -“askerî unvanlara” sahip olanlar da bu şemsiyenin altında toplanmıştır.²¹ Yeniçeriliğin şemsiye kavram olarak kabul edilmesinin ne derecede mümkün olduğu veya olmadığı, böyle bir kabulün nedeni hakkında herhangi bir beyanda bulunulmamıştır. Ünal ise 2011 yılında okuyucusuyla buluşan sözlükteki beşe maddesinde “17 yüzyılın sonlarından itibaren yeniçeri adlarının sonuna da beşe ibare[si] eklenmeye başlanmıştır” hükmünü dile getirmiştir.²² 2012'de Ergene ve Kaygun imzasını taşıyan çalışmada da beşe yeniçeri unvanı olarak gösterilmiştir.²³

Yukarıda isimleri zikredilen araştırmacıların dışında, neden belirtmeden de olsa kabullerini değiştirenler olmuştur. Söz gelişi Zarinebaf, 2010'da beşenin esasen yeniçeri unvanı olduğunu ama esamelerin para karşılığı alınıp satıldığı bilindiğinden her zaman için “gerçek yeniçerileri” gösteremeyeceğini söylemiştir.²⁴ Bundan yaklaşık sekiz yıl sonra ise beşe unvanını başkaca bir açıklamada bulunmadan “yeniçeri unvanı” diye takdim etmiştir.²⁵ Başaran ile Kırılı'nın ortaklaşa kaleme aldıkları, 2011'de piyasaya sürülen çalışmada yeniçeri unvanları “Beşe, bostanî,

²⁰ Charles L. Wilkins, *Forging Urban Solidarities: Ottoman Aleppo 1640-1700* (Leiden & Boston: Brill, 2010), 83.

²¹ Eunjeong Yi, *17. Yüzyıl İstanbul'unda Lonca Dinamikleri*, çev. Barış Zeren (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2018), 32.

²² Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarihi Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yay., 2011), 110.

²³ Boğaç A. Ergene & Atabey Kaygun, “Spouse Selection and Marital Mobility in the Ottoman Empire: Observations From Eighteenth-Century Kastamonu”, *Historical Methods: A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History*, S. 45 (2012): 3-20.

²⁴ Fariba Zarinebaf, *Crime and Punishment in Istanbul: 1700-1800* (Los Angeles: University of California Press, 2010), 44.

²⁵ Fariba Zarinebaf, *Mediterranean Encounters: Trade and Pluralism in Early Modern Galata* (University of California Press, 2018), 65.

bölükbaşı, karakullukçu vb.”²⁶ diye tanıtılmıştır. Bundan yaklaşık üç sene sonra Başaran, doktora tezini genişletmek suretiyle meydana getirdiği çalışmasında odabaşı, bölükbaşı, haseki, çavuş unvanlarını taşıyanların yeniçeri olduğunu ama beşe, bostancı, alemdar unvanlarının “kesinlik belirtmekten uzak” olduğunu bildirmiştir.²⁷ Bu bilgilendirmede bulunduktan elli dokuz sayfa sonrasındaysa beşenin her zaman için faal/gerçek yeniçerileri göstermediği, “yeniçeri yahut bir şekilde bunlarla ilişkili olanları” imlediği açıklamasına yer verilmiştir.²⁸ Ayrıca belirtmek gerekir ki 2015’te neşredilen bir makalemizde yeniçeri unvanları olarak beşe, harbacı, turnacıbaşı, bölükbaşı, kuloğlu, yeniçeri ağası sayıldıktan sonra “vb.” denilerek ucu açık bırakılmış,²⁹ 2019’da yayınlanan çalışmamızda ise yeniçeri unvanı olarak, Barkan’a atıfla, sadece beşe gösterilmiştir.³⁰ Yeniçeri unvanları hakkında fikir değiştirenler yukarıdakilerle sınırlı değildir. Fakat konunun anlaşılması adına bu kadarı yeterli olsa gerektir.

Paylaşılan örneklerden de görüldüğü üzere Kapıkulu Teşkilatı’nın piyade sınıfına bağlı Yeniçeri Ocağı’nın müntesiplerini tespit için kullanılan kriterler çoğu zaman birbirinden habersizce, gerekçe gösterilmeden artıp azalmaktadır. Artış ve azalış seyri devam ederken Diko, Yi’nin yukarıda alıntılanan tespit yöntemiyle, yani askerî unvan sahiplerinin yeniçeri şemsiyesi altında toplanmasıyla hareket edildiğinde, yeniçeri olmayan pek çok kişinin de yeniçeri kabul edileceğine dikkat çektikten sonra kendi ölçütleri hakkında şu açıklamada bulunmuştur:

²⁶ Cengiz Kırılı ve Betül Başaran, “18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Esnafı”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Esnaf ve Ticaret*, ed. Fatmagül Demirel (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2011), 18-19.

²⁷ Betül Başaran, *Selim III., Social Control and Policing in Istanbul at the End of the Eighteenth Century: Between Crisis and Order* (Leiden & Boston: Brill, 2014), 120.

²⁸ A.g.e., 179.

²⁹ Mehmet Kökrek, “Edirne’deki Yeniçeri Şahideleri”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, C. 57, S. 340 (Ocak 2015): 34.

³⁰ Mehmet Kökrek, *Börk: Bir Başlığın Tarihi Serüveni ve Edirne’deki Börklü Mezar Taşları* (İstanbul: Dergâh Yay., 2019), 76.

Ölenin yeniçeri olduğunu belirten beşe ve râcil (piyade askeri) unvanlarını kullandım. Buna karşılık yeniçeriler için de kullanılan ağa, çavuş veya çelebi gibi sıfatları, yalnızca kâtipler davalı veya davacının yeniçeri olduğunu özellikle belirtmişse, yani örneğin “dergâh-ı ali yeniçerilerinden” (sarayda görevli) gibi ifadeler eklemişse dikkate aldım.³¹

Açıklamada her ne kadar yeniçerilerin tespitine ilişkin kabullerin dayanağı söz konusu edilmemişse bile reddedilen kriterler hakkında kısa da olsa izahta bulunmuş olması son derece önemlidir. Sobers-Khan ise çok daha radikal bir tavırla unvanların tek başına kesinlik arz etmediği ve bunların ancak spekülasyon malzemesi olarak kullanılabilceği iddiasındadır.³² Fakat bu iddia da gerekçelendirilmemiştir.

³¹ Gülay Yılmaz Diko, “Askerler ile Siviller Arasında Bulanık Sınırlar: 17. Yüzyıl’da Zanaatkâr Yeniçeriler”, *Ekmek Aslanın Ağzında: Osmanlı Şehirlerinde Hayatlarını Kazanmak İçin Mücadele Eden Zanaatkârlar*, ed. Suraiya Faroqhi, çev. Ayşen Gür (İstanbul: Koç Üni. Yay., 2017), 193. Araştırmacının doktora tezinde de sadece bu iki unvan kullanmıştır: Gülay Yılmaz, “The Economic and Social Roles of Janissaries in a 17th Century Ottoman City: The Case of Istanbul” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Institute of Islamic Studies McGill Uni., 2011), 18. Diko’nun muhtemelen Barkan’ın yazdıklarının yönlendirmesiyle çelebi unvanını askerî unvanlar arasında zikretmesi problemlidir. Beledî/şehrî kassam defterinde çelebi unvanıyla kayıtlı kişi için bkz. Yakup Aydın, “İstanbul Mülga Beledi Kassamlığı Sicilleri 1 Numaralı Defterin (1066-1072) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 278. Diko’nun Yi’ye getirdiği eleştirinin haklılığı hakkında ve “askerî sınıf mensupları” üzerinden yapılacak bir genellemenin işlevsizliğine dair Barkan’ın şu uyarılarını nazarıdikkate almak da fayda sağlayacaktır: “Gerçekten, Padişah’ın Hassa ordusunun yaya sınıfı olan Yeniçerilerle, aynı ordunun atlı kıtalarını teşkil eden altı bölük halkı’nı; dirlik’leri memlekerin her tarafında dağınık bir halde bulunan timarlı sipâhi eyalet askerlerini; Bostancı-başı, Kapu-ağası... gibi saray mensûplarını; kadı, müderris, imam ve hatib... gibi ilmiye sınıfından olanları; bir askerinin azâdlı kölesi olduğu için askerî sınıf mensubunu olarak muâmele görenleri; Sarayın sarrâcı, kuyumcusu... olarak imtiyazlı bir mevki’i olan resmî vazifeli sanatkârları; Yay, Müsellim, Derbendci... gibi askerî sınıf mensuplarını, zümrelerinin sosyal menşe ve bünyeleri bakımlarından aynı farzetmeğe imkân yoktur”. Barkan, “Edirne Askerî Kassamı’na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)”, 15.

³² Nur Sobers-Khan, *Slaves Without Shackles: Forced Labour and Manumission in the Galata*

2015'te çıkan *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* adlı hacimli çalışmada yer alan üç farklı makale, yeniçeri unvanları ve bunlar hakkında ortaya çıkan kargaşayı göstermesi açısından dikkate değerdir. Eserin birinci cildinde İnalçık “*Esnaflıkta olan yeniçeriler râcil, beşe veya cündî adlarıyla anılmaktaydı*”³³ diyerek beşe-yeniçeri ilişkisini beşe-esnaf yeniçeri zeminine taşımıştır. Bir sonraki ciltte Şakul, yeniçeri unvanları arasında beşe, bostanî ve odabaşını saydıktan sonra “gibi” diyerek ucunu açık bırakmıştır.³⁴ Yılmaz ise dördüncü ciltte itidali bir tutum sergileyerek “*Beşe, odabaşı, bölükbaşı ve çavuş gibi sıfatlardan hareketle dükkânların %40 kadarının yeniçeri veya bu zümreyle bağlantılı*”³⁵ olduğunu savunmuştur.

Beşe unvanı hakkında Sümer'in etraflıca araştırılması gerektiği yönündeki uyarı ve araştırma çağrısı, her ne kadar kendisinden ve beşenin yahut genel manada unvanların kesinlik arz etmediğini iddia eden diğer isimlerden bahsedilmemişse bile 2015'te karşılık bulmuştur. Açık'ın beşe unvanı hakkında Türkçe kaleme alınmış ilk makale olma özelliğini haiz çalışmasında, ileride irdelenecek iddialarının yanında, bu unvanı taşıyanların her zaman yeniçeri olamayacağı sonucu paylaşılmıştır.³⁶

Yeniçeri unvanı olarak kabul görenler arasında beşe ve râcil, diğerlerine oranla daha çok benimsenmiştir. Defter incelemelerinde ikisinin, mezar taşı araştırmalarında ise sadece beşe unvanının ölçüt kabul edildiği, dolayısıyla da iki disiplinde kullanılan kriterler arasında ortak kümeyi beşe unvanının oluşturduğu görülmektedir.

Ana hatlarıyla gösterilmeye çalışılan kaotik duruma dahil edilmeyen örneklerin yanı sıra ocak, bölük vb. ifadeleri de tespit ölçütü olarak kullanılmıştır. Üçüncü bölümde hem yukarıda zikredilen unvanlar hem “vb.”, “gibi” diye ucu açık bırakılan hükümler hem de Yeniçeri dışındaki Piyade Ocaklarında kullanılan unvanlar incelenmiştir.

Court Registers, 1560-1572 (Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2014), 160.

³³ Halil İnalçık, “Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u”, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, ed. Coşkun Yılmaz, C. 1, (İstanbul: Kültür AŞ & İSAM, 2015), 85.

³⁴ Kahraman Şakul, “Payitaht Halkı ve Siyaset”, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, ed. Coşkun Yılmaz, C. 2, (İstanbul: Kültür AŞ & İSAM, 2015), 117.

³⁵ Fehmi Yılmaz, “Askerîlerin Toplumsal Hayattaki Yeri”, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, ed. Coşkun Yılmaz, C. 4, (İstanbul: Kültür AŞ & İSAM, 2015), 66.

³⁶ Turan Açık, “Beşe Unvanı Hakkında”, *İÜ Edb. Fak. Tarih Dergisi*, S. 62 (2015): 60.

Dördüncü bölüm, kullanım alanı mezar taşı çalışmalarıyla sınırlı olan serpuşları konu edinmektedir. Tıpkı unvan ve ifadelerde olduğu gibi günümüze değin kapıkulu piyadelerinin belirlenmesine yönelik bir çalışma yoktur. Ancak yeniçeriler özelinde bazı incelemeler yapılmıştır. Ahmed Cevad, Osmanlı serpuşları hakkında bilgi verirken “*Yeniçerilerce müstamel olan kalafat ve dardağan*”³⁷ demektese de Kapıkulu Ocakları hakkında günümüze değin en kapsamlı çalışmayı gerçekleştiren Uzunçarşılı, yeniçeri başlığı olarak yalnız börk adını zikredip bunun da yünlüklü, yünlüksüz, üsküf ve kuka olmak üzere dört türü olduğunu beyan etmektedir.³⁸

Serpuştan yola çıkarak yeniçerilerin saptanmasına yönelik ölçütleri ilk defa bir arada sunan çalışma 2006 tarihli olup İşli’ye aittir. Ona göre kalafat, börk, dardağan, kuka ve serdengeçti adlı başlıklar yeniçerilere özgüdür.³⁹ Bundan kısa bir süre sonra Eldem, dardağan başlığın yeniçerilere mahsul kabul edilip edilmeyeceği konusunda bazı problemleri noktalara dikkat çekmiştir.⁴⁰ Fakat Eldem’in makalesinde yer alan diğer tenkitler gibi bu da ya görülmemiş ya da görmezden gelinmiştir. İşli’nin adı geçen çalışmasının piyasaya sürülmesinden yaklaşık dört sene sonra Çetintaş, İşli’nin iddialarını daha derli toplu ve akademik forma uygun hâle getirerek tekrarlamıştır.⁴¹ Berk ise yeniçeri serpuşları meyanında yalnız börk ve dardağanı göstermiştir.⁴² 2009’da İşli, bu sefer Osmanlılarca kullanılan serpuşlar hakkında genel bir çalışma neşretmiş, önceki yayınından fazla olarak “*Kalpak (Şubara)*” dediği başlığı da

³⁷ Ahmed Cevad, *Târîh-i Askerî-i Osmânî: Yeniçeriler Kitab-ı Evvel* (İstanbul: Kırk Anbar Matbaası, 1297), 114.

³⁸ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, 264.

³⁹ İşli, *Yeniçeri Mezar Taşları*, 21-23.

⁴⁰ Edhem Eldem, “Yeniçeri Taşları ve Tarih Üzerine”, *Mitler, Gerçekler ve Yöntem: Osmanlı Tarihinde Akluma Takılanlar*, yay. haz. Ömer Turan ve Y. Doğan Çetinkaya (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2018), 121-129.

⁴¹ M. Burak Çetintaş, “İstanbul Mezarlıklarındaki ve Hazirelerindeki Yeniçeri Mezar Taşları ile Yeniçeri Mezar Taşlarının Bazı Hususiyetleri”, *İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine İstanbul*, ed. Feridun M. Emecen (İstanbul: Kitapevi, 2010), 231.

⁴² Süleyman Berk, *Zamanı Aşan Taşlar: Zeytinburnu’nun Tarihî Mezar Taşları*, C. 1, 2. bs. (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yay, 2016), 38-39.

yeniçeri başlıkları sınıfına katmıştır.⁴³ Çal, öncesinde “Çapraz eğitimde dilimli sarıklar” kategorisinde ele alıp dardağan ismini zikretmediği gibi yeniçerilikle ilişkisi hakkında da hiçbir savda bulunmamaktadır;⁴⁴ sonrasında kaleme aldığı bir çalışmada ise İşli’den naklen, dardağanın yeniçeri başlığı olduğu bilgisini aktarır “Meslek yazılı olmayan taşra örneklerinin de buralardaki yeniçeri ailelerine ait oldukları düşünülebilir”⁴⁵ görüşünü paylaşmıştır. Lakin bundan sonra mezkûr başlığın ismi ve yeniçerilere özgünlüğüne dair inanç ve fikirlerini değiştirmiştir; ileride konu hakkında bilgilendirmede bulunulacaktır. Güvelioğlu “Yeniçeri ocaklarından yetişmiş ve yüksek rütbelere ulaşmış kişilerin mezarlarında, Dardağan, Kuka, Çatal, Kalafat, Üsküf serpuşlar bulunur”⁴⁶ iddiasındadır. 2015’te tarafımızca kaleme alınan bir yazıda “Börk, dardağan, kuka, çatalkalafat, serdengeçti v.b.” yeniçerilere özgü sayılmıştır.⁴⁷ 2017’de İşli ile ortaklaşa kaleme aldığımız çalışmada da aynı iddialar tekrarlanmıştır.⁴⁸

Osmanlı mezar taşları araştırmalarında, yukarıdaki çalışmalara atıfta bulunmak veya bulunmamak yoluyla kalafat, börk, dardağan, kuka, serdengeçti yeniçerilere özgü sayılmış, bundan hareketle oluşturulan veri tabloları kullanılarak bazı hükümler verilmiştir. Burada dikkat çekici üç nokta vardır. İlki ne benim ne de diğerlerinin “X, Y’dir” gibi bir hükmün dayanağını paylaşma ihtiyacı hissetmemeleridir; ikincisi bunlara atıf yapanların bu duruma karşı kayıtsızlıklarıdır. Üçüncüsüyse literatürde yer eden iddiaları kabul etmeyenlerin gerekçe sunmamış olmalarıdır.

⁴³ H. Necdet İşli, *Osmanlı Serpuşları* (İstanbul: 2010 Avrupa Kültür Başkenti, 2019), 27.

⁴⁴ Halit Çal, “İstanbul Eyüp’teki Erkek Mezartaşlarında Başlıklar” *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüpsultan Sempozyumu: Tebliğler (28-30 Mayıs 1999)*, (İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yay., 2000): 209.

⁴⁵ Halit Çal, “Türklerde Mezar-Mezar Taşları”, *Aile Yazıları-8*, ed. Saim Sakaoğlu, Mehmet Akça ve Pervin Ergun (Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2015), 311.

⁴⁶ İshak Güven Güvelioğlu, *Osmanlı Mezar Taşları ve Zeynep Sultan Haziresi* (İstanbul: Türkiye Anıtlar Derneği İstanbul Şubesi, 2008), 28.

⁴⁷ Mehmet Kökrek, “Edirne’de Yeniçeri Şahideleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Tarih Kültür Dergisi*, C. 57, S. 340 (2015): 34.

⁴⁸ H. Necdet İşli ve Mehmet Kökrek, *Yeniçeriler: Remizleri ve Mezar Taşları* (İstanbul: Dergâh, 2017).

Serpuşlardan hareketle yeniçerilerin tespit edilebileceğini öngören tezin bugüne dek gözden kaçan bir başka yüzü daha vardır. Bu da şayet söz konusu tezde ileri sürüldüğü gibi yeniçerilere özgü birden fazla başlık var ise mesela Yüklüoğlu Mustafa'nın işlediği kanunsuz işlerden bahseden bir kayıta “*Yeniçeri serpuşu giyerek*”⁴⁹ denilmesinden bunlardan hangisinin işaret edildiği yahut Osmanlı devrinde yeniçeri serpuşu vb. tabirleriyle sadece börk kastediliyorsa, diğerlerinin niçin bu sınıfa dahil edilmediğidir. İşte dördüncü bölümde söz konusu serpuşlar hakkında ileri sürülen iddiaların doğruluk derecesi ve bunların kapıkulu piyadelerinin tespitinde kullanılıp kullanılmayacağı gibi hususlar incelenmeye çalışılmıştır.

“Rumuz ve Nişanlar” adlı beşinci bölümünde, ilkin Cumhuriyet dönemi araştırmacılarından Ayanoğlu'nun yeniçerilere ait olduğu iddia edilen semboller için kullandığı “remiz”⁵⁰ isimlendirmesinin sıhat derecesi, bunun kültürel devamlılığa uygun olup olmadığı gibi hususlar irdelendikten sonra rumuz ve nişan terimleri hakkında bilgilendirmede bulunulmuştur. Terimler netleştirildikten sonra ilk defa Marsigli tarafından 1732 senesinde “yeniçeri orta sembolleri” diye neşredilen⁵¹ ve bugüne değin yapılan bütün yayınlarda yeniçerilere özgü kabul edilen sembollerin başka ocaklarda kullanılıp kullanılmadığı sorgulanmıştır.

1.1. Araştırma Modeli

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin kapıkulu piyadelerinin defter ve mezar taşı araştırmalarında tespitine yönelik ortaya konan kriterlerin incelenmesini ve yeni kriterlerin hangileri olabileceğinin saptanmasını amaçlamaktadır. Tarihe ilişkin olay ve olguları tasvir ve incelenmesine uygun düşmesinden dolayı çalışmamızda nitel araştırma tekniği tercih edilmiştir. Nitel araştırma metodunun belirli algıların veya olayların doğal ortamda ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına uygun oluşu da bu tercihte etkili olmuştur. Çalışmanın temel malzemesi mezar taşları ve defterler

⁴⁹ BOA, A. {DVNSMHM.d. 71-363.

⁵⁰ Fazıl Ayanoğlu, “Türk Tarih Vesikalarından: Eşsiz Mezar Taşları” *Tarih Hazinesi*, S. 12 (Temmuz 1951): 598-599.

⁵¹ Luigi Ferdinando Marsigli, *L'etat militaire de l'empire ottoman: ses progrès et sa décadence* (La Haye: Pierre Gosse, 1732), [s.y.].

oluşturmaktadır. Bunlara ilaveten arşiv vesikaları, yerli ve yabancı gezginlerin yazdıkları ile dönem kroniklerinden de faydalanılmıştır. Elde edilen verilerin irdelenmesinde, araştırma konusunu kapsayan materyallerin analizini içeren döküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Döküman analiziyle elde edilen bulgular ise betimsel analiz metoduna sadık kalınarak paylaşılmıştır.

1.2. Araştırmanın Örnekleme

Bu araştırmanın örnekleme Osmanlı dönemi mezar taşları, arşiv belgeleri, dönem kronikleri, yerli ve yabancı seyahatnameler ile çağdaş araştırmacıların kaleminden çıkan incelemelerdir. Konun etraflı bir şekilde ortaya konabilmesi adına farklı dillerde telif edilmiş eserlerin de incelenmesi zorunlu olduğundan bu örneklem seçilmiştir. Örneklemin tespitinde seçkisiz olmayan örnekleme tiplerinden amaçsal örnekleme uygun olarak maksimum çeşitlilik örnekleme seçilmiştir.

1.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışma, kapıkulu piyade ocaklarının ihdas edildiği on dördüncü yüzyıl ile ilga edildiği 14 Haziran 1826 tarihiyle sınırlıdır. Ayrıca araştırma; arşiv belgeleri, Batı, Balkan ve Türk kaynaklarının kullanılmasıyla ve bilgileri toplamak amacıyla kullanılan döküman analiz yöntemiyle de sınırlıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

KAPIKUPU TEŞKİLATI VE PİYADE OCAKLARI

“Tarihi anlamak için parayı takip edin.”

Ömer Lütfü Barkan

Kapıkulu Teşkilatı ve ona bağlı ocaklar hakkında üzerinde uzlaşmış bir tanım yoktur. Örneğin Cevdet Paşa'nın “*Devlet-i Aliyye'nin kapıkulu nâmıyla ulûfe-hâr ve daimâ hâzır ve emr u fermâna muntazır mürettep ocakları var idi ki bunların piyadeleri yeniçeri ortaları ve süvarileri altı bölük*”⁵² tanımlamasında olduğu gibi Barkan'ın “*Padişah'ın hassa ordusunun yaya sınıfı olan yeniçerilerle, aynı ordunun atlı kıtalarını teşkil eden Altı Bölük Halkı*”⁵³ sözünde de piyadelerin tamamı yeniçeri sayılmıştır. Küçükyağın da Osmanlı muharip kuvvetlerini tasnif ederken Kapıkulu Teşkilatı'nı Kapıkulu Süvarisi, Yeniçeri ve Bostancı Ocakları diye üçe ayırıp piyadelerin tamamını Yeniçeri Ocağı altında göstermiştir.⁵⁴ İşli ile kaleme aldığımız çalışmada,⁵⁵ Çetintaş'ın bir makalesinde⁵⁶ de aynı durum geçerlidir.

Süvari ve piyade ayrımında bulunmaksızın bütün kapıkullarını yeniçeri kabul edenler de vardır. Mesela Ayanoğlu, Piyade ve Süvari Kapıkulu Ocaklarına mensup kişilere ait şahideleri, yeniçeri mezar taşları başlığı altında incelemiştir,⁵⁷ Pakalın kapıkulu tabiri hakkında “*Yeniçeri ocağını teşkil eden efradın heyet-i mecmuasına verilen addır*”⁵⁸ açıklamasını getirmiştir. Daha yakın tarihli örnekler de mevcuttur. Söz gelimi Özcan,

⁵² Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, C. I, haz. Mehmet İpşirli (Ankara: TTK, 2018), 99.

⁵³ Barkan, “Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)”, 15.

⁵⁴ Erdal Küçükyağın, *Turna'nın Kalbi: Yeniçeri Yoldaşlığı ve Bektaşilik*, 2. bs. (İstanbul: Boğaziçi Üni. Yay., 2012), 75.

⁵⁵ Çalışmada yer alan Cebeci, Topçu ve Top Arabacılarına ait şahide örnekleri için bkz: İşli ve Kökrek, *Yeniçeriler*, 23-44.

⁵⁶ M. Burak Çetintaş, “Yeniçeri Zâbit Zümresi Başlıkları: Kalafat ve Çatal Kalafat Serpuşları Üzerine Bir Deneme”, *İstanbul Araştırmaları Yıllığı*, S. 7 (2018):

⁵⁷ Birkaç örnek için bkz.: İsmail Fazıl Ayanoğlu, “Yeniçeri Mezar Taşları”, C.1/1, Millî Kütüphane, 6.Mil.Yz.Müs.11618, 22, 43-49.

⁵⁸ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, 173.

Kapıkulu Süvari Ocakları'nın tamamını kapsayan Altı Bölük tabiri hakkında kaleme aldığı bir ansiklopedi maddesinde “*Yeniçeri Ocağı'nın süvari kısmını teşkil eden altı sınıfın adı*”⁵⁹ açıklamasında bulunmuş, Beydilli ise yeniçerilere ilişkin yazdığı ansiklopedi maddesinde “*Yeniçeri Ocağı'nın süvarileri ise Altı Bölük Ocağı adıyla teşkilâtlanmış bulunuyordu*”⁶⁰ demiştir. Örnekler, kapıkullarının tamamını yeniçeri kabul edenlerin Ayanoğlu ve Pakalın'dan ibaret olmadığını ortaya koymaktadır.

Yukarıda gösterilenlerden farklı olarak Marsigli, Kapıkulu Teşkilatı'nın Yeniçeri, Acemioğlu, Topçu, Cebeci, Saka;⁶¹ Streusand ise Yeniçeri, Süvari ve Topçu Ocaklarından⁶² müteşekkil olduğunu iddia etmiştir. Bu ve benzeri örnekler hiç şüphesiz yukarıda sayılanlarla sınırlı değildir. Bu bağlamda Kapıkulu Teşkilatı ve ona tabi ocakların tanımları, sınırları, varsa kapsayıcılıkları, aralarındaki münasebet, geçirdikleri değişim ve dönüşümleri açıkça ortaya koymadan, diğer bir tabirle kümeleme yaparken her bir kümenin tanımını, kapsamını ve efradını/öğelerini bütün açıklığıyla belirlemeden yapılacak tasnifler problemlili olacağı gibi bunlar üzerinden verilen hükümlerin de geçersiz kalacağı açıktır.

2.1. Kapıkulu Teşkilatı ve Kapıkulu Ocaklarının Taksimi

Orhan Gazi döneminde, savaş zamanı maaş alıp sair vakitlerde kendilerine tahsis edilen toprağı işleyerek geçinen kişilerden müteşekkil yarı profesyonel bir ordu kurulmuştur. Yaya adı verilen bu orduya yalnız tarımla uğraşan Türkler alınmıştır.⁶³ I. Murad döneminde ise profesyonel yeni bir ordu ihdas edilmiştir. Yeniçeri denilen bu ordunun nefer ihtiyacı, savaş esirlerinin beşte birinin devlet hazinesine aktarılmasına hükmeden pençik,⁶⁴ kısa süre sonra da zimmî çocukların belirli ölçütlere göre

⁵⁹ Abdülkadir Özcan, “Altı Bölük”, *DİA*, C. 2 İstanbul (1989): 531.

⁶⁰ Kemal Beydilli, “Yeniçeri”, *DİA*, C. 43 İstanbul (2013): 457.

⁶¹ Marsigli, *L'etat militaire de l'empire ottoman*, 63.

⁶² Douglas E. Streusand, *Islamic Gunpowder Empires: Ottomans, Safavids, and Mughals* (Philadelphia: Westview Press, 2011), 88.

⁶³ Halime Doğru, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)* (İstanbul: Eren, 1990), 6.

⁶⁴ Savaş esirleri önceleri mümkün mertebe satılmak suretiyle nakde tahvil edilir iken devlet

toplanması şeklinde ortaya konan devşirme usulüyle sağlanmıştır. Pençik ve devşirme oğlanlarından gelecek vaadedenler Enderun'a, kalanların bazıları Bostancı Ocağı'na ve diğerleri İslam'ı ve Türkçe'yi öğrenmeleri için Türk ailelerinin yanına verilmişlerdir. Bellirli bir süre Türklerin yanında kalanlar evvela Acemi Ocağı'na, buradaki eğitim ve gerçekleştirdikleri hizmetler sonrasında nefer ihtiyacı bulunan Kapıkulu Ocaklarından birisine kaydedilmişlerdir.⁶⁵

Osmanlı toplumu en temelde askerî ve reaya olmak üzere iki sınıftan müteşekkildir. Köylü, çiftçi, esnaf gibi vergi mükelleflerinin tamamı reaya sınıfını oluşturur. Reaya arasından bazıları çeşitli nedenlerle kimi vergilerden azade tutulmuşlardır ki bunlara muaf denir. Askerî sınıf ise vergi mükellefi olmayan, daimî devlet görevlilerinden ve seyyitler gibi bazı imtiyazlı kişilerden oluşmaktadır.⁶⁶

Osmanlı devlet organizasyonu saray merkezli olup Enderun (İç) ve Birun (Dış) olmak üzere ikiye taksim olunmuştur;⁶⁷ bunların birkaçı istisna, tamamı askerîlerden oluşmaktadır. Birincinin giderleri Enderun Hazinesi'nden (Hazine-i Hassa/İç Hazine) ikincinin Birun Hazinesi'nden (Hazine-i Âmire/Dış Hazine) karşılanmıştır.⁶⁸ Birun,

hizmetinde kullanılmaya başlanmalarını devletme süreci üzerinden yorumlayan görüş için bkz.: Nida Nebahat Nalçacı, "Inherited institution: Ottoman state slavery and war captives in the early modern era", *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, S. 64 (2021): 43-44.

⁶⁵ Devşirme ve pençik tahririnin tarihî seyri, sistemin işleyişi, oğlanların eğitim ve kariyer süreçleri hakkında daha fazla bilgi bkz.: Gülay Yılmaz, "Becoming A Devşirme: The Training of Conscripted Children in the Ottoman Empire", *Children in Slavery: Through The Ages*, ed. Gwyn Campbell, Suzanne Miers & Joseph C. Miller (Ohio: Ohio Uni. Press, 2009), 119-134.

⁶⁶ Mehmet Öz, "XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Köylülerin Vergi Yüğü ve Geçim Durumu Hakkında Bir Araştırma", *Osmanlı Araştırmaları*, S. XVII (1997): 77-80. Ayrıca bkz.: Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*, 2. bs. (Ankara: TTK, 2020), 33-37.

⁶⁷ Halil İnalçık, "Osmanlı Devlet Yapısının Temel Örgütü: Kul Sistemi", *Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, 64. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2019), 210. Şehzade yahut paşa saraylarının organizasyon şeması da İç/Enderun ve Dış/Birun şeklinde tertip edilmiştir: Cengiz Orhonlu, "Osmanlı Teşkilâtına Aid Küçük Bir Risâle: Risâle-i Terceme", *TTK Belgeler*, C. IV, S. 7-8 (1967): 41.

⁶⁸ Cengiz Orhonlu, "Hazine", *DİA*, C. 17 Ankara (1998): 130-133; Midhat Sertoğlu, *Sofyalı*

aynı isimle anılan hazineden daimî maaş alan, iaşe ve ibateleri de yine buradan karşılanan ocaklardan meydana gelmektedir. Hazine kayıtlarında çoğunlukla “*Mülazimân-ı Dergâh-ı Âli*” başlığı altında anılan bu ocaklar aynı zamanda kapıkulu zümresini oluşturmaktadır.⁶⁹ Kapıkulu tabiri esasen Birun’u tamamıyla kapsıyorsa da Cevad’ın “*Kapıkulu demek Bab-ı Sultanî’de bulunan asâkîr-i şahane demektir ki şimdiki tabir mucebince asakir-i hassa demek daha yakışık olur. Çünkü bâb ve kapı lafızları padişahların ikâmet eylediği mahallere alem olmuş idi*”⁷⁰ tanımlamasından veya Uzunçarşılı’nın *Kapıkulu Ocakları* eserinde sadece muharip ocaklara yer vermesinden de anlaşılacağı üzere çoğunlukla Birun’daki “savaşçılar”⁷¹ imleyen bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamızda da bu anlamıyla kullanılacaktır.

Birun’a bağlı ocaklar 1660-1661’e değin bütçelerin mesarif (masraflar) bölümünün mevacibât (maaşlar) kısmında yer almıştır.⁷² Bu tarihten itibaren mevacibât kısmı

Ali Çavuş Kanunnâmesi: Osmanlı İmparatorluğu’nda Toprak Tasarruf Sistemi’nin Hukukî ve Mâlî Müeyyede ve Mükellefiyetleri (İstanbul, MÜ Fen-Edb. Fak. Yay., 1992), 3.

⁶⁹ Bir kadı sicil kaydında geçen “*Dergâh-ı mu’allâm yeniçerileri ve cebeci ve topçu ve sipâh ve silahdâr ve dört bölük halkı ve ahâlî-i divân ve sâir kapım kullarının*” denilmesinden de kapıkulu tabirinin sadece savaşçılardan ibaret olmadığı anlaşılmaktadır: *İstanbul Kadı Sicilleri 62: Kartal Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1128-1133 / M. 1716-1721)*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 251. “*Birundaki Kapıkulları*” listesi için ayrıca bkz.: İnalçık, “Osmanlı Devlet Yapısının Temel Örgütü: Kul Sistemi”, 210-211.

⁷⁰ Cevad, *Târîh-i Askerî-i Osmânî*, 3.

⁷¹ Osmanlı’da askerî tabiri “savaşla ilgili” olma hâlini işaret ettiği gibi yukarıda da belirtildiği üzere “vergilerden azade tutulan zümre”nin de adıdır. Anlam kargaşasına sebebiyet vermemek adına metin boyunca askerî tabiri yalnızca reyanın zıttı olarak kullanılacak, kelimenin sözlüksel anlamını karşılamak için savaşçı denilecektir.

⁷² Bkz.: Halil Sahillioğlu, “1524-1525 Osmanlı Bütçesi”, *İÜ İktisat Fak. Mecmuası: Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfü Barkan’a Armağan*, C. 41, S. 1-4 (1985): 439-440; Ömer Lütfü Barkan, “H. 933-934 (m. 1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği”, *İÜ İktisat Fak. Mecmuası*, C. XV, S. 1-4 (1953-1954): 300; Ömer Lütfü Barkan, “954-955 (1547-1548) Malî Yılına Âit Bir Osmanlı Bütçesi”, *İÜ İktisat Fak. Mecmuası*, C. XIX, S. 1-4 (1957-1958): 251-253; Ömer Lütfü Barkan, “H. 974-975 (1567-1568) Malî Yılına Âit Bir Osmanlı Bütçesi”, *İÜ İktisat Fak. Mecmuası*, C. XIX, S. 1-4 (1957-1958): 305-306. Bütçelerin yanı sıra bütçe icmallerinde de aynı tasnife riayet edildiği görülmektedir; birkaç örnek için bkz.: BOA, C.AS. 629-26565;

“*Mukabele-i Piyade*” ve “*Mukabele-i Süvari*” diye ikiye ayrılmıştır: Yeniçeri, Cebeci, Topçu, Top Arabacı Ocakları ilkin; Ebnâ-yı Sipahiyân, Silahdarân, Ulufeciyân, Gurebâ ikincisine dâhil edilmişlerdir. Ulufeciyân ve Gurebâ Ocakları, Yemîn ve Yesar diye ikiye taksim olunup aksamından addolundukları ocakların hemen altında “*Tabi-i Ulufeciyân*” ve “*Tabi-i Gurebâ*” diye ayrıca gösterilmişlerdir.⁷³ 1670 sonrasında Acemi, Yeniçeri ve Teberdar Ocaklarına ait işlemler “*Kalem-i Yeniçeriyân*” üzerinden görülmeye başlanmıştır.⁷⁴ Neticede Kapıkulu Teşkilatı ilkin Piyade ve Süvari diye ikiye, sonrasındaysa müstakil ocaklara ayrılmaktadır. Ulufeciyân ve Gurebâ Ocaklarının Yemîn ve Yesar istisnaları hariç, herhangi bir tabilik belirtilmiş değildir. Dolayısıyla diğer Piyade ve/veya Süvari Ocaklarını Yeniçeri Ocağı’na veya bir başkasına tabi addetmek, bunların tamamını veyahut bir kısmını yeniçeri saymak, en azından bu açıdan, mümkün gözükmemektedir.

18. yy.’da Kapıkulu Teşkilatı’na iki yeni ocak eklenmiştir. 1733 senesinde Lağımcı ve Humbaracı adlarıyla kurulan bu ocaklar, 1797’de görülen lüzum üzerine birleştirilmişlerdir.⁷⁵ Bu bağlamda Humbaracı Ocağı’nın ihdasına ilişkin neşredilen kanun metninde geçen “*müstakilen bir ocak itibariyle*”⁷⁶ ifadesi son derece önemlidir.

BOA, D.BŞM.d. 5186; *Varidat ve Masarifat-ı Umumiye İcmal Defteri Sureti*, İBB Atatürk Ktb, BEL.Yz.O., y. 4. Seferlere özgü tertip edilen ordu bütçelerine ilişkin kayıtlarda da aynı durumun geçerli olduğunu gösteren birkaç örnek için bkz.: Mehmet İpcioğlu, “Kanuni Sultan Süleyman’ın Estergon Seferi” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989), 61-62; Süleyman Polat, “Kuyucu Murat Paşa’nın Celali Seferi Finansmanı”, *Ege Üni. Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 29, S. 2 (2014): 583.

⁷³ Bkz.: Ömer Lütfü Barkan, “H. 1070-1071 (1660-1661) Tarihli Osmanlı Bütçesi ve Bir Mukayese”, *İÜ İktisat Fak. Mecmuası*, C. XVII, S. 1-4 (1955-1956): 310-315; Ömer Lütfü Barkan, “1079-1080 (1669-1670) Mâlî Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi ve Ekleri”, *İÜ İktisat Fak. Mecmuası*, C. XVII, S. 1-4 (1955-1956): 27-229; BOA, İE.ML. 82-7682; 83-7760; BOA, D.PYM.d. 35244.

⁷⁴ Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yay., 2016), 271.

⁷⁵ Fatih Yeşil, *İhtilâller Çağında Osmanlı Ordusu: Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2016), 70.

⁷⁶ Vak’anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi: Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte*

Zira bu kodifikasyonun öncesinde Birun'a ait malî kayıtlarda Humbaracı ve Lağımçı Ocağı vb. bir ifade yer almaz iken ocakların “müstakil ocak” hüviyeti kazanmasından sonra isimleri diğer Kapıkullu Ocakları gibi Kalem-i Mukabele-i Piyade'de tek tek yazılmaya başlanmıştır.⁷⁷ Ocakların birleştirilmesinden itibaren ise “*Humbaracı ve Lağımçı Ocağı*” diye tek kalemde gösterilmiştir.⁷⁸ Bu da bütçe kayıtlarında ismi tek tek geçen her bir ocağın “müstakil” olduğu göstermektedir.

Osmanlı ordusu en temelde devlet, eyalet ve kapıhalkı da denilen maiyet savaşçılarından müteşekkildir. Ayrım, hangi bütçeden maaş aldıklarıyla doğrudan ilintilidir. Kapıkulu Ocaklarının ortak görevleri kadar kendilerine has vazifeleri de vardır. İleride ayrıntılarına girileceği için burada temel olanları sıralamakla yetinilecektir. Diğerlerinden farklı olarak ayrı yargı rejimine tabi olan yeniçeriler,⁷⁹ yabancılara rehberlik ve koruyuculuk ettikleri gibi sefir ve sefarethanelerin muhafazasından da sorumludurlar.⁸⁰ Hac yolundaki kalelerde bulunan yoldaşlar bunlardan fazla olarak hac kervanlarının güvenliğinden de mesuldürler.⁸¹ Cebecilerin

(*İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin*), haz. Mesut Aydın (İstanbul: Kitapevi, 2007), 218.

⁷⁷ C.AS. 753-31745. Humbaracı ve Lağımçıların yamak nüfusu ve mevaciplerine ilişkin kayıtlarda 1797'den sonra da “*Humbaracı Ocağı*” ve “*Mühendisân-ı Lağım Bağlayıcıyân Ocağı*” diye iki kalemde gösterildiği az sayıda örnek varsa da nedeni anlayamamıştır. Bahis konusu duruma örnek teşkil eden birkaç kayıt için bkz.: D.BŞM.d. 6483; 7078.

⁷⁸ Birkaç örnek için bkz.: D.BŞM.d. 6079; 7416; 7429.

⁷⁹ Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law* (Oxford: Clarendon Press, 1973), 221.

⁸⁰ Osmanlıların yabancı elçilikleri sürekli gözetim altında tutmalarının Osmanlı-Batı ilişkisini kısıtladığı görüşü için bkz.: Fatma Müge Göçek, *East Encounters West: France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century* (Oxford Uni. Press, 1999), 118; G. R. Berridge, “Diplomatic Integration with Europe before Selim III”, *Ottoman Diplomacy Conventional or Unconventional?*, ed. A. Nuri Yurdusev (Palgrave Macmillan UK, 2004), 122.

⁸¹ Jane Hathaway, *Osmanlı Mısır'ında Hane Politikaları: Kazdağlıların Yükselişi*, çev. Nalan Özsoy (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2008), 38; Yahya Koç, *Bilâd-ı Şam'da Osmanlı İktidarı ve Yerel Güçler 1700-1775* (İstanbul: Küre, 2021), 127. Şam'daki eyalet yeniçerileri 1691'de bu görevden alınmış, 1708'den itibaren valilere terk edilmiştir: Astrid Meier, “Patterns of Family Formation in Early Ottoman Damascus: Three Military Households in the Seventeenth and Eighteenth Centuries”, *Syria and Bilad al-Sham under Ottoman rule: essays in honour of Abdul-Karim Rafeq*, ed. Peter Sluglett & Stefan Weber, (Leiden: Brill,

görevi ise silah ve siper levazımını temin, tedarik, imal, muhafaza ve tamiriden ibarettir.⁸² Topçu ve Top Arabacı Ocaklarından ilki top ve mermilerinin imal ve kullanımından, ikincisiyse topların sevkiyatından sorumludur.⁸³ Lağımıcılar “*öteden berü usûl-i hendese üzere yer yarmak ve lağım bağlamak ve sâyir sanâyi’-i mi ‘mâriyyede tefennün etmek*”⁸⁴ vazifesinde iken humbaracılar elle yahut bir havan topuyla atılan humbaraların yapım ve kullanımından mesuldürler.⁸⁵

Kapıkulu piyadelerinin asli görev yeri payitahttır. Buna ek olarak taşrada, teorik olarak en fazla üç yıllığına nöbete gönderilmişlerdir. Taşrada vazifeli savaşçı gruplardan bir diğeri Dergâh-ı Âli Ocaklarından farklı olarak maaşlarını eyalet bütçelerinden alan, iaşe ve ibateleri de aynı bütçelerden karşılanan yerli savaşçılardır.⁸⁶ Tercihen Anadolu’daki Türklerden toplanan bu savaşçılar arasında kapıkulları gibi “Dergâh-ı âli yeniçerileri” vb. değil, bağlı buldukları eyaletin/sancağın adıyla anılan başka bir savaşçı grubu daha vardır.⁸⁷ Birun Hazinesi’ne ait kayıtların mevacicat kısmında isimlerine rastlanılmayan bu ocaklar, bağlı buldukları eyaletlere ait bütçelerin mevacicât kısmında, kalelerde bulunan “*Yeniçeriyân-ı Dergâh-ı Âli*” müntesiplerinden ayrı olarak, “*Yeniçeri-i Kıbrıs*”,⁸⁸ “*Yeniçeriyân-ı Vilayet-i*

2010), 361.

⁸² Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, 7. bs. (Ankara: TTK, 2014), 53.

⁸³ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü’l-Vukû’ât I-IV: İndeksli Tıpkıbasım*, yay. haz. Yılmaz Kurt (Ankara: TTK, 2014), 145.

⁸⁴ Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü’l-Âsâr ve Hakâikü’l-Ahbâr 1774-1779 (H. 1188-1193)*, yay. haz. Mücteba İlgürel (Ankara: TTK, 2014), 178.

⁸⁵ Muzaffer Erendil, *Topçuluk Tarihi* (Ankara: Genelkurmay Başkanlığı, 1988), 155.

⁸⁶ Kalelerde görevli savaşçı grupları hakkında bkz.: Deniz Armağan Akto, “Ottoman Fortresses and Garrisons in the Hungaryian and the Eastern Frontiers (1578-1664)” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, METU Department of History, 2019), 42-58.

⁸⁷ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, ; Nejat Göyünç, “Die Begriffe Türke, Kurde und Araber in Einigen Osmanischen Geschichtswerken und Urkunden”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. XVI (1996): 204-205; Celâl Tevkif Karasapan, *Libya: Trablusgarp, Bingazi ve Fizan* (Ankara: Resimli Posta Matbaası, 1960), 117.

⁸⁸ Recep Dündar, “18 Mart-14 Haziran 1608 Yılı Kıbrıs Eyaleti Bütçesi”, *Turkish Studies*, C.

Yemen”⁸⁹ vb. şekillerde gösterilmişlerdir. Uyvar hazinesine ait kayıta ise biraz farklı olarak “*Yeniçeriyân-ı Yerlüyân*”⁹⁰ şeklinde kaydedilmiştir. Dergâh-ı Âli Ocakları gibi bunlar da görev mahallerinin asayiş ve muhafazasından sorumludurlar. Merkezden emir gelmesi hâlinde seferlere iştirak, ihtiyaç hâlinde donanmada bulunmak ve diğer eyaletlere nöbetçilik işini görmek de vazifelerindedir.⁹¹ Dahası tıpkı dergâh-ı âli kulları gibi bunlar da üç yılı geçmemek şartıyla bağlı buldukları eyaletlerin haricindeki yerlere nöbetçi olarak gönderilmişlerdir.⁹²

2.2. Kapıkullarının Sivilleşme Süreci ve Nedenleri

Osmanlı Devleti’nin I. Murad döneminde yarı profesyonel ordudan tam profesyonel orduya geçmesi bütçede yeni gider kalemlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Fakat 16. yy. sonlarına değin ordunun ağırlık noktasını tımarlı sipahilerin oluşturması, getirisi yüksek galibiyetler vb. faktörler bütçede ciddi bir problemin yaşanmasının önüne geçmiştir.⁹³ 16. yy.’da savaş teknolojisindeki değişim kapıkulu mevcudunda

5-4 (2010): 1045; Halil Sahillioğlu, “Osmanlı İdâresinde Kıbrıs’ın İlk Yılı Bütçesi”, *TTK Belgeler*, C. IV, S. 7-8 (1967): 24.

⁸⁹ Halil Sahillioğlu, “Yemen’in 1599-1600 Yılı Bütçesi”, *Yusuf Hikmet Bayur’a Armağan* (Ankara: TTK, 1985), 312.

⁹⁰ Ahmet Şimşirgil, “Osmanlı İdaresinde Uyvar’ın Hazine Defterleri ve Bir Bütçe Örneği” *İÜ Edb. Fak. Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi: Prof. Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı*, S. 12 (1998): 345.

⁹¹ Karl Khalil Barbir, *Ottoman Rule in Damascus 1708-1758* (New Jersey: Princeton Uni. Press, 2016), 39; Temel Öztürk, “Egyptian Soldiers in Ottoman Campaigns from the Sixteenth to the Eighteenth Centuries”, *War in History*, C. 23, S. 1 (2016): 9; Linda T. Darling, “Crime among the Janissaries in the Ottoman Golden Age”, *Ottoman Law of War and Peace: Studies in Honor of Virginia H. Aksan*, ed. Frank Castiglione, Ethan L Menchinger & Veysel Şimşek (Leiden: Brill, 2020), 13-34; İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, 3. bs. (İstanbul: Kitap Yay., 2015), 67.

⁹² Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, (Ankara: TTK, 1996), 116.

⁹³ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, 3. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2021), 93. Örneğin 1527-28’de 70-80 bin civarı tımarlı sipahiye karşılık

olduğu gibi bütçe giderlerinde de artışla neticelenmiştir. Devlet bütçesinin dengelenebilmesi için bir taraftan askerî sınıf kapsamı daraltılarak vergi mükelleflerinin sayısı arttırılmaya çalışılmış diğer yandan vergi oranları çok ciddi dercede yükseltilmiştir.⁹⁴ Vergi oranlarındaki fevkalade artışla beraber tımarlı sipahilerin gelirleri yavaş yavaş Birun Hazinesi'ne doğru akmaya başlamıştır. Tımar sisteminin işleyişinde ortaya çıkan çeşitli aksaklık ve yolsuzluklara sefer giderlerinin 15. yy.'a kıyasla yaklaşık altı kat artması da eklenince, tımarlı sipahiler ciddi bir dar boğazın pençesine düşmüşlerdir.⁹⁵ Tımarlı sipahiler içinde buldukları ekonomik buhranın üstesinden gelmek adına otoritelerini ve ellerinde bulundurdukları silah gücünü kullanarak reayadan kanun dışı vergi toplamaya başlamışlardır.⁹⁶ Dönemin ekonomik şartlarından kapıkulları da payına düşeni almış, tıpkı tımarlı sipahiler gibi onlar da güç ve otoritelerini kullanarak reayanın aynî ve nakdî sermayesini gasp etme yoluna gitmişlerdir.⁹⁷ Nihayetinde reaya, ribahorların eline düşmüş, aldıkları yüksek faizli borçları ödeyemedikleri içinde de hem mallarından hem de topraklarından olmuşlardır.⁹⁸

30-35 bin kapıkulu vardı: Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914* (İstanbul: İletişim, 2021), 42.

⁹⁴ Halil İnalcık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsümü", *TTK Belleten*, C. XXII, S. 92 (Ekim 1959): 596. Takribî bir hesapla 1555-1625 arasında cizyenin yıllık oranı %212-350, avarızın ise %425-500 artmıştır: Linda T. Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk: Osmanlı İmparatorluğunda Vergi Toplanması ve Maliye Yöntemi 1560-1660*, çev. Adnan Tonguç (İstanbul: Alfa, 2019), 153.

⁹⁵ Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi*, 47; Linda T. Darling, "Historicizing the Ottoman Timar System: Identities of Timar-Holders, Fourteenth to Seventeenth Centuries", *Turkish Historical Review*, S. 8 (2017): 161.

⁹⁶ Reayadan kıl ve tırpan akçesi adıyla "*Hilâf-ı şer' u kanun ve mugayir-i defter*" olarak vergi toplanması hakkında bkz.: *91 Numaralı Mühimme Defteri (H. 1056 / M. 1646-1647)* <Özet – Çeviri Yazı – Tıpkıbasım>, yay. haz. Murat Cebecioğlu, vd. (İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2015), 62.

⁹⁷ Halil İnalcık, "Adaletnameler", *TTK Belgeler*, C. II, S. 3-4 (Ocak 1965): 70-71.

⁹⁸ Mehtap Özdeğen, "Osmanlı Devlet Teşkilatında Âyânın Mali ve İdari Yönetime Müdahale Devri", *İÜ İktisat Fak. Mecmuası*, C. 50, S. 1-4 (2000): 75; Mustafa Akdağ, *Celâli İsyanları*

Yüzyılın ortalarına doğru yüksek kazanımlı fetihlerin seyrekleşmesi, Doğu Batı yönlü göçleri durma noktasına getirerek Anadolu'da nüfus baskısı yaratmıştır.⁹⁹ Boş kalan topraklardan ve savaş bölgelerinden vergi toplanamaması, artan donanma masrafları, ulufeli savaşçı nüfusundaki önlenemez artış vb. unsurlar bütçe üzerinde ciddi bir baskı yaratmıştır. Yüzyılın ikinci yarısında girişilen uzun süreli savaşlar, cepheye olduğu kadar garnizonlara da savaşçı yığmayı gerekli kılmıştır. Savaşçı ihtiyacını karşılamak adına 1579'dan kısa bir süre sonra yeniçerilerin evlatları Yeniçeri Ocağı'na kaydedilmeye başlanmıştır.¹⁰⁰ Süreç, Dergâh-ı Âli Ocakları gibi diğerlerinin de mevcudunda artışa neden olarak eyalet bütçeleri üzerindeki baskıyı da arttırmıştır.¹⁰¹ 1585-1586'ya gelindiğinde bütçeye nefes aldirmek için akçedeki gümüş oranının azaltılması demek olan tağşiş uygulamasına gidilmiştir.¹⁰² Alınan önlem ve yapılan müdahalelere rağmen yüzyılın son çeyreğinde Birun Hazinesi ciddi açıklar vermeye başlamıştır.¹⁰³ 1589'da maaşlarını mağşuş akçeyle alan yeniçeriler ayaklanmıştır. Beri

(1550-1603) (Ankara Üni. DTCF Yay., 1963), 38-39.

⁹⁹ 1520-22 ile 1574-76 arası Anadolu Vilayeti'ndeki tahrirler üzerinden kentli nüfus ve artış oranını gösteren tablo için bkz.: Oktay Özel, *The Collapse of Rural Order in Ottoman Anatolia: Amasya 1576-1623* (Leiden: Brill, 2016), 225.

¹⁰⁰ Evgeni Radoshev, "Peasant Janissaries", *Journal of Social History*, C. 42, S. 2 (2008): 458.

¹⁰¹ Fikir vermesi açısından 1528 tarihli bütçede %42'sine tekabül eden yerli kulların mevacic gideri, 1568'de %57'ye ve 1609 tarihli bütçede ise %82 oranına ulaşmıştır: Said Öztürk, "1042-1045/1632-1635 Yıllarına Ait Bosna Eyaleti Bütçesi", *Osmanlı-3: İktisat*, ed. Güler Eren (Ankara: Yeni Türkiye Yay., 1999), 161. 17. yy. başlarında Kıbrıs Hazinesi'ndeki yerli kulların mevacic giderleri ise toplam giderlerin %90.50'sine tekabül etmekteydi: Recep Dünder, "18 Mart-14 Haziran 1608 Yılı Kıbrıs Eyaleti Bütçesi", 1041. Yüklü mevacic giderlerini karşılamak adına mukataaların yerli kullara kiralanması hakkında ayrıca bkz.: Tatjana Katie, "Serbia and the Ottoman Rule", *Österreichische Osthefte*, S. 47 (2005): 155.

¹⁰² Akçenin gümüş içeriğini %44 düşürerek 16. yy.'ın nakdi istikrarını sona erdiren 1585-86 Tağşişi, Osmanlı tarihindeki ilk tağşiş değildir. Özellikle II. Mehmed, hazineyi doldurmak adına sıklıkla tağşişe başvurmuştur. 1444 Tağşişi, Edirne'de sonraları Buçuktepe denilecek mevkide ayaklandırmıştır. Fakat o dönemde gerçekleştirilen getirisi yüksek fetihler ve yapılan terakkiler olayların devamlılık kazanmadan ve büyüme göstermeden yatıştırılmasına zemin hazırlamıştır. Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, 62-63, 147.

¹⁰³ Birun Hazinesi 1592-93'ü 70.000.000, 1597-8'i ise 400.000.000 akçe açıkla kapatmıştır:

yandan alım gücündeki azalış ve giderlerdeki artıştan dolayı sipahiler tımarlarını terketmeye başlamışlardır.¹⁰⁴ Bu dönemde bütçe açıkları, nadiren de olsa Enderun Hazinesi rezervleriyle kapatılmıştır. Diğer taraftan ateşli silah kullanımındaki artış, tüfek kullanabilen reayanın da geçici süreliğine orduda istihdam edilmesini zorunlu kılmıştır. Sekban ve mîrî levent denilen bu savaşçılar terhislerinden sonra memleketlerine “işsizler ordusu” olarak dönüp, silah güçlerini kullanıp, halka zulmetmeye başlamışlardır. Geleneksel savaş teçhizatıyla mücehhez tımarlı sipahiler bunlara direnç gösteremeyince devlet otoritesi ciddi hasara uğramıştır.¹⁰⁵

Sekban ve mîrî leventler zaman içerisinde reaya ve tımarlı sipahilerin bir kısmını da saflarına çekerek Celalî İsyancıları'na önderlik etmiştir. Az bir süre sonra tımarlı sipahilerin bunlara direnemeyeceği anlaşılmış, Anadolu'ya hiç olmadığı kadar kapıkulu sevkiyatı gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁶ Bu da doğal olarak yeni nefer tahririni zorunlu kılmış, bütçe giderlerini arttırmıştır.¹⁰⁷ Acemioğlanları mevcudu, Kapıkulu Ocaklarının artan nefer ihtiyacını karşılayamayınca 1592'de kadı oğulları, 1594'te kul kardeşleri ocaklara alınmaya başlanmıştır.¹⁰⁸ Artan nefer ihtiyacını karşılamak için

Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, 306.

¹⁰⁴ Suraiya Faroqi, “Krizler ve Değişim 1570-90”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2, ed. Halil İnalçık, Donald Quataret, 2 bs. (İstanbul: Eren, 2006), 547-548; Halil İnalçık, “Askerî ve Malî Dönüşüm (1600-1700)”, *Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.,), 283-337.

¹⁰⁵ A.g.e, 28.

¹⁰⁶ Faroqi, “Krizler ve Değişim 1570-90”, 707.

¹⁰⁷ 1574'te 29.175 olan mevcut 1609'da senesinde %260 artarak 75.868'e varmıştır: Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare 1500-1600* (Routgers Uni. Press, 1999), 45.

¹⁰⁸ Cemal Kafadar, “Yeniçeri-Esnaf Relations: Solidarity and Conflict” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, McGill Uni. Institute of Islamic Studies, 1981), 77. Kalelerde nöbet tutan savaşçılar, Dergâh-ı Âli Ocaklarına geçerlerse isimleri Küçük/Büyük Kale Defteri'nden silinip intisap ettikleri ocağa ait defterine kaydolunurlardı. Karadeniz kalelerinde ve bağlı tabyalarda görev alan zabıt ve neferlerin isimleri Büyük Kale Kalemi'nden silinerek Yeniçeri Kalemi'ne işlenmesi yani Yeniçeri Ocağı'na kaydedilmeleri ve durumun Ruus-ı Hümayun kalemine ihbar edilmesi hakkında 10 Nisan 1807 tarihli kayıt için bkz.: Dilek Arıboğa, “217 No'lu Ruus Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,

ayrıca, bir an evvel cepheye sürülebilecek çocuklar devşirilmeye başlanmış yani devşirme yaşı yukarıya çekilmiştir.¹⁰⁹ Diğer yandan Koca Sinan Paşa'nın “*Geçen ulûfede bile Allah saklaya ne yangun ve ne bir kazâ yoğiken, o yok bu yok, üç dört yüz ibtidâ gösterdiler. Mürde yerine geçüb belirsüz olana hod hisâb yoktur*”¹¹⁰ diyerek eleştirdiği düzensizlik hâli iyiden iyiye hissedilir olmuştur.

17. yy'da devletin çözüm bulmak zorunda olduğu pek çok problem arasında Celalî korkusuyla terkedilen toprakların ekonomiye kazandırılması, söz konusu dönemde meydana gelen global kuraklığın sebep olduğu yıkıcı etkilerin minimalizasyonu, imparatorluk coğrafyası genelinde kırılan tedarik zincirinin tekrardan tesis edilmesi gibi son derece hayati sorunlar yer almaktadır.¹¹¹ Beri yandan yüzyılın ilk yarısı dahi bitmeden uzun sürecek yeni bir cephenin açılması, Anadolu'da tesis edilemeyen asayiş, donanmanın 1656'da hezimete uğrayıp toprak kayıplarının yaşanması krizi derinleştirmiştir. Böyle bir durumda yeni gelir kaynakları bulma derdine düşen devlet, imdadiyye adıyla yeni bir olağan üstü vergi ihdas etmiştir.¹¹² Diğer taraftan 16. yy. sonlarından 17. yy. başlarına değin akçedeki gümüş oranı sürekli azaltılırken enflasyonun tırmanış trendi devam etmiştir.¹¹³ Yüzyılın ortasında kapıkulu maaşları ödenememiş, sonraki iki sene boyunca mukataa gelirleri cebren zamanından önce toplanmış ve bedel-i tımar adıyla yeni bir vergi daha tedavüle sokulmuştur; dahası, 17.

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 141-142.

¹⁰⁹ Gábor Ágoston, “Ateşli Silahlar ve Askeri Uyarılma: Osmanlılar ve Askerî Devrim”, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim*, yay. haz. Kahraman Şakul (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2017), 78.

¹¹⁰ Halil Sahillioğlu, *Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri* (İstanbul: IRCICA, 2004), 96.

¹¹¹ Daha fazla bilgi için bkz.: Oğuz Cabar, *The Celali Effect in the 17th Century Ottoman Transformation* (İstanbul: Libra, 2021); Sam White, *Osmanlı'da İsyân İklimi: Erken Modern Dönemde Celâli İsyânları*, çev. Nurettin Elhüseyni, 2. bs. (İstanbul: Alfa, 2020); Kayhan Orbay, “Osmanlı Topraklarında Küçük Buzul Çağı'nın Etkileri Üzerine Dair Bazı Notlar”, *Kebikeç*, S. 23 (2007), 85-93.

¹¹² Yavuz Cezar, “Osmanlı Maliyesinde XII. Yüzyılın İkinci Yarısındaki “İmdadiyye” Uygulamaları”, *İÜ Siyasal Bilimler Fak. Dergisi*, Y. 2, S. 2 (1984): 70-71.

¹¹³ Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998* (Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000), 144.

yy.'ın büyük bir bölümünde hazine gelirleri, giderlerin gerisinde kalmıştır.¹¹⁴ Akçenin alım gücündeki azalmaya yüksek enflasyon ve ulufe ödemelerindeki aksamalar da eklenince kapıkulları ciddi bir geçim sıkıntısıyla karşı karşıya kalmışlardır.¹¹⁵ Bazıları geçinmek için silahlarını dahi satmak zorunda kalmıştır.¹¹⁶ Kimileri ise kanunlara aykırı olsa da ticarete atılmıştır. 16. yy. sonlarına kadar kapıkullarının ticaretle uğraşmalarının önüne geçmeye çalışan devlet,¹¹⁷ ekonomik ve malî tablo ağırlaşınca bir süre göz yummak, sonrasında durumu kabullenmek zorunda kalmıştır.¹¹⁸ Bunlar ve ocaklara giriş prosedürlerinde yapılan değişiklikler ordu düzenine doğrudan etki etmiş, Avrupa'da var olan “muzaffer Osmanlı ordusu” imajının yavaş yavaş yıkılmasıyla sonuçlanmıştır.¹¹⁹

¹¹⁴ Abdülkadir Buluş, “17. Yüzyılda Osmanlı Devleti'in Malî Yapısı ve Tarhuncu Ahmed Paşa Bütçesi”, *Yeni Türkiye*, S. 45 (2002): 606-607.

¹¹⁵ Ömer Lütfü Barkan, “XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri”, *TTK Belleten*, C. XXXIV, S. 136 (Ekim 1970): 603-605. *Çavuşbaşı Râşid Efendi Layihası*'nda yeniçeri maaşlarının yetersiz olduğu, onların başka işlerden para kazanma yoluna gitmemeleri için maaşların üç dört kat zam yapılması gerektiği şöyle izah edilmiştir: “*Fi'l-asıl esâmesi yedi sekiz akçeden ibaret olup ol vaktin es'ârına nazaran ol mikdâr ile ta'ayyüş mümkin imiş. Meselâ bu mikdâr yevmiyye takdîr olunduğu zamânda lahm-ı ganemin kıyyesi beş akçeye, nân-ı azîzin iki yüz dirhemi bir akçeye, revgan-ı zeytin kıyyesi beş altı akçe imiş. Sâ'ir es'âr dahi buna kıyâs imiş. Bu sûretde şimdi bunlara ta'yîn olunacak yevmiyye es'ârın tefâvüt-i mekûresine tatbîk ile üç dört kat ziyâde tertîb olunmalıdır ki, âhar kâra mecbûr olmayalar*” Ahmet Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyihalar* (Ankara: TTK, 2014), 166.

¹¹⁶ Ahmed Câvid, *Hadîka-i Vekâyi'*, haz. Adnan Baycar (Ankara: TTK, 1998), 59.

¹¹⁷ 1584'te İstanbul'daki kapıkullarının “*Ehl-i sûka müteallik umur-ı sinayie karışub ve dekâkîn dutub esvâk ve bazarlarda ve iskelelerde ve gelen gemilerde metâ ve kereste alub madrabazlık*” ettikleri gibi “*eksüğe alub ziyadeye satub*” ahaliye zulm etmeleri üzerine “*ehl-i sûka müteallik umûra karışmayub kendü hallerinde yat u yarakları ve sair edevât-ı ceng ü cidâle mühim olan hususları öğrenmekle mekul olmak*” buyrulduzu için bkz.: Musa Günay, “55 Numaralı Mühimme Defteri” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üni., Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996), 105.

¹¹⁸ Mehmet Doğan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Yeniçeriler”, *Hacettepe Üni. Edebiyat Fak. Dergisi*, C. 31, S. 1 (2014): 143.

¹¹⁹ Fatih Yeşil, “Nizâm-ı Cedîd Ordusunda Tâlim ve Terbiye (1790-1807)”, *İÜ Edb. Fak. Tarih*

Birun Hazinesi açıklarınının Enderun rezervleriyle kapatılma uygulaması 17. yy.'ın bitimine doğru sıradanlaşmıştır.¹²⁰ II. Süleyman, 1687'de tahta çıktığında kapıkulları ödenmemiş bir yıl dört aylık maaşlarıyla, padişah değişimlerinde dağıtılması âdet hâlini alan cülus bahşisini talep ederek ayaklanmışlardır. Fakat ödeme için ne Birun ne de önceki seksen yıl boyunca ortalama iki yüz altmış bir milyon akçeyle onu takviye eden Enderun Hazinesi'nin rezervleri yeterli gelmemiştir.¹²¹ Çözüm için Saray'daki değerli eşyalar darphaneye yollanmışsa da ödemeleri karşılamakta kifayet etmeyince tekrardan imdadiyye vergisine başvurulmuştur.¹²² Sorunu çözmek için atılan diğer bir adım 1695'te iltizam usulünün ömürlük hâle getirilmesi yani malikane sisteminin ihdası olmuşsa da beklenen yarar sağlanamamıştır.¹²³ Diğer bir önemli gelişme, uzunca süredir “*Koyun sürüsüne kurd salar gibi*” gerçekleştirilen ve böylelikle “*erazil-i haram-zade deftere geçüp*” ocak nizamının sarsılmasına neden olan devşirme usulünün¹²⁴ terk edilip Müslüman ahalinin hiç olmadığı kadar ocaklara kaydedilmeye başlanmasıdır.¹²⁵ Bu değişikliğin biri doğrudan ocakla alakalı, ikincisiyse toplum hayatıyla ilgili olmak üzere iki etkisi olmuştur. Toplum hayatına yansımaları, var olanların yanına yeni bir dolandırıcılık türününün daha eklenmesidir.¹²⁶ Doğrudan ocağa etki eden tarafı ise önceleri ocaklılar “*Faraza sekiz biraderün her biri ocağa*

Dergisi, S. 52 (2010): 30-31.

¹²⁰ Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı Devletinin İç Hazinesi”, *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler-I*, haz. Mehmet Genç ve Erol Özvar (İstanbul, 2006), 52.

¹²¹ 1670-1751 arası Enderun'dan Birun Hazinesi'ne verilen borçlar için bkz.: A.g.e., 52-53.

¹²² Cezar, “Osmanlı Maliyesinde XII. Yüzyılın İkinci Yarısındaki “İmdadiyye” Uygulamaları”, 75-77.

¹²³ Mehmet Genç, “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* (İstanbul: Ötüken, 2003), 104-105.

¹²⁴ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (1003-1008/1595-1600)*, C. I, haz. Mehmet İpşirli (Ankara: TTK, 1999), 220.

¹²⁵ Gülay Yılmaz, “Change in Manpower in The Early Modern Janissary Army and Its Impact on the Devshirme System”, *Rivista di Studi Military*, S. 6 (2017): 184.

¹²⁶ İnsanları çocuklarını yeniçeri yapma vaadiyle dolandırılması hakkında bkz.: Ramazan Hüseyin Biçer, “678 Numaralı Çavuşbaşı Defterine Göre XVIII. Yüzyıl Başlarında Eşkiyalık Suçları”, *TDA*, C. 129, S. 254 (Eylül-Ekim 2021): 204.

yoldaş olsa meyânelerinde mahabbet-i uhuvvet ferâmûş olup ortası yoldaşını mahabetde öz karındaşına tercih eder"¹²⁷ iken "ocak asabiyesinin" bozulup yerini hemşehirciliğe bırakmaya başlamasıdır.¹²⁸

18. yy.'da ocaklara ciddi sayıda nefer alınması hazinenin yükünü katlamıştır.¹²⁹ Açılan seferlerin, patlak veren isyanların vb. etmenlerin körüklediği buhranı aşmak için savaş zamanlarına özgü "imdatiye/imdad-ı seferiye" vergisine ek olarak "imdad-ı hazeriye" adlı yeni bir vergi türü ihdas edilmiştir.¹³⁰ Beri yandan "*Esâmenin düşmen-i dîne mukâbele itmek maslahatı zımında virilmesi kat'an alanın ve virenin hatırına gelmez*"¹³¹ olduğundan ordudaki düzensizlik artmaya devam etmiştir. Bu dönemde Yeniçeri Ocağı'na girmeden seferlere katılmamayı garantileyenler, esamesini kiralayarak geçinenler çoğunluktadır.¹³² Diğerleri ise ya askeriliğin imtiyazlarıyla

¹²⁷ Orhonlu, "Osmanlı Teşkilâtına Aid Küçük Bir Risâle: Risâle-i Terceme", 47.

¹²⁸ Hemşehrilik yoluyla yeniçeri olan Tosyalı İbrahim'in serencamı için bkz.: Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi (Tarih-i Sultan Selim-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sâni) Tahlil ve Tenkitli Metin*, C. II, haz. Mehmet Ali Beyhan (Ankara: TTK), 749-751. Taraklı ahâlisinin "*Bütün büyüğü küçüğü yeniçeri geçinir*" olması hakkında bkz.: Yazıcı Murtaza, *Arnavutluk'tan Basra'ya 18. Yüzyılda Kayserili Bir Kâtibin Seyahat Anıları*, haz. Mehmet Yaşar Ertaş (İstanbul: Kitapevi, 2020), 33.

¹²⁹ 1710 Prut Seferi için 26.184 kişilik mevcudun %125'i kadar, Patrona İsyânı'nından sonra ise 23.244 olan mevcudun %324'ü kadar yeni kayıt yapılması hakkında bkz.: Halil Sahillioğlu, "1683-1740 Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Hazine Gelir ve Giderleri" *VIII. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. II, (Ankara: TTK, 1981): 1404.

¹³⁰ Tayfun Ulaş, "Osmanlı Maliyesinde İmdâdiye Vergisi", *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi (Kurumlar Uygulamalar)*, ed. Arif Bilgin ve Burhan Çağlar (İstanbul: Kronik, 2019), 64-65.

¹³¹ Engin Çağman, *III. Selim'e Sunulan Islahat Lâyhaları* (İstanbul: Kitapevi, 2010), 4.

¹³² Cemal Kafadar, "Yeniçeriler ve Osmanlı Döneminde İstanbul'un Ayaktakımı: Yok Yere mi Asiydiler?", *Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu: Norman Itzkowitz Armağanı*, der. Baki Tezcan & Karl K. Barbir, çev. Zeynep Nevin Yelçe (İstanbul: İstanbul Bilgi Üni. Yay., 2012), 142. 1807'de Bosna'daki 78.000 yeniçeriden sadece 16.000'inin gerçek/faal yeniçeri olması hakkında bkz.: Noel Malcolm, *Bosnia: A Short History* (New York: New York Uni. Press, 1994), 91.

ticarete atılmış ya da ahaliyi haraca bağlayarak medarımâişet etmişlerdir.¹³³ Seferlere iştirak edenler ise çoğu zaman savaşıklıkla alakası olmayan kişiler olmuştur.¹³⁴

Taşrada görevli bulunan kapıkulları ve eyaletlere bağlı yeniçeri, cebeci vb. ocakların müntesipleri de sanat ve ticaret hayatına atılmışlardır.¹³⁵ Nasıl ki merkezdeki kapıkulları Saray ve merkezî bürokrasiyle çıkar amaçlı birliktelikler tesis etmişlerse, taşradakiler de yerel iktidar odaklarıyla sıkı ilişkiler kurmuş, elde ettikleri güçle yöneticilerin kararlarında söz sahibi olabilmiş hatta zaman zaman merkezî bürokrasi

¹³³ Fatih Ermiş, *A History of Ottoman Economic Thought: Developments before the nineteenth century* (Routledge, 2014), 176; Şirvânî Fatih Efendi, *Gülzâr-ı Fütûhât (Bir Görgü Tanığının Kalemîyle Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılışı)*, haz. Mehmet Ali Beyhan (İstanbul: Kitapevi, 2001).

¹³⁴ Abdüllatif Efendi Gazzizâde, *Vekayi'-i Baba Paşa Fî't-Târîh*, çev. ve haz. Salih Erol (Ankara: TTK, 2013), 167-170: “Her biribir tarafa nişân ve balta asup, âdet-i kadîmeleri üzere kimi bir fırın peyda idüp, kâhî pişirdi, kimi poğaça yaptı, kimi bir tuğla bulup, altına çalı çırpı sürüp gözlemeciliğe başladı, kimi ahçı oldu, kimi güzel dolma doldurdu, kimi Şam böreği yaptı, kimi Ayasofya çöreği pişirdi, kimi yumuşak köfte pişirdi, kimi kaba kaba lokma pişirdi. Her biri bir ni'met ocağı kaynadup, kimi de kahvesinde kumar oynadup, ortada iki karakullukçu nöbetle bekler idi. Ama vâkı'a ordû-yi hünkârî işçi ocağına döndürdüler.”

¹³⁵ Eyaletlere bağlı yeniçeri, cebeci, topçu vb. ocaklara bağlı nefer, zabıt gruplarıyla taşrada vazife gören kapıkulu mensuplarının faaliyetleri, ilişki ağları hakkında bkz.: Jane Hathaway, *Osmanlı Hâkimiyetinde Arap Toprakları*, çev. Gül Çağalı Güven, 2. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2018), 86-87; Ali Capar, “A Portrayal of an Ottoman City and Its Inhabitants: Administration, Society, and Economy in Ottoman Antakya (Antioch), 1750-1840” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Arkansas, 2017), 135; Amnon Cohen, *Economic Life in Ottoman Jarusalem* (Cambridge Uni. Press, 2010), 80; Barbir, *Ottoman Rule in Damascus 1708-1758*, 89-90; Michael Winter, *Egyptian Society Under Ottoman Rule, 1517-1798* (London & New York: Routledge, 2005), 37; M. Akif Eroğlu, “Kıbrıs Yeniçerileri Üzerine Notlar (1593-1640)”, *Pax Ottomania: Studies in Memoriam of Prof. Dr. Nejat Göyünç*, der. Kemal Çiçek (Harleem & Ankara: SOTA, 2001): 313-316; Bruce Masters, *The Origins of Western Economic Dominance in Middle East: Mercantilism and the Islamic Economy in Aleppo, 1600-1750* (New York: New York Uni. Press, 1988), 130. André Raymond, *Yeniçerilerin Kahiresi: Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi*, çev. Alp Tümertekin (İstanbul: YKY, 2016), 87-88.

üzerinde dahi yönlendirici olabilmışlardır.¹³⁶ Ticaret ve bürokrasi odaklı iktidar çekişmeleri Dergâh-ı Âli Ocakları ile diğerleri arasında ciddi çatışmalara neden olmuştur.¹³⁷

III. Selim, 1792’de Kapıkulu Ocaklarına, özellikle de Yeniçeri Ocağı’na nizam verip Avrupaî tarzda yeni bir ordu tesis etmek gibi amaçlarla Nizam-ı Cedid adını verdiği projesini hayata geçirmişse de 1807’de patlak veren Kabakçı İsyanı’yla akim kalmıştır.¹³⁸ Her ne kadar Alemdar Mustafa Paşa, III. Selim’in Nizam-ı Cedid projesini sahiplenerek devam ettirmek istemiş ve bu uğurda Sekban-ı Cedid adlı verilen yeni bir ordu ihdas etmişse bile bu dahi III. Selim’inkiyle aynı akibete uğramış, yeniçerilerin başı çektiği bir isyan neticesinde sonuçsuz kalmıştır.¹³⁹

19. yy.’a değin kapıkulları sosyal tabanlarını alabildiğine genişletmiş, sürecin sonunda muhariplikten ziyade sosyal bir zümre hâlini almışlardır. Özellikle yeniçeriler ticaret, sanat, zanaat vb. iş kollarının tamamında yer tuttıkları gibi esnaf loncalarında da ciddi bir nüfusa sahip olmuşlardır.¹⁴⁰ Varlık nedenlerine uymayan ticaret, sanat, zanaat gibi uğraşlarının yanında başını çektikleri irili ufaklı isyanlar, savaş meydanlarında yaşanan hezimetler ve bunun tabii bir getirisi olan toprak kayıpları, Kapıkulu

¹³⁶ Faroqi, “Krizler ve Değişim 1590-1699, 707; Ali Yaycioglu, *Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, 2. bs. (California: Stanford Uni. Press, 2017), 30-32; Dina Rızk Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Taşra Toplumu: Musul 1540-1834*, çev. Ülkü Tansel, 2. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2017), 251.

¹³⁷ Asma Moalla, *The Regency of Tunis and the Ottoman Porte 1777-1814*, 2. bs., (New York & London: Routledge, 2010), 88.

¹³⁸ Aysel Yıldız, “Kabakçı İsyanı ve III. Selim’in Katli”, *III. Selim: İki Asrın Dönemecinde İstanbul*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı, 2010), 228-238.

¹³⁹ Gültekin Yıldız, “Kara Kuvvetleri”, *Osmanlı Askerî Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, ed. Gültekin Yıldız (İstanbul: Timaş, 2013), 38-39.

¹⁴⁰ Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, çev. Ayşe Berktaş, 3. bs. (İstanbul: İletişim, 2004), 84-85. Yeniçerilerin ticarî uğraşları hakkında ayrıca bkz.: Mehmet Mert Sunar, “Culdron of Dissent: A Study of the Janissary Corps, 1807-1826” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, State University of New York, 2006), 32-77.

Ocaklarının ve en başta da Yeniçeri Ocağı'nın halk ve belki de daha da önemlisi devlet nazarındaki prestijini alaşağı etmiştir.

Yeniçerilerin son ayaklanması, ocak ağalarının “*cümlesi ağlaşarak*”¹⁴¹ karşıladıkları Eşkinci Tahriri'ne karşı gerçekleşmiştir. Yeniçerilere karşı açılan sancak-ı şerif altında cemolan halk ve devletten yana saf tutan diğer ocakların müntesipleri “*küffâr üzere gider gibi*”¹⁴² giriştikleri bastırma hareketıyla “*yüz senedenberu gittikleri seferlerde aslı yoktan türlü eracif peydasiyle teşettüt ve adem-i itaatleri*” gün yüzüne çıkan ve “*eski itaatleri itaatsizliğe mübeddel*” olan yeniçeriler ortadan kaldırılmıştır.¹⁴³ Diğer kapıkullarının çoğu sancak-ı şerif altında toplanarak kendilerini temize çekmeyi başarmıştır. Yaşanan kanlı olaylardan sonra hayatta kalabilmeyi başaran yeniçeriler ise çeşitli koğuşturma ve soruşturmaya tabi tutulmuşlardır. Unutulmamalıdır ki 14 Haziran 1826, yalnız Yeniçeri Ocağı'nın değil bütün Kapıkulu Ocaklarının tasfiye edilerek yeni bir ordu sistemine geçilmesinin de tarihi olmuştur.¹⁴⁴

Kapıkulu Piyade Ocakları ve mensupları, yaklaşık beş asır gibi oldukça uzun bir süre içerisinde daimî bir değişim ve dönüşüm içinde olmuşlardır. Yukarıda belli başlı izlekler üzerinden gösterilmeye çalışıldığı gibi süreklilik arz eden kabuk değiştirme hâlinin çalışmamızı ilgilendiren en önemli yüzü, kapıkulu piyadelerinin takriben 16. yy. dolaylarından itibaren yavaş yavaş imparatorluk coğrafyasının hemen hemen her yerinde, bütün iş kollarına sızmaları diğer bir tabirle sivilleşmeleri olmuştur. Böylelikle de günümüzden bakıldığında aynı anda bir kişi tarafından taşınması mümkün olmayan yeniçeri-şekerci, topçu-yoğurtçu gibi kimlikler içiçe geçmeye başlamış, kimlikler arası sınırlar bulanıklaşmış hatta 17. yy. ve sonrasında hemen hemen kaybolmuştur. Şöyleki resmen Kapıkulu Piyade Ocaklarından birine mensup olan bir neferin aynı anda hangi meslekte yahut görevde bulunamayacağını tespit

¹⁴¹ HAT, 290-17365.

¹⁴² Sahafklar Şeyhizade Esad Efendi, *Üss-i Zafer (Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair)*, haz. Mehmed Arslan (İstanbul: Kitapevi, 2005), 66.

¹⁴³ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, 666.

¹⁴⁴ Ocak'ın söndürülüş süreci, sonrasında yeniçerilerin uğradığı koğuşturma ve soruşturmalar hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)* (İstanbul: Kitapevi, 2009), 15-130.

etmek, birkaç istisna hariç, mümkün değildir. Diğer yandan dönem kayıtlarının nasıl ve hangi öncelikler gözetilerek tutulduğu konusundaki yetersiz bilgi düzeyimiz, bir Osmanlının kapıkulu piyadesi olup olmadığının tespitini büyük ölçüde zora sokmaktadır. Bütün bunlara ilaveten araştırmacıların kapıkulu, kapıkulu piyadesi/süvarisi, yeniçeri gibi terimlerin kapsama alanını daraltıp genişletmeleri, zaten var olanların yanına yeni kimliklerin de eklenmesine ve dolayısıyla da bilinmezliğin, daha açık ifade etmek gerekirse kaosu, artmasına sebebiyet vermiştir. Bu çalışmada, bölüm başında gerekçeleri paylaşıldığı üzere, mâlî kayıtlarda adı geçen her bir ocak “müstakil” kabul edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İFADE, UNVAN VE TABİRLER

3.1. Ocak, Cemaat ve Bölük İfadeleri

Osmanlı defter ve mezar taşı araştırmalarında ocak ifadesinin pek çok zaman Yeniçeri Ocağı ile irtibatlandırıldığı görülmektedir. Bu tavrı ortaya çıkartan en önemli etken Osmanlı tarihine ilişkin ansiklopedi ve sözlüklerdeki ocak maddeleridir. Örneğin Pakalın tarafından hazırlanan ve Osmanlı tarih çalışmaları alanında hâlâ başucu eser olma özelliğini koruyan ansiklopedide ocak kelimesinin Bektaşî tekkelerinin meydanlarında bulunan ocak; ailelerin uzunca zamandır ikamet ettiği ev demek olduğunu söyledikten sonra “*Yeniçeri teşkilatı hakkında kullanılır bir tabirdir. Teşekkül kendisini Bektaşîliğe bağlı saydığı için bu tabir meydana gelmiştir. Ocak; alev’itlak teşekkül (kurum) yerinde de kullanılmıştır*” denilmiş,¹⁴⁵ içinde ocak kelimesi geçen unvanların tamamı yeniçerilerle ilişkilendirilmiştir.¹⁴⁶ Baykal tarafından hazırlanan sözlükte de ocak ifadesinin Yeniçeri Ocağı’nı imlediği söylenmiştir.¹⁴⁷

Ocak, Türkçe’de gerçek anlamından özge her türden insan topluluğunu işaret eden bir kelimedir.¹⁴⁸ Teşkilatların bir alt birimlerine de genel bir isimlendirmeyle ocak denilmiştir. Aralarında en bilineni şüphesiz Yeniçeri Ocağı’dır. Fakat Kapıkulu ve diğer teşkilatların da ocak namıyla anılan birimleri mevcuttur.¹⁴⁹ Ek olarak yaya ve müselleme çiftlikleri 16. yy.’da birleştirilerek ocak adıyla teşkilatlanmıştır.¹⁵⁰

¹⁴⁵ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, 711

¹⁴⁶ A.g.e., C. II, 711-712

¹⁴⁷ Baykal, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, 101.

¹⁴⁸ Abdülkadir İnan, “Türk Etnolojisini İlgilendiren Birkaç Terim-Kelime Üzerine”, *Makaleler ve İncelemeler*, (Ankara: TTK, 1968), 189.

¹⁴⁹ Örnekler için bkz.: Sezgin Demircioğlu, “615 Numaralı İstanbul Askeri Kassam Defterinin Değerlendirmesi (H. 1205-1206 / M. 1790-1791)” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998), 254-260.

¹⁵⁰ K. A. Jukov, “Les levées de troupes de yaya et de muselleme dans l’organisation militaire ottomane aux XIVe-XVIe siècles” *CIÉPO VII. Sempozyumu Bildirileri*, yay. haz. Jean-Louis Bacqué-Grammont, İlber Ortaylı ve Emer van Donzel, (TTK: Ankara, 1994): 495. Yaya ve

Dolayısıyla ocak ifadesini bunlardan sadece birine mahsus kabul etmek mümkün olmadığı gibi ocaklı, ocak kâtibi/ağası vb. ifadeler için de aynı durum geçerlidir.

Cemaat “*toplanmış, cem olmuş heyet*”¹⁵¹ anlamına gelmekte olup Müslüman¹⁵² ve/veya gayrimüslim¹⁵³ nüfustan oluşan, kan bağıyla veya başka nedenlerle bir araya gelmiş her türden topluluk için kullanılmıştır. Özel olarak Kapıkulu Piyade Ocaklarının iki alt biriminden birinin adıdır: Yeniçeri Ocağı’nda 101,¹⁵⁴ Cebeci Ocağı’nda 37, Topçu Ocağı’nda 72 cemaat vardır.¹⁵⁵ Dolayısıyla “*seksen birinci cemaatin odabaşısı*”¹⁵⁶ yahut “*Altmış Cemaatin yoldaşlarından Bekir*”¹⁵⁷ ifadeleriyle, bunları kati surette yeniçeri kabul etmek mümkün değildir. Bu bağlamda 1’den 37’ye kadar numaralı olan cemaatler mezkûr üç ocaktan birine, 37-71 aralığındakiler Topçu yahut Yeniçeri Ocağı’na, 71’den 101’e kadar olanlar ise yeniçeri olacaktır.

müsellemlerin ocaklar hâlinde teşkilatlanmış olması ve ocak tabirinin bu bağlamdaki karşılığı hakkında ayrıca bkz.: Feridun M. Emecen, XVI. Asırda Manisa Kazâsı, 2. bs. (Ankara: TTK, 2013), 143; Halime Doğru, XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi, (Ankara: TTK, 1997), 83.

¹⁵¹ Ahmed Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmanî*, haz. Recep Toparlı (Ankara: TDK, 2020), 575.

¹⁵² Örnek kullanım için bkz.: M. Akif Erdoğan, Ömer Bıyık, *1481 Tarihli Tire, Birgi, Ayasuluğ ve Alaşehir Tımar Defteri (Metin ve İnceleme) -1492 Tarihli Biga, Tarhala ve Bergama Piyade Yoklama Defteri Parçası ile Birlikte-* (İzmir: Ege Üni. Yay., 2015), 11, 25,

¹⁵³ Örnek kullanım için bkz.: Gürer Karagedikli, “Overlapping Boundaries in the City: Mahalle and Kahal in the Modern Ottoman Urban Context”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C. 61, S. 4 (2018): 668; *Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 74 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1662)*, 143.

¹⁵⁴ Nahoum Wiessmann, *Les Janissaires: étude de l'organisation militaire des Ottomans* (Paris: Librairie Orient, 1964), 27.

¹⁵⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları II: Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapıkulu Süvarileri*, 3. bs. (Ankara: TTK, 1988), 8, 54.

¹⁵⁶ *İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664)*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İSAM, 2010), 721.

¹⁵⁷ *İstanbul Kadı Sicilleri 76: İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767)*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 172.

Bölük ise cemaat kelimesinin Türkçe'deki karşılıklarından biri olup “*kıta, cüz, taraf, bahş, hisse, daire, fırka, kısım, arazi, kati, kıta, bölge, şirzime, bir güruh halk, fevc, zümre, taife, hizip*” gibi pek çok anlamda kullanılmıştır.¹⁵⁸ Çeşitli aşiret, boy vb. de zaman zaman bölük diye anılmıştır.¹⁵⁹ Ayrıca belirtmek gerekir ki cemaat ve bölük birbirinin yerine kullanıldığı gibi “*Bölük-i Cemaat-ı Bostanlu*”¹⁶⁰ kaydında da görüldüğü üzere cemaatin bölüğü kuşatıcı olarak kullanıldığı örneklere de denk gelmektedir.

Bölük, cemaatten farklı olarak neredeyse bütün ocakların alt birimlerini oluşturan birliklerin de adıdır. Örneğin Kapıkulu Süvari Ocaklarından Sipahiyân 299, Silahdarân 260, Ulufeciyân-ı Yemîn 105, Ulufeciyan-ı Yesar 100, Gureba-yi Yemîn 75, Gureba-yi Yesar 52 bölük¹⁶¹ iken Piyade Ocaklarından Yeniçeriyân 61 Ağa ile 34 Sekban,¹⁶² Cebeciyân 59, Toçuyân 5, Top Arabacıyân 63 bölüktür.¹⁶³ Enderun Ocaklarından Mehteran-ı Hayme-i Hassa 4¹⁶⁴ ve Bevvabân-ı Divan-ı Âli ise 45 bölüktür.¹⁶⁵

¹⁵⁸ Ahmed Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmanî*, 65.

¹⁵⁹ Birkaç örnek için bkz.: Mehmet Ali Ünal, “XV. ve XVI. Yüzyılda Teke Sancağında Cema’at ve Aşiretler”, *Süleyman Demirel Üni. Fen-Edb. Fak. Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2 (1996): 228-230, 234; İlhan Şahin, *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler* (İstanbul: Eren, 2006), 173-174.

¹⁶⁰ Mehmet İnbaşı, *1500 (Hicrî 906) Tarihi Kayseri Tapu Tahrir Defteri* (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., 2009), 131.

¹⁶¹ TS.MA.d. 301; 2536.

¹⁶² Wiessmann, *Les Janissaires*, 27.

¹⁶³ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları II*, 8 102; Stanford Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, C. 1 (Cambridge Uni. Press, 1997), 124.

¹⁶⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, 3. bs. (Ankara: TTK, 1988), 453.

¹⁶⁵ Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, haz. Sevim İlgürel (TTK: Ankara, 1998), 58.

Dolayısıyla “*Gurebâ-i Yesardan dokuzuncu bölükte*”¹⁶⁶ gibi açık ifadeler bir tarafa, 218. Bölük mensubu olduğu dışında bir bilgiye sahip olmadığımız Halil İskender’in¹⁶⁷ Sipahi yahut Silahdar Ocaklarından birine mensup olduğu bilinse de “*elli bir bölüğün merhum Kolancı Kulaksız Ali*”¹⁶⁸ hakkında Sekban, Topçu, Çadır Mehterleri yahut Bevvabân-ı Divan-ı Âlî’den birine mensup olamayacağı dışında kesin bir hükme ulaşmak mümkün değildir.

Bütün bunların dışında Kapıkulu Süvari Ocaklarını oluşturan altı ocağın tamamına “Altı Bölük”, mensuplarına “Altı Bölük Halkı”; bunlar arasından kendi içlerinde Yemîn/Sağ ve Yesar/Sol olmak üzere ikiye ayrılan Ulufeciyân/Ulufeciler ve Gurebâ/Garipler Ocaklarına dört bölük anlamına gelen “Bölükât-ı Erbaa”,¹⁶⁹ Kapıkulu Süvari Ocaklarına geçiş işlemine de “bölüğe çıkma” denilmiştir. Fakat unutulmamalıdır ki yukarıda da belirtildiği üzere her bir Kapıkulu Süvari Ocağının bölük diye anılan alt birimleri de mevcuttur.

Bütün bu bilgilerden hareketle söz konusu ifadelerden kesin hüküm devşirmenin mümkün olmadığı. Kaldığı “X. Bölük/Bölük’ün” yahut “Y. Cemaat/Cemaat’in” gibi ifadeler de mensubiyet belirlemede yetersiz kalmaktadır. Fakat bölük yahut cemaatin sayıyla (1. Bölük/Cemaat gibi) takdim edildiği örnekler, diğer ocaklarda böylesi bir belirtme şekli tespit edilemediğinden, Kapıkulu Ocaklarını gösterir durmaktadır. Lakin bu gibi bir hükmü vermezden evvel Osmanlı teşkilatlarının ve onları oluşturan alt birimlerin kâmilten tespit edilmiş olması gerekmektedir.

¹⁶⁶ Arif Bilgin, “İstanbul Müftülüğü Şer’iyye Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 142 No’lu Ferâmîn ve Hücet Defterine Göre (1622-1623) Osmanlı Ekonomisi” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994), 49.

¹⁶⁷ D. Galabov, *Die Protokollbücher des Kadiamtes Sofia*, yay. Herbert W. Duda (Müchen: Verlag R. Oldenbourg, 1960), 111-112.

¹⁶⁸ Sahure Yariş, “Üsküdar’da Yer Alan Bir Grup Cami Haziresindeki Mezar Taşları”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 288.

¹⁶⁹ Özellikle malî icmallerde kapıkulu süvarilerinden Sipah ve Silahdar Ocaklarının ismi müstakilen kaydolunup Ulufeciler ve Garipler, Bölükât-ı Erbaa adıyla gösterilmişlerdir. Birkaç örnek için bkz.: AE.SAMD.III. 55-5527; D.BŞM.d. 2389, s. 2; C.AS. 344-14267; TS.MA.d. 2695.

3.2. Ocak Adına Nispet Eden Unvanlar

3.2.1. Acemi - Acemioğlanları Ağası

Acemioğlanı yahut bunun kısa söylenişinden ibaret olan acemi unvan ve tabiri hakkında hakkında Baykal “*Acemi ocağı öğrencisi olan yeniçeri adayı*” demiştir.¹⁷⁰ Acemi, Baykal’ın tanımındaki gibi salt Acemi Ocağı’na özgü kabul edildiğinde bile bunların mutlak manada yeniçeri adayı olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Zira ikinci bölümde izah edilmeye çalışıldığı üzere Acemi Ocağı müntesipleri sadece Yeniçeri Ocağı’na değil nefer ihtiyacı olan Kapıkulu, Birun ve Enderun’un bütün ocaklarına alınabilmektedirler. Bunların dışında Enderun’da, bir lalanın idare ettiği kişilere de acemi denilmiştir.¹⁷¹ Beri yandan acemi tabir ve unvanı herhangi bir alanda yeterli bilgi sahibi olmayan kişi anlamına gelmekte olup bütün iş kollarında ustalığın bir önceki basamağını imleyen bir kullanıma sahiptir.¹⁷²

Bu bağlamda acemi unvan veya tabirinin herhangi bir sınıfa, zümreye vb. topluluğa özgü kabul edilemeyeceği görülmektedir. Acemioğlanı namının ise Acemioğlanları Ocağı müntesipleri dışında kullanıldığını, kullanılabileceğini gösteren herhangi bir belgeye yahut bilgiye tesadüf olunmamıştır. Aynı durum Acemioğlanları Ağası unvanı için de geçerlidir.

3.2.1. Yeniçeri - Yeniçeri Ağası

Osmanlı tarihi üzerine gerçekleştirilen araştırmalarda yeniçeri unvanının Yeniçeri Ocağı mensuplarına mahsus olduğu üzerine kesin bir ittifak vardır. Bu doğal ve makul inancın sıhhat derecesini tespit etmek için dönem kaynaklarına başvurulduğunda ise ilgi çekici kayıtlara denk gelinmektedir. Öncelikle, söz konusu kaynaklarda karşılaşılan “*Bursa Bahçeköy’de Ali b. Abdullah elinde olan Hızır nam buğday enli,*

¹⁷⁰ Baykal, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, 11.

¹⁷¹ Enderunlu Abdüllatîf, *Âyîne-i Derûn [Osmanlı’ya Devlet Adamı Yetiştiren Mektep Enderûn-ı Hümayûn]*, yay. haz. Ahmet Köç (İstanbul: Çamlıca Yay., 2013), 22.

¹⁷² Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi, *Lehçetü'l-Lûgat*, haz. Ahmet Kırkkılıç (Ankara: TDK, 1999), 377.

yalın yüzlü, emred, kara gözlü Eflâkiyyü'l-asl yeniçerisi"¹⁷³ vb. ifadeler Türk'e verilmiş pençik yahut devşirme oğlanlarının da yeniçeri unvanını taşıyabildiklerini ispat eder. Acemilerin bir yanıyla yeniçeri namzedi olduğu kabul edilebilir olsa da bunların henüz Ocak'a kaydı yapılmamış kişiler olduğunu ve Acemi Ocağı'ndaki görevlerinden sonra Yeniçeri Ocağı veya diğer Kapıkulu Ocaklarına da geçebilir olduklarını unutmamak gerekir.

Yeniçeri ve Acemi Ocaklarındaki gibi Kapıkulu Süvari Ocaklarında da yeniçeri unvanlı kişilere denk gelinmesi dikkat çekicidir. "*Ulufeciyân-ı Yemîn'den Mahmud Yeniçeri*",¹⁷⁴ "*Yirmi Altı Bölük'ün Solak Ahmed ve Solak İbrahim nam yeniçeriler*"¹⁷⁵ veya Tophane eminliğine tayin edilen "*Yeniçeri Veli Mehmed*" bu göreve tayininden evvel "*ebnâ-yı sipâhîyândan altıncı bölükden*"¹⁷⁶ olduğunu belirten ifadeler, kapıkulu süvarileri arasında da yeniçeri diye anılan kişilerin mevcudiyetini göstermektedir. Bu ve benzeri kayıtlar, en temelde üç farklı şekilde açıklanmaya uygundur. İlki, bunların Süvari Ocaklarına Acemi Ocağı'ndan alınmış olmalarıdır ki yukarıda acemilerin de yeniçeri unvanını kullanabildikleri gösterilmiştir. İkincisi, evvelce Yeniçeri Ocak neferi oldukları, bu esnada kullandıkları yeniçeri unvanını gösterdiği yararlılık veyahut başka bir nedenle çıktığı Süvari Ocağı'nda da taşımaya devam ettikleridir.¹⁷⁷ Üçüncüsü ise bu kişilerin Acemi ve/veya Yeniçeri Ocağı'ndan Enderun'a girdiği, bir süre sonra buradan Süvari Ocağı'na geçtiği, kariyenin ilk yahut ikinci basamağında kazandığı yeniçeri unvanını taşımaktan vazgeçmediğidir. Bu son seçeneğin ikinci basamağının mümkün olduğunu, daha açık ifade edilecek olursa Enderun Ocaklarından olanların da yeniçeri unvanı taşıyabileceklerini gösteren örnekler mevcuttur. Bunlardan biri Üsküdar, Rum Mehmed Paşa Camii haziresinde bulunan bir

¹⁷³ Beydilli, "Yeniçeri", 451.

¹⁷⁴ Havva Merve Çıttak, "1556-1557 (H. 963-964) Tarihli Divan-ı Hümâyûn Ruûs Defteri (s.1-125) Metin-Değerlendirme-Dizin", 115.

¹⁷⁵ Necati Gültepe, "H. 1106-1107 Tarihli Mühimme Defterine Göre Devlet Kararları", 55.

¹⁷⁶ Anıl Kır, "Kamil Kepeci 217 Numaralı Ruus Defteri (Metin-Değerlendirme, s. 101-202)", 95.

¹⁷⁷ Aras Hân ve Küre Muharebelerinde yararlılık gösteren yeniçerilerin Ebnâ-yı Sipahiyân Ocağı'na ilhakı hakkında bkz.: Songül Şenlik, "232 Numaralı Ruus Defteri (Metin-Değerlendirme)", 235, 428-429.

şahide kitabesinde görülmektedir. Söz konusu şahide, kitabesinde belirtildiği üzere “Enderun-ı Hümayun’da Hane-i Hassa Ağalarından” olan “Yeniçeri Mustafa Ağa” için dikilmiştir.¹⁷⁸ Bu durumun ise olası iki nedeninden bahsedilebilir: Mustafa Ağa ya acemilikten yeniçeriliğe oradan Enderun’a çıkmadır ya da Acemi Ocağı’ndan doğrudan Enderun’a alınmıştır. Ne kitabesi ne de başvurulmuş diğer kaynaklar Mustafa Ağa’nın kariyer süreci hakkında bilgi vermemektedir. Benzer bir örnek Ceyb-i Hümayun’dan Silahdar Ağa marifetiyle ihsana nail olan “Hazineli Yeniçeri Ömer” kayıdır.¹⁷⁹ Tıpkı benzer bütün durumlarda olduğu gibi yukarıda belirtilen seçeneklerden hangisinin doğru olduğunu tespit etmek mümkün değildir. Kaldığı her ne olursa olsun yukarıda verilen örnekler fiilen yeniçeri olmayan kişilerin yeniçeri diye anılabildiğini ispatlamaktadır.

Yukarıdaki örneklerin ortak noktası, bunların Birun yahut Enderun Teşkilatlarından birine yani bir şekilde Saray’a bağlı olmalıdır. Lakin bir kayıta geçen “Mısır Ağa Bölüğü’nden Yeniçeri Mustafa”¹⁸⁰ ifadesi, kapıkulu olmayıp eyaletlere bağlı ocaklarda görevli olanların da söz konusu unvanı kullanabildiklerini açıkça göstermektedir. Dolayısıyla da yeniçeri unvanıyla anılan kişilerden bahseden kayıtların bir yerinde “dergâh-ı âlî”, “dergâh-ı mualla” vb. yahut “Mısır kullarından”, “Cezayir yeniçerilerinden” gibi açık tanımlamalar yapılmadığı veya incelenen metnin bağlamından o kişinin mensubu bulunduğu zümre anlaşılamiyor ise söz konusu kişinin eyalet veya kapıkulu yeniçerisi olup olmadığı, hatta mensubu bulunduğu teşkilat, ocak vb. belirtilmemiş ise faal yeniçeriliği dahi tartışmaya açık hâle gelmekte, kesin bir hüküm verilememektedir. Yeniçeri ağası ise yalnız dergâh-ı âli ve eyaletlere bağlı Yeniçeri Ocaklarının en büyük zabıtine özgüdür. Eyalettekilerin zabitleri unvanının başına “Halep Yeniçeri Ağası” gibi mahallin adı getirilerek zikredilmektedir. Bu durumda yeniçeri ağası olduğu belirtilen yahut bu unvana sahip bir kişinin Kapıkulu Teşkilatı’na tabi Yeniçeri Ocağı’nın mı yoksa eyaletlere bağlı Yeniçeri Ocaklarından birinin mi ağası olup olmadığı dahi kesinlik arz etmemektedir.

¹⁷⁸ Sahure Yariş, “Üsküdar’da Yer Alan Bir Grup Cami Haziresindeki Mezar Taşları”, 67.

¹⁷⁹ TS.MA.d.2354-22.

¹⁸⁰ *İstanbul Kadı Sicilleri: Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H.919-927 / M. 1513-1521)*, haz. Bilgin Aydın ve Ekrem Tak (İstanbul: İSAM, 2008), 310.

3.2.2. Cebeci - Cebecibaşı

Cebeci Ocağı neferlerince taşınan cebeci, en büyük zabıtince kullanılan cebecibaşı unvanlarının başka ocaklara müntesip kişiler tarafından kullanıldığını gösteren bir kayda denk gelinmemiştir. Beri yandan Bayburt, Kovans, İspir ve buna bağlı Fisirik Kalelerinde muafiyet kaydıyla gösterilen cebecilere denk gelinmiştir.¹⁸¹ Bu bilgilerden hareketle cebeci unvanı her ne kadar Cebehane'ye bağlı bulunan kişileri gösterse de bunların askerî yahut muaf olup olmadığı kesinlik arz etmediği görülmektedir.

3.2.3. Topçu - Topçubaşı

Topçu Ocağı neferlerine topçu, en büyük zabıtineyse topçubaşı denilmiştir. Burada, bir kronikte geçen "*Taslakçı nâmi ve sâ'ir esâmî ile esâmesiz kimseye topcu itlâk olunmamak ve ancak hey'et-i mahsûsalarında olan neferât-ı topcu nâmiyle zebân-zede-i iltifat olunmak*"¹⁸² buyruğu önemlidir. Zira bu ifade Topçu Ocağı'na bağlı olmayanların da topçu unvanını kanun dışı da olsa kullandıklarını göstermektedir. Beri yandan tarayabildiğimi mezar taşı, defter, kronik ve diğer dönem kaynaklarında topçu ve topçubaşı unvanlarının mezkûr ocağa mensup olmayanlarca kullanıldığını gösteren bir kayda denk gelinmemiştir. Bu durum muhtemelen Topçu Ocağı'na mensup olmadığı hâlde topçu unvanının kullanılmasına ilişkin yasaktan ileri gelmektedir.

Topçuların arasında muafiyet sahibi gayrimüslimlerin de bulunabildiği bilinmektedir.¹⁸³ Bu bilgilerden hareketle topçubaşı unvanının Topçu Ocağı ağasına özgü olup yalnız askerîlerce kullanıldığı; topçu unvanının ise bundan farklı olarak muafılarda da kullanılabildiği anlaşılmaktadır.

¹⁸¹ Bkz.: İsmet Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı* (İstanbul: Anadolu Yakası Bayburt Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yay., 1975), 116.

¹⁸² Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, C.1, haz. Ziya Yılmaz (İstanbul: YEK Yay., 2015), 233.

¹⁸³ Gábor Ágoston, "Ateşli Silahlar ve Askeri Uyarılma: Osmanlılar ve Askerî Devrim", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim*, yay. haz. Kahraman Şakul (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2017), 78.

3.2.4. Arabacı - Arabacıbaşı

Top Arabacıları Ocağı'na müntesip neferlere arabacı, en büyük zabite arabacıbaşı denilmiştir. Arabacı, Arabacı Ocağı müntesipleri haricinde “*araba işleden sanat ehli*”¹⁸⁴ yahut aralarında gayrimüslimlerin de bulunduğu arabacı esnafınca da kullanılan bir unvandır.¹⁸⁵ Çeşitli kapıhalkı arasında da aynı vazifeyi üstlenen ve bundan dolayı arabacı unvanını kullanan kişiler de vardır.¹⁸⁶

Arabacı unvan olmasının yanında kişilere takılmış lakaplardan da biridir. 17. yy.'ın ilmiye kökenli sadrazamı Bahadırzâde Ali Paşa'nın Arabacı Ali Paşa diye anılması bu durumun bilindik misallerindendir. Ali Paşa sadaret günlerinde azlettirdiği devlet adamlarını “*der-akab araba tayin idiüp nefy itmegi âdet itmegin*” kendisine Arabacı lakabı takılmıştır.¹⁸⁷ Şayet Ali Paşa'nın ilmiyeden geldiği ve kendisine arabacı denilmesinin nedeni bilinmiyor olsa idi kendisine arabacı denilmesinden hareketle hayatının bir döneminde Top Arabacı Ocağı neferliğinde/zabitliğinde bulunduğu veya bir zamanlar arabacılık mesleğiyle iştigal ettiği, buradan da bir şekilde devlet hizmetine girip yükseldiğini iddia etmek mümkün olurdu.

Bütün bu kullanım alanları göz önünde bulundurulduğu vakit, örneğin bir şühudülhâl kaydında adı geçen ve hakkında başkaca bir bilgi edinemediğimiz “*Arabacı İsmail*”¹⁸⁸ kişinin neden arabacı diye anıldığını belirlemek mümkün değildir. Böylesi

¹⁸⁴ Ömer Lûfti Barkan, *Kanunlar I*, 390.

¹⁸⁵ Arabacı esnafı hakkında bkz.: Muharrem Bayar, “Arşiv Vesikalarına Göre: XVI. Yüz Yılda Karahisar-ı Sahib’de Ahilik ve Esnaf Kuruluşları”, *Türk Kültürü*, Y. XXXVI, S. 418 (1998), 107; Neşet Köseoğlu, “Bursa Esnafları Onaltıncı Yüzyılda”, *Uludağ*, S. 80 (1946): 23. Arabacı Rayo, Todor, Petre, Prodan için ayrıca bkz.: Genç, *XVI. Yüzyıl Sofya Mufassal Tahrir Defteri’nde Sofya Kazası*, 148.

¹⁸⁶ Feridun Emecen, “Osmanlı Taşrasında Saray Bürokrasisi: Şehzade Selim’in Kazayâ Defteri”, *Osmanlı Araştırmaları*, C. 46, S. 46 (2015): 231.

¹⁸⁷ Uşşâkizâde İbrâhîm Hasîb Efendi, *Zeyl-i Şakâ’ik: Uşşâkizâde’nin Şakâ’ik Zeyli*, haz. Ramazan Ekinci (İstanbul: YEK, 2017), 1016. Ayrıca bkz.: Mehmet Arslan, *Osmanlı Sadrazamları: Hadîkatü’l-Vüzerâ ve Zeyleri* (İstanbul: Kitapevi, 2013), 127.

¹⁸⁸ Marlene Kurz, *Das sicill aus Skopje: Kritische Edition und Kommentierung des einzigen vollständig erhaltenen Kadiamtsregisterbandes (sicill) aus Üsküb (Skopje)* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2003), 297.

durumlarda ilk tespit edilmesi gereken, arabacı ibaresinin unvan mı yoksa lakap mı olduğudur. Cevap bulunamadığı takdirde İsmail'in tabi olduğu zümre hakkında hüküm vermek imkânsızdır; bunun unvan olduğu tespit edilebildiğinde ise İsmail'in Top Arabacı Ocağı neferlerinden yahut arabacı esnafından olduğu kesinleşir. Fakat olasılıklardan hangisinin kabul edileceği kesin olarak bilinemez. Unutulmaması gerekir ki yapılacak tespitler sadece unvan/lakap sahibini değil çocukları hakkında verilecek hükümleri de doğrudan etkilemektedir. Örneğin “*Arabacızâde Mustafa Efendi*”¹⁸⁹ namıyla meşhur olan Saçlıemir Tekkesi postnişininin babasının yahut ceddinin hayat hikâyesi bilinmedikçe, onun kuloğlu olup olmadığı tartışmasını kesin bir hükme bağlamak da olası değildir.

3.2.5. Lağımçı - Lağımçıbaşı

Lağımçı unvanı başlarda, lağım adı verilen yer altı şebekeleri ve temel inşaatlarında görev alan esnafın kullandığı bir unvandır; Müslüman lağımçıların başına Müslüman, gayrimüslimlerininkine gayrimüslim bir amir tayin olunmuş ve bunlara lağımçıbaşı denilmiştir.¹⁹⁰ Lağımçıları, ordusunda sözleşmeli personel olarak istihdam edilmişler ve hizmetleri karşılığı muafiyet kazanmışlardır. Sefer zamanı orduya dahil edilen lağımçıların maaşları buldukları bölgelerin haslarından, mukataa ve vergi gelirlerinden ya da doğrudan yerel bütçelerden karşılanmıştır.¹⁹¹

1733'te Kapıkulu Teşkilatı'ndan olmak üzere Lağımçı adıyla müstakil bir ocak ihdas edildikten sonra lağımçı unvanının kapsama alanına Lağımçı Ocağı defterine geçenler de eklenmiştir. Bu suretle evvelce yalnız reaya ve muaf sınıf tarafından kullanılan lağımçı ve lağımçıbaşı unvanları askerîlerce de kullanılır olmuştur.

Bu bilgiler ışığında, lağımçı unvanlı bir kişinin bağlamdan hangi zümreye tabi olduğu tespit edilemiyor veya incelenen metinde açık bir bildirimde bulunulmamış ise 1733'e kadar esnaftan olduğu kesin olsa da sonrasındakilerin Lağımçı Ocağı neferi olması da

¹⁸⁹ Turgut Kut, *Tabibzâde Derviş Mehmed Şükri ibn İsmâil, Sheikhs of the Istanbul Chapter Houses Text, Index and Facsimile*, 43.

¹⁹⁰ AE.SAMD.III. 102-10056.

¹⁹¹ Gülgün Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)* (İstanbul: İletişim, 2010), 207.

muhtemeldir. Olasılıklar arasından birini tercih etmek için, kişinin kariyeri hakkında gerekli bilgilere erişmek elzemdir.

3.2.6. Humbaracı - Humbaracıbaşı

Humbaracı unvanı, 1733'e kadar Cebeci ve Topçu Ocaklarında humbara yapıcı ve kullanıcıları tarafından taşınmıştır. Söz konusu tarihte Kapıkulu Teşkilatı'na bağlı müstakil bir Humbaracı Ocağı kurulunca, bu ocağın neferleri de doğal olarak humbaracı unvanını kullanmışlardır. Kapıkullarının dışında Birun Teşkilatı'na tabi ocaklardan Tersane-i Amire Ocağı'nın bünyesinde de bir Humbaracı Bölüğü'nün mevcut olduğu bilinmektedir.¹⁹² Her nerede vazife görüyorsa görsün humbaracı neferlerin en büyük zabıtine humbaracıbaşı denilmişse de kapıkulu olanların başında bulunanı kimi zaman alaybaşı diye de anılmıştır.¹⁹³

Söz konusu unvanların yukarıda zikredilenlerden başka bir kullanım alanı tespit edilememiştir. Dolayısıyla humbaracı ve humbaracıbaşı unvanları 1733'e kadar Cebeci, Topçu, Tersane Ocaklarının nefer ve zabitlerini işaret etmektedir. 1733'ten sonra bunlara ilaveten Humbaracı Ocağı müntesiplerini de refere eder olmuştur. Dolayısıyla humbaracı unvanını taşıyan bir kişi hakkında toplamda dört olasılık mevcuttur. Bu durumda humbaracı unvanını taşıyan bir kişinin mensubiyetini kesin olarak belirlemek ya metnin bağlamından çıkarılmasına ya metinde açık bir ibareye yer verilmiş olmasına veyahut o kişi hakkında başka kaynaklardan gerekli bilgilerin elde edilmesine bağlıdır.

3.3. Zabıt ve Maiyetlerine Ait Unvanlar

3.3.1. Çorbacı

Çorbacı, Pakalın tarafından "*Kapıkulu ocaklarına mahreç olan 31 bölüklü acemiocağı ile Osmanlı ordusunun piyade (yaya) askerini teşkil eden bölük zabıtlerinin unvanı*"¹⁹⁴

¹⁹² İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire* (Ankara, TTK, 1992), 70.

¹⁹³ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları II*, 120.

¹⁹⁴ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, 380.

diye tanımlanmıştır. Cümledeki “piyade askeri” sözüyle yeniçerilerin mi, kapıkulu piyadelerinin mi, yoksa Osmanlı ordusundaki piyadelerin tamamının mı kastedildiği belirsizdir. Dönem kaynaklarına başvurulduğunda Kapıkulu Piyade Ocaklarından Acemioğlanları, Yeniçeri, Cebeci, Topçu, Top Arabacı zabitlerine de çorbacı denildiği görülmektedir.¹⁹⁵ Şayet Pakalın, kapıkulu piyadelerini kastetmiş ise bu veriler onu doğrular gözükmemektedir. Beri yandan dönem kaynaklarına bakıldığı vakit Dergâh-ı Âli Kapıkulu Ocaklarının yanı sıra eyaletlerdeki adaş ocakların zabitlerine de çorbacı denildiği görülmektedir.¹⁹⁶ Yukarıda belirtilenlerin haricinde, aralarında gayrimüslimlerin de bulunabildiği, reaya statüsündeki çorbacı esnafından kimseler de aynı unvanı kullanmışlardır. Bu bilgidен hareketle “çorbacı demekle ma'rûf zimmî”¹⁹⁷ ifadesiyle imlenen kişinin de geçimini çorbacılıktan sağlayan bir gayrimüslim olduğu kabul edilebilir. Fakat çorbacı, gayrimüslim elitlerin de kullandığı bir unvandır. Bu, bir bakıma Müslüman taşra idarecilerinin taşıdığı eşraf ve ayan unvanlarının zimmîlere özgü hâlidir. Farkı ise gayriresmî bir unvan oluşudur.¹⁹⁸ Dolayısıyla söz konusu zimmî hakkında kesin bir hüküm vermek mümkün değildir.

Eldeki bulgulardan anlaşılabilirdiği kadarıyla çorbacı unvanı dört farklı zümreyi ifade etmektedir ki bunların aralarında hukukî statü birlikteliği de bulunmamaktadır. 17. yy.'a kadar Kapıkulu Piyade Ocaklarının zabitlerine sübaşı da denilmiştir.¹⁹⁹ Süvari Ocaklarda ise çorbacı unvanının kullanıldığı tespit edilememiş ise de Kapıkulu Süvarilerinden Ulufeciyân Ocağı bünyesinde, dördü Yemîn'de dördü Yesar'da olmak üzere sekiz adet “bölük sübaşısı” unvanlı kişi bulundurulmuştur.²⁰⁰

¹⁹⁵ A.{DVNSMHH.d. 111-943; 133-969.

¹⁹⁶ A.{DVNSMHH.d. 125-350.

¹⁹⁷ Gizem Tunç, “44 Numaralı Rumeli Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üni. Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, 2017), 252.

¹⁹⁸ Çorbacı unvanlı gayrimüslim taşra eliti hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Secil Uluisik, “Empire, Province, and Power: Chorbadzhi (Çorbacı) Networks in the Ottoman Empire, 1790s-1860s” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, The University of Arizona, 2018).

¹⁹⁹ Abdulkasim Gül, “18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üni. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü), 18.

²⁰⁰ Eyyubî Efendi Kanûnnâmesi: Tahlil ve Metin, yay. haz. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Eren,

Sübaşı, çorbacı ile dönüşümlü kullanılmasının yanında görevli buldukları yerlerde sancakbeylerinden sonra yürütmenin en önemli unsuru olan zabitlerce de taşınmıştır. Bunlar sancakbeyinin sancakta bulunmadığı esnada ona vekâlet eden, sefer zamanı tımarlı sipahilerin komutasından sorumlu, zaman zaman vergi tahsildarlığını dahi üstlenen kişilerdir. Vergi toplamalarından dolayı “zaim” ve “emin” unvanlarıyla da anılmışlardır. Sancaklarda görevlendirilen sübaşılara “şehir sübaşısı”, küçük yerleşimlerdekilere “il sübaşısı” da denilmiştir.²⁰¹ Bu iki unvan, kapıkulu çorbacılarınca yahut çorbacı esnafınca kullanılmadığından ayırt edici özelliktedir. 16. yy.’ın ikinci yarısına dek şehir sübaşısı çoğunlukla Altıbölük Halkı’ndan, yeniçerilerden yahut yeniçeri kökenlilerden seçilmiştir.²⁰² Sonrasında şehir ve il sübaşısı, kapıhalkından veya vilayetlerin ayanı arasından alınır olmuştur.²⁰³ Dolayısıyla sübaşı unvanına sahip kişilerin kökenlerini de tespit mümkün değildir.

Mesclizâde’nin kitabesinde geçen “*dergâh-ı âli yeniçeri çorbacılarından*”²⁰⁴ ifadesindeki gibi zabitleri ayırım yapmaksızın niteleyen çorbacı unvanının yanı sıra bu unvanın kapsamına giren, fakat referansı daha açıklanmış/özelliştirilmiş üç unvan daha mevcuttur. Bunlar, aşağıda gösterileceği üzere bölük çorbacılarını imleyen bölükbaşı, cemaat çorbacılarını işaret eden yayabaşı ve Yeniçeri Ocağı’nın Sekban Ortalarının zabitlerince taşınan sekbanbaşı unvanlarıdır.

1994), 50.

²⁰¹ Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış* (İstanbul: İst. Üni. Edb. Fak. Yay., 1977), 20; Halil İncelik ve R. Anhegger, *Kanunname-i Sultanî ber Muceb-i Örfi Osmanî* (Ankara: TTK, 1956), 16; Orhan Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van* (Van: Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yay., 1997), 159; İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*, 11. bs. (İstanbul: Kronik Yay., 2019), 50.

²⁰² Amy Singer, *Palestinian Peasants and Ottoman Officials: Rural Administration Around Sixteenth-Century Jerusalem* (New York: Cambridge Uni. Press, 1994), 26.

²⁰³ Turan Açık, “Osmanlı İmparatorluğu’nun 17. Yüzyıldaki Alacakaranlığından Bir Kesit: Trabzon Subaşılarının Yerleşmesi”, *Selçuk Üni. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 40 (2016): 139-141; Semiha Zehra Özharat, “XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Ayntab Şehri’nin Yönetimi” *Gaziantep Uni. Journal of Social Sciences*, C. 1, S. 14, (2015): 96.

²⁰⁴ Bedri Mermutlu, Hasan Basri Öcalan, *Tarihi Bursa Mezar Taşları-I: Bursa Hazireleri*, 482.

3.3.2. Sekbanbaşı - Sekban

Yeniçeri Ocağı'nın 65. cemaati süvari sekban, bunun içinde yer alan otuz dört bölük ise piyade sekban ortalarıdır. En büyük sekban zabitine sekbanbaşı, nadiren sekbanlar çorbacısı denilmiştir.²⁰⁵ Sekbanlar önceleri müstakil bir ocak iken 1451'de Yeniçeri Ocağı'na dâhil edilmişlerdir.²⁰⁶ Dolayısıyla, 1451'den önceki kayıtlarda sekban unvanıyla anılan bir kişinin yeniçeri olma ihtimali yoktur.

Yeniçeri Ocağı müntesipleri bir kenara bırakılarak söylenecek olduğunda Osmanlı ordusunda ihtiyaç hâlinde sözleşmeli personel statüsünde istihdam edilen başka bir sekban grubu daha vardır. Celalî İsyancıları'nın en önemli aktörlerinden olan bu sekbanların bir kısmı özellikle 17. yy.'dan itibaren beylerbeyi yahut sancakbeyinin maiyetinde, görev yerlerindeki asayişin temininden sorumlu tutulmuşlardır. Bunlara "saruca sekban" ya da bunun kısaltılmışı olan "saruca" denilmiştir.²⁰⁷

17. yy. dolaylarında Bosna eyaletinin maliye defterdarlığına tayin edilen kişiler arasında tesadüf edilen "*Sekban Efendi*"²⁰⁸ kişinin neden bu şekilde anıldığı tespit edilebilmiş değildir. Buradaki sekban kelimesinin isim olmayıp lakap işlevinde kullanıldığı kuvvetle muhtemeldir.

Elde edilen bulgular ışığında bir kişinin sekban diye anılmasından yola çıkarak o kişinin 1451 senesine kadar yalnız sözleşmeli personel statüsünde, bu tarihten sonra ise Yeniçeri Ocağı mensubu sekbanlarda da olabileceği anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki muaf ikincisi askerî statüdedir. Dolayısıyla söz konusu unvan, hukukî statü belirlemede de kullanışsızdır.

²⁰⁵ Eyyubî Efendi *Kanûnnâmesi*, 45. "Sekbanlar çorbacısı" tabirinin geçtiği örnek için bkz.: YB.04.2-71.

²⁰⁶ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, 155.

²⁰⁷ M. Tayyib Gökbilgin, "Sekbân", *İA*, C. X Ankara (1988): 325-327; Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler* (Ankara: TTK, 2013) 19-23.

²⁰⁸ Orhan Kılıç, "Osmanlı Eyaletlerinin Mali Yönetimi ve Maliye (Hazine/Mal) Defterdarlıkları (16-18. Yüzyıllar)", *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı ve Yöneticileri-I* (İstanbul: İdeal Kültür Yay., 2021), 309.

3.3.3. Bölükbaşı

Çağdaş araştırmacıların büyük bir kesimi tarafından yeniçerilere özgü kabul edilen bölükbaşı hakkında Baykal “*Yeniçeri ocağı ağabölükleri komutanlarına verilen ad*”²⁰⁹ demektedir. Pakalın ise unvanın kapsama alanını genişleterek yeniçeri bölük zabitleri, sekban, levent, tüfekçi ve “*mülkî teşkilatta muhtelif işçi gruplarının reislerine de*” bölükbaşı denildiğini söylemektedir.²¹⁰

Pakalın, bölükbaşı unvanını taşıyabilecek savaşçıları sayarken sadece yeniçerileri zikretmişse de Kapıkulu Ocaklarının tamamında bölükbaşları vardır.²¹¹ Birun ve Enderun Teşkilatı Ocakları’nın bölük zabitleri için de aynı durum geçerlidir.²¹² Yeniçeri ortalarında ayrıca “küçük bölükbaşı” unvanlı kişiler vardır. Bunlar bölüklerde değil cemaatlerde vazifelidirler.²¹³ Bir mezar taşı kitabesinde denk gelinen “*Yetmişbir Cemaat’in bölükbaşısı Seyyid Halil Ağa*”²¹⁴ ifadesinde geçen bölükbaşı unvanı, muhtemelen “küçük bölükbaşı” kastıyla kullanılmıştır.

Eyaletlere bağlı Yeniçeri Ocağı neferlerinin²¹⁵ yanı sıra yine eyaletlere bağlı olup mezkûr savaşçılardan farklı bir statüye sahip olan hisareri,²¹⁶ Mısır tüfekçi ve gönüllüleri²¹⁷ vb. yapılardaki gibi seferlere mahsus olarak istihdam edilen geri hizmet birliklerinden beldarların bölük kumandanlarına da bölükbaşı denildiği

²⁰⁹ Baykal, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, 27.

²¹⁰ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, 242.

²¹¹ MAD.d. 6698; MAD.d. 6577.

²¹² MAD.d. 2507, 6295; TS.MA.d. 839, 9025;

²¹³ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, 235.

²¹⁴ Galitekin, *Beykoz Kitabeleri*, C. II, (İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yay., 2008), 312.

²¹⁵ Abdelbassat Mekki, “Ahkâm Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Cezayir’in İdari, İktisadi ve Sosyal Yapısı” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 121; A.{DVNSMHM.d. 37-1244, 1255, 2665; 40-50.

²¹⁶ *İstanbul Kadı Sicilleri: Rumeli Sadareti Mahkemesi 80 Numaralı Sicil (H. 1057-1059/M. 1647-1649)*, haz. Fuat Recep ve Rasim Erol (İstanbul: İSAM, 2011), 246.

²¹⁷ A.{DVNSMHM.d. 11-203; Barkan, *Kanunlar I*, 357.

bilinmektedir.²¹⁸ Dönem kaynaklarına müracaat edildiği vakit yukarıda isimleri zikredilen muhariplerden farklı olarak madenlerin eşkiyalardan muhafazası için yöre halkından toplanan görevlilerin idaresinden sorumlu amirlere de bölükbaşı denildiği görülmektedir.²¹⁹

Buraya kadar sayılar haricinde şehzade²²⁰ ve paşaların²²¹ kapıhalkında da bölükbaşları bulunmaktadır. Adlî ve kolluk görevinde bulunan görevlilerin idaresinden mesul tutulan amirler de yine aynı unvanla anıldıkları bilinmektedir.²²² Mezkûlardan farklı olarak “*Ayasofya-i Kebir serbölüğü es-Seyyid İsa Ağa*”²²³ yahut “*Fatih Suyolcularından bölükbaşı Süleyman Ağa*”²²⁴ örneğindeki gibi vakıf sularının idaresinde, su nazırına bağlı amirlerin de aynı unvanla anıldıkları malumdur.²²⁵ Dahası, bir belgede “*tavuk pazarı bölüğünde elli bir dükkân hisselü dükkanlardır,*

²¹⁸ Meryem Kaçan Erdoğan, “1683 Viyana Seferi’nde Görev Alan Geri Hizmet Sınıfları” *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu 08-11 Haziran 2000*, (Ankara: Merzifon Vakfı Yay., 2000): 183-184.

²¹⁹ Hasan Yüksel, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri: 1776-1794 Tarihli Maden Emini Defteri* (Ofset: Sivas, 1997), XXI.

²²⁰ Emecen, “Osmanlı Taşrasında Saray Bürokrasisi: Şehzade Selim’in Kazayâ Defteri”, 229.

²²¹ Mehmet Ali Ünal, “Evliya Çelebi’ye Göre Beylerbeyinin Maiyeti (Kapıhalkı)” *XVII. Türk Tarih Kongresi Ankara: 15-17 Eylül 2014, Kongreye Sunulan Bildiriler IV. Cilt – I. Kısım*, (Ankara: TTK, 2018): 182.

²²² Tuncer Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)* (Ankara: VGM Yay., 1990), 122, 124; A.{DVNSMHM.d.42-1231. Bursa gibi büyük şehirlerde görev alan asesler bölükler hâlinde teşkilatlanmış olup her bölüğün başında bir bölükbaşı bulundurulmuştur. Özer Ergenç, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, 2. bs. (Ankara: TTK, 2014), 171-172.

²²³ *Vakıf Su Defterleri İlmühaber 1 (1667-1871)*, yay. haz. Ahmet Tabakoğlu, vd. (İstanbul: İBB İstanbul Araştırmaları Merkezi & İSKİ, 1997), 48.

²²⁴ Ekrem Çoktan, “Karacaahmed 9. Ada Mezar Taşı Kitabeleri” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996), 434.

²²⁵ Osman Nuri Ergin, “Vesait-i İtfaiyyeden İstanbul Suları”, *İstanbul Su Külliyyatı XIII: Vakıf Su Tahlilleri, 19 ve 20. Yüzyılda İstanbul Suları*, haz. Ahmet Kal’a (İstanbul: İSKİ Yay., 2000), 128.

cedid elli bir dükkan bunların bir bölükbaşılıarı vardır”²²⁶ denilmesinden anlaşıldığı, bir şahide kitabesinde okunan “*soğancı kebabcı bölükbaşı*”²²⁷ yahut bir kadı sicil kaydında geçen “*hammâl tâifesinin küfelâsı mahallerinde ba‘de’t-tescîl cümle bölükbaşılıarı*”²²⁸ hitabından da müsteban olduğu üzere çeşitli esnaf teşekküllerinin de kendilerine mahsus bölükbaşılıarı bulunmaktadır.²²⁹

Sonuç olarak bölükler hâlinde teşkilatlanan yapıların tamamında bölükbaşılıarının var olduğu görülmekte ve söz konusu unvanı taşıyanlar aralarında ocak, zümre vb. bir kümelemeye gitmek şöyle dursun askerî, muaf veya reaya ayırımında bulunmanın dahi mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

Aşağıda ele alınacağı üzere Kapıkulu Ocaklarının bölükbaşılıarı, sorumlu buldukları bölüğün veya bölükteki görevine nispet eden Kethüdabey, Başçavuş, Muhzır Ağa, Kethüdayeri, Asesbaşı, Talimhanecibaşı, Avcıbaşı, Kayıkçı/Çardak Çorbacısı, Dülgerbaşı, Terziler Kethüdası, Demircibaşı unvanlarını da kullanmışlardır.

3.3.4. Kethüda Bey (Kul Kethüdası)

Yeniçeri Ocağı hiyerarşisinde üçüncü, önem açısından ikinci zabıt kethüdabey, kul kethüdası, yeniçeri kethüdası unvanlarını kullanmıştır; kethüda-yı yeniçeriyân da denilmiştir ki bunların eyaletlere bağlı Yeniçeri Ocaklarındaki görevdaşlarının “*Kethüda-i Sabık-ı Yeniçeriyân-ı Şam*”²³⁰ diye kayda geçtiği örnekler de mevcuttur.

Kethüda bey yahut bunun yerine kullanılan diğer unvanlara sahip zabıtlar, yeniçeri ağasının muavini diğer bir tabirle bütün yeniçeri bölüklerinin amiri konumundadır.²³¹

²²⁶ Mehmet İpşirli, “Osmanlı Devlet Taşkilâtına Dair Bir Eser: Kavânîn-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne”, *İÜ Edb. Fak. Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 14 (1994): 12.

²²⁷ Zeynep Hatice Kurtbil, “Kadıköy Taşköprü Caddesi Mezarlığı”, 29.

²²⁸ *İstanbul Kadı Sicilleri: İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151/M.1726-1738)*, haz. Fuat Recep, vd. (İstanbul: İSAM, 2010), 53.

²²⁹ Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*, 53.

²³⁰ Süheyl Alemdar, “1034 Numaralı Şam Eyâleti İcmâl Defteri (Kanûnî Dönemi)” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992), 283.

²³¹ Cevad, *Târîh-i Askerî-i Osmânî*, 21.

“Yeniçeri Ocağı a‘yanının nazargâhları olan kul kethüdalığı”²³² mansıbında bulunan zabitelerin ortası zaman zaman değişiklik arz etmektedir. Bunlar 1631-1634’e kadar 1. Bölük’te, sonrasında 2. Bölük’te bulunmuşlardır ve ikâmet ettikleri orta “Kethüda Bey Ortası” diye anılmıştır.²³³

Diğer Kapıkulu Ocaklarında kethüda bey veya kul kethüdası mansıbına denk gelinmemiş ise de sadaret kethüdası yerine kethüda bey unvanının da kullanıldığı bilinmektedir. Bunlar 18. yy.’a kadar Kapıkulu Ocak ağalarından seçilmişlerdir. Sonrasında ise Babıali bürolarında eğitim görmüş kalemiye mensupları arasından tayin olunmaları âdet hâline gelmiştir.²³⁴ Dahası, paşaların kapıhalkı arasında da aynı unvanla benzer vazifeyi ifa eden görevliler bulundurulmuştur.²³⁵

Bu bağlamda kethüdabey yahut kul kethüdası unvanından hareketle bir mensubiyet yahut hukukî statü belirlemek, unvan sahibinin bulunduğu konumun açık bir şekilde ifade edilmiş olmasına yahut metnin bağlamında bu durumun çıkarılabilmesine merbuttur. Farklı organizasyon şemalarına dahil oldukları gibi kariyer süreçleri de fazlasıyla bulanık olduğundan kökenleri hakkında da bir sınırlama koymak mümkün değildir.

3.3.5. Başçavuş - Çavuş

Mensubu buldukları yapı içinde bir başçavuş altında görev alan çavuşların vazifesi en temelde, üst alt ve eşitler arasındaki iletişimi sağlamaktır. Yeniçeri Ocağı özelinde söylenecek olduğunda 1693’te alınan bir kararla 5. Bölük Çavuşlar Ortası olarak seçilmiş, böylelikle önceleri çeşitli ortalarda görev alan yeniçeri çavuşları kendilerine mahsus bir ortaya sahip olmuşlardır. Bunların temel vazifesi merkez taşra iletişimini sağlamak ve yoldaşların toplu veya ferdî nakillerini takip etmektir.²³⁶ Yeniçeri

²³² Subhî, *Subhî Tarihi*, 81.

²³³ Gül, “18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı”, 14.

²³⁴ Muzaffer Doğan, *Osmanlı Devletinde İçişlerinin Yönetimi Sadaret Kethüdalığı: Sadaret Kethüdalığı (1730-1836)* (Ankara: TİAV, 2016), 46, 27-28.

²³⁵ Orhonlu, “Osmanlı Teşkilâtına Aid Küçük Bir Risâle: Risâle-i Terceme”, 41

²³⁶ Gül, “18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı”, 14; Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, 169.

Ocağı'nın dışında kalan diğer Kapıkulu Piyade Ocaklarında²³⁷ olduğu gibi Süvari Ocaklarında²³⁸ da çavuş istihdamında bulunulmuştur. Tespit edilebildiği kadarıyla bunların yeniçeriler gibi muayyen bir ortası bulunmamaktadır.

Kapıkulu Ocaklarından farklı olarak Birun Teşkilatı'nda çavuşlardan oluşan müstakil bir ocak da bulunmaktadır. Divan-ı Âli Çavuşları yahut Divan-ı Hümayun Çavuşları denilen ocağın neferlerinden merkezde bulunanları Divan-ı Hümayun'un güvenlik ve düzeninden sorumlu oldukları gibi zaman zaman elçilik ve ulaklık görevlerinde de kullanılmışlardır.²³⁹ Taşrada görevli olanları, görevli oldukları sancağın beyine bağlı olup sancak ümerâsının önde gelenlerindedir.²⁴⁰

Dergâh-ı âli çavuşu olmanın tespit edilmiş formal bir yolu bulunmamaktadır. Bunlar Birun ve Enderun Teşkilatı mensupları arasından seçilebildiği gibi şehzade, paşa, bey vb. yüksek bürokrasi üyelerinin kapıhalkından, tımarlı sipahilerden hatta raiyetten dahi alınabilmektedir.²⁴¹ Yani kökenleri hakkında kesin bir saptamada bulunmak da muhaldir.

Saray'da yahut ona bağlı teşkilatları meydana getiren ocaklarda görevli çavuşların dışında eyalet divanlarında, paşaların maiyetinde ve yerel savaşçı gruplarında da çavuşluk görevinde bulunan kimseler mevcuttur.²⁴² Aynı katagoride

²³⁷ Ahmet Balıbey, "A.RSK 1572 Numaralı ve 1735-1736 Tarihli Bâb-1 Asafî Ruûs Kalemi Defteri (s.50-95) Transkripsiyon-Değerlendirme-Dizin" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 201), 48; *Divan-ı Hümayûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri -2- numaralı defter: (H. 1167-1176 / M. 1754-1763)*, (Diyarbakır: Dicle Üni. İlahiyat Fak., 2016), 200.

²³⁸ Abdülkadir Efendi, *Topçular Kâtibi 'Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi*, C. 1, 403.

²³⁹ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 6. bs. (Ankara: Cedit Neşriyat, 2017), 219; Jean-Baptiste Tavernier, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, çev. Teoman Tunçdoğan, 4. bs. (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014), 24.

²⁴⁰ Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya* (Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yay., 1995), 128.

²⁴¹ Uğur Altuğ, "Kanuni Sultan Süleyman Döneminde Dergâh-ı Âli Çavuşluğunun Kariyer Yolları ve Çavuşlar", *OMAD*, C. 3, S. 5 (Mart 2016): 119-122.

²⁴² Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van*, 165-166.

değerlendirilebilecek diğer bir grup, esnaf ustabaşlarından gelen tebligatları, ustalara iletmekten sorumlu olanlardır ve tamamı esnaf eskisi yahut fakirlerinden seçilmiştir.²⁴³ Ayrıca gayrimüslim cemaatlerin de kendilerine mahsus çavuşları bulunmaktadır. Doğal olarak bunlar da aynı unvanı taşımışlardır.²⁴⁴

Bir kadı sicil kaydında okunan “*Müderrişzâde Abdüllatif Efendi'nin kethüdâsı olan İbrahim Çavuş b. Şaban nâm kimesne*”²⁴⁵ ifadesi, başka bir belgede mutasarrıf olduğu belirtilen kişiden “*Hasan Çavuş*”²⁴⁶ diye bahsedilmesi, İstanbul sübaşlarından Tanrıbilmez namıyla maruf “*Ahmed Çavuş*”²⁴⁷ veya Bursa sübaşlarından “*Budak Çavuş*”²⁴⁸ örneklerinde olduğu gibi fiilen çavuşluk etmeyenler de bu unvanı taşıyabilmektedir. Bunlar ve benzeri örneklerdeki gibi bilfiil çavuşluk görev yahut mesleğinde bulunmayan kişilerin çavuş diye anılmasının akla gelen ilk nedeni bunların evvelce çavuşluk yapmış olmalarıdır. Fakat çavuşun unvan değil, lakap işlevinde kullanılmış olabileceği de hatırdan tutulmalıdır.

Dönem kaynaklarından derleyebildiğimiz belge ve bilgiler müessese, ocak, birlik vb. her yapı içerisinde hukukî statüsü farklı çavuşların bulundurulduğunu ve sadece bu unvandan yola çıkarak mensubiyet şöyle dursun hukukî statünün bile tespit edilemeyeceği anlaşılmaktadır.

²⁴³ M. Çağatay Uluçay, *XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilâtı* (C.H.P. Manisa Halkevi Yay., 1942), 119.

²⁴⁴ Haim Gerber, *Crossing Borders: Jews and Muslims in Ottoman Law, Economy and Society* (İstanbul: ISIS Press, 2008), 103.

²⁴⁵ *İstanbul Kadı Sicilleri 49: Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653)*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 360

²⁴⁶ Ronald C. Jennings, “Zimmîs (Non-Muslims) in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C. 21, S. 3 (Ekim 1978): 269.

²⁴⁷ Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi: Metin (926 – 1003 / 1520 – 1595)*, C. II, haz. Şevki Nezih Aykut (Ankara: TTK, 2004), 294.

²⁴⁸ Ergenç, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, 151.

3.3.6. Muhzır Ağa - Muhzır

Başlarında muhzır ağa yahut muhzırbaşı diye anılan zabitlerin bulunduğu muhzırlar en temelde kamu suçlarını soruşturan, alacaklı verecekli arasında doğan anlaşmazlık hâllerinde arabulucuk eden, davalıları mahkemeye celp ve kadı hüküm verdikten sonra davalının hakkını teslim eden görevlilerdir.²⁴⁹

Her ne kadar kuruluş tarihi ve nedeni hakkında doğrudan veyahut dolaylı olarak, şimdiye kadar herhangi bir bilgi yahut belgeye denk gelinememiş olsa da 17. yy.'a ait yeniçeri defterlerinde bazen 26., bazen 27., bazen 33. Bölükler Muhzır Ağa Bölüğü diye kaydedilmişlerdir.²⁵⁰ Muhzır Ağa Bölüğü'nün arz ettiği hareketlik, Patrona İsyanı diye anılagelen kargaşa döneminin ardından gerçekleştirilen 41. Bölük'e kaydırılma istisnası dışında, 1710 senesinde sonlandırılmış ve 28. Bölük'te sabitlenmiştir.²⁵¹

Yeniçeri Ocağı'na bağlı savaşçıların haricinde kalan, taşrada vazife gören ve Yeniçeri Ocağı'ndaki meslektaşlarının aksine görev mahallerindeki mülki yahut idari amire tabi olup mahkemelerde istihdam edilmiş muhzırlar da vardır. Bunların muhzırbaşları 16. yy'a kadar kapıkulu süvarilerinden seçilmiş, sonrasında yeniçeriler arasından da alımda bulunulmuştur. 17. yy.'a gelindiğinde Birun Teşkilatı'ndan Dergâh-ı Mualla Kapıcılar Ocağı'nın başları da bu göreve tayin edilenler arasına katılmıştır.²⁵²

Başkaca bir kullanım alanı tespit edilemeyen muhzır ve muhzırbaşı/muhzır ağa unvanları, mahkemede yahut Yeniçeri Ocağı'nda görevli kişileri işaret etmektedir. Dolayısıyla askerî kökenli oldukları iddia edilebilir ise de mensubiyetlerine yönelik kesin konuşmak mümkün değildir.

²⁴⁹ Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, 85; Ronald Carlton Jennings “The Judicial Registers (Şer’i Mahkeme Sicilleri) of Kayseri (1590-1630) as a Source for Ottoman History” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Islamic Studies, University of California, 1972), 60-62.

²⁵⁰ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, 169.

²⁵¹ Gül, “18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı”, 15.

²⁵² İbrahim Özcoşar, “Osmanlı Mahkemelerinde Muhzır Kavramı”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, C. II, S. 4, (2004): 238; İbrahim Yılmazçelik, *Osmanlı Döneminde Diyarbakır Üzerine Bazı Tespitler ve Diyarbakır Şer’iyye Sicilleri (Katalog ve Fihristleri)* (İstanbul: Hiper Yay., 2019), 83.

3.3.7. Kethüdayeri

Ahmed Cevad kethüdeyeri hakkında bilgilendirmede bulunurken “*kul kethüdasının vekili ve yeniçeri ağasının yanında teknil ocağın kapu çukadarı*”²⁵³ demektedir. Ayanoğlu ise bir mezar taşı kitabesinde geçen söz konusu unvanı yine benzer ama daha kısa bir şekilde “*yeniçeri kethüdasının vekili*” diye tanıtmıştır.²⁵⁴ Pakalın da kaleme aldığı ansiklopedi maddesinde, muhtemelen Ahmed Cevad’tan naklen “*Kul Kethüdasının vekili ve yeniçeri ağasının yanında teknil ocağın kapı çuhadarı idi*”²⁵⁵ açıklamasında bulunmuştur. Her üç tanımda da söz konusu unvanın yeniçerilere özgü tutulduğu görülmektedir. Tanımların sıhat derecesini tespit için dönem kaynakları ve konu hakkında yapılmış çalışmalara bakmak yerinde olacaktır.

Yeniçeri Ocağı’nda bölüklerin ihdasıyla ortaya çıkan kethüdayeri mansıbı, yeniçeri ağası seferdeyken ona vekâlet eden zabite aittir. Kethüdayeri Ortası 1710’a kadar bazen 7., bazen 31., bazen 33., bazen 51. Bölük olmuştur. 1710’u takip eden yıllarda, Patrona İsyanı ve bunu müteakip zuhur eden anarşi yıllarındaki istisnalar hariç, 32. Bölük Kethüdayeri Ortası olarak sabitlenmiştir.²⁵⁶ Beri yandan Top Arabacıları Ocağı’nda görevli kethüdayeri için 2. Bölük tahsis edilmiştir.²⁵⁷ Yeniçeri ve Top Arabacıları Ocaklarındaki uygulamanın aksine Cebeci, Topçu, Lağımçı ve Humbaracı Ocaklarında kethüdayerleri mansıbında bulunan zabitlerin sabitlenmiş, değişmez bir ortası bulunmuyorsa da tamamında kethüdayeri unvanlı zabitlerin bulunduğu bilinmektedir.²⁵⁸

Dönem kaynaklarında yer alan “*Altıbölük halkı kethüdayeri Süleyman*”²⁵⁹ yahut “*sabıkan sipahi ocağında kethüdayeri Mehmed Ağa*”²⁶⁰ gibi ifadelerden anlaşılacağı

²⁵³ Cevad, *Târîh-i Askerî-i Osmânî*, 23.

²⁵⁴ Ayanoğlu, *Yeniçeri Mezar Taşları*. C. 1, no 6.

²⁵⁵ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, 252-253.

²⁵⁶ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, 169; Gül, “18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı”, 15.

²⁵⁷ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları II*, 102-103.

²⁵⁸ A. {DVNSMHM.d. 87-476.

²⁵⁹ Durmuş Kandıra, “84 Numaralı Mühimme Defteri” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995), 51.

²⁶⁰ *Kaybolan Medeniyetimiz: Hekimoğlu Ali Paşa Câmii Hazîresi’ndeki Tarihî Mezar Taşları*,

üzere Kapıkulu Süvari Ocaklarında da kethüdayeri mansıbı bulunmaktadır. Bunlar, piyadelerden farklı olarak bütün kapıkulu süvarileri üzerine, diğer bir tabirle Altı Bölük Halkı'nın tamamından sorumlu olup şehir kolluk zabitlerinin ikincisi olma özelliğini haizdirler. Esas görevleri Altı Bölük Halkı'na düzen vermek ve buldukları mahallerde güvenliğin teminidir.²⁶¹ Altı Bölük Halkı'na kethüdayeri olarak atananlar arasında yeniçeriler de bulunabilmektedir.²⁶² Bu bilgiler, kökenleri hakkında iki seçeneğin mevcudiyetini dolayısıyla da kesin konuşmanın mümkün olmadığını göstermektedir.

Kethüdayeri yahut sinonimi olan cây-ı kethüda unvanının kapıkulları dışında kullanıldığını kanıtlayan herhangi bir kayda tesadüf edilmemiştir. Dolayısıyla sadece bu unvanı baz alarak iki hükme ulaşmak mümkün gözükmemektedir. Bunlardan ilki kethüdayeri veya cây-ı kethüda unvanıyla anılan bir kimsenin Kapıkulu Piyade veyahut Süvari Ocaklarından birine mensup olduğudur. İkincisi ise ilk hükmün doğal bir uzantısı olarak bu kişilerin askerî statüde oluşlarıdır.

3.3.8. Asesbaşı - Ases

Demir, asesbaşı ve ases hakkında “*Asesbaşılık Yeniçeri ağa bölüklerinden birisi, asesbaşı da bölük kumandanıdır*”²⁶³ açıklamasında bulunduğu gibi Dedeoğlu da asesleri yeniçeri kumandanı olarak göstermektedir.²⁶⁴ Her iki tanım da yeniçeriler özelinde doğru kabul edilebilir gözükse de tıpkı diğer unvanlarda olduğu gibi dönem kaynaklarıyla mukayese etmek faydalı olacaktır.

Yeniçeri Ocağı bünyesinde görev alan aseslerin 18. yy.'a değin sabit ortaları bulunmamaktadır. 18. yy.'dan itibaren ise muhtemelen 49. Bölük aseslere tahsis

yay. haz. Hüseyin Kutlu (İstanbul: Damla Yayınevi, 2005), 85.

²⁶¹ Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, 76-77.

²⁶² Altıbölük halkına kethüdayeri tayin olunan yeniçeriler için bkz.: *91 Numaralı Mühimme Defteri*, 56; A.{DVNSMHHM.d. 91-34; 88-103.

²⁶³ Abdullah Demir, *Medeni Yargılama Hukuku Osmanlı Mahkemesi* (İstanbul: Yitik Hazine Yay., 2010), 43.

²⁶⁴ Abdülkadir Dedeoğlu, *Osmanlılar Albümü* (İstanbul, Osmanlı Yayınevi, 1981), 103.

edilerek sabitlenmiştir.²⁶⁵ Payihattaki ases ve asesbaşları, kolluk görevlerinin yanında Baba Cafer Zindanı'nın muhafazasından olduğu gibi idam cezalarının infazından da sorumlu tutulmuşlardır.²⁶⁶

Taşradaki aseslerin durumu payitahttakilerden farklıdır. Öncelikle bunlar, görev bölgelerindeki sübaşlarına tabidirler. Aralarında Yeniçeri Ocağı'na veya Kapıkulu Teşkilatı'na bağlı diğer ocaklardan birine müntesip olanlar vardır. Buna mukabil tımarlı sipahilerden hatta zimmîlerden dahi seçilebilmektedirler.²⁶⁷ Çarşı pazar bekleyen asesler esnafça belirlenen kişiler arasından, sancakbeyinin onayıyla tayin edilmişler ve geçimlerini dükkân sahiplerinden aldıkları parayla sağlamışlardır.²⁶⁸

Yukarıda paylaşılan bilgi ve örneklerin dışında ases, unvan olmasının yanında lakap işlevinde de kullanıldığı görülmektedir. Dönem belgelerinin birinde denk gelinen “*Atlu Ases lakaplı Kamer adlı kadın*”²⁶⁹ ifadesi bunun ilginç örneklerindedir.

Ulaşılan bilgi ve belgelerden anlaşıldığı üzere ases yahut asesbaşı unvanlarından hareketle mensubiyet yahut hukukî statü tespitinde bulunmak mümkün gözükmemektedir. Dahası, bunların kökenleri hakkında kesin hüküm vermek de imkânsızdır.

²⁶⁵ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*,

²⁶⁶ Gül, “18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı”, 255-256.

²⁶⁷ Behset Karaca, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Manavgat Kazası* (Isparta: Fakülte Kitapevi, 2009), 40; Barkan, *Kanunlar I*, 400, 135, 238, 88; Halil İnalçık, “Osmanlılar'da Raiyyet Rüşumu”, 608; *75 Numaralı Gelibolu Livası Mufassal Tahrir Defteri (925 / 1519) <Dizin ve Transkripsiyon>*, C. I., haz. Abdullah Sivridağ, vd. (Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2009), 88; A. {DVNSMHHM.d. 27-710.

²⁶⁸ Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, 71-72; Doğan Yörük, *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584)* (Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yay., 2019), 184.

²⁶⁹ A. {DVNSMHHM.d. 5-281.

3.3.9. Talimhanecibaşı - Talimhaneci

Yeniçeri Ocağı'nın Talimhaneci Ortası olan 54. Bölük'ün çorbacısına talimhanecibaşı veya muallim-i talimhane; neferlerine ise çoğunlukla talimhaneci denilmiştir. 54. Bölük hakkında *Kavanîn* müellifi şu bilgiyi aktarmaktadır:

Yeniçeri yoldaşlara ok atmayı talim etmeğiçün kadimden bir bölükbaşığı talimhaneci baş tayin eylemişlerdür ve odalar kurbında baş talimhaneyi yeniçeri içün merhum Sultan Bayezid Han bünyad eylemişdür."²⁷⁰

Talimhaneci, talimhanecibaşı, muallim-i talimhane unvanlarının Yeniçeri Ocağı'nın 54. Bölük mensupları dışında kullanıldığını, kullanılabildiğini gösteren herhangi bir kayda denk gelinmemiştir. Bu durumda da söz konusu unvanlarla anılan bir kişinin Kapıkulu Teşkilatı'na bağlı Yeniçeri Ocağı'nın 54. Bölük mensubu, doğal olarak da askerî olduğu hükmüne ulaşılmaktadır.

3.3.10. Avcıbaşı - Avcı

Yeniçeri Ocağı'nda Avcılar Ortası diye meşhur 33. Sekban Bölüğü'nün neferlerine avcı/şikarî, Bölük'ün kıdemlileri arasından seçilen çorbacılarına ise avcıbaşı/serşikarî denilmiştir.²⁷¹ Mezkûr ocağın 54. Bölük'ünde de avcılık vazifesi gören bir grup vardır. Bunların da aynı unvanları kullandıkları malumdur.²⁷²

²⁷⁰ Özgül Özbek, "Kavânîn-i Yeniçeriyân (İnceleme-Metin-Dizin)" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 167, 187-188. Müellifi tespit edilemeyen bir mecmuada ise talimhaneciler hakkında şu bilgiler aktarılmaktadır: "*Bundan sonra Gazi Hümkâr yeniçeri meydanına gelüp talîmhâneyi yapdu[rıv]irüp üzerlerine ta'lîmhâneci başını nâzır ta'yîn buyurup, tüfeng atan yoldaşlara ve ok atan kemânkeşlere ta'lîm itmek içün ve sefere gitmekden ve serhadde[n] mu'âf buyurup, bütün gün meydânda tüfeng ve ok atan yoldaşlara nezâret itmek içün meger kim pâdişâh sefere gitdükde ta'lîmhâneci pâdişâhlar ile gitmege me'mûrdur*". Fatma Kaytaz, "Osmanlı Askerî Teşkilatı Hakkında Bilinmeyen Bir Eser "Yeniçeri Ocağına İlişkin Bir Risale" (Değerlendirme ve Metin)", *İÜ Tarih Dergisi*, S. 57 (2013): 63.

²⁷¹ *Eyyubî Efendi Kanûnnâmesi*, 45; Cevad, *Târîh-i Askerî-i Osmânî*, 15.

²⁷² Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, 227-228.

Yeniçeriler haricinde, Enderun'a bağlı Havas-ı Hümayun Avcıları Ocağı'nın müttesiplerine de avcı denilmiştir. Bunlara zaman zaman "hasşa avcılar" veya "saray avcılar" da denilmiştir.²⁷³ Dönem kaynaklarına müracaat edildiği vakit avcı gruplarının yukarıda belirtilen Birun ve Enderun Teşkilatı mensuplarından ibaret olmadığı anlaşılmaktadır. Bunların arasında en prestijli olanları taşrada devlet adına çalışan, avlarının büyük kısmını Saray'a göndermekten sorumlu, gedikli ve hizmetleri karşılığı vergi muafiyeti kazanmış olan gruptur. Kaynaklar bu avcı grubundan bahsederken çoğunlukla "mirî avcılar" tabirini kullansa da zaman zaman "defterli avcılar", "mirî sayyadlar" gibi isimlerle anıldıkları da görülmektedir. Mirî avcılarının aralarında zimmîlerin de bulunabildiğini ayrıca belirtmek gerekir. Söz konusu avcı grubu geçimlerini tımar tasarruf ederek sağlamışlardır.²⁷⁴

Buraya kadar sayılanlar kuş ve postlu hayvan avcılarıdır. Farklı olarak deniz canlılarının yakalanmasında uzmanlaşan avcılar da vardır. Belgelerde bazen "balık avcılar/sayyadları" diye anılan bu avcılarının arasında da zimmîler bulunabilmektedir.²⁷⁵ Avcının unvan olmanın yanısıra lakap işlevinde de kullanıldığı görülmektedir. Böylesi bir durumun en bilindik örneği avcılıkla fazlaca uğraştığı için kendisine avcı lakabı takılan IV. Mehmed'tir.²⁷⁶

Elde edebildiğimiz bulgular avcı unvanının onu taşıyan kişinin mensubiyet ve hukukî statüsü belirleme konusunda kâfi gelmediğini ortaya koymaktadır.

²⁷³ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, 423; A. {DVNSMHHM.d. 7-1826; 28-614.

²⁷⁴ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, 424-425; *85 Numaralı Mühimme Defteri (1040-1041 (1042) / 1630-1631 (1632) <Özet-Transkripsiyon-İndeks>* (Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2002), 147; A. {DVNSMHHM.d. 55-256.

²⁷⁵ Murat Uluskan, "İstanbul'da Balık Avcıları (18. Yüzyıl)" *Tarih İçinde İstanbul Uluslararası Sempozyum Bildiriler*, yay. haz. Davut Hut, Zekeriya Kurşun ve Ahmet Kavas (İstanbul: İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı, 2011): 389-401.

²⁷⁶ İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 3 (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972), 412.

3.3.11. Kayıkçı Çorbacısı - Kayıkçı

Yeniçeri Ocağı'nın 56. Bölük'üne Kayıkçılar Ortası denilmiştir; neferleri kayıkçı, zabıtları kayıkçı çorbacısı unvanlarını ahzetmişlerdir.²⁷⁷ Birun'dan Tersane Ocağı'nda da kayıkçılar bulundurulmuştur. İki farklı gruptan oluşan bu kayıkçılardan biri at, ateş gibi farklı isim ve özelliklere sahip kayıklarda görevlendirilenlerdir.²⁷⁸ Diğerleri ise kayık imalatı işini görenlerdir.²⁷⁹

Yeniçerilerden seçilen kayıkçılar kethüdasına bağlı kayıkçı esnafı da aynı unvanı kullanmışlardır. Önceleri kefilli ve kefilsiz olmak üzere iki grup iken 16. yy.'da kefilsiz kayıkçılar ayıklanmıştır.²⁸⁰ Kayıkçı esnafı arasında Müslümanlar olduğu gibi diğer dinlere mensup kişiler de bulunabilmektedir.²⁸¹

Bütün bu örneklere ilaveten en azından fiilen kayıkçı olmadığını bildiğimiz bazı kişilerin de mevzubahis unvanı taşıdığı görülmektedir. Misalen söylenecek olduğunda bir belgede, Bevvabân-ı Dergâh-ı Âli Ocağı'nın 23. Bölük neferlerinden olduğu bildirilen kişinin "*Kayıkçı Mustafa*"²⁸² künyesiyle kaydedilmiş olması bunlardan sadece biridir.

Ulaşılan veriler ışığında, kayıkçı unvanıyla anılan bir kişinin sadece bu özelliğinden yola çıkılarak tıpkı diğer pek çoğunda olduğu gibi mensubu bulunduğu teşkilatın, ocağın ve/veya hukukî statüsünün belirlenmesi mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

²⁷⁷ Abdulkasim Gül, "Yeniçeri Teşrifat Mecmuası (Transkripsiyon ve Değerlendirme)", *ETÜT*, S. 1 (2020): 53; İpşirli, "Kavânin-i Osmanî ve Râbita-i Âsitâne", 27.

²⁷⁸ Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı*, 92-93.

²⁷⁹ Gelibolu tersanesinde on bir bölükten oluşan Kayıkçılar Cemaati için bkz.: İbrahim Sezgin, "1475- 1530 Yıllarında Gelibolu Kazası" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991), 24-29

²⁸⁰ Cengiz Orhonlu, "Osmanlı Türkleri Devrinde İstanbul'da Kayıkçılık ve Kayık İşletmeciliği", *İÜ Tarih Dergisi*, C. 16, S. 21 (Mart 1966): 112-113.

²⁸¹ Mehmet Mazak, *İstanbul Kayıkçıları* (İstanbul: Yeditepe Yay., 2019), 82.

²⁸² İlgili belge için bkz.: AE.SMMD.IV. 82-9761.

3.3.12. Çardak Çorbacısı

Yeniçeri Ocağı'nın 56. Bölük'ünün zabıtine kayıkçılar çorbası denildiği gibi çardak çorbacı da denilmiştir. Bu unvan 56. Bölük zabıtinin Osmanlı payitahtının en önemli iskelelerinden Yemiş İskelesi yakınlarındaki bir çardakta ikamet etmesinden doğmuştur.²⁸³ Fakat bu ikametın hangi tarihten beri ve ne suretle ortaya çıktığı hakkında hiçbir bilgiye denk gelinmemiştir. Diğer taraftan çardak çorbacısı, Yemiş İskelesi'nde görevli çardak naibinin yardımcıları arasındadır.²⁸⁴

Elde edilebilen bilgi ve belgeler ışığında bu unvanın yeniçeriler dışında kullanılmadığı ve ilaveten İstanbul'a özgü olduğu anlaşılmaktadır. Ve ilk iddianın tabii bir uzantısı olarak çardak çorbacısı unvanlı kişileri askerî kabul etmek gerekir.

3.3.13. Dülgerbaşı - Dülger

Top Arabacı Ocağı'nın 60. Bölük'üne Dülger Ortası denilmiştir. Bölük neferleri birbirinin eş anlamlısı olan dülger, neccar, marangoz, doğramacı unvanlarıyla da anılmışlardır. Mezkûr ocak dışında Enderun'a tabi Ehl-i Hıref Teşkilatı'nda²⁸⁵ ve Hassa Mimarlar Ocağı²⁸⁶ bünyesinde de dülger istihdamı mevcuttur.

Askerî sınıf mensubu dülgerlerin dışında dülger esnafından olan kişilerin de aynı unvanları taşıdıkları görülmektedir. Aslen reaya olan bu esnaftan bazıları Tersane-i

²⁸³ Sarkis Sarraf Hovhannesyan, *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi*, çev. Elmon Hançer (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2011), 16.

²⁸⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, 4. bs. (Ankara: TTK, 2014), 146.

²⁸⁵ Neslihan Süleyman, "XVII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Saray Sanatkârları (TSMA d. 1453 ve MAD 7443 Numaralı Defterlerin Değerlendirilmesi)" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 36; Zülfiye Koçak, Dragana Amedoski, "Engürüs Seferi ve Estergon Muhafazasına Katılan Geri Hizmet Birliklerine Ait 1685 Tarihli Defter", *TTK Belgeler*, C. XXXVI, S. 40 (Aralık 2021): 7.

²⁸⁶ Fatma Afyoncu, *XVIII. Yüzyılda Hassa Mimarları Ocağı* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2001), 59.

Âmire²⁸⁷ ve Tophane-i Âmire'de,²⁸⁸ kimileriye çeşitli yapım faaliyetlerinde devlet tarafından “muafiyet tarikiyle” görevlendirilmişlerdir.²⁸⁹ Kaldı ki muafiyet karşılığında devlet görevinde bulunan dülgerler Müslümanlardan ibaret olmayıp aralarında gayrimüslimlerin de olabildiği bilinmektedir.²⁹⁰ Dülger esnafından bazıları vakıflarda da görev almışlardır.²⁹¹

Bütün bu veriler, birbirinin sinonimi olan dülger, marangoz veya doğramacı unvanından yola çıkılarak o kişinin mensubiyeti ve/veya hukukî konumuyla ilintili kesin hüküm verme ihtimalinin olmadığını kesinlemektedir.

3.3.14. Terziler Kethüdası

Cebahane Ocağı'nın 29. Bölük'ü birbirinin eş anlamlısı olan Terziler Kethüdası, Dikiciler Kethüdası ve Kethüda-yı Hayyâtın diye isimlendirilmiştir. Ortanın adı aynı zamanda zabitanın de unvanıdır.²⁹²

Terzi esnafının bağlı bulunduğu loncada da terziler kethüdalığı denen bir mansıp, dolayısıyla da bu unvanı kullanan kişiler vardır. Gayrimüslimlerin de mensubu olabildiği Terziler Loncası'nın kethüdalık vazifesine getirileceklerin, tercihen

²⁸⁷ Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı*, 70-71.

²⁸⁸ Salim Aydüz, “Cıgalazâde Yusuf Sinan Paşa'nın Şark Seferi İçin Tophâne-i Âmire'de Hazırlanan Toplar ve Tophâne-i Âmire'nin 1021 (1604) Yılı Gelir Gider Muhasebesi”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, S. 2 (1998), 160.

²⁸⁹ 22 Şevval 978 tarihli belgede Karasu Nehri'nde yapılan köprünün harabiyetinden naşi tamir için köprücü ve neccar muafiyet tarikiyle kaydolunması hakkında bkz.: *Mühimme Defterlerinde Gümülçine: (BOA, A.DVNS.MHM.d) Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dîvân-ı Hümayûn Sicillâtı Mühimme Defterleri (1-73)*, haz. Halit Eren ve İskender Türe (İstanbul, Balkan Medeniyet Merkezi, 2017), 77.

²⁹⁰ Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni* (İstanbul: Simurg Yay., 2000), 23.

²⁹¹ Ömer Barkan, “Süleymaniye Cami ve İmaretine Âit Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993/994 (1585/1586)”, *Vakıflar Dergisi*, S. IX (1971): 139.

²⁹² Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları II*, 20.

Müslüman olması bekleniyorsa da zaman zaman gayrimüslimlerin de bu göreve tayin olunduğu görülmektedir.²⁹³

Sonuçta birbirinin yerine kullanılan terziler kethüdası, kethüda-yı hayyâtîn, dikiciler kethüdası unvanları o kişinin ya Cebehane'nin 29. Bölük zabiti yahut Terziler Loncası'nın amirlerinden olduğunu göstermektedir. İlkinin askerî olduğu net ise de ikincisinin hukukî statüsü hakkında kesin bir hüküm vermek mümkün değildir.

3.3.15. Demircibaşı - Demirci

Topçu ve Top Arabacı Ocaklarında demirci yahut bunun Arapça sinonimi olan haddad unvanlı neferler bulunmaktadır ki zabitlerine demircibaşı/serhaddad denilmiştir. Topçu Ocağı'nda belirli bir ortaya sahip olmayan meslekdaşlarının aksine Top Arabacı Ocağı'ndakiler için 62. Bölük tahsis edilmiştir.²⁹⁴ Kapıkulları gibi Birun'a bağlı Tersane-i Amire Ocağı'na kayıtlı demirciler de bulunmaktadır.²⁹⁵ Bu ocakların daimi mensubu bulunan demircilerin yanı sıra ihtiyaç duyulması hâlinde geçici süreliğine istihdam edilen demirciler de vardır.

Yukarıda sayılanlardan fazla olmak üzere aslen reaya sınıfından olup aralarında zimmî tebadan kişilerin de bulunabildiği demirci esnafının üyeleri de doğal olarak söz konusu unvan ile anılmışlardır.²⁹⁶ Voynuk Teşkilatı'nda görevli demirciler ise diğer meslektaşlarından farklı olarak Türkçe demirci ve Arapça haddad unvanlarının yanı

²⁹³ A. İhsan Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı Bursa Örneği* (İstanbul: Gökkuşbu, 2020), 176; Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1985), 77; Oktay Güvemli, *Türk Devletleri Muhasebe Tarihi: Osmanlı İmparatorluğu Tanzimata Kadar*, C. 2, (İstanbul: Avcıol Basım, 1998), 69.

²⁹⁴ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları II*, 102.

²⁹⁵ Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı*, 75.

²⁹⁶ Erdoğan, Bıyık, *1481 Tarihli Tire, Birgi, Ayasuluğ ve Alaşehir Tımar Defteri*, 46; Bahaeddin Yediyıldız, Ünal Üstün, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları I: 1455 Tarihli Tahrir Defteri* (TTK, Ankara, 1992), 318; Hâmit Hacıbeğiç, "Karadağ Sahilinde Grbaly Nahiyesi Hakkında Resmî Türk Vesikaları", *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan* (Ankara: TTK, 1976), 73.

sıra bunların Slavcadaki karşılığı olan “kovaç” unvanını kullanmışlardır.²⁹⁷ Görülebildiği kadarıyla kapıkulu zümresine tabi demircilerin bu şekilde anıldıkları vaki değildir.

Demirci esnafından bazıları Tersane-i Amire ve Istabl-ı Amire Ocakları bünyesinde “muafiyet tarikiyle” istihdam edilmişlerdir. Bunların büyük bir kısmını demircilik mesleğinde uzmanlaşmış Kıptiler oluşturmaktadır.²⁹⁸ Demirci esnafının muafiyet karşılığı görevlendirildiği diğer bir yer ise kaleler olmuştur.²⁹⁹

Demirci/haddad unvanı Birun Teşkilatı’ndan Tersene’yi, aynı teşkilatın içerisinde özel bir yere sahip olan kapıkullarının piyade kısmına bağlı Topçu, Top Arabacı Ocaklarını ve mezkûr esnaf grubunu refere edebildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu unvan da diğer pek çoğu gibi mensubiyet veya hukukî statü belirtmede kesinlik arz etmekten uzaktır.

3.3.16. Yayabaşı - Yaya

Orhan Gazi’nin ihdas ettiği ve mensuplarının muaf sınıftan olduğu Yaya Teşkilatı’nın zabitlerine yayabaşı/başyaya denilmiştir. Söz konusu yayabaşları görevli buldukları sancakların beylerine tabidirler. Teşkilata bağlı neferlere ise yaya/piyade denilmiştir.³⁰⁰ I. Murad döneminde kurulan Acemi Ocağı’nın çorbacılarına³⁰¹ ve Yeniçeri Ocağı cemaatlerinin zabitlerine de yayabaşı denildiği bilinmektedir.³⁰² Böylelikle yayabaşı unvanı üç farklı ocağın zabitlerince kullanılır hâle gelmiştir.

²⁹⁷ *The Voynuk Defter of The Year 1455: For The Sancaks of Kruševac, Vučitrn, Prizren and The Vilayets of Zvečan, Jeleč, Ras, Senice and Hodided*, ed. Tatjana Katić (Institute of History Belgrade: Belgrade, 2020), 307.

²⁹⁸ Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı*, 75-76; AE.SSLM.III. 65-3942; AE.SOSM.III. 47-3396.

²⁹⁹ Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, 23.

³⁰⁰ Daha fazla bilgi için bkz.: Doğru, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı*, 38-40.

³⁰¹ *İstanbul Kadı Sicilleri: Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 970 - 971 / M. 1563)*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İSAM, 2011), 314.

³⁰² Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, 173.

16. yy.'da eyaletlere bağı ocaklar ortaya çıkınca bunların zabitleri de aynı unvanla anılmış³⁰³ ve unvanın gönderim yaptığı müessese sayısı dörde, hukukî statü farklılığı ise ikiye yükselmiştir. Yaya Teşkilatı'nın, 16. yy.'dan itibaren tedricen ilga edilmesiyle unvanın imlediği kurum sayısı üçe düşmüştür. Yayabaşı unvanının yerine zaman zaman başyaya, serpiyade, serpiyadegân da denildiği görülmektedir.³⁰⁴

Ulaşılabilen bulgular, yayabaşı ve yaya unvanlarının farklı muharip grupların zabitlerince kullanıldığını kanıtlamaktadır. Bunların bir kısmı muaf, diğerleri ise askerî statüdedir. Dolayısıyla da sadece bu iki unvandan yola çıkarak mensubiyet yahut hukukî statü belirlemek mümkün değildir.

Aşağıda da gösterileceği üzere kapıkulu olan yayabaşları, zağarcıbaşı, samsoncubaşı, turnacıbaşı, başhaseki, deveci ağa, zenberekçi, solakbaşı, ocak imamı, dökücübaşı gibi mensubu buldukları cemaatlerin yahut cemaatteki görevlerinin adıyla da anılmışlardır.

3.3.17. Zağarcıbaşı - Zağarcı

Yeniçeri Ocağı'nın süvari ve piyade olmak üzere iki kısımdan oluşan 64. cemaatine Zağarcılar Ortası denilmiştir.³⁰⁵ Ortanın neferleri zağarcı/zağarî, aynı zamanda ocağın dördüncü büyük zabiti olan çorbacıları zağarcıbaşı/serzağarî unvanıyla anılmıştır. *Kavanîn* müellifi, Zağarcılar Ortası diye anılan 64. Cemaat ve bu orta görevlileri hakkında şu bilgileri aktarmaktadır:

Zağarcıbaşılık olmasına sebep oldur kim sekban başılar av edicek yanınca av izlemege zağar lazım olıcak zağar beslemek için bir bölügi zağarcılar tayin edüp ol zamanda baş yaya başı olan altmış dördinci yaya başıların çorvacısını tayin eylediler ol zamanda hasekiler ve sayir ocak ağaları yoğıdı kim anlardan zağarcı başı eyleyeler ve yevmi yigirmi beş akça ulufe tayin eyleyüp ve odasın dahı ve zağarcılar tayin eylediler ve bu aradan kethüda

³⁰³ A.DVNSMHM.d. 134-20, 21, 22, 23,24; 135-982, 984, 1524.

³⁰⁴ A.DVNSMHM.d. 4-992, 1981; MAD.d. 64; Erdoğan ve Bıyık, *1481 Tarihli Tire, Birgi, Ayasuluğ ve Alaşehir Tımar Defteri*, 48.

³⁰⁵ Cevad, *Târîh-i Askerî-i Osmânî*, 12.

*beg olmağı kanun eylediler ve bunlara zağar beslemegi tayin eylediler hâlâ anlarun karı zağar beslemekdür.*³⁰⁶

Kavanin'de geçen ifadelerden fazla olarak zağarcıbaşılarının Hotin gibi kalelere muhafız tayin edildikleri de görülmektedir.³⁰⁷ Yeniçeri Ocağı'nın ilgasına ilişkin fermanla yasaklanan zağarcı ve zağarcıbaşı unvanlarının³⁰⁸ *Dergâh-ı Âli Yeniçeri Ocağı*'nın 64. Cemaat müntesipleri dışında kullanıldığını gösteren bir kayda denk gelinememiştir. Dolayısıyla bu unvan genelde kapıkulu piyadelerini özeldeyse yeniçerileri tespit için kullanılabilir durmaktadır.

3.3.18. Samsoncubaşı - Samsoncu

Yeniçeri Ocağı'nın 71. cemaati Samsoncular Ortası'dır. Ortanın neferlerine samsoncu/seksoncu; çorbacılarına seksoncubaşı/sersaksonî denilmiştir.³⁰⁹ Ortanın zabiti aynı zamanda Yeniçeri Ocağı'nın ikinci büyük ağası konumundadır.³¹⁰ *Kavanîn* müellifi, 71. Cemaat'in samsoncu adıyla anılmasını şöyle anlatmaktadır:

*Sansoncubaşılık da Sultan Muhammed han zamanında vaki olmuşdur Eflak-ı bed-ahlak canibinden padişaha üç dört dane yarar tazılar ile birkaç sansonlar gelmegin anları beslemege bir oda olsa deyü cevab buyurdularında ol zamanda ihtiyar yaya başılardan yetmiş birinciden eski yoğidi anı davet edüp yevmi yigirmi beşer akça ile sansoncu başı eylediler ve bölüğün dahı sansoncılar tayin eylediler.*³¹¹

Tarayabildiğimiz dönem kaynaklarında samson ve samsoncubaşı unvanlarının başkaca bir kullanım yeri tespit edilememiştir. Dolayısıyla da bu unvanlardan birini taşıyan kişilerin Yeniçeri Ocağı'nın 71. cemaatine mensup olduğuna hükmetmek

³⁰⁶ Özbek, “Kavânîn-i Yeniçeriyân”, 181-182.

³⁰⁷ Emine Dingey, “Bir Menzil Defterine Göre III. Osman Dönemi'nde Yapılan Atamalar”, *Dumlupınar Üni. Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 24 (Ağustos 2009): 76.

³⁰⁸ BOA, TS.MA.e. 746-36.

³⁰⁹ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, 158.

³¹⁰ Hazarfen, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, 148.

³¹¹ Özbek, “Kavânîn-i Yeniçeriyân”, 174.

mümkündür. 64. Cemaat nefer ve zabıt unvanları gibi samsoncubaşı ve samsoncu, Yeniçeri Ocağı'nın ilgasına ilişkin fermada yasaklanan unvanlardan olmuştur.³¹²

3.3.19. Turnacıbaşı - Turnacı

Neferlerine turnacı/turnaî, çorbacılarına turnacıbaşı/serturnaî denilen Yeniçeri Ocağı'nın 68. cemaati hakkında *Kavanin* müellifi şu bilgileri vermektedir:

*Turnacıbaşı demege sebep oldur kim gerü merhum ve mağfur Sultan Muhammed Han hazretleri eger sekbanlarıyla eger hasekiler ile şıkar edüp giderken meökur hasekilerin başları kim ise ol zamanda halasçı olan aela tazıyı ol besler imiş ve mirî toğanlara uçurma için legleg ve balıkçın ve bunun emsali kuşlar bunlar besler imiş dahı anunla toğan ögrediüp ve av olmayan yerlerde uçurup padişaha seyr etdürürler imiş dahı ol zamanda şimdiki gibi bustancılardan tazıcılar ve zağarcılar yoğımış cümle padişahun yakın kuli yeniçeriymiş ve ol zamanda altmış sekizinci cümle hasekilerden imiş ittifak padişahun yanınca bir başka ardında bir sürü turnaya rast gelüp padişahun yanında toğancılardan kimse bulunmamağla bire şunda şahin veya toğan yok mı deyü sağa ve sola bakup heman altmış sekizincinün bir turna alur tazıları var idi anı salı verdüklerinde hikmet-i Huda tazı gafilen turnanun üzerine süricek turna dahı seküp uçayım derken içlerinden birin tutup turnayı padişahun huzur-ı şeriflerine getürdiler ol hasekiyi cümleñün üzerine baş edüp kendüye bir akça terakki verüp ve odası kim altmış sekizincidür namlarına turnacılar dediler.*³¹³

1789'da Ruslara karşı girişilen savaş için Soğucak ve Anapa'ya gitmeleri emredilen Doğu Karadeniz ayanları arasında "Kalcıoğlu Turnacıbaşı Ömer"³¹⁴ adlı birinden bahsedilmesi dikkat çekicidir. Buradaki turnacıbaşı ibaresinin unvan mı yoksa lakap mı olduğu sorusuna cevap vermek, başkaca bir belgeden belirlenememesi hâlinde mümkün değildir. Ömer'in bir zamanlar yeniçeri turnacıbaşısı olduğu, sonrasında ayanlığa geçtiğinin kabulü, söz konusu unvanın bilfiil turnacıbaşılıktaki

³¹² TS.MA.e. 746-36.

³¹³ Özbek, "Kavânî-i Yeniçeriyân", 181-182.

³¹⁴ Sümer, *Tirebolu Tarihi*, 104.

bulunmayanlarca da kullanılabilceğinin açık göstergesidir. Bu bağlamda mezar taşı kitabesinde “*Beşyüz Elli Serturnacı Mustafa Ağa*” şeklinde belirtilen künye de önem arz etmektedir. Şöyleki kitabede mevtaya dair künye dışında sadece vefat tarihine ulaşılabilir. Mustafa Ağa'nın eşine ait kitabede de kocası hakkında sadece mezkûr künyenin yer alması, bu şahsın fiilen turnacıbaşı olup olmadığı konusuna itidalli yaklaşmayı zorunlu kılmaktadır.³¹⁵ Dahası, Yava zimmîlerinin kefilinin kaydedildiği bir belgede geçen “*Yorgi Dimitri oğlunun nefesine Yorgi Turnacı kefil oldu*”³¹⁶ ifadesi, bu unvanın zimmîlerce de kullanıldığının kanıtıdır.

Ulaşılan bilgi ve belgeler, turnacı ve turnacıbaşı unvanlarının mensubiyet ve hukukî statü bildirmede kesinlik arz etmekten uzak olduklarını göstermektedir.

3.3.20. Başhaseki - Haseki

Yeniçeri Ocağı'nın 14., 49., 66. ve 67. cemaatlerine Haseki Ortaları denilmiştir.³¹⁷ Bu ortaların zabitlerine başhaseki, neferlerine haseki denilmiştir. *Kavanin*, bunların görevleri hakkında “*tazı beslerler kanun budur*”³¹⁸ demektedir. Diğer Kapıkulu Ocaklarında hasekilik mansıbının varlığı tespit edilememişse de Birun'a tabi olup 1828 senesinde ilga edilen Bostancı Hasekileri³¹⁹ ve diğer saraylardaki bostancılardan ayırmak için hassa hasekileri³²⁰ denilen Enderun hasekileri de vardır.

Yukarıdaki örneklerin yanısıra bir hüküm metninde denk gelinen “*Ruşçuk'da kain çete basbuğu Haseki İsmail*” ifadesi söz konusu unvanın kullanım alanındaki genişliği göstermektedir. Belgede Haseki İsmail'in “*sevâhil-i nehr-i Tuna'da vâki kazâlardan*

³¹⁵ Beşyüz Elli Serturnacı Mustafa Ağa ve eşi Hatice Kadın'a ait şahideler için bkz.: Necmi Ülker, “İzmir-Agora Ören Yerindeki Osmanlı Dönemi Mezar Kitabelerinden Örnekler”, *Ege Üni. Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXII, S. 2 (Aralık 2007): 209-210.

³¹⁶ *Üsküdar Mahkemesi I Numaralı Sicil*, 119.

³¹⁷ Cevad, *Târîh-i Askerî-i Osmânî*, 12.

³¹⁸ Özbek, “Kavânîn-i Yeniçeriyân”, 204.

³¹⁹ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, 444.

³²⁰ *Maglajski Sidžili 1816-1840*, ed. Dušana Bojanič-Lukač & Tatjana Katič (Sarajevo: Bošnjački institut, Fondacija Adila Zulfikarpašića, 2005), 526.

evvel-bahârda bâ-fermân-ı âli gûsâd ve Tuna kapudânı vezîrim Ahmed Paşa iclâlehû maiyyetine memûr”³²¹ olduğu belirtilmiş olması mühimdir. Zira bu bilgi “çete başbuğu” unvanının alelade bir çetenin başındaki kişiyi değil, Tuna donanmasını oluşturan çete kayıklarından sorumlu zabiti işaret ettiğini, yani “çete kayıkları başbuğu” unvanının kısa söylenişinden ibaret olduğunu göstermektedir.³²² Bir başka vesikada ise ayandan olduğu belirtilen kişinin künyesi “*Haseki Monla*”³²³ diye takdim edilmiştir. Bu kişiye neden haseki denildiğini tespit, elbetteki mümkün değildir. Dönem kroniklerinden birinde denk gelinen “*Silahdâr Osman Haseki*”³²⁴ künyesi için de aynı hüküm geçerlidir. Beri yandan bu son örnek, diğerinden çok daha fazla bilinmez içermektedir. Şöyleki silahdâr unvanının üç farklı zümre tarafından kullanılabilindiği malumdur. Bunlardan ilki padişahların, ikincisi paşaların maiyetinde görevli olup onların silahlarını taşıyan görevlilerdir.³²⁵ Diğerleri kapıkulu süvarilerinden Silahdar Ocağı müntesipleridir.³²⁶ Haseki unvanı hakkında da olası üç hüküm vermek mümkündür. Bunlar yukarıda sayıldığından tekrar edilmeyecektir. Dahası bu kişi fiilen silahdar mıdır yoksa haseki midir yoksa Silahdar Ocağı’nda hasekilikte bulunan biri midir gibi sorular da son derece makul ve meşrudur.

Sonuç olarak bir kişiyi belirli bir sınıfa, zümreye vb. yapıya mensup kabul etmek için haseki unvanının yeterli gelmediği açıktır. Söz konusu unvan mensubiyet belirlemede kullanışsız olduğu gibi onu taşıyan kişilerin hukukî statülerini saptamada da kullanılabilir değildir.

³²¹ Belgenin tam hâli için bkz.: Hatice Çetin Durgun, “197 No’lu Mühimme Defteri’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 123.

³²² Çete kayıkları ve çete kayıkları başbuğu unvanı hakkında bkz.: Filiz Yıldırım, *Nazlı Tuna’nın İnce Donanması (18. Yüzyıl)* (İstanbul: Hiper, 2019), 66, 198.

³²³ Hatice Çetin Durgun, “197 No’lu Mühimme Defteri’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”, 154.

³²⁴ Ahmed Câvid, *Hadika-i Vekâyi*, 139.

³²⁵ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, 342-348; Orhonlu, “Osmanlı Teşkilâtına Aid Küçük Bir Risâle: Risâle-i Terceme”, 41; Ünal, “Evliya Çelebi’ye Göre Beylerbeyinin Maiyeti”, 157.

³²⁶ Silahdarân Ocağı için bkz.: Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları II*, 148-150.

3.3.21. Deveci Ağa - Deveci

Yeniçeri Ocağı'nın deveci/şütürbân adıyla anılan ortalarının neferleri deveci/şütüban, zabitleri ise devecibaşı, deveci ağa, başdeveci, serşütürban unvanlarını kullanmıştır. Deveci ortaları zaman zaman değişiklik geçirmişlerdir. Söz konusu değişiklikler yeniçerilere ait mevacic defterlerinden takip edilebilmektedir: 16. yy.'da 1, 2, 3, 4, 5, 46, 95.; 1623 senesinde 8., 9., 33., 39., 40., 46., 56., 57., 86., 87., 95.; 1663'te 6., 8., 25., 29., 33., 39., 42., 43., 45., 46., 47., 48., 57., 75., 78., 86., 87., 91., 95. ve 98. cemaatlerin deveci ortaları olarak kaydedildiği görülmektedir. İstisna olarak kabul edilebilecek değişiklikler de vardır ki Eğri Seferi'nde 39., 87. ve numarası belli olmayan bir başka cemaatin daha deveci ortası yapılması bu duruma örnek olarak gösterilebilir. 1730'lu yılların sona ermesinden az bir süre sonra ise 1'den 5'e kadar olan cemaatlerin deveci ortası olmaları devam etmiş, fakat 3. Cemaat zaman zaman deveci olup zaman zaman devecilikten çıkartılmıştır.³²⁷

Yeniçeri Ocağı haricinde hatta Birun Teşkilatı dışında da devecilerin istihdam edildiği görülmektedir. Bunları saymak gerekirse Enderun Teşkilatı'ndan İstabl-ı Amire Ocağı'nda³²⁸ olduğu gibi şehzade³²⁹ ve paşaların³³⁰ kapıhalkı arasında da deveciler bulundurulmuştur.

Yukarıda zikredilenlerin dışında deveci unvanını kullanan iki farklı kesim daha vardır. Bunlardan biri mirî deveci diğerleri ise deveciliği meslek edinmiş reayadan müteşekkil deveci esnafıdır. Bunların büyük bölümü göçebe Türkmenlerden müteşekkilidir. Öyle ki bazı Türkmen oymakları, aşiretleri vb. deveci diye anılmışlardır.³³¹ Her ne kadar

³²⁷ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, 156-157; Gül, "18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı", 10.

³²⁸ Hazarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, haz. Sevim İlgürel (Ankara: TTK, 1998), 70.

³²⁹ Emecen, "Osmanlı Taşrasında Saray Bürokrasisi: Şehzade Selim'in Kazayâ Defteri", 230.

³³⁰ Ünal, "Evliya Çelebi'ye Göre Beylerbeyinin Maiyeti", 173.

³³¹ Daha fazla bilgi için bkz.: Arif Sarı, "Osmanlı Kara Taşımacılığında Deve ve Türkmen Deveciler", *Dokuz Eylül Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 21, S. 1 (2019), 303-322; Suraiya Faroqhi, "Onyedinci Yüzyılın İkinci Yarısında Devecilik ve Anadolu Göçebeleri (Danışmendli Mukataası)", *IX. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler-II* (Ankara: TTK, 1988): 923-932. Akçakoyunlu Oymağı gibi devecilik ile meşhur olanlar vardır: Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691-1696)* (İstanbul: İÜ

diğerleri gibi yalnız deveci diye anılsalar da aslen mükârî taifesinin bir uzantısı olan mükârî devecileri adlı bir deveci esnafı grubu daha mevcuttur. Mükârî devecilerinin de çoğunluğu Türkmenlerden oluşmaktadır.³³²

Buraya kadar paylaşılan örneklerin ortaya koyduğu belirsizliğe ilaveten, dönem kaynaklarında denk gelinen “*dergâh-ı muallam yeniçerilerinin sene-i maziyye çukaların işletmeğe memur olan Deveci Kurd*”³³³ veya “*hâliyâ dergâh-ı muallam yeniçerilerinin sene-i maziyye çukaların işletmeğe memur olan Deveci Mehemed*”³³⁴ gibi ifadeler de üzerinde durulmayı hak etmektedirler. Zira faal bir kapıkulu yeniçerisi olduğu açıkça belirtildiği gibi çuka işletmeye memur kılındığı söylenen kişilerin deveci diye anılması, unvanları yahut lakapları ile bilfiil başında buldukları görevleri arasında ilişki olmadığını göstermektedir. Böylesi bir durumda öncelikle deveci ibaresinin unvan mı yoksa lakap mı olup olmadığının tespiti lazım gelir. Unvan olduğu bilinebilir ise çuka işletmeye memur edilen bir kişinin niçin bu unvanla anıldığı belirlenmelidir. Bunun olası birkaç nedeninden bahsedilebilir. İlk seçenek bu kişilerin kariyerinin bir yerinde devecilikle uğraşmış olup başka vazifelere geçse de evvelce kazandığı unvanı kullanmaya devam ettiğidir. Diğer bir seçenek, faal olarak yahut bir zamanlar deveci ortalarından birine intisaplı olduğu için bu unvanı kullanıyor olmasıdır. Bu durumda da söz konusu ortaların görev tanımı tekrardan gözden geçirilmeli yahut ortaya kayıtlı kişilerin farklı vazifelerde de kullanılabildiği kabul edilmelidir. Ve elbette bunlar gibi sorular cevaplanmadan, örneğin mezar taşı kitabesinde sadece vefat tarihi ve “*Deveci Mustafa*”³³⁵ künyesi verilen kişi hakkında kesin bir hüküm vermek mümkün değildir.

Edb. Fak. Yay., 1963), 20. Ali Efdal Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi 1726-1750* (İstanbul: İletişim, 2006), 339.

³³² Daha fazla bilgi için bkz.: Bayram Ürekli ve Koray Telli, “1715-1743 Yılları Arasında Konya’da Faaliyet Gösteren Mükârî Devecileri ve Görev Sahaları”, *Tarihin Peşinde*, S. 22 (2019): 67-103.

³³³ Feridun M. Emecen, *Tarih İçinde Manisa* (Manisa: Manisa Belediyesi Kültür Yay., 2006), 138.

³³⁴ A.g.e., 141.

³³⁵ M. Akif Erdoğan, “Bodrum Müzesi’nde Korunan İslamî Kitabe ve Mezar Taşları”, *Ege*

Ulaşılan bilgi ve belgeler, pek çoğu gibi deveci unvanının da mensubiyet ve hukukî statü tespinde kesinlik arz etmediğini tasdik etmektedir.

3.3.22. Zenberekçibaşı - Zenberekçi

Yeniçeri Ocağı'nın 82. cemaati Zenberekçi Ortası diye anılmıştır. 82. Cemaat çorbacılarına zenberekçibaşı/serzenberek, neferlerine zenberekçi denilmiştir.³³⁶ Zenberekçi Ortası hakkında *Kavanîn*'de şunlar yazıldır:

Bu zenberekçi başılık kadim ocakdur merhum Gazi Sultan Murad Han zamanında tayin olunmuşdur ol zamanda top ve tüfeng olmamağla yeniçeri yoldaşların ekseri zenberek atarlar idi ve kale hıfzında dahı zenberek kullanurlar idi ve zenberek atmada mahir olanı seksen ikinciye çorvacı edüp seksen ikinciye zenberekçiler tayin edüp anlar dahı yoldaşlara zenberek atmak talim ederler idi şimdi ise tüfeng icad olunup andan berü zenberek atılmaz oldu.³³⁷

Zenberekçi ve zenberekçibaşı unvanlarının yeniçeriler dışında kullanıldığını gösteren bir örneğe rastlanılmamıştır. Dolayısıyla söz konusu unvan Yeniçeri Ocağı'nın 82. cemaatinin üyelerine özgü kabul edilebilir durmaktadır.

3.3.23. Solakbaşı - Solak

Yeniçeri Ocağı'nın 60, 61, 62., 63. cemaatleri “*padişah önince ziyet için tayin olunmuş*”³³⁸ solak adlı neferlere mahsus olup cemaatlerin çorbacıları solakbaşı unvanını kullanmıştır.³³⁹ Solaklar arasında rikab solakları denilen ayrıcalıklı bir grup vardır. Bunlar, padişahın harem dışında bulunduğu vakitlerde ona eşlik etmesi adına

Üni. Tarih İncelemeleri Dergisi, C. XXII, S. 1 (Temmuz 2007): 224.

³³⁶ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, 158.

³³⁷ Özbek, “Kavânîn-i Yeniçeriyân”, 189.

³³⁸ A.g.e., 183.

³³⁹ İpşirli, “Kavânîn-i Osmanî ve Râbita-i Âsitâne”, 26.

solak ortalarından seçilmiş on yedi neferden ibarettir.³⁴⁰ Rikab solaklığı 1687’de kaldırılmıştır, sonra tekrar ihdas edilmiştir. Ocak düzeninin bozulduğu yıllarda merasim için solak bulunamamış ve “düzme solak” denilen kişiler kullanılmıştır.³⁴¹ Solak unvanının yukarıda sayılanlardan farklı olarak Cezayir’in Darüssultan adı verilen merkezinin yöneticilerinden dayı unvanlı kişilerin özel korumalarınınca da kullanıldığı bilinmektedir.³⁴²

Dönem kayıtlarında, yukarıda numaraları verilen solak ortalarından hatta Yeniçeri Ocağı’ndan bile olmadığı hâlde solak diye anılan pek çok kişiyle karşılaşılmaktadır. Bosna’da mustasarrıf olduğu bildirilen Solak Ali’nin³⁴³ veya Akıncı Ocağı defterinde kayıtlı olan Solak Fethi³⁴⁴ kişinin, en azından faal bir yeniçeri solağı olmadığı açıktır. Dava tutanakların birinde okunan “70. Bölük’ten Solak Mehmed b. Ali Bey”³⁴⁵ kaydında bahis konusu edilen kişi için de aynı hüküm geçerlidir. Çünkü Yeniçeri Ocağı’ndaki bölükler 61’de son bulmaktadır; bu durumda da Mehmed’in yeniçeri, dolayısıyla da solak ortalarından birine mensup olması mümkün değildir. Mensubiyeti açıkça beyan olunanlar da vardır ki “Solak demekle ma’rûf ebnâ-i sipâhiyândan Mahmud Bey b. Ali”³⁴⁶ ifadesi bunlara örnek olarak sunulabilir. Kapıkulu Süvari Ocaklarından Ebnâ-yı Sipahiyân üyesi Mahmud Bey’in solak diye anılmasının olası iki nedeninden bahsedilebilir. İlki fiilen görev aldığı ocağa yeniçeri solaklığından geçmiş olması, solak ortalarına mensup iken kullandığı unvanı burada da kullanmaya devam etmişliğidir. Bu türden geçişlerin örnekleri mevcuttur.³⁴⁷ İkinci seçenek ise sol elini ve/veya ayağını kullanmasından dolayı solak diye anılmasıdır. Bu seçeneğin ihtimaller dairesinde bulunduğu herhangi bir belgeye başvurmadan da çıkarılabildiği

³⁴⁰ Gül, “18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı”, 10.

³⁴¹ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, 448.

³⁴² Kemal Kahraman, “Cezayir: Osmanlı Dönemi”, *DİA*, C. 7 İstanbul (1993): 487.

³⁴³ Hazim Šabanović, *Krajište Isa Bega Ishakovića. Zbirni Katastarski Popis iz 1455. Godine* (Sarajevo: Orijentalni Institut Sarajevo, 1964), 120.

³⁴⁴ Ayşe Kayapınar, *1472 ve 1560 Tarihli Akıncı Defter* (Ankara: TTK, 2017), 93.

³⁴⁵ *Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, 329.

³⁴⁶ *Evkaf-ı Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626)*, C. 45, 408.

³⁴⁷ Bkz.: A. {DVNSMHH.d. 4-1279; 4-2050.

gibi dönem kaynaklarından da delillendirilebilmektedir. Örneğin Darüssaade ağalarından Solak Nezir Ağa'nın tercümeihâlinde “*dest-i çeb ile kitâbet ve cânib-i yesârdan rükûb ü nüzûle meyl ü rağbet itmekden nâşî Solak lakabiyle mevsûf*”³⁴⁸ olduğu açıkça bildirilmiştir. Böylesi bilgilendirmelerin görece bilindik isimlerin biyografilerinde bile nadiren geçtiği malumdur. Mesela Solak Nezir Ağa'nın hayat hikâyesini aktaran yazar, aynı eserinde yer verdiği Solak Mehmed'in neden böyle anıldığı hakkında tek kelime dahi etmemiştir; dahası kariyer sürecinde solaklıkta bulunması hakkında da bir bilgi yer almamaktadır.³⁴⁹ Nispeten meşhur kişiler hakkında durum bu iken tanınmamış yahut tanınmış kişilerin ataları söz konusu edildiğinde meçhuliyetin daha da artacağı açıktır.

Ulaşılan belge ve bilgiler, solak ve solakbaşı unvanlarının tek başına mensubiyet yahut hukukî statü tespitinde kullanışsız olduğunu göstermektedir.

3.3.24. Tüfekçibaşı - Tüfekçi

Yeniçeri Ocağı'nda Tüfekçi Ortaları diye anılan 22 ve 9. cemaatlerin neferlerine tüfekçi, zabitlerine ise çoğunlukla tüfekçibaşı/sertüfengî denilmiştir³⁵⁰ *Kavânîn* müellifi Tüfekçiler Ortaları hakkında şu bilgileri vermektedir:

*Ok Meydanında talimhaneler kurbında tüfeng atmakiçün tayin olunan mevziün tucdan nişangâhlarını dahı talimhanecilerde durur ve bunlara çeharşenbih günü ve pencşenbih günü tüfeng atmağı talim ederler avcı başı vardur ol talim eder.*³⁵¹

Cebeci ve Topçu Ocaklarında da tüfekçi ve tüfekçibaşı unvanlı kişiler vardır. İlki hakkında bilgi bulunmasa da Topçu Ocağı'ndakiler Sürat Topçuları Ortalarıyla birlikte ihdas edilmişlerdir.³⁵² Cebeci Ocağı'nda vazifeli tüfekçi ve tüfekçibaşları, Yeniçeri

³⁴⁸ Ahmed Resmî Efendi, *Hamîletü'l-Küberâ*, haz. Ahmet Nezihi Turan (İstanbul: Kitapevi, 2000), 61.

³⁴⁹ Solak Mehmed Ağa'nın biyografisi için bkz.: A.g.e., 57-58.

³⁵⁰ Cevad, *Târîh-i Askerî-i Osmânî*, 14.

³⁵¹ Özbek, “Kavânîn-i Yeniçeriyân”, 219.

³⁵² Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, C. 1, 233.

ve Topçu Ocaklarındakilerin farklı olarak tüfeklerin kullanımından değil, onların bakım ve onarımından sorumlu oldukları için bu unvanı kullanmışlardır.³⁵³ Belirtilenlerin haricinde Enderun'da da çeşitli sayıda tüfekçi bulundurulduğu ve bunların müstakil bir ocak altında istihdam edildiği bilinmektedir.³⁵⁴

Kapıkulu ve Enderun müntesibi olan tüfekçilerin haricinde müstakil bir ocak hüviyetine sahip ve at üzerinde tüfek kullanma yetisini haiz kişilerden müteşekkil Mısır Süvari Tüfekçiler Ocağı nefer ve zabitleri de söz konusu iki unvanı kullanmışlardır. Gerek kanunnamede müstakil olduklarının vurgulanmışlığı gerek bütçe kayıtlarında ayrı kaydedilmelerinin dışında yeniçeri suretinde börk giymelerinin yasaklanmış olması, bunların yukarıda söz konusu edilen yeniçeri ortalarından farklı bir yapı olduğunun ispatıdır.³⁵⁵ Paşa kapılarında görevli süvari ve piyade tüfekçiler ve bunların idaresinden sorumlu olanlar da yine aynı şekilde tüfekçi ve tüfekçibaşı unvanlarını kullanmışlardır.³⁵⁶

Aralarında gayrimüslimlerin de bulunabildiği, tüfek imalinin yanında ticaretiyle de uğraşan esnaf grubu üyelerine de tüfekçi denilmiştir. Tüfekçi esnafına ait loncaların başında bulunan kişiler ise tüfekçibaşı unvanını kullanmışlardır.³⁵⁷ Dolayısıyla mezar taşı kitabesinde sadece vefat tarihi ve “*Tüfekçibaşı Hacı Hüseyin*”³⁵⁸ künyesine ulaşabildiğimiz kişinin yukarıda isimleri zikredilen yapılardan hangisine mensup olduğu hakkında kesin bir yargıda bulunmak mümkün değildir.

Tespitlerimiz ışığında tüfekçi ve tüfekçibaşı unvanlarının merkez ve taşra teşkilatlarına bağlı ocaklar ile belirli bir esnaf grubundan kişileri refere ettiği

³⁵³ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları II*, 10.

³⁵⁴ Sevgi Ağca Diker, *Osmanlı Saray Teşkilatında Has Oda* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2021), 66.

³⁵⁵ Barkan, *Kanunlar I*, 356.

³⁵⁶ Orhonlu, “Osmanlı Teşkilâtına Aid Küçük Bir Risâle: Risâle-i Terceme”, 41

³⁵⁷ Bayar, “XVI. Yüz Yılda Karahisar-ı Sahib’de Ahilik ve Esnaf Kuruluşları”, 107; Halit Ongan, “Ankara’nın Eski Esnafını Açıklayan Bir Vesika”, *Türk Etnografya Dergisi*, S. II (1957): 58; Ali Efdal Özkul, *Kıbrıs’ın Sosyo-Ekonomik Tarihi 1726-1750*, 339.

³⁵⁸ Mustafa Çetinaslan, *Taşların Dili: İnegöl Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, 2. bs. (İnegöl Belediyesi: Bura, 2021), 112.

anlaşılmaktadır. Dahası bu kişiler arasında askerî, muaf veya reaya gibi hukukî statü birlikteliği de bulunmamaktadır.

3.3.25. Ocak İmamı

Ayanoğlu “*Ocak İmamı Hafız Ali Efendi*” için dikilmiş bir mezar taşı kitabesi hakkında bilgilendirmede bulunurken herhangi bir kaynak göstermeksizin “*Vaz u nasihat ve din işleriyle uğraşan kişilere Ocak İmamı denildiğinin*” yanı sıra bunların cemaat çorbacılarından seçildiğini belirtmektedir.³⁵⁹ Söz konusu mezar taşı kitabesinde mevtanın künyesi, unvanı ve vefat tarihi dışında başkaca bir bilgiye yer verilmemesi göz önünde tutulacak olduğunda söz konusu unvanın yeniçerilere mahsus kabul edildiği anlaşılmaktadır. Ayanoğlu’nun kaynak belirtmeden de olsa görev tanımını verdiği ocak imamı unvanının Yeniçeri Ocağı’nda kullanıldığı dönem kaynaklarından da doğrulanabilmektedir.

Yeniçeri Ocağı’nda ocak imamı unvanıyla kayıtlı olan kişinin bulunduğu bölüğe İmam Ortası denilmiştir. Bu ortanın numarası yıllara göre değişiklik arz etmiştir. Yeniçeri Ocağı’na ait maaş defterlerine yansıyan değişime göre İmam Ortası 1632’ye değin çoğunlukla 28. Cemaat olmuş, sonrasında nedeni bilinmeyen bir şekilde 94. Cemaat’te sabitlenmiştir.³⁶⁰ Bir mezar taşı kitabesinde okunan “*Ağa Kapusu İmamı*”³⁶¹ ocak imamı unvanıyla aynı kişiyi işaret ediyor olmalıdır.

Yeniçeri Ocağı’nın haricinde ocak imamı yahut ağa kapusu imamı unvanlarının kullanıldığı tespit edilememiştir. Dolayısıyla zikredilen unvalarla anılan bir kişinin Yeniçeri Ocağı’na mensup olduğu gibi 1632’ye değin muhtemelen 28. Cemaat’e sonrasında ise 94. Cemaat’e mensup olduğu, dolayısıyla da askerîliğine hükmedilebilir.

³⁵⁹ Ayanoğlu, *Yeniçeri Mezar Taşları*, 1/2, 20.

³⁶⁰ Gül, “18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı”, 13.

³⁶¹ “Şeyh Vefa Camii Haziresi Mezar Taşları”, *Vefa’nın Cennet Bahçeleri I: Şeyh Vefa Haziresi*, ed. Bilge Özel-İmanov ve Yunus Uğur (İstanbul: Kültür AŞ, 2011), 353.

3.3.26. Dökücübaşı - Dökücü

Dönem kaynakları Cebeci Ocağı'nda “*Cemaat-i Rihteciyân-ı Humbara*”,³⁶² Topçu Ocağı'nda “*Rihtegân-ı Top*”³⁶³ veya “*Dökücüyân-ı Top ve Çukurciyân*”³⁶⁴ diye anılan dökücü/rihteî neferlerinin istihdam edildiğini göstermektedir ki dökücülerin başında bulunan zabıtlere, mensup bulunduğu ocak fark etmeksizin serrihtheî veya dökücübaşı denilmiştir.

Tarayabildiğimiz dönem kaynaklarında dökücü ve dökücübaşı unvanlarının Cebeci ve Topçu Ocağı mensupları dışında kullanıldığını, kullanılabileceğini gösteren bir kayda denk gelinmemiştir. Dolayısıyla söz konusu unvanlara sahip olan kişiler askerî sınıftan kabul edilebilir.

3.3.27. Barutçubaşı - Barutçu

Cebehane Ocağı'na ait defterlerde “*Cemaat-i Barutciyân*”³⁶⁵ diye kaydedilen ortamın neferlerine barutçu, zabıtlere barutçubaşı/otçubaşı denilmiştir ki Topçu Ocağı'na bağlı başka bir barutçular grubu daha vardır; fakat bunların sabit bir ortası bulunmamaktadır.³⁶⁶ Ayrıca belirtmek gerekir ki otçubaşı unvanının Cebeci ve Topçu Ocağında söz konusu görevde bulunan zabıtlar haricinde kullanıldığını gösteren herhangi bir belge yahut bilgiye denk gelinmemiştir.

Cebeci neferleri dışında bu unvanları kullanan diğer bir grup, barut imali ve/veya ticaretiyle uğraşan barutçu esnafıdır.³⁶⁷

³⁶² Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları II*, 8.

³⁶³ A.g.e., 39

³⁶⁴ Aydıöz, “Cıgalazâde Yusuf Sinan Paşa'nın Şark Seferi İçin Tophâne-i Âmire'de Hazırlanan Toplar ve Tophâne-i Âmire'nin 1021 (1604) Yılı Gelir Gider Muhasebesi”, 160.

³⁶⁵ D.PYM.d. 35132, s. 17.

³⁶⁶ Zafer Gölen, *Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl)* (Ankara: TTK, 2006), 66; Salim Aydıöz, *XV ve XXI. Yüzyılda Tophane-i Amire ve Top Döküm Teknolojisi* (Ankara: TTK, 2007), 411.

³⁶⁷ Bayar, “XVI. Yüz Yılda Karahisar-ı Sahib'de Ahilik ve Esnaf Kuruluşları”, 107; Nahide Şimşir, “XVIII. Yüzyıl İkinci Yarısında İzmir Esnafı” *XV. Türk Tarih Kongresi Ankara: 11-*

Tespit edilebildiği kadarıyla barutçu ve barutçubaşı unvanları iki zümreyi refere etmektedir. Bunlardan biri Cebeci Ocağı'na mensup barutçu neferleridir. Diğeri ise aynı isme sahip esnaf grubunun üyeleridir. Dolayısıyla sadece barutçu unvanından yola çıkarak mensubiyet yahut hukukî statü tespiti mümkün değildir.

3.3.28. Başyazıcı - Yazıcı

Yazıcı veya kâtipler, Yeniçeri Ocağı özelinde söylenecek olduğunda, kütük adı verilen ocak defterini tutmak ve muhafaza etmeye memur kişilerce kullanılan eşanlamlı unvanlardır.³⁶⁸ Yeniçeri Ocağına ilişkin tutulan defter ve sair kayıtlarda Yeniçeri Efendisi diye de anılan başyazıcı ve maiyetini oluşturan yazıcılar grubunun 19. yy.'a kadar farklı farklı ortalara kaydedildikleri görülmektedir. 19. yy.'ın ortasından itibaren 60. Cemaat'in başyazıcı ve maiyetine tahsis edildiği görülmektedir. Ortanın sabitlenmesinden sonra 60. Cemaat'e yeniçeri yazıcılarının kıdemlilerinden seçilen orta zabitanın görevine atıfla Başyazıcı Ortası denilmiştir.³⁶⁹

Kâtip/yazıcı ve başkatip/başyazıcı unvanları hemen hemen her teşkilatta mevcut olup³⁷⁰ hukukî statü yahut mensubiyet belirtmekten son derece uzaktırlar. Yeniçeri Efendisi unvanı ise bunların aksine yeniçerilere mahsustur.

3.3.29. Başodabaşı - Odabaşı

Yeniçeri Ocağı orta hiyerarşisinde çorbacı ile vekiliharç arasında konumlandırılan ve ocağın kıdemli mensupları arasından seçilen odabaşı unvanlı zabitler bulunmaktadır.³⁷¹ Odabaşların idaresinden, Pakalın'ın "*Yeniçeri Ağa Bölükleri*

15 Eylül 2006, *Kongreye Sunulan Bildiriler, C. IV, III. Kısım, Osmanlı Tarihi* (Ankara: TTK, 2010): 1774.

³⁶⁸ Cevad, *Târih-i Askerî-i Osmânî*, 24

³⁶⁹ Gül, "18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı", 36.

³⁷⁰ Erhan Afyoncu ve Recep Ahışalı, "Kâtip: Osmanlı Dönemi", *DİA*, C. 25 Ankara (2002): 53-55.

³⁷¹ Söz konusu kullanıma istisna olarak solakbaşıyla odabaşı arasında, solak ortalarına mahsus bir "solak kethüdası" unvanı vardır. Gül, "18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı", 19.

odabaşlarının en kıdamlisine verilen ad”³⁷² diye tanıttığı başodabaşları sorumludur. Giriş bölümde belirtilenlere ilaveten Baykal “*Ağa bölüklerinde ve yaya ortalarında, yayabaşı ve bölükbaşından sonra gelen, görevi alaylarda selim törenlerini düzenlemek ve yönetmek olan subay*”³⁷³ diyerek odabaşı unvanını yeniçerilere özgü kabul etmiştir. Dönem kaynaklarında müracaat edildiğinde bu unvanın Birun³⁷⁴ ve Enderun³⁷⁵ Teşkilatlarında da kullanılmış olduğu, Enderun’un imtiyazlı odalarından hass odalarda görevli olanlarına hass odabaşı da denildiği bilinmektedir.³⁷⁶ Yukarıda sayılanların haricinde Birun, Enderun hatta Kapıkulu Teşkilatı’yla bile ilgileri olmayan eyaletlere bağlı ocaklardan Yeniçeri,³⁷⁷ Levent,³⁷⁸ Faris³⁷⁹ Tatar,³⁸⁰ Azep³⁸¹ Ocaklarında da odabaşılık mansıp ve unvanlarının bulunduğu açıkça görülebilmektedir. Dahası,

³⁷² Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 169. 16. yy.’da İstanbul’u ziyaret eden bir İspanyol da odabaşının yeniçeri eskilerinden olduğunu belirtmesi hakkında bkz.: *Türkiye’nin Dört Yılı 1552-1556*, yay. Manuel Serrano Y. Sanz, çev. Aysel Kurutluoğlu (İstanbul: Tercüman Gazetesi, [t.y.]), 106.

³⁷³ Baykal, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, 102.

³⁷⁴ İbrahim Sezgin, “1475- 1530 yıllarında Gelibolu Kazası” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991), 24-29; Minibe Çakar, “28 Numaralı Rumeli Ahkâm Defteri S.1-40 (1777) (İnceleme-Metin)” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üni. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2019), 46; A. {DVNSMHHM.d. 14-545, 563.

³⁷⁵ Ali Ufkî Bey, *Saray-ı Enderun: Topkapı Sarayı’nda Yaşam*, 2. bs. (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020), 29; Tavernier, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, 80.

³⁷⁶ Diker, *Osmanlı Saray Teşkilatında Has Oda*, 181-218.

³⁷⁷ Abdelbassat Mekki, “Ahkâm Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Cezayir’in İdari, İktisadi ve Sosyal Yapısı” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 121.

³⁷⁸ *Diyarbakir Şer’iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3709 Numaralı Sicil (H.1145/1732), 3712 Numaralı Sicil (H. 1145-1212/1732-1798)*, 310.

³⁷⁹ A. {DVNSMHHM.d. 14-55.

³⁸⁰ AE.SSLM.III. 23-1338; HAT. 45-2215.

³⁸¹ AE.SSLM.III. 33-1899.

isimlerini zikrettiğimiz muharip grupların haricinde esnaf loncalarında da odabaşılık mansıbının var olduğu, dolayısıyla da unvanının kullanıldığı bilinmektedir.³⁸²

Paylaşılanlardan anlaşıldığı üzere üyelerinin barınma ihtiyacını, kendilerine ait odalarda sağlayan her müessesede odabaşı ve başodabaşı mansıpları, dolayısıyla da unvanları bulunmaktadır. Bu durumda söz konusu unvan hakkında Vefik Paşa'nın yeniçeri zabiti manasına geldiğini belirttikten sonra "*han gibi yerlerde odacıların büyüğü*"³⁸³ demesinin yerindeliği anlaşılmaktadır. Hâliyle de bu unvanın yeniçerilere özgü olduğunu iddia etmek şöyle dursun bunların askerî olup olmadıklarının belirlenmesi dahi mümkün gözükmemektedir.

3.3.30. Oda Kethüdası

Oda kethüdası, yeniçeri cemaat ortalarında yayabaşından sonra gelen en kıdemli zabitin unvanıdır. Babaları yeniçeri olanlar arasından seçilen oda kethüdalrı, oda hizmetinde bulunanların himaye ve muhafazasından sorumludur.³⁸⁴ Yeniçeri Ocağı'nın dışında, Topkapı'da olduğu gibi Galata Sarayı'ndaki her koğuştta, tabii olarak Enderun Teşkilatına mensup bir oda kethüdası bulundurulmuştur.³⁸⁵

Bulgular ışığında, oda kethüdası unvanının askerî sınıf mensuplarına özgü olduğu kabul edilebilse dahi mensubiyet belirlemede işlevsiz olduğu anlaşılmaktadır.

3.3.31. Vekiliharç

Yeniçeri Ocağı'na bağlı ortaların nefer ve zabitleri için bir nevi yardımlaşma hizmeti gören orta sandıklarının üzerlerine zimmetlendiği ve görevleri en temelde ortaların iâşe işleriyle maliyeye dair kayıtları tutup düzenlemek olan zabitler vekiliharç unvanıyla anılmışlardır.³⁸⁶ Yeniçeri Ocağı haricinde Enderun ve Birun Teşkilatlarına

³⁸² Bayar, "XVI. Yüz Yılda Karahisar-ı Sahib'de Ahilik ve Esnaf Kuruluşları", 107.

³⁸³ Ahmed Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmanî*, 289.

³⁸⁴ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, 235.

³⁸⁵ TS.MA.d. 892, 7437, 8355, 9329; C.SM. 157-7852; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, 303.

³⁸⁶ Gül, "18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı", 19.

tabi diğer ocaklarının pek çoğunda olduğu gibi çeşitli vakıflarda³⁸⁷ ve paşaların kapıhalkı arasında da vekilharç mansıbı ve dolayısıyla bu unvana sahip kişiler bulunmaktadır.³⁸⁸

Başkaca bir kullanım alanı tespit edilemeyen unvanın mensubiyet veya hukukî statü belirlemede kesinlik arz etmediği anlaşılmaktadır.

3.3.32. Başbayraktar - Bayraktar

Yeniçeri Ocak hiyerarşisinde vekilharçtan sonra gelen zabitlere bayraktar veya alemdar denilmiştir. Bayraktarlar, sefer ve tören alaylarında ortalara mahsus bayrakları taşıma işini üstlenmiş zabitlerdir. Bunlara kimi zaman “orta bayraktarı” veya “alemdar-ı meyâne” de denilmiştir ki İmam-ı Azam adı verilen sancağı taşıyan bayraktar ise başbayraktar unvanıyla anılmıştır.³⁸⁹ Arşiv vesikalarına bakıldığı zaman diğer Kapıkulu Ocaklarında da bayraktar, başbayraktar vb. unvanların kullanıldığını görülmektedir.³⁹⁰

Muharip ocakların haricinde kalelerin,³⁹¹ beylerin,³⁹² paşaların³⁹³ da bayraktar unvanlarıyla anılan görevlilerinin bulunduğu görülmektedir. Bunlar arasında herhangi bir hukukî statü birlikteliğinden bahsetmek mümkün gözükmemektedir.

³⁸⁷ Ömer Lütfi Barkan, “Fatih Câmi ve İmareti Tesîslerinin 1489-1490 Yıllarına Âit Muhasebe Bilânçoları”, *İÜ İktisat Fak. Mecmuası*, C. 23, S. 1-2 (Ekim 1962-Şubat 1963): 316; Said Öztürk, “Eyüb Camiî, Türbesi ve İmareti Vakfı’nın 1575 Yılı Bütçesi”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu V: Tebliğler* (İstanbul: Eyüp Bld. Kültür Yay., 2002): 56.

³⁸⁸ Bilgehan Pamuk, “XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Paşasının Masraf Bilançosu”, *Ankara Üni. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 22, S. 34 (2003): 115; Ünal, “Evliya Çelebi’ye Göre Beylerbeyinin Maiyeti”, 174.

³⁸⁹ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, 236; Gül, “18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı”, 19.

³⁹⁰ A.{DVNSMHH.d. 108-86, 88

³⁹¹ AE.SMST.II. 113-12271; 115-12546; İE.AS. 53-4823; A.{DVNSMHH.d. 115-2801.

³⁹² Zekâi Mete, “Osmanlı Taşrasında Bürokratik Muâmelât: Sancakbeyi Belge ve Defteri”, *Osmanlı Araştırmaları*, C. 19, S. 9 (1999): 184.

³⁹³ Ünal, “Evliya Çelebi’ye Göre Beylerbeyinin Maiyeti”, 178.

Derleyebildiğimiz belge ve bilgiler ışığında sadece bayraktar, sancaktar vb. unvanları baz almak suretiyle söz konusu unvanlardan biriyle anılan bir kişinin mensubiyetini yahut hukukî konumunu tespit etmek mümkün gözükmemektedir.

3.3.33. Başeski - Eski

Pakalın, başeski hakkında bu unvanın Yeniçeri Ocağı'nın en eski ve kıdemli neferlerince ve Enderun'daki Ak Ağaların ikinci derecede zabitleri tarafından kullanıldığını belirtmiştir.³⁹⁴ Baykal ise aynı unvan hakkında okuyucusunu bilgilendirirken bunun “*Yeniçeri bölüklerinin en kıdemsiz subayı ve erlerinin en kıdemlisi. Saray ahır erlerinin en kıdemlisi*”³⁹⁵ anlamlarına geldiğini belirtmiştir.

Yeniçeri Ocak hiyerarşisinde bayraktardan sonra gelen eskiler başeski, ikincieski ve üçüncüeski diye üçe ayrılır.³⁹⁶ Bunların dışında Birun³⁹⁷ ve Enderun³⁹⁸ Ocakları'nda da eski ve başeski unvanlı görevlilerin bulundurulduğu bilinmektedir.

Bulgular bu unvanlarının Enderun ve Birun üyelerinin tamamınca kullanıldığını, dolayısıyla ocak mensubiyetinin tespitinde kullanışsızlığını göstermektedir.

3.3.34. Aşçıbaşı - Aşçı

Yeniçeriler arasında aşçı ve aşçıbaşı, kelimenin sözlük anlamı dışında bir anlam yüklemesinde bulunulmaksızın kullanılmıştır. Aşçılar ve bunların idaresinden sorumlu aşçıbaşılar yeniçeri ortalarında aşçılık görevinde bulunan kişilerin unvanı olmuştur ki her bir ortada aşçı ve aşçıbaşı mevcuttur. Bunların temel görevi orta yemeklerini hazırlamaktır. Aşçıların dördü, her altı ayda bir değiştirilmiş, orta aşçıları “seğirdim sırası” denilen bir sıraya riayet edilerek eskiliklerine göre meydan aşçısı mevkiine

³⁹⁴ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, 163.

³⁹⁵ Baykal, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, 23.

³⁹⁶ Gül, “18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı”, 19.

³⁹⁷ AE.SMST.III. 82-6069; 76-5664; MAD.d. 10393.

³⁹⁸ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, 483, 505; AE.SMST.II. 139-15432; 62-4580; C.SM. 69-3479; AE.SAMD.III. 146-14247; AE.SMHD.I. 22-1282.

yükseltilmişlerdir.³⁹⁹ Meydan aşçıları Ocak'taki diğer aşçılardan farklı olarak hapisane işlevinde de kullanılan orta mutfaklarında cezalarını tevkif ve demirbent etmeye de memur kılınmışlardır.⁴⁰⁰ Yeniçeri Ocak mensuplarının dışında Acemi Ocağı'nın da aşçı ve aşçıbaşları vardır. Bunlar söz konusu Ocak hiyerarşisinde, acemi çavuşunun altında konumlandırılmışlardır.⁴⁰¹

Yukarıda sayılanlardan farklı olarak aslen reaya sınıfından olan aşçı esnafının mensuplarına da aşçı denildiği bilinmektedir. Aşçılar Loncası'nın başında, aşçı esnafının idaresinden sorumlu tutulanlara aşçıbaşı denilmiştir. Aşçı esnafı arasında müslimler gibi gayrimüslimler de bulunabilmektedir.⁴⁰² Aşçı esnafı arasından bazıları çeşitli vakıflarda,⁴⁰³ sultan yahut ümera saraylarında⁴⁰⁴ da istihdam edilmişlerdir.

Ulaşılan bulgular ışığında aşçı ve aşçıbaşı unvanlarından yola çıkılarak o kişinin mensubiyetini ve/veya hukukî statüsünü saptamak mümkün gözükmemektedir.

3.3.35. Usta

Şanizâde'nin “dokuzuncu bölüğün kışlasında birkaç orta ustaları yani aşçıları”⁴⁰⁵ sözü usta ve aşçı unvanlarını eş anlamlı olduğunu göstermektedir. Ünver ise yeniçeriler özelinde usta unvanının “rütbelerinin büyük olduğunu gösterir”⁴⁰⁶

³⁹⁹ Gül, “18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı”, 20, 724.

⁴⁰⁰ Cevad, *Târîh-i Askerî-i Osmânî*, 26.

⁴⁰¹ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, 45.

⁴⁰² “Arif Bilgin, “Kefâlet Defterlerine Göre XVIII. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar'da Gıda Maddesi Üreten/Satan Esnaf”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VIII, 21-23 Kasım 2013, Bildiriler-II*, ed. Coşkun Yılmaz, Cengiz Tomar ve Uğur Demir (İstanbul: Üsküdar Bld., 2015): 312.

⁴⁰³ Nevzat Sağlam, “Kara Dâvud Paşa Camii İmâreti Vakfı”, *Ondokuz Mayıs Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, S. 45 (Aralık 2018): 262.

⁴⁰⁴ Ünal, “Evliya Çelebi'ye Göre Beylerbeyinin Maiyeti”, 174-175.

⁴⁰⁵ Şânî-zâde Mehmed Atullah Efendi, *Şânî-zâde Tarihi [Osmanlı Tarihi (1223-1237 / 1808-1824)]*, C.1, haz. Ziya Yılmaz (İstanbul: Çamlıca Yay., 2008), 117.

⁴⁰⁶ A. Süheyl Ünver, “Yeniçeri Kışlaları”, *TKK Belleten*, C. XL, S. 160 (Ekim 1976): 593.

olduğunu söylemektedir. Pakalın, Yeniçeri Ocağı'nda aşçıbaşılık görevinde bulunan zabite, saray kalfalarının kıdemlilerine, selatin meyhanelerindeki garsonlara ve sanat sahiplerine usta denildiğini söyleyerek kullanım alanının sınırlarını çok daha geniş tutmuştur.⁴⁰⁷

Bilindiği üzere usta, sanat ve zanaat kollarından birinde yahut herhangi bir işte marifet kesbetmiş kişiler için kullanılan bir unvandır ve Kapıkulu, Birun ve Enderun'a bağlı ocakların tamamında da usta unvanını taşıyan kişilere denk gelmektedir.⁴⁰⁸

Saray'a bağlı, askerî zümreden olan ustaların dışında hemen hemen her esnaf ve meslek örgütünde başusta idaresinde yahut bunlara bağlı olmaksızın hizmet veren ustalar da vardır. Osmanlı esnaf ve zanaatkârları arasında usta unvanını taşıyabilmek için en az üç yıl kalfalık etmek, müşteriye katiyen kötü davranmamak şarttır. Dahası, dükkân açmak için ustaların ve aralarından seçtikleri başustanın izni gerekmektedir.⁴⁰⁹ Esnaf ustaları zaman zaman Fener ustası, Kavak ustası gibi idaresinden sorumlu oldukları bölgenin adıyla⁴¹⁰ ya da koyun başı satan esnafın başçı ustası⁴¹¹ diye anılmasında olduğu gibi mesleğinin adıyla birlikte de anılmışlardır.

Yukarıda sayılanlardan farklı hukukî statüde olmasına rağmen usta unvanıyla anılan başka bir grup daha vardır. Bunlar vakıf sularından sorumlu olan suyolcularıdır. Bunlar sultan vakıflarına ait sulardan mesul tutulan meslektaşlarının aksine usta

⁴⁰⁷ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, 553-554.

⁴⁰⁸ Emine Dengeç, "Osmanlı Padişahının Çamaşırcıları: 17. ve 18. Yüzyılda "Câmeşûyân-ı Hassa"', *Türklük Bilgisi Araştırmaları: Özer Ergenç Armağanı-I*, C. 51 (Aralık 2019): 266; TS.MA.d. 2352, 2370; TS.MA.e. 420-59, 287-5; İE.SM. 5-419, 141-407; İE.HAT. 6-602.

⁴⁰⁹ Uluçay, *XVV inci Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilâtı*, 118; Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Sorunları" *IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. II (Ankara: TTK, 1988): 1038.

⁴¹⁰ Seda Gümüştas, "Esnaf Sayım Defterlerine Göre 19. Yüzyıl Sonlarında İstanbul Şekerci Esnafi" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 29-32.

⁴¹¹ Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, 77.

unvanını kullanmışlardır.⁴¹² Suyolu ustaları da “*Galata ustası*”⁴¹³ gibi görev bölgelerine nispetle de anılmışlardır. Bu bağlamda Ayanoğlu’nun sadece “*Fener Ustası*” unvanına bakarak mezar taşı sahibini yeniçeri kabul etmesinin problemlili olduğu açıktır.⁴¹⁴ Zira yukarıda paylaşılan bilgiler ışığında “Fener Ustası” unvanının Fener bölgesinden görevli esnaf ustası yahut Fener vakıf suyolcularından biri de olabilmektedir.

Usta unvanının imlediği grupların fazlalığını göstermesi adına mezar kitabelerinde denk gelinen “*Vefa Hamamı ustalarından Zeynep binti Mustafa*”⁴¹⁵ ifadesi önemlidir. Zira unvanın kadınlar arasında dahi kullanılabilirdiğini ispatlamaktadır. Kaldığı Harem’deki kadınlar arasında da usta unvanlıların varlığı bilinmektedir.⁴¹⁶

Ulaşılan belge ve bilgiler, usta ve ustabaşı unvanlarının mensubiyet veya hukukî statü tespitinde kullanılamaz olduğunu ortaya koymaktadır.

3.3.36. Başkarakullukçu - Karakullukçu

Pakalın tarafından “*Yeniçeri ocağı bölük ve ortalarındaki küçük çavuşlara verilen addır*”⁴¹⁷ diye açıklanan karakullukçu hakkında Baykal “*Yeniçeri ocağı bölük ve ortalarında odaları ve odaya gelen konukların ayakkabılarını temizlemek, yemek*

⁴¹² Osman Nuri Ergin, “Vesait-i İtfaiyyeden İstanbul Suları”, *İstanbul Su Külliyyatı XIII: Vakıf Su Tahlilleri, 19 ve 20. Yüzyılda İstanbul Suları*, haz. Ahmet Kal’a (İstanbul: İSKİ Yay., 2000), 129.

⁴¹³ *Vakıf Su Defterleri: Hatt-ı Hümayûn (1577-1804)*, yay. haz. Ahmet Tabakoğlu, vd. (İstanbul: İBB İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1997), 177.

⁴¹⁴ Bkz.: Ayanoğlu, “Yeniçeri Mezar Taşları”, C. 1, no 10.

⁴¹⁵ “Şeyh Vefa Camii Haziresi Mezar Taşları”, 455.

⁴¹⁶ Birkaç örnek için bkz.: H. Canan Cimilli, “Laleli Camii Haziresi’ndeki III. Selim Döneminde Yaşayan Harem Kadınlarının Mezar Taşları Üzerine Bir Araştırma” *III. Uluslararası Türk Sanatları, Tarihi ve Folkloru Kongresi/Sanat Etkinlikleri, 20-26.09.2014 Delhi/Hindistan*, ed. Osman Kunduracı ve Ahmet Aytaç (İstanbul: Anka Basım Yayın, 2014), 228-229.

⁴¹⁷ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, 193.

kaplarını yıkamak ve benzeri işler görmekte yükümlü er” demektedir.⁴¹⁸ Yeniçeri Ocağı’ndaki karakullukçular hakkında *Kavanin*’de şu bilgiler yer almaktadır:

*Karakullukçının hizmeti odayı silüp süpürmekdür ve odaya gelen müsafir ve mücavirün pabucın silmekdür ve yemek kablarını yaykamakdur odada yanan odunu yarmakdur ve odada olan kandilleri yakmakdur ve bazardan lazım olanı getürmekdür ve bazı neferi ziyade olan odalarda kara kullukçuları iki neferdür amma birinci ve beşinci kethüda beg ve baş çavuş odalarında yedişer sekizer yüz neferleri olmağla dörder beşer kara kullukçuları vardır.*⁴¹⁹

Dönem kaynakları Yeniçeri Ocağı’nın haricindeki Kapıkulu Ocakları’nda,⁴²⁰ Enderun’da⁴²¹ ve paşaların kapıhalkı⁴²² arasında da karakullukçuların bulunduğunu göstermektedir.

Bütün bu bilgiler ışığında sadece başkarakullukçu ve maiyetini oluşturan kişilerin taşıdığı karakullukçu unvanlarından yola çıkarak onu taşıyan kişinin mensubiyeti hakkında kati bir hüküm vermek veya hukukî statüsünü saptama iddiasında bulunmak mümkün gözükmemektedir.

3.3.37. Bekçibaşı - Bekçi

Yeniçeri Ocağı’nın 19. Bölük’ü Bekçiler Ortası’dır; neferlerine bekçi, zabitlerine bekçibaşı denilmiştir. Yeniçeriler arasındaki diğer bir bekçi grubu “yangın bekçileri” yahut “köşk bekçileri” diye anılanlardır. Bir de ortaların emekli odabaşları arasından

⁴¹⁸ Baykal, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, 74.

⁴¹⁹ Özbek, “Kavânîn-i Yeniçeriyân”, 129.

⁴²⁰ Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750), C. 73, 254; *İstanbul Kadı Sicilleri 84: Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil (H. 1221-1222 / M. 1806-1808)*, C. 84, 100; Sezgin Demircioğlu, “615 Numaralı İstanbul Askeri Kassam Defterinin Değerlendirmesi (H. 1205-1206 / M. 1790-1791)” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998), 208.

⁴²¹ Diker, *Osmanlı Saray Teşkilatında Has Oda*, 215.

⁴²² Pamuk, “XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Paşasının Masraf Bilançosu”, 116.

seçilen oda bekçileri vardır.⁴²³ Bunların haricinde ocak aşçılarından seçilen “tura bekçileri” de mevcuttur. Seğirdim aşçılarını nizam sokmaktan sorumlu tura bekçilerinin adı, görevleri sırasında ellerinde taşıdıkları sopadan gelmektedir.⁴²⁴ I. Süleyman’ın Yeni Odalar’a havuz yaptırmasıyla ortaya çıkan bir başka bekçilik türü daha mevcut olup görevleri söz konusu havuzun başında beklemektir. Bunların tamamı Yeniçeri Ocağı’nın 20. Cemaati’nden seçilmiştir.⁴²⁵

Cebeci ve Topçu Ocaklarında da bekçiler vardır; Cebeciler Cebehane’yi, Topçular Tophane’yi beklemişlerdir. Bunlar kendi aralarında ikiye ayrılırlar. İlk grup Topçu ve Cebeci Ocağı’na bağlı olanlardır; diğerleriyse zimmî reayadan seçilip bekçilik hizmeti karşılığında muafiyet kazananlardır.⁴²⁶ Martolosların bazıları da buldukları bölgelerde bekçilik etmişlerdir. Martolosların 1722’de ilgasından sonra üyeleri Müslüman reaya arasından seçilen Muhafazacı ve Bekçi Teşkilatları kurulmuştur.⁴²⁷

Yukarıda paylaşılanların haricinde görevlendirme usulüyle yani geçici olarak bekçilik edenler de vardır. Genellikle merkezden taşraya yahut taşradan merkeze yollanan hazinelerin korunması, yabancı ülkelerden gelen kıymetli hediyelerin muhafazası yahut sefere götürülen hazinenin güvenliğinden sorumlu olanları çoğunlukla kapıkulları arasından seçilmiştir.⁴²⁸

Herhangi bir teşkilata bağlı olmayıp, yevmiyeleri bazen vakıflar bazen korunma işinden menfaat temin edenlerce ödenen bekçi grupları da mevcuttur. Bunlar reaya, muaf ve askerî olabilmektedir.⁴²⁹ Bunlar gibi aralarında hukukî statü birlikteliği

⁴²³ Gül, “18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı”, 30, 184.

⁴²⁴ Özbek, “Kavanin-i Yeniçeriyân”, 144.

⁴²⁵ Kaytaz, “Osmanlı Askerî Teşkilatı Hakkında Bilinmeyen Bir Eser”, 63.

⁴²⁶ Gölen, *Osmanlı Devleti’nde Baruthâne-i Âmire*, 103-104, 131; Aydüz, *XV ve XXI. Yüzyılda Tophane-i Amire ve Top Döküm Teknolojisi*, 135; Mehmet Ak, “Yörük ve Voynuklara Dair Önemli Bir Kaynak: Voynuk Ahkâm Defteri (16 Zilka’de 1116/12 Mart 1705-3 Cemâziyelevvel 1147/1Ekim1734)”, *TTK Belgeler*, C. XXXII, S. 36 (2012): 49-50.

⁴²⁷ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbend Teşkilâtı* (İstanbul: Eren, 1990), 95.

⁴²⁸ Özbek, “Kavânîn-i Yeniçeriyân”, 176; Ahmet Refik, *Hicrî On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)* (İstanbul: Enderun Kitapevi, 1988), 77.

⁴²⁹ Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler*, 67; Barkan,

bulunmayan başka bir bekçi grubu ise mahalle bekçileridir. Bunlar mahalle sakinleri arasında sırayla görevlendirilmişlerdir.⁴³⁰

Bütün bu bilgiler ışığında sadece bekçi unvanından yola çıkılarak o kişinin mensubiyeti yahut hukukî statüsü hakkında kesin hükme ulaşmak mümkün gözükmemektedir.

3.3.38. Tulumbacıbaşı - Tulumbacı

Baykal, Tulumbacı Ocağı hakkında “*Yeniçeri ocağına bağlı olan, yangın söndürme işiyle görevli örgüt*”⁴³¹ demektedir. Baykal’ın bahsettiği Yeniçeri Ocağı tulumbacıları, Damat İbrahim Paşa’nın Gerçek Davud Ağa’yı tulumbacıbaşı tayin etmesiyle ortaya çıkmıştır. Davud Ağa, mezar kitabesinde “*dergâh-ı âli yeniçerileri tulumbacıbaşısı*” unvanıyla anılmıştır. Kitabede neferlerinden birinin Cebeci, bir diğerinin Topçu tulumbacıbaşı olduğu belirtilmektedir.⁴³² Sonrasında Bostancı, Humbaracı ve Lağımçı Ocaklarında da tulumbacı birlikleri kurulmuştur. Nizam-ı Cedid’in ihdasını müteakip burada da tulumbacılık ihdas edilmiştir.⁴³³

Esasında tulumbacı unvanı ilkin Tersâne-i Amire’de, gemilerdeki suyu tulumbayla boşaltan neferler tarafından kullanılmıştır. Bunlar aslen Tersane Halkı’ndan, diğer bir tabirle ocağın asil üyeleri olmayıp gebrân-ı mirî arasından seçilmiş ve sözleşmeli personellerdir.⁴³⁴

Kanunlar I, 543; *Mühimme Defterlerinde Gümülcine*, 50; Orhonlu, *Derbend Teşkilâtı*, 66, 76; A.{DVNSMHM.d. 15-1173; 29-357.

⁴³⁰ Luigi Bassano, *Kanunî Dönemi Osmanlı İmparatorluğu’nda Gündelik Hayat*, çev. Selma Cangi, 4. bs. (İstanbul: Yeditepe Yay., 2020), 45.

⁴³¹ Baykal, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, 141.

⁴³² Kenan Yıldız, “Yeni Belgeler Işığında Tulumbacıbaşı Gerçek Davud Ağa ve Tulumbacı Şeritçileri Esnafı”, *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe: İsmail E. Erünsal’a Armağan-I: Tarih*, der. Hatice Aynur, Bilgin Aydın ve Mustafa Birol Ülker (İstanbul: Ülke Yay., 2014): 560-561.

⁴³³ Yeşil, *İhtilâller Çağında Osmanlı Ordusu*, 82.

⁴³⁴ Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı*, 77-78.

İncelenebilen dönem kaynakları ve ulaşılabilen bilgiler, tulumbacı veya tulumbacıbaşı unvanlarından hareketle mensubiyet yahut hukukî statü saptamasında bulunamayacağını göstermektedir.

3.3.39. Sakabaşı - Saka

Mahmut Şevket Paşa kapıkulu piyadeleri meyanında Acemi, Yeniçeri, Cebeci, Topçu, Top Arabacı, Humbaracı Ocaklarını saydıktan sonra müstakil bir ocak addettiği sakaları da bu sınıfa dahil etmiş⁴³⁵ ve “yeniçeri çorbacılarından ‘sakabaşı’ unvanını haiz bir zatın taht-ı nezaretinde bulundurulup kapıkulu ocaklarının en aşağı sınıfı olunur”⁴³⁶ demiştir. Paşa, kapıkulu tabirini Birun Teşkilatı’na müntesip olanları kastederek sarfetmiş olsa idi açıklaması kısmen de olsa doğru kabul edilebilirdi. Zira Birun bütçesine ait kayıtlarda “Sakkayân-ı Divan-ı Âli”,⁴³⁷ “Sakkayân-ı Divan”⁴³⁸ veya başına sonuna herhangi bir niteleyici getirilmeksizin “Sakkayân” diye geçen;⁴³⁹ diğer belgelerde de benzer olarak “Divan-ı Hümayun Sakaları”,⁴⁴⁰ “Sakkayân-ı Hassa”,⁴⁴¹ “Divan Sakaları”⁴⁴² şeklinde anılan bir Sakalar Ocağı vardır. Bunların hepsi kapıkulu olmayıp aralarında voynukların da bulunabildiği malumdur.⁴⁴³ Şevket Paşa muhtemelen Divan-ı Âli Sakaları Ocağı ile Yeniçeri Ocağı’nda görevli sakaları birbirine karıştırmıştır. Müstakil bir ocak olarak zikrettiği sakaların başında yeniçeri çorbacılarından birinin bulunduğunu söylemesi de bu hükmümüzü teyit etmektedir.

⁴³⁵ Mahmut Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyâfet-i Askeriyyesi* (Ankara: TTK, 2010), 2.

⁴³⁶ A.g.e., 6.

⁴³⁷ Barkan, “954-955 (1547-1548) Malî Yılına Âit Bir Osmanlı Bütçesi”, 253.

⁴³⁸ Barkan, “H. 1070-1071 (1660-1661) Tarihli Osmanlı Bütçesi ve Bir Mukayese”, 312.

⁴³⁹ Barkan, “H. 974-975 (1567-1568) Malî Yılına Âit Bir Osmanlı Bütçesi”, 306.

⁴⁴⁰ C.SM. 60-3026.

⁴⁴¹ AE.SMMD.IV. 34-3941.

⁴⁴² İE.HAT. 2-136.

⁴⁴³ Krastyo Yordanov, “1528/29 Tarihli Osmanlı Voynuk Kütüğüne Göre XVI. Yüzyıl Rumeli Voynuk Teşkilatı ve İstabl-ı Amire’deki Voynuk Hizmetinin Yapısı”, S. 66 (2015): 1225.

İhtimaldir ki onu bu yanılgıya düşüren ana etmen, eserini kaleme alırken çokça faydalandığı Marsigli'nin sakaları kapıkulları arasında göstermiş olmasıdır.⁴⁴⁴

Dönem kaynaklarında Yeniçeri Ocağı'nda olduğu gibi yine Piyade Ocaklarından olan Topçu,⁴⁴⁵ Top Arabacı⁴⁴⁶ ve süvarilerden Sipahi Ocağı'nda⁴⁴⁷ da saka istihdamında bulunulduğu görülmektedir. Dahası, Enderun'a tabi ocaklardan Matbah-ı Amire'de, efradı Acemi Ocağı mensupları arasından seçilen, belli sayıda saka bulundurulduğu bilinmektedir.⁴⁴⁸ Bütün bunların dışında Enderun koşularının temizliğinden sorumlu hizmetçilere de saka denilmiştir.⁴⁴⁹

Yukarıda sayılanların haricinde, 15. yy.'dan itibaren kendi loncalarına sahip ve aslen reaya sınıfından olan saka esnafı üyeleri ve bunların amirleri de aynı unvanlarla anılmışlardır.⁴⁵⁰ Saka esnafı arasında gayrimüslimler de bulunabilmektedir.⁴⁵¹ Saka esnafıyla hemen hemen aynı statüye sahip diğer bir grup ise paşaların kapıhalkı arasında bulunanlarla⁴⁵² vakıflarda görevli⁴⁵³ olanlardır.

⁴⁴⁴ Bkz.: Marsigli, *L'etat militaire de l'empire ottoman*, 63.

⁴⁴⁵ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları II*, 65,

⁴⁴⁶ A.g.e., 106

⁴⁴⁷ AE.SMST.III. 344-27731.

⁴⁴⁸ AE.SAMD.II. 20-2196; TS.MA.e. 609-40; C.SM.89-447; AE.SSLM.III. 268-15484; Fatih Karabulut, "1556-1557 (H. 963-964) Tarihli Divân-ı Hümayûn Ruûs Defteri (126-243) Metin-Değerlendirme-Dizin" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü), 210.

⁴⁴⁹ Enderunlu Abdüllatîf, *Âyîne-i Derûn*, 22.

⁴⁵⁰ Uğur Göktaş, "Sakalar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 6 İstanbul (1994): 420.

⁴⁵¹ İlhan Şahin ve Feridun M. Emecen, "XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Esnafı", *Osmanlı Araştırmaları*, C. VII-VIII (1988), 302; Mehmet Akif Erdoğan, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında İstanbul Esnaf Loncaları ve Sorunları (1726-1738)" *Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri-1 (İzmir, 15-27 Nisan 2019)*, ed. Mustafa Öztürk ve Ayşe Değerli (İzmir: İzmir Demokrasi Üni. Fen Edb. Fak., 2019): 268.

⁴⁵² Ünal, "Evliya Çelebi'ye Göre Beylerbeyinin Maiyeti", 157.

⁴⁵³ Ömer Lütfi Barkan, "Ayasofya Cami'i ve Eyüb Türbesinin 1489-1491 Yıllarına Âit Muhasebe Bilâncoları", *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 23, S. 1-2 (Ekim 1962- Şubat 1963):

Ulaşabildiğimiz belge ve bilgiler, söz konusu unvanların mensubiyet veya hukukî statü belirlemede işlevsiz olduğunu göstermektedir.

3.3.40. Serdengeçti - Dalkılıç

Son dönem Osmanlı tarih yazıcılarının tanınmış simalarından Şanzade tarafından “*pür-gayz u gazab âmâde-i harb*”⁴⁵⁴ diye tavsif edilen serdengeçtiler, savaş zamanlarında ordunun nefer ihtiyacına ve gönüllülük esasına göre toplanan neferlerdir. Bayrak adı altında organize olan serdengeçti birliklerinin mensupları, cephelerin en önünde çarpışan savaşçı grubudur. Fakat orduda aldıkları yegâne görev bu değildir; zaman zaman kalelerin muhafazası⁴⁵⁵ taşra bölgelerindeki asayişin temini⁴⁵⁶ için de serdengeçti tahririnde bulunulduğu görülmektedir.

Mustafa Nuri Paşa “*serdengeçti tabir-i ahirle dalkılıç yazarlar idi ki fedaî demektir*”⁴⁵⁷ diyerek bu iki unvanın eşanlamı olduğunu işaret etmektedir. Pakalın da aynı görüştedir.⁴⁵⁸ Fakat Belgrad Kalesi’nin muhafazası için “*tımarlı serdengeçdilerinden yüzelli nefer, dalkılıç serdengeçdilerinden yüz nefer*”⁴⁵⁹ denilmesi, başka bir yerde geçen “*dalkılıç ve serdengeçti ve neferât-ı saire*”⁴⁶⁰ ifadesi, bunların ayrı birlikler olduğunu sezdirmektedir. Diğer yandan “*dalkılıç tertip olunan*

349; Hatice Oruç ve Kayhan Orban, “Şehabeddin Paşa’nın Filibe’deki Vakfına Ait Kaynaklar: Muhasebe Defterleri”, *TTK Belgeler*, C. XXXV, S. 39 (Ocak 2014): 20; Kayhan Orban, “Muhasebe Defterlerine Göre 17. Yüzyıl Başlarında Üç Şerefeli Camii Vakfı” *Hacettepe Üni. Türkiyat Araştırmaları*, S. 15, (2011): 160. 159-165.

⁴⁵⁴ Şânî-zâde, *Şânî-zâde Tarihi*, C. 1, 145.

⁴⁵⁵ Ahmed Câvid, *Hadîka-i Vekâyi*, 48-49. A. {DVNSMHHM.d. 105-450; 108-1014; 119-276.

⁴⁵⁶ A. {DVNSMHHM.d. 108-983; 115-1884.

⁴⁵⁷ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü’l-Vukû’ât*, 143.

⁴⁵⁸ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, 189.

⁴⁵⁹ *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116 / 1688-1704)*, yay.haz. Abdülkadir Özcan (Ankara: TTK, 2000), 90.

⁴⁶⁰ AE.SABH.I. 277-18624.

on yedi aded serdengeçdi bayrakları”,⁴⁶¹ “sipâh ocağından tahrîr olunan dalkılıç serdengeçdileri”⁴⁶² vb. ifadeler dalkılıç ve serdengeçtilerin ayrı birlikler olmayıp dalkılıçların serdengeçtilerin bir kolu olduğunu düşündürmektedir.

Uzunçarşılı “serdengeçti ve dalkılıçlar harpte hizmet ederek sonra ocağa kaydedilen yeniçeriler demektir”⁴⁶³ hükmünü vermiş ise de dönem kaynakları kapıkulu süvarilerinde dahi serdengeçti ve dalkılıç namında neferlerin bulunduğunu,⁴⁶⁴ bunların yararlılık göstermeleri yahut başka bir nedenle Süvari Ocaklarına da ilhak edilebildiklerini göstermektedir.⁴⁶⁵ Diğer taraftan orduya serdengeçti ve dalkılıç yazılanların arasında eski yeniçeriler, yeniçeri evlat ve akrabaları, tımarlı sipahiler, savaştan ganimetle dönme hevesindeki reaya vb. toplumun farklı kesimlerinden kişilerin bulunabildiği görülmektedir.⁴⁶⁶ Dolayısıyla kökenleri itibariyle de bir sınırlamaya gitmek mümkün değildir.

Tarayabildiğimiz belge ve ulaşabildiğimiz bilgiler, serdengeçti veya dalkılıç unvanını taşıyan herkesi yeniçeri, kapıkulu piyadesi veya süvarisi kabul etmenin mümkün olmadığını göstermektedir. Dahası, söz konusu unvanları taşıyanlar arasında hukukî statü birlikteliği de bulunmamaktadır.

3.3.41. Serbostanî - Bostanî

Bostanî unvanı çağdaş Osmanlı tarih araştırmacılarının bazıları tarafından yeniçerilere özgü kabul edilmiştir. Oysa bostanî unvanının devlet teşkilatları içerisinde doğrudan refere ettiği yegâne kurum Birun Teşkilatı’na tabi Bostancı Ocağı’nın neferleridir. Bostancı Ocağı’nın müntesipleri, devlete ait bahçe ve kayıklarların bakımı ile

⁴⁶¹ C.AS. 371-15359.

⁴⁶² Göynüklü Ahmed Efendi, *Târîh-i Göynüklü (Osmanlı Tarihi 1123-1172/1711-1759)*, haz. Songül Çolak (İstanbul: YEK, 2019), 261.

⁴⁶³ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, 488.

⁴⁶⁴ AE.SMMD.IV. 40-4560.

⁴⁶⁵ TS.MA.e. 1130-31; AE.SMMD.IV. 21-2348, 2349, 37-4199.

⁴⁶⁶ Gül, “18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı”, 106-108.

Marmara ve Boğaziçi sahillerinin muhafazasından sorumludurlar.⁴⁶⁷ Bostancıbaşı ayrıca kayıkçı esnafının denetiminden de mesul tutulmuştur.⁴⁶⁸

Hem Bostancı Ocağı hem bostancı neferleri, dönem kaynaklarının birinde geçen “kadîmden Bostânî Ocağı’ndan usta ve bostanî neferâtından muhâfız tayîn”⁴⁶⁹ ifadesinde de görüldüğü üzere bostanî diye de anılmışlardır. Bostancı Ocağı’nın zabiteleri için kullanılan “hassa bostancıbaşısı”,⁴⁷⁰ “bostancıbaşı-yı hassa”⁴⁷¹ ve “serbostaniyân-ı hassa”⁴⁷² hitap ve unvanları da bostancı ve bostanî kelimelerinin birbiri yerine kullanıldığını açıkça ortaya koymaktadır. Sadece bu bilgiler dahi bostanî ve sinonimi olan bostancı unvanının tek başına yeniçerileri göstermekte yeterli olmayacağını kanıtlamaktadır. Kaldığı Bevvabin-i Hassa,⁴⁷³ Divan-ı Ali Çavuşları⁴⁷⁴ ve Mimarân-ı Hassa Ocaklarında⁴⁷⁵ da bostanî unvanlı kişiler vardır.

Birun’a tabi Bostancı Ocağı müntesibi olan bostanîlerin yanısıra aslen reaya sınıfından olan bostancı esnafı da vardır.⁴⁷⁶ Bunlar arasında müslimler bulunabildiği gibi

⁴⁶⁷ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, 466.

⁴⁶⁸ Vâhid Çabuk, *Osmanlı Teşkilât ve Siyâset Kültürü* (İstanbul: Emre Yay., 1996), 61.

⁴⁶⁹ Kemal Beydilli ve İlhan Şahin, *Mahmud Raif Efendi ve Nizâm-ı Cedîd’e Dâir Eseri* (Ankara: TTK, 2001), 81.

⁴⁷⁰ *Vakıf Su Tahrirleri (1655-1807)*, yay. haz. Ahmet Tabakoğlu, vd. (İstanbul: İBB İstanbul Araştırmaları Merkezi & İSKİ, 2003), 256.

⁴⁷¹ *İstanbul Şer’iyye Sicilleri: Mâ-i Lezîz Defterleri 3 (1794-1797)*, yay. haz. Ahmet Tabakoğlu, vd. (İstanbul: İBB İstanbul Araştırmaları Merkezi & İSKİ, 1999), 121.

⁴⁷² *Vakıf Su Defterleri İlmühaber 1 (1667-1871)*, yay. haz. Ahmet Tabakoğlu, vd. (İstanbul: İBB İstanbul Araştırmaları Merkezi & İSKİ, 1997), 159.

⁴⁷³ AE.SMRD.IV. 2-177.

⁴⁷⁴ AE.SMRD.IV. 2-190.

⁴⁷⁵ Afyoncu, *XVIII. Yüzyılda Hassa Mimarları Ocağı*, 71.

⁴⁷⁶ İlhan Şahin ve Feridun M. Emecen, “XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Esnafı”, 299; Bayar, “XVI. Yüz Yılda Karahisar-ı Sahib’de Ahilik ve Esnaf Kuruluşları”, 107; Ongan, “Ankara’nın Eski Esnafını Açıklayan Bir Vesika”, 58; Hüseyin Çınar, “18. Yüzyılda Ayntab’da Gıda Sektöründe Hizmet Veren Esnaf”, *I. Türk Mutfak Kültürü Sempozyumu (Osmanlı Yemek Kültürü)*, yay. haz. Arif Bilgin ve Özge Samancı, (Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üni. Yay.

“*Bostancı Petro ve Bone*”⁴⁷⁷ veya “*Bostanî Bıçka*”⁴⁷⁸ örneklerindeki gibi gayrimüslimler de bulunabilmektedir. Dönem kayıtları arasında yeni Müslüman olduğunu ilan edip âdet olduğu üzere kisve parası talep eden “bostancıbaşı” unvanlı kişi⁴⁷⁹ de yüksek bir olasılıkla bostancı esnafı amirlerindedir.

Derlediğimiz arşiv vesikaları ve ulaşabildiğimiz bilgiler, birbirinin sinonimi olan bostanî ve bostancı ile bostancıbaşı ve serbostanî unvanlarının yeniçerilere mahsus kabul edilemeyeceği gibi Bostancı Ocağı mensuplarına dahi özgü addolunamayacağını göstermektedir. Bütün bunlara ilaveten söz konusu unvanları taşıyanların arasında hukukî statü birlikteliğinden de bahsedilemeyeceği açıktır.

3.3.42. Çeribaşı

Ayanoğlu'nun Osmanlı mezar taşları derleminin yeniçeri mezar taşlarına ayrılan kısmında “*Mustafa Çeribaşı Ağa*” kişisine ait şahideye yer vermesi dikkat çekicidir. Mezar taşı kitabesinde “*Eyyurca çeribaşısı*” olduğu bildirilen Mustafa Ağa hakkında buraya kadar belirttiklerimizin dışında sadece vefat tarihi yer almakta ve Ayanoğlu'nun yeniçerilere özgü kabul ettiği özelliklerden hiçbiri de bulunmamaktadır.⁴⁸⁰ Bu durum Ayanoğlu'nun çeribaşı unvan ve mansıbını yeniçerilere özgü saydığını göstermektedir.

Ayanoğlu, çeribaşı unvanını yeniçerilere mahsus kabul etmişse bile bunun, taşrada hizmet gören Müsellem, Çingene, Yörük, Tatar, Voynuk vb. ocakların başındaki zabıtlere özgü olduğu bilinmektedir.⁴⁸¹ Dahası bunların Kapıkulu, Birun, Enderun

2012): 239-242.

⁴⁷⁷ Genç, *XVI. Yüzyıl Sofya Mufassal Tahrir Defteri 'nde Sofya Kazası*, 147.

⁴⁷⁸ Tunç, “44 Numaralı Rumeli Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi”, 97.

⁴⁷⁹ Anton Minkov, “Conversion to Islam as Reflected in Kisve Bahası Petitions: An Aspect of Ottoman Social Life in the Balkans, 1670-1730” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, McGill Uni. Institute of Islamic Studies, 2000), 338.

⁴⁸⁰ Ayanoğlu, “Yeniçeri Mezar Taşları”, C. 3, no 3.

⁴⁸¹ Abdülkadir Özcan, “Çeribaşılık Müessesesi”, *Mimar Sinan Üni. Fen/Edb. Fak. Dergisi*, Y. 1, S. 1 (Aralık 1991): 196-201; İlyas Gökhan ve Selim Kaya, *VII-VXI. Asırda Maraş Emîrleri*

Teşkilatlarıyla herhangi bir ilişkisi de bulunmamaktadır. Tabii oldukları ocakların en büyük zabiti konumundaki çeribaşılar, aynı zamanda sancaklarda vazifeli en büyük üçüncü görevli konumundadırlar.⁴⁸² Bütün bu bilgilerle, her kazanın tımarları bölgede vazifeli çeribaşılarının idaresinde olduğu malumatı⁴⁸³ birleştirildiğinde, Barkan'ın “çeribaşığı tımarlı sipahiler arasında saymak lazım”⁴⁸⁴ demesi, Ayanoğlu'nun kabulüne göre çok daha makuldür. Fakat çeribaşı unvanının yukarıda gösterilen kullanım alanının hatırlanması, bu tanımın da noksanlığını ortaya koymaktadır.

Dönem kayıtlarında yeniçeri ağalarından yahut diğer Kapıkulu Ocakları dahilinde çeribaşılık mansıbı tespit edilemediği gibi aralarında çeribaşı diye anılan herhangi birine de denk gelinmemiştir. Dolayısıyla Ayanoğlu'nun çeribaşı unvanını yeniçerilere özgü kabul etmesinin kabul edilebilir olmadığı anlaşılmaktadır. Dahası, bu unvanın diğer kapıkulu piyadeleri arasında kullanıldığını gösteren herhangi bir belgeye de rastlanılmıyş değildir.

3.4. Nefer Unvanları

3.4.1. Beşe

Günümüz Türkçesinde “beşe” diye imla ve telaffuz olunan bu unvan, dönem kaynaklarında باشه, باشه ve باشه olmak üzere üç farklı imlayla karşımıza çıkmaktadır.⁴⁸⁵ Uzmanlar her ne kadar beşe (باشه), başe (باشه), başa (باشا) ve bunlara ilişkili gördükleri paşa (پاشا) unvanının kökteşliği ile Türkçe mi yoksa Farsça mı olduğu tartışmalarından net bir sonuç elde edememişlerse de kelimenin “büyük evlat”, “erkek evlat”, “ileri

(*Emîr, Melik, Bey, Senyör, Beylerbeyi, Sancakbeyi*) (Maraş: Ukde Yay., 2008), 178-179. Voynuk zabitlerinin özelinde 16. yy.'a kadar çeribaşı yerine serasker unvanını da kullanıldığı görülmektedir. 16. yy.'dan itibaren Türkçe bir unvan olan çeribaşı unvanının kullanım sıklığının artması ve serasker unvanının kullanımdan düşmesi hakkında bkz.: Yavuz Ercan, *Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar* (Ankara: TTK, 1989), 62-63.

⁴⁸² Alâaddin Aköz ve Doğan Yörük, “XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı'ndaki Taşra Görevlileri”, 116-117.

⁴⁸³ Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, 21.

⁴⁸⁴ Barkan, “Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)”, 15.

⁴⁸⁵ Wilkins, *Forging Urban Solidarities*, 79; Kökrek, *Börk*, 114.

gelen” gibi aslen benzer anlamlara geldiği konusunda ittifak etmişlerdir.⁴⁸⁶ 1869’da dünyaya gelen Hüseyin Hüsameddin’in ise uzlaşma dairesinin dışında yer alır. Ona göre beşe ile paşa arasında hiçbir ilişki olmadığı gibi “şimdiye kadar ne Anadolu ve ne de Rûmîli Türkleri büyük kardaşlara paşa, beşe dimemiş, didikleri de işidilmemiştir”.⁴⁸⁷ Hüsameddin’den yaklaşık on dört yıl sonra yani 1883’te doğan Ergin ise beşe/paşa unvanının Türkçe kökenli olup “büyük birader” anlamına geldiğini söyledikten sonra “hâlâ Kastamonu vilayetinin bazı taraflarında müstameldir”⁴⁸⁸ bilgisini paylaşmaktadır. İki çağdaş araştırmacının taban tabana zıt iddialarından birini tercih etmek için dönem kaynaklarına başvurmak faydalı olacaktır.

Öncelikle, Hüsameddin’e ait savın aksine hem beşe/başa hem de paşa unvanının Anadolu’da öteden beri büyük kardeş, evlat, ileri gelen manasında kullanıldığını gösteren pek çok örnek bulunmaktadır. Mesela 1332’de vefat eden *Garibname* müellifi, babasının en büyük evladı olduğu için paşa, beşe, başağa unvanlarıyla anılmıştır.⁴⁸⁹ Hüseyin Hüsameddin’in dünyaya gelmesinden yüz kırk beş yıl önce vefat eden Osmanzâde Ahmed Taib Efendi, Alaaddin Paşa hakkında bilgi verirken “kabâil-i Etrâk beyninde ferzend-i mihtere Paşa dinilmek âdet olmağın beyne’l-asker Alaüddin Paşa deyü şöhret bulmuş idi”⁴⁹⁰ demektedir ki modern dönem araştırmacılarından Yaşa da dönem kronik ve vakfiyelerine dayanarak aynı hükme ulaşmıştır.⁴⁹¹ Âşık Paşa ve Alaaddin Paşa örneklerinden fazla olarak Ergin’in Kastamonu’da kullanılmakta olduğunu söylediği beşe/paşa unvanıyla 15. yy.’a ait *Kastamonu Tahrir Defteri*’nde

⁴⁸⁶ Bkz.: Wilhelm Eilers, “Iranisches Lehngut im Arabischen” *Actas IV Congresso de Estudos Arabes e Islâmicos Coimbra-Lisboa 1 a 8 de Setembro de 1968*, (Leiden: Brill, 1971), 595.

⁴⁸⁷ İbrahim Serbestoğlu ve Turan Açık, “Hüseyin Hüsameddin’in Bilinmeyen Bir Eseri: Paşa Armağanı”, *History Studies*, C. 6, S. 4 (Temmuz 2014): 166.

⁴⁸⁸ Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye: Tarih-i Teşkilat-ı Belediye*, C. 1 (İstanbul: Matbaa-yı Osmaniye, 1922), 551.

⁴⁸⁹ Günay Kut, “Aşık Paşa”, *DİA*, C. 4 İstanbul (1991): 3.

⁴⁹⁰ Mehmet Arslan, *Osmanlı Sadrazamları*, 59.

⁴⁹¹ Daha fazla bilgi için bkz.: Recep Yaşa, “Osmanlı Hanedan Mensuplarının Paşa Unvanı Kullanması Sorunu Üzerine Alâeddin ‘Paşa’ ve Süleyman ‘Paşa’” *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, C. I, ed. Haluk Selvi vd. (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yay., 2017): 515-521.

karşılaşılması⁴⁹² onun iddiasını doğruladığı gibi unvanın evvelden beri kullanılmakta olduğunu da gözler önüne sermektedir. 15-16. yy.'da başka şehirlerde tutulmuş defterlere de beşe, paşa, başa unvanlarıyla kaydedilmiş kişiler görülmektedir.⁴⁹³ Mevzubahis kayıtların tahrir defterlerinde tespit edilmiş olması, aksi bildirilmediği müddetçe, bu kişilerin reaya sınıfından olduklarını gösterdiği bilgisini de nazarıdikkatte tutmak, aşağıdaki tartışmaların daha iyi anlaşılması açısından önemlidir.

Bölüm başında örnekleriyle takdim edildiği üzere defter ve mezar taşı araştırmalarında beşe unvanı, içlerinde bu satırların sahibinin de bulunduğu pek çok araştırmacı tarafından yeniçerilere özgü kabul edilmiştir. 1606-1617 arasında telif edilmiş olduğuna inanılan *Kavanin*'de beşe unvanı hakkında şu anekdot yer almaktadır:

Türk verilmeğin Fâtih-i İstanbul Sultan Muhammed Han zamanında olmuştur ve olmağa bais oldur ki ol zama kim saadetle İstanbul feth eyledükleri zamanda Egrikapu kurbında tekfur-ı makhurun sarayına konup Ayasoffa camiinin çanların yıkup menarelerin bina edüp cuma namazına azimet buyurup gerü sarayına döndüklerinde yeniçeri ocağı yoldaşlar padişah-ı cihan-penah hazretlerine selama dururken padişah-ı âlem-penah hazretleri sağına ve solına selam vericek içlerinden birisi aleykümü's-selam Muhammed Beşe dedi padişahdur saraya gelicek ol zamanda düstur-ı azam olan Mahmud Paşayı davet edüp lala bu oğlan benüm selamumı aleykümü's-selam Muhammed Beşe deyü almakdan murad nedür ve bu ne asl selam almakdur deyicek Mahmud Paşa bunlarun kafirden müselman olup ümmî oldukların ve bunlarun yanında beşe demekde tazim-i azim olduğunu bir bir beyan edicek padişah hazretleri dahı eyitdi lala dedüğün gerçektür amma

⁴⁹² Zübeyde Güneş, "1487 (H. 892) Tahririne Göre Kastamonu Kazası" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993), 113, 118, 122, 127, 129, 135, 139, 202.

⁴⁹³ Birkaç örnek için bkz.: M. Akif Erdoğan, *Aydınlı Mufassal Defteri (Metin ve İnceleme): Timar ve Yaya Yoklaması Defteri Parçaları ile Birlikte* (İzmir: Ege Ün. Yay., 2015), 13, 16, 29, 31; H. 984 (M.1576/1577) *Tarihli ve TKG.KK.TTd.54 Numaralı Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Çorum*, C. I, yay. haz. Mustafa Engin ve Murat Alandağlı (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı TKGM Arşiv Dairesi Başkanlığı Yay.: Ankara, 2014), 120, 178.

*çak bu denlü Türkçe bilmemek ne âlemi vardır bunları bari cem eyledükden sonra Türk üzerine verüp Türkçeyi ögrene.*⁴⁹⁴

Beşe unvanını yeniçerilere özgü kabul edenler her ne kadar kabulerinin dayanağını açıklama gereği görmemişlerse de aktarılan satırlardan etkilendikleri açıktır. Günümüze dek herhangi bir şekilde sorgulanmamış olan bu anektotta verilen bilgilere dikkat edildiği zaman, gayet sorunlu olduğu anlaşılmaktadır.

Müellif Türk'e verilme usulünün İstanbul'un fethinden hemen sonra başladığı iddiasındadır. Fakat fethi iştirak eden Âşıkpaşazade⁴⁹⁵ ile eserlerini ondan biraz sonra kaleme alan kuşaktaşları Neşri⁴⁹⁶ ve Oruç⁴⁹⁷ yeniçerilerin Türk ailelerin yanına verilmesinin I. Murad devrinde başladığını söylemektedirler. İstanbul'un fetihden kısa süre sonra gerçekleştirilen ilk emlak tahririni yaptığı gibi II. Mehmed döneminde yaşananları çoğunlukla görgü tanığı olarak kayda geçiren Tursun Bey, fethi ve akabinde yaşananları aktarırken Türk'e verilme usulüne dair imada bile bulunmamaktadır.⁴⁹⁸ Beri yandan Uzunçarşılı, devşirme ve pençik oğlanlarının Türk ailelerin yanına verilmesinin fetihden, hatta II. Mehmed devrinden de önce yürürlükte olduğunu gösteren kayıtların varlığına dikkat çekmiş ama herhangi bir kaynak göstermemiştir.⁴⁹⁹ Diğer taraftan, II. Murat devrinde Osmanlılara esir düşen György'ün Edirne Sarayı'ndaki hizmetlileri anlattığı sırada bunların çok iyi Türkçe konuştuklarından bahsetmesi⁵⁰⁰ Uzunçarşılı'yı doğrular gözükmektedir.

⁴⁹⁴ Özbek, "Kavânîn-i Yeniçeriyân", 99-100.

⁴⁹⁵ Âşık Paşazâde, *Osmanoğullarının Tarihi: Tevârih-i Âl-i Osmân*, haz. Kemal Yavuz ve M. Yekta Saraç, 2. bs. (İstanbul: Gökkube, 2014), 326.

⁴⁹⁶ Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ: Neşri Tarihi*, C. I, yay. Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen, 2. bs. (Ankara: TTK, 1987), 199.

⁴⁹⁷ *Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi (1288-1502)] (Giriş, çeviri metin, kronoloji, dizin, tıpkıbasım): Paris Bibliothèque Nationale, Supplement Turc 1047 (P Nüshası)*, haz. Necdet Öztürk (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014), 25

⁴⁹⁸ Özellikle İstanbul'un fethi ve fetih sonrası hakkında bilgi verdiği yer için bkz.: Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-Feth*, haz. Mertol Tulum (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1977), 46-76.

⁴⁹⁹ Bkz.: Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*,

⁵⁰⁰ Macaristanlı György, *Türkler: Türklerin Gelenekleri, Göreneklere ve Hinlikleri Üzerine*

Anlatıda Mahmud Paşa'nın "*düstur-ı azam*" elkabıyla anılmış olması da dikkat çekicidir. Evvela belirtmek gerekir ki bu, *Fatih Kanunnamesi*'nde sadrazamlara ait gösterilen "*düstur-ı ekrem*"⁵⁰¹ elkabından bozmadır. Mahmud Paşa'nın fetih sırasında hangi görevde bulunduğu kesin olarak bilinmiyorsa da sadrazamlık yahut vezirlik makamına getirilişinin 1454-1455 dolaylarında yani fetihten yaklaşık bir iki yıl sonrasına tesadüf ettiği malumdur.⁵⁰² Dolayısıyla da İstanbul'un fethedilmesinden kısa bir süre sonra "*düstur-ı azam*" elkabıyla anılması mümkün değildir.

II. Mehmed'in, Mahmud Paşa'ya kendisine niçin beşe diye hitap edildiğini sormasında ise daha büyük bir sorun vardır. Hatırlanacağı üzere verdiği selama yeniçerilerden birinin beşe diye mukabele etmesi karşısında şaşırarak padişah, bunların neden böyle dediğini ve beşe hitabının ne anlama geldiğini Mahmud Paşa'ya sorulmuştur. Mahmud Paşa da yeniçerilerin "*kafirden müselman ve ümmî*" olduklarını vurguladıktan sonra "bunların arasında" beşe hitabının büyük bir ululama ifadesi olduğunu "*bir bir*" anlatmıştır. Bunun üzerine hükümdar, yeniçerileri "Türkçe bilmemek" ile yaftalamış ve Türkçe öğrenmeleri için Türk'e verilmelerini emretmiştir. Oysa yukarıda örnekleriyle gösterildiği üzere beşe, kökeni her ne olursa olsun, İstanbul'un fethinden çok daha önceleri Türkler tarafından kullanılan bir unvandır. Hatta Yunus Emre dahi "*Malun çok ise iy beşe hısımın kavmun üleşe*"⁵⁰³ veya "*Beşe bu kuş dilidir bunu Süleyman bilir*"⁵⁰⁴ mısralarında, tıpkı anlatıda Türkçe bilmemekle yaftalanan yeniçeriler gibi muhataplarına "beşe" diye hitap etmiştir. Burada "beşe" hitabıyla seslenen kişilerin "Türkçe bilenler" olduğunda da şüphe yoktur.

Mahmud Paşa'nın, beşe hitabı hakkında bilgilendirmede bulunurken "bunların arasında" demesi ile o vakitler yeniçerilerin Balkanlardan devşirildiği bilgisi birleştirildiğinde, metin yazarının beşe kelimesinin Balkan kökenine vurgu yaptığı

İnceleme, çev. Lale Aslan Özcan (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2009), 58.

⁵⁰¹ Fatih Sultan Mehmed, *Kanunnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)*, haz. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Kitapevi, 2007), 22.

⁵⁰² Theoharis Stavrides, *The Sultan of Vezirs: The Life and Times of the Ottoman Grand Vezir Mahmud Pasha Angelovie (1453-1474)* (Leiden: Brill, 2001), 114-115.

⁵⁰³ Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre Divanı* (İstanbul: Ahmet Halit Kitapevi, 1943), 121.

⁵⁰⁴ A.g.e., 179.

anlaşılmaktadır. Unvan hakkında sultanın bilgilendiricisi olarak Mahmud Paşa'nın seçilmesi de bu bağlamda önemlidir. Çünkü metne göre beşe hakkında “bir bir” izahatta bulunacak kadar bilgi sahibi olan Mahmut Paşa, Balkan kökenli bir devşirmedir.⁵⁰⁵ Bu da unvanın Balkan kökenine yapılan bir atıf olarak kabul edilebilir. Fakat, müellifin beşe unvanıyla Balkan dilleri arasında örtük olarak kurduğu ilişki, çağdaş dil bilimcilerin incelemeleri sonucunda ulaşılan bulgularla çelişmektedir. Burada Balkanlardan gelen oğlanların paşa/başa kelimesine dilleri dönmeyip Türklerin aksine “beşe” diye telaffuz ettikleri, bundan dolayı II. Mehmed'in hitabı anlayamadığı, bu telaffuz şeklinin başa/paşa varyantlarından farklılaşarak yeniçerilere mahsus olma özelliğini kazandığı düşünülebilir. Bu düşünceyi evvela *Yunus Emre Divanı*'ndan naklettiğimiz mısralar yanırlamaktadır. Fakat durumu biraz daha zorlayıp Yunus Emre'nin yaşadığı dönemde kullanılan beşe imla ve telaffuzunun unutulup başa yahut paşa şeklini aldığı ve kelimenin geçirdiği fonetik değişimin de II. Mehmed'in hitabı anlamamasına sebebiyet verdiği düşünülebilir. Lakin çağdaş araştırmacıların ortaya koyduğu üzere mevzubahis unvan Balkan dillerine Tükçe'den geçmiştir; dahası, Balkan coğrafyasında da “başa” şeklinde telaffuz olunmuştur.⁵⁰⁶ Dolayısıyla bu zorlama fikri de kabul etmek mümkün değildir. Kaldıki Balkan coğrafyasının çeşitli yerlerinden toplanmış kişiler arasında dil/hitap birlikteliğinin var olması da oldukça şüphelidir.

Sonuçta II. Mehmed'in yeniçerilerin beşe hitabını anlamaması, bunun ne manaya geldiğini öğrenmek için Mahmud Paşa'ya sual etmesi, Mahmud Paşa'nın o zamanlar sadrazam yahut vezir olduğu iddialarını kabul etmek mümkün değildir. Bu nedenle *Kavanin*'deki ilgili kısmı kaynak ittihaz ederek beşe unvanının yeniçerilere mahsus olduğunu kabul ve iddia etmek olası değildir. Fakat bu anlatı, 17. yy. dolaylarında beşe unvanı ile yeniçeriler arasında bağ olduğuna inanan birilerinin var olduğunu göstermesi açısından önemlidir ve konunun bu tarafı incenmeye layıktır.

⁵⁰⁵ Mahmud Paşa'nın Balkan kökenli olduğu bilinmekle birlikte ailesi ve anayurdu hakkında farklı iddia bulunmaktadır. Konu hakkında ortaya atılan tartışmalar için bkz.: Stavrides, *The Sultan of Vezirs*, 73-93.

⁵⁰⁶ Florence Lydia Graham, *Turkisms in South Slavonic Literature: Turkish Loanwords in Seventeenth- and Eighteenth-Century Bosnian and Bulgarian Franciscan Sources* (New York: Oxford Uni. Press, 2020), 197.

Yuzo ve Maçiko Nagata tarafından Bosna şeriye sicilleri üzerine yapılan bir incelemede “*serdengeçti ve beşe gibi unvanların 1826 yılından sonra birdenbire ortadan kaybolduğu*” tespiti paylaşıldıktan sonra “*o hâlde bunların yeniçeri ocağına bağlı birer unvan olduğu düşünülebilir*”⁵⁰⁷ denilmiştir. Tülüveli’nin şeriye defterlerini merkeze alarak Osmanlı unvanları üzerine yaptığı önemli çalışmada, Nagata çiftinin fikir yürütmesine yer verildikten sonra “bilim adamları tarafından yapılan incelemelerin sonucunda beşe unvanının sadece Yeniçeri Ocak mensuplarınca kullanıldığı”⁵⁰⁸ ileri sürülmüştür. Antakya şeriye sicillerinde, 29 Haziran 1826 tarihli yani Ocak’ın söndürülmesinden dokuz gün sonrasında, “*İbrahim Beşe*” ve “*Hasan Zahter Beşe*” kayıtlarının görülmesi⁵⁰⁹ Nagata çiftinin hipotezini çürütmüşe benzer. Fakat defter dikkatle incelendiğinde Ocak’ın ilgasına ilişkin 17 Haziran 1826 tarihli fermanın bu kayıttan dört sayfa sonrasında yer aldığı görülmektedir. Fermanın deftere geçirilmesinin akabinde ise gerçekten de beşe unvanı bir anda ortadan kaybolmaktadır.⁵¹⁰ Beri yandan Bosna ve Antakya sicillerinin aksine Adana’daki kayıtlarda Ocak’ın söndürülmesinden yaklaşık iki sene sonrasına ait iki farklı kayıta muhtemelen aynı kişiyi işaret eden “*Mehmed Beşe*”⁵¹¹ künyesi yer almaktadır. Bunlardan biraz farklı olarak Eğin’de 1845-1846 arasında etkinlik gösteren esnaf arasında “*Hasan Beşe oğlu Mevlüd*”⁵¹² kişisine denk gelidiği gibi 8 Mayıs 1866 doğumlu Abdullah Enverî’nden bahseden bir belgede ise “*Tüccardan Tiranlı müteveffa Ali Ağa Beşe’nin oğludur*”⁵¹³ kaydı görülmektedir. Örneklerin

⁵⁰⁷ Yuzo Nagata-Maçiko Nagata, “Saraybosna Şeriyye Sicilleri Üzerine Bir İnceleme” *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. 3 (Ankara: TTK, 1999): 693.

⁵⁰⁸ Güçlü Tülüveli, “Honorific Titles in Ottoman Parlance A Reevaluation”, *International Journal of Turkish Studies*, C. 11, S. 1-2 (2005): 21.

⁵⁰⁹ Mahmut Bolat, “18 Numaralı Antakya Şer’iye Sicili’nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (H. 1239-1242 / M. 1823-1827)” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000), 180.

⁵¹⁰ İlgili yerler için bkz.: A.g.e., 189-196.

⁵¹¹ Ahmet Küçük, “10 Numaralı Adana Şer’iye Sicil Defteri 1241/1825-1260/1844”, 118, 130

⁵¹² Niyazi Murat, “7 Numaralı Eğin Şer’iye Sicili H. 1262-1263 (m. 1845-1846)” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 141.

⁵¹³ DH.SAİD.d. 107-131.

tarihleriyle beşe unvanıyla anılan kişilerin kayıtlarda söz konusu edilen şahısların babalarına ait oluşuna dikkat edilecek olduğunda Yeniçeri Ocağı'nın ilga edildiği 1826 senesi ve sonrasında da unvanın taşınmaya devam edildiği anlaşılmaktadır. Dahası, 16 Ocak 1892 tarihli bir kayıta Edremid kazası hapishane memurluğundan çıkartılan “*Ali Beşe*” söz konusu edilmiş,⁵¹⁴ 8 Mayıs 1901 tarihli bir başka kayıta bahis konusu edilen kişi “*Abdullah Beşe oğlu Abdullah*” olmuştur.⁵¹⁵ Kaldığı Cumhuriyet devrinde bile hem beşe hem de paşa “ileri gelen”, “büyük evlat” anlamlarında kullanılmıştır.⁵¹⁶

6 Ocak 1661’de tarihinde Konya’da yazıya geçirilen bir miras davası, beşe unvanının kullanımı hakkında “içeriden” bilgi sunmaktadır. Belgede, vârisiz vefat eden Mehmed Beşe’nin terekesine el konulması hakkında çıkan anlaşmazlık şöyle anlatılmaktadır:

Dergah-ı i ali yeniçerilerinin ikinci cematının çavuşu olup bilâ vâris fevt olan yeniçeri taifesinin emr-i şerif ve ağa mektubu ile muhallefâtını kabza memur olan fahrü’l-akran Ali Çavuş meclis-i şer-i hatîr-ı lâzımı’ t-tevkîrde hazîne-i Karaman defterdârı kâ’im-makamı olan raî’ü’l-kitab Ömer Ağa mahzarında üzerine da’va ve takrir-i kelim idüp Karadeniz Ereğlisi sâkinlerinden olup mahmiye-i merkûmede Alaca Han’da müsâfiren fevt olan Mehmed Beşe’nin muhallefâtını mezbûr Ömer Ağa zabt eylemiş sual olunsun didikde gibbe’s-sual mezbûr Ömer Ağa cevâbında fi’l-vaki han-ı mezbûrda fevt olan Mehmed’in kassâm defteri mucibince muhallefâtını zabt eyledim lâkin yeniçeri olduğu malumum değildir diyücek mumâ-ileyh Ali Çavuş’dan takririne muvâfık beyyine taleb olundukda doksan dördüncü imâm odasından Diyârbekirli Ahmed Beşe ibn Mustafâ ve on altıncı odadan Mustafa Beşe ibn Ali kimesneler li-ecli’ş-şehâde meclis-i şer’a hâzırân olup istişhâd olunduklarında fi’l-vaki müteveffa-yı mezbûr Mehmed Beşe yoldaşdır ve

⁵¹⁴ DH.MKT.1735-25.

⁵¹⁵ Özlem Şahin, “9/2 Numaralı Develi Şer’iye Sicili (H. 1317-1321 / M. 1899-1903) Transkripsiyon ve Değerlendirme” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 133.

⁵¹⁶ Abdülkadir Donuk, “Türklerde Akralık Adları” *Tarih Boyunca Türklerde Ev ve Âile Semineri*, 25-26 Mayıs 1998, *Bildiriler*, (İstanbul: İÜ Edb. Fak. Tarih Araştırma Merkezi, 2000): 97.

*yeniçeridir bizim ile seferlerde bile idi bu hususa biz şahidleriz şehdet dahi ıderiz deyu alâ tarikiş'ş-şehade haber virmeğin ber-mucib-i defter-i kassâm müteveffâ-yı mezbûrun muhalledfâtını mûmâ-ileyh Ali Çavuş'a teslime merkum Ömer Ağa'ya tenbih birle mâ-vaka'a bi't-talep ketb olundu.*⁵¹⁷

Buradaki kritik nokta Yeniçeri Ocağı'nın 2. cemaatine mensup ve faal bir yeniçeri olduğu açıkça beyan edilen Ali Çavuş'un, çoğu modern dönem araştırmacılarının aksine beşe unvanlı bir kişinin yeniçeriliği hakkında soruşturma talebinde bulunmasıdır. Bir yeniçeriden, daha da önemlisi yeniçerilerin terekesini kabzetmeye memur bir yeniçeriden gelen bu talep her beşe unvanlının yeniçeri olarak kabul edilemeyeceğinin en açık delilidir. Diğer taraftan söz konusu kaydın, beşe unvanının her zaman için “gerçek/faal yeniçerileri” göstermediği yahut “yeniçeri kökenlileri” veyahut “bir şekilde yeniçerilikle ilişkili olanları” refere ettiğine yönelik iddiaları yanlışlamadığı hatta bir bakıma doğruladığı da açıktır. Aslı itibarıyla böylesi bir iddiayı yanlışlamak da doğrulamak kadar zordur. Zira Osmanlı toplumunda “yeniçeri kökenli bir kişi hangi meslekten yahut zümreden olamaz?” sorusuna kesin bir cevap vermek oldukça müşkül, hatta çoğu zaman imkânsız mesabesindedir. Söz gelişi akıncı defterlerinde denk gelinen beşe unvanlı kişilerin faal yeniçeri olamayacağı barizdir.⁵¹⁸ Fakat, örneğin Dergâh-ı Âli Yeniçeri Ocağı neferlerinden olduğunu kesin olarak bildiğimiz Taşlıcalı Yahya'nın, ömrünün son demlerinde Akıncı Ocağı'na intisap ettiği bilinmektedir.⁵¹⁹ Dolayısıyla defterde beşe unvanıyla kayıtlı kişileri de yeniçeri kökenli saymak mümkündür. Diğer bir örnek ise Ali Beşe kişinin “*sefere gelmedi deyu çeribaşısına bildirüb*” elindeki tımarın başkasına verilmesinden bahsedilmiş olmasıdır.⁵²⁰ Ali Beşe'nin kanuna aykırı hareketi karşısında çeribaşısına ihbar edilmesi

⁵¹⁷ *Konya Kadı Sicili (1070-1071/1659-1661) Defter 10: Transkripsiyon ve Dizin*, haz. İzzet Sak (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi, 2014), 370.

⁵¹⁸ Akıncı defterlerinde kayıtlı olan beşeler için bkz. Ayşe Kayapınar ve Emine Erdoğan Özünlü, *Mihaloğulların'na Ait 1586 Tarihli Akıncı Defteri* (Ankara: TTK, 2015), 155, 157, 333, 353, 355, 385, 392, 439.

⁵¹⁹ Bayram Ali Kaya, “Taşlıcalı Yahyâ”, *DİA*, C. 40 İstanbul (2011): 156.

⁵²⁰ M. Akif Erdoğan, *Fatih Sultan Mehmed Zamanında Ala'iyye Sancağı: 1475 Tarihli Suret-i Defter-i İcmal-i Vilayet-i Ala'iyye (Metin ve İnceleme)* (Konya: Alanya Kültür Sanat ve Turizm Vakfı & Alanya Ticaret ve Sanayi Odası, 2013), 84, 130.

onun yeniçeri olamayacağını kanıtlar. Fakat Ali Beşe de Taşlıcalı gibi bir zaman Yeniçeri Ocağı mensubu olup sonrasında söz konusu ocaklardan birine intisap etmiş olabilir. Diğer yandan yeniçeriler hakkında zannedilenden çok daha az bilgiye sahip olmamız, teşkilat işleyişinin rasyonalize edilmekten uzak, hemen hemen her zaman “istisnalarla” dolu olması da beşe-yeniçeri ilişkisinin kesinliğe kavuşturulmasında engeldir. Örneğin Satılmış kazasından alınan kürekçilere ait 1499 senesine ait bir defterde “*Halid veled-i Beşe*”⁵²¹ ve “*Ahmed veled-i Çaltı Beşe*”⁵²² künyelerine denk gelmektedir. İsmi geçen şahısları, biraz zorlayarak da olsa, on yaşında kabul ettiğimizde beşe unvanıyla anılan babalarının 1488 senesi civarında evlenmiş olması gerekir. Uzunçarşılı'nın dönem kaynaklarından hareketle yeniçerilerin I. Selim devrinde evlenmeye başladıklarına dair iddiası⁵²³ doğru kabul edildiği vakit söz konusu kişilerin yeniçeri olamayacağı açıktır. Bu bağlamda 1452 yılında Edirne’de bulunan Lampo di Birago’nun şehirde denk geldiği yeniçerilerin “büyük bir kısmının” bekâr olduğundan bahsetmesi⁵²⁴ son derece önemlidir. Bu ifade mefhum-ı muhalifinden istihraç suretiyle yorumlandığında yeniçerilerin arasında az da olsa evlilerin bulunduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Dolayısıyla böyle bir akıl yürütme de beşe-yeniçeri ilişkisini yanlışlamaya yeterli gelmez. Burada kürekçilerin reaya arasından muafiyet tarikiyle görevlendirilen kişiler olduğunu ayrıca belirtmekte fayda vardır.⁵²⁵ Bu tarz örnekleri arttırmak mümkünse de 1664 yılında Amasya’da kayda geçirilen kadı sicilleri arasındaki bir kayıt, konu hakkında son derece önemli bilgiler sunmaktadır. İlk defa Açık tarafından neşredilen bu belgede halk arasında beşe unvanıyla anılmalarından dolayı yeniçeri zannedilen Ahmed ve Abdülkadir adlı

⁵²¹ Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, 77.

⁵²² A.g.e., 79.

⁵²³ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, 306.

⁵²⁴ Agostino Pertusi, *İstanbul’un Fethi: Dünyadaki Yankısı*, C. 2, trc. Mehmet H. Şakiroğlu (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2006), 61.

⁵²⁵ Kürekçi istihdamı ve bunların hukukî statüleri hakkında bilgi için bkz.: Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, 39; Mehmet İpçioğlu, “Bir Osmanlı Bütçesi Örneği: 1622 Tarihli Ruznamçe Defteri (XVII. Yüzyıl Başlarından Osmanlı Kamu Ekonomisinin Tahlili Denemesi)” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996), 82-84

kimseler, hiçbir zaman yeniçeri olmadıkları gibi söz konusu ocakla herhangi bir bağlarının da bulunmadığını şöylece izah etmişlerdir:

*Beyne'n-nâs herbirlerimize beşe tabir olunmağla zümre-i yeniçeriyândan olmamız tevehhüm ve zu'm olunmuştur ve lâkin vechen mine'l-vücûh yeniçerilikde alaka ve medhalimiz olmaduğundan mâ'ada bu ana gelinceye dek mahalle-i mezbûrede vâki' olan tekâlif-i örfiyye ve şakkayı mezbûrlar ile ma'ân tahmilimiz mikdârı edâ itdik ve ba'de'l-yevm yine hayy oldukça tahmilimiz mikdârı vâki' olan örfiyye ve şakkayı edâ ideriz aslâ ve kat'â edâdan imtinâ'ımız yokdur.*⁵²⁶

Belgede memurların yeniçeri sandığı kişilerin “tekâlif-i örfiyye ve şakka edâ” ettiklerine ilişkin beyanları, bunların değil yeniçeri askerî sınıftan dahi olmadıklarını ispatlamaktadır.⁵²⁷ Daha da önemlisi bunların, yeniçeri olmadıkları gibi yeniçerilikle alakalarının dahi bulunmadığını bizzat beyan etmiş olmalarıdır. Bu ifade, unvanın “yeniçeri kökenli” vb. kişilerin tespitinde de kullanılamayacağını kesinlemektedir.

Açık'ın bu kayıttan yola çıkarak “unvanın askerî-reaya ayrımını yansıtmakta çok da işlevsel bir tarafı kalmamıştır”⁵²⁸ demesinde ufak bir problem göze çarpmaktadır. Zira unvanın askerî-reaya ayrımını göstermekten uzak olduğu belirgin olsa da “kalmamıştır” vurgusu için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Çünkü bu söz, beşenin 16. yy. öncesinde söz konusu ayırım için kullanılabilir olduğunu iddia etmektedir. Makalesinin başka bir yerinde “Beşe, aslında yeniçeriler, cebeciler ve topçular tarafından kullanılan bir unvan iken hemen bütün Trabzonlunun kullandığı

⁵²⁶ Açık, “Beşe Unvanı Hakkında”, 54.

⁵²⁷ Yusuf Oğuzoğlu, “Osmanlı Şehirlerindeki Halkın Vergi Yüğü Üzerine Bir Araştırma (1680-1700)”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. XV (1995): 158. 1570 senesinde Kayseri’de gerçekleştirilen tahrirde “Pir Beşe veled-i Ali” namındaki kişinin “caba bennak” diye gösterilmesi onun reaya olduğunun açık bir delilidir. Kayıt için bkz.: Mehmet İnbaşı, *1570 (Hicrî 976) Tarihli Kayseri Tapu Tahrir Defteri* (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., 2009), 91. Caba bennak hakkında ayrıca bkz.: Feridun Emecen, “Bennâk”, *DİA*, C. 5 İstanbul (1992): 458-459.

⁵²⁸ Açık, “Beşe Unvanı Hakkında”, 54.

bir unvan haline gelmiş gibi gözükmektedir”⁵²⁹ derken unvanın kullanım alanındaki genişleme hakkında ise şunları söylemektedir:

*Beşe unvanının bu ‘enflasyonunun’ en önemli sebebi, yukarıda zikredildiği üzere yeniçerilerin bilhassa 1559’dan sonra artan sayılarda taşraya yayılmaları idi. Süreç, beraberinde, yeniçerilerin yerelleşmesi yani buldukları şehirle sosyo-ekonomik bağlar tesis etmeleri ve yerli bazı kişilerin yeniçerileşmesini getirmişti. Bu ise 17. yüzyıla gelindiğinde aslında kimin askerî kimin reaya olduğuna dair ciddi bir karışıklığa neden olmuştu.*⁵³⁰

Yukarıda belirtilenlerden fazla olarak 1472 senesine ait bir akıncı defterinde dahi beşe unvanlı bir kişinin yer alması⁵³¹ veya 1487 *Kayseri Tahrir Defteri*’nde Yörüklerin Aslanlı Cemaati mensupları arasında gösterilen “*Halil veled-i Beşe*”⁵³² böyle bir işleve hiçbir zaman sahip olmadığını ispatlamaktadır. Zira Akıncı Ocakları reaya arasından muafiyet karşılığında alınan kişilerden oluşmaktadır.⁵³³ Her ne kadar özel bir statüye sahip olsalar bile yörüklerin de askerî sınıftan olmadıkları kesindir.⁵³⁴ Dolayısıyla hem bu iki örnek hem biraz daha yukarıda verilen diğerleri, beşe unvanının yeniçeriler tarafından Anadolu’ya getirilmiş olmasının imkânsızlığını ortaya koymaktadır. Bu durumda, beşe unvanın yayılma yönünü yeniçerilerden halka doğru değil halktan, muhtemelen de Türk çiftçisi yanına verilen oğlanlardan yahut Yeniçeri Ocağı’na kaydedilen Türklerden yeniçerilere doğru uzandığını kabul etmek yerinde olacaktır.

⁵²⁹ A.g.e., 54.

⁵³⁰ A.g.e., 55

⁵³¹ Ayşe Kayapınar, *1472 ve 1560 Tarihli Akıncı Defteri*, 89.

⁵³² Mehmet İnbaşı, *1484 (Hicrî 888) Tarihli Kayseri Tapu Tahrir Defteri* (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., 2009), 23.

⁵³³ Abdülkadir Özcan, “Akıncı”, *DİA*, C. 2 İstanbul (1989): 249.

⁵³⁴ Daha fazla bilgi için bkz.: Şenol Çelik, “Osmanlı Devleti’nde Reâyâ (Köylü-Çiftçi) – Yörük (Göçebe) Ayrımı ve İçel Sancağı Örneği”, *History Studies*, C. 4, S. 3, (Kasım 2012): 91-108.

Unvanın kullanım alanındaki genişliği göstermek adına Doerfer'in "başa" unvanının Kastamonu'da "kari, avrat" anlamında kullanıldığı iddiası önemlidir⁵³⁵ ki Gemalmaz da "paşa" unvanının Erzurum'da "köklü ailelerden gelen kadın ve erkeklere verilen unvan"⁵³⁶ olarak kullanıldığını tespit etmiştir. Dahası başa, beşe ve paşa unvanlarının kadınlarca da taşınabildiği hem Beylikler Dönemi'nden kalma yapı kitabelerinden⁵³⁷ hem Osmanlılara ait vesikalardan⁵³⁸ da doğrulanabilmektedir.

Ulaşılan belge ve bilgiler, beşe unvanının mutlak manada yeniçerileri gösterdiğine yönelik kabullerin hatalı olduğu gibi "yeniçeri kökenlileri", "bir şekilde yeniçerilikle ilişkili olanları" işaret ettiğine ilişkin iddiaların da kabul edilemez olduğunu göstermektedir. Dahası, beşe unvanının herhangi bir ocağı, teşkilatı, sınıfı, zümreyi de işaret edemediği ve söz konusu unvana sahip kişiler arasında hukukî statü birlikteliğinin dahi bulunmadığı anlaşılmıştır.

⁵³⁵ Gerhard Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, C. II (Weisbaden: Franz Steiner Verlag, 1963), 420.

⁵³⁶ Efrasiyap Gemalmaz, *Erzurum İli Ağzıları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, C. 3 (Erzurum: Atatürk Üni. Yay., 1978), 256.

⁵³⁷ Örnek için bkz.: Oktay Aslanapa, "Doğu Anadolu'da Karakoyunlu Kümbetleri", *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, C. 1 (1957): 105.

⁵³⁸ Yıldırım Bâyezid kızı "Paşa Melek Hatun" için bkz.: Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları: Vâlide Sultanlar, Hâatunlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanefendiler*, 4.b., (İstanbul: Oğlak Yay., 2011), 74-75. Paşa, başa, beşe unvanı ile kaydedilen kadınlara daha fazla örnek için bkz.: *Defteri Evkâf-ı Livâ-i Saruhan (Metin ve İnceleme)*, haz. M. Akif Erdoğan ve Ömer Bıyık (Ankara: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı TKGM Arşiv Dairesi Başkanlığı Yay., 2014), 106, 145; Abdülkadir Efendi, *Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir (Kadri) Efendi Tarihi*, 812; Mehmet İnbaşı, "XVI. Yüzyıl Başlarında Aksaray Şehri", *Ankara Üni. Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 24 (1997): 185; Mehmet Aki Hacıgökmen, "Ankara Ahilerinin Ticarî Faaliyetleri ve Baciyân-i Rûm Hakkında Bir Araştırma", *OTAM*, S. 18 (2015): 190; Oya Şenyurt, "Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Başkentinde Taşçı Örgütlenmesi", *METU Journal of the Faculty of Architecture*, C. 26, S. 2 (2009): 117; Vehbi Kıvanç, "64/1 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (H. 1066 / M. 1655-1656) Transkripsiyon ve Değerlendirme", Erciyes Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 178; Açık, "Beşe Unvanı Hakkında", 57.

3.2.2. Râcil

Osmanlı mezar taşı araştırmalarında olmasa bile defter merkezli incelemelerde yeniçerilere özgü kabul edilen unvanlardan birinin de râcil olduğu görülmektedir. Sözlüklerde yaya/piyade, yürümeye kâdir olan kişi veya doğrudan adam manalarına geldiği yazılıysa da yeniçerilere özgün olduğuna dair herhangi bir bilgi yahut ima yer almaz.⁵³⁹ Osmanlıları konu edinen tematik sözlüklerde râcil maddesine denk gelinmediği gibi belge ve kroniklerde bunun yeniçerilere ait olduğuna ilişkin bir ifadeye yahut imaya da rastlanılmamıştır. Bu unvanı yeniçerilere özgü kabul eden araştırmacılar bu hükme muhtemelen râcil kelimesinin sözlük anlamından yani yaya/piyade manasını haiz oluşundan yola çıkarak varmışlardır. Fakat böylesi bir kabul çeşitli sorunlar barındırmaktadır.

Öncelikle râcil kelimesi, yukarıda da belirtildiği üzere piyade savaşçılarının dışında yürüme yetisine sahip erkeklerin tamamını kapsamakta ve doğrudan adam/insan manasına da gelmektedir. Kelimenin diğer anlamları göz ardı edilip ve gönderim kümesi piyade savaşçılarıyla sınırlandırılırsa bile bunun mutlak manada yeniçerileri işaret eden bir unvan olarak kabulü mümkün gözükmemektedir. Zira böylesi bir kabul kapıkulu olup olmamasına bakılmaksızın bütün piyade savaşçılarını bir kümede toplama anlamına gelecektir ki bu da tımarlı sipahiler ile kapıkulu süvarilerinin en itibarlı sınıfını oluşturan Sipahiler Ocađı⁵⁴⁰ mensuplarını eşdeğer kabul etmeye denktir.

Diğer taraftan râcil kelimesinin zamanla sadece yeniçerileri işaret eden bir terim hâline dönüşmüş olabileceği de düşünülebilir. İsmail Hakkı Bursevî'nin katıldığı Nemçe ve Erdel Seferleri sırasında kendisine birtakım sorular yöneltip yeni bir kitap telifine vesile olan kişiyi “*Hacı İsmail Piyâde yani Yeniçeri Lefkevi*”⁵⁴¹ diye takdim etmesi de

⁵³⁹ Mertol Tulum, *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı* (Ankara: TDK, 2011), 1476; Vankulu Mehmed, *Vankulu Lügati*, C. 2, yay. haz. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: YEK, 2015), 1846; Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît: Kâmusu'l-Muhît Tercümesi*, C. 5, yay. haz. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: YEK, 2014), 4509.

⁵⁴⁰ Ebnâ-yı Sipahiyân Ocağı hakkında bkz.: Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları II*, 147-148.

⁵⁴¹ Ahmet Koç, “İsmail Hakkı Bursevî'nin (v. 1137/1725) Tuhfe-i İsmâiliyye Adlı Eseri” (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üni, 2008), 123.

bu fikri, dolaylı bir şekilde de olsa doğrular gözükmektedir. Şöyleki Bursevî'nin yeniçeri ve piyade kelimelerini birbiri yerine kullanmış olmasıyla, râcîlin piyade ile anlamdaşlığı birlikte düşünüldüğünde, râcîlin de yeniçeri ile dönüşümlü olarak kullanılabilmesi iddia olunabilir. Fakat bu durumda dahi her râcîl unvanlı kişiyi yeniçeri olarak kabul etmek mümkün değildir. Zira bu denli kati bir hüküm, evvela râcîl unvanının her şart ve koşulda yeniçeri anlamında kullanıldığının tasdikini ister. Hatırlanacağı üzere yaya/piyade unvanları yeniçeriler dışında, muaflardan müteşekkil Yaya Teşkilatı mensuplarınca da kullanılan bir unvandır.

Dönem kaynaklarına müracaat edildiğinde dergâh-ı âli yeniçerinden olduğu açıkça belirtilen kişilerin râcîl unvanıyla da anıldıkları görülmektedir.⁵⁴² Manisa kadı sicillerindeki bir kayıt ise aynı açıklığa sahip değildir. Belgede muhtesib olduğu bildirilen Ömer Beşe “*el-Hac Ali Beşe nam râcilden pazar yerinde bac ve bazar isteyüb*” zorluk çıkartınca, olay esnasında aynı mahalde bulunan Mehmed Beşe “*yeniçeri taifesine serdar olmağla yeniçeri taifesinden bac ve bazar olmaz niçin cefa edersin*” dediği belirtilmektedir.⁵⁴³ Burada Ali Beşe kişinin ilkin “râcîl” unvanıyla anılması, belgenin ileriki kısmında Mehmet Beşe'nin onun yeniçeri olduğunu belirtmesi, râcîl ile yeniçeri unvanlarının eş anlamlılığını sezdirdiği açıktır. Fakat, bu iki unvan birbirinin sinonimi olarak kabul edilse dahi Ali Beşe'nin eyalet mi yoksa kapıkulu yeniçerisi mi olduğu kesinlik arz etmez. Bir başka belgede “*Kıbrıs'ta ağa-yı râcîlîn olan Perviz Ağa ibni Abdullah*”⁵⁴⁴ diye anılan kişinin diğer vesikalarda “*Kıbrıs Yeniçerileri Ağası Perviz*”⁵⁴⁵ diye tanımlanması “*ağa-yı râcîlîn*” ile “*yeniçeriler ağası*”, dolayısıyla yeniçeri ile râcîl unvanlarının eş anlamı kabul edildiğini açıkça göstermektedir. Dahası, kapıkulu olmayan yeniçerilerin de râcîl unvanıyla anılabildiğinin delilidir. Bir başka örnek ise Râcîl Sinan kişinin “*Bahşî Subaşı bölüğü diye marûf otuz yedinci râcîlin bölüğü râcîllerinden*”⁵⁴⁶ olduğunun bildirilmesidir. Fakat, Yeniçeri Ocağı dâhilinde bugüne değin “Bahşî Subaşı Bölüğü”

⁵⁴² *Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666-1667), C. 17, 873.*

⁵⁴³ M. Çağatay Uluçay, *XVII inci Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilâtı*, 37.

⁵⁴⁴ TS.MA.e. 1258-12.

⁵⁴⁵ A. {DVNSMHM.d. 45-1624; 48-138.

⁵⁴⁶ *Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, 165.

vb. bir isimlendirmeye denk gelinmemiştir. Öte yandan tımarlı sipahilerin de sübaşı unvanlı bir zabitin idaresinde olmak üzere bölüklere ayrıldığı bilinmektedir.⁵⁴⁷ Kayıтта geçen “Bahşi Sübaşı Bölüğü” hakkında kesin bir hüküm vermek imkânsızsa da muhtemelen tımarlı sipahi bölüklerinden biri olmalıdır.

Ulaşabildiğimiz belge ve bilgiler, her ne kadar râcil unvanın kullanım alanını kesin olarak sınırlandırmaya yeterli gelmese de kapıkulu piyadelerini belirlemekte kullanışsız olduğunu kanıtlamaktadır.

3.2.3. Yoldaş

Koçu, ayakdaş maddesinde “*yoldaş ile beraber İstanbul’da evvela yeniçeriler tarafından kullanıldığı muhakkaktır*” dedikten biraz sonra “*yoldaş yalnız yeniçeri ağzında kalmış*” iddiasında bulunmaktadır.⁵⁴⁸ İstanbul’da hangi tabir yahut unvanın ilk olarak hangi zümre, sınıf tarafından kullanıldığını tespit etmek elbetteki mümkün değildir. Dolayısıyla bu iddiayı yanlışlamak da doğrulamak da imkânsızdır.

Pakalın yoldaş tabirinin acemi cariyeler arasında kullanıldığı gibi “*yeniçerilerin de birbirine yoldaş dediği*” bilgisini paylaşmıştır.⁵⁴⁹ Lowry ise bunun “dinen tarafsız” olduğunu, diğer bir tabirle gayrimüslimler tarafından bile kullanılabildiğini söylemektedir.⁵⁵⁰

Dönem kroniklerinin birinde geçen “*Bedenlerde ve kullelerde ve karavullarda olan gazilere ve yeniçeriye ve sayir yoldaşlara*”⁵⁵¹ tümcesi yoldaş tabirinin bütün savaşçılar için kullanılabildiğini göstermekte; “*Erdel kralının doğancıbaşısı Kaspar on altı nefer*

⁵⁴⁷ Heinz Halm & Manfred Pittioni, *Von Mekka nach Stambul - Islamische Mächte am Mittelmeer: Islamische Renaissancen* (Münster: LIT Verlag, 2020), 68.

⁵⁴⁸ Reşad Ekrem Koçu, “Ayakdaş”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 3 (İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1960), 1382.

⁵⁴⁹ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, 638.

⁵⁵⁰ Heath W. Lowry, *Erken Dönem Osmanlı Devleti’nin Yapısı*, 2. bs. (İstanbul: İstanbul Bilgi Üni. Yay., 2010), 55, 58.

⁵⁵¹ Abdülkadir Efendi, *Topçular Kâtibi ‘Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi*, 224.

yoldaşıyla”⁵⁵² ve “*Daşçı Aleksani bir nefer yoldaşı ile*”⁵⁵³ ifadeleri ise Lowry’nin de dediği gibi yoldaş tabirinin “dinen tarafsız” olduğunu tasdik etmektedir.

Bu bilgiler yoldaş tabirinin ne yeniçerilere ne belli bir cinsiyete ne de herhangi bir dine mensup kişilere özgü kabul edilemez olduğunu kanıtlamaktadır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak askerî, reaya, muaf ayrımında da kullanılamayacağı anlaşılmaktadır.

3.2.4. Camcı

Müellifi meçhul bir kanun derleminde Yeniçeri Ocağı’nın 33. Bölük’ü camcılar/camciyân ismiyle anılmıştır.⁵⁵⁴ Buna mukabil ne *Kavanîn*’de ne de mevacicp defterlerinde böyle bir isimlendirmeye denk gelinmemiştir. Fakat bir kadı sicil kaydında “*dergâh-ı âli yeniçerilerinin otuz üç ağa bölüğü camcılar odasına mahsûs orta*”⁵⁵⁵ denilmesi, yazma eserlerden birinin ferağ kaydında müstensih’in kendisini “*Muhammed bin Ahmed Bölük 33 Camciyân*”⁵⁵⁶ şeklinde tanımlamış olması söz konusu isimlendirmenin doğruluğu hakkında şüphe bırakmaz. Camcı namıyla anılan bir diğer grup ise camcı esnafıdır.

Ulaşılabilen belge ve bilgiler camcı unvanı ve camcılar nitelemesinin tek başına mensubiyet yahut hukukî statü ölçütü olarak kullanılamaz olduğunu ortaya koymaktadır.

⁵⁵² Günay, “55 Numaralı Mühimme Defteri”, 43.

⁵⁵³ Abid Yaşaroğlu, “Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koşullar 888 Numaralı Mühimme Defteri (1a-260a. Tahlil ve Transkrip)” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995), 32.

⁵⁵⁴ İpşirli, “Osmanlı Devlet Taşkilâtına Dair Bir Eser: Kavânîn-i Osmanî ve Râbita-i Âsitâne”, 27.

⁵⁵⁵ *İstanbul Kadı Sicilleri 59: Rumeli Sadâreti Mahkemesi 161 Numaralı Sicil (H.1115-1116 / M. 1704)*, haz. Coşkun Yılmaz ve Salih Kahriman (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 653. Bu çalışmanın 191. sayfasında belgenin latin harflerine aktarılmış hâli yer almaktadır. Fakat ilgili bölüm sehven “*Otuzuncu Ağa Bölüğü*” diye okunmuştur. Yapılan atıf bundan dolayı belgenin tıpkı baskısına yapılmıştır.

⁵⁵⁶ Mehmet Kökrek, “Müstensih Yeniçeriler”, *Türk Dünyası Tarih-Kültür Dergisi*, C. 59, S. 349 (2016): 24.

3.2.5. Katrancı

Yeniçeri Ocağı'nın 54. cemaatine Katrancılar Ortası denilmiştir ki *Kavanîn* müellifi bu isimlendirme hakkında şu bilgileri aktarmaktadır:

*Hâlâ elli dördüncü yaya başıların odası kim hânâ ana Katrancılar dirler
sebeb oldur kim bir fahişeyi odalarında habs idüp ahar bölükden evveli
mel'uneyi bir dahi sevmekle ol odanın kapısına katran sürmüşlerdür ol
zamandan berü ol odanın adı Katrancılar olmuşdur.*⁵⁵⁷

Her ne kadar ortanın adı olmuşsa da katrancı unvanıyla anılan bir kişinin 54. Cemaat'e mensubiyetini gösteren bir belgeye denk gelinmemiştir. Bu durumun ortanın isimlendirilmesindeki aşağılama kastıyla ilgili olmalıdır.

Her ihtimale karşı katrancı unvanının başka yerlerde geçip geçmediğine bakmak faydalı olacaktır. Yeniçeri Ocağı'nın 54. cemaati dışında, söz gelişi Eymür ve Bayındır Türkmenlerinin Katrancı ve Katrancıyân Cemaati diye kayıtlara geçen oymakları da bulunmaktadır ki bunlar esas itibarıyla reaya sınıfından olup aralarından bazıları muafiyet sahibidir.⁵⁵⁸ Buradaki isimlendirme yeniçerilerinkinden farklı olarak katrancılık işini görmelerinden ileri gelmektedir. Türkmen cemaatleri haricinde Taycı Teşkilatı müntesiplerinden hasssa yundlarında çalışan katrancılar⁵⁵⁹ olduğu gibi katran ticaretiyle uğraşan katrancı esnafı da vardır.⁵⁶⁰

Eldeki veriler ışığında katrancı unvanının kesinlik bildirdirmekten uzak olduğu, bu unvana bakarak sınıflandırmada bulunulamayacağı anlaşılmaktadır.

3.2.6. Cündî

Barkan cündîlerin kesin olarak süvari savaşçılarına özgü bir unvan olduğunu, fakat Altı Bölük Halkı'nda mı yoksa tımarlı sipahilerden mi olduklarının

⁵⁵⁷ Özbek, “Kavânîn-i Yeniçeriyân”, 186.

⁵⁵⁸ Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar, 1453-1650*, C. III (Ankara: TTK, 2009), 1348-1349.

⁵⁵⁹ Doğru, *Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı* 159.

⁵⁶⁰ Bayar, “XVI. Yüz Yılda Karahisar-ı Sahib'de Ahilik ve Esnaf Kuruluşları”, 107.

belirlenemeyeceğini söylemektedir.⁵⁶¹ İnalçık ise esnaf yeniçerilerin unvanı olduğu iddiasındadır.⁵⁶² Hüseyin Tugi'nin bir olayı aktarırken sarf ettiği “*Yeniçeri ta'ifesi'nün tüfeng-endâzlığında ve sipâh halkı'nun cündîlikde ve ceng günlerinde, mahâretleri bellüdür*”⁵⁶³ ifadesi, Barkan'ın hükmünü doğrulamaktadır. Enderunlu Atâ da cündîliğin süvari grupları arasında bir tür talim olarak ortaya çıktığını, bunların Lahanacılar ve Bamyacılar diye ikiye ayrıldığını tarihi seyri içinde anlatmaktadır.⁵⁶⁴

Enderun cündîleri⁵⁶⁵ de denilen saray cündîlerine ait kayıtlar Acemi, Bamyacı ve Lahanacı adlarıyla müstakilen tutulmuştur.⁵⁶⁶ Hem Bamyacıların hem Lahanacıların başında, bunların idaresinden sorumlu bir amir bulundurulmuştur.⁵⁶⁷ Saray cündîlerinin dışında sadrazam/saderet cündîleri denilen, maharetlerini sadrazam saraylarında gösteren ayrı bir grup daha vardır.⁵⁶⁸ Bunlar arasında cündîlik becerileri sayesinde Enderun'a alınan, hatta Mustafa Paşa gibi daha sonradan devletin üst kademelerine gelenler de mevcuttur.⁵⁶⁹

Elde edebildiğimiz belge ve bilgiler, cündî unvanının süvari savaşçılarla, cündîk sanatrıyla uğraşan yahut bir vakitler uğraşmış eşhas tarafından kullanıldığını, bunların arasında yeniçeri⁵⁷⁰ olabildiği gibi Altı Bölük Halkı müntesiplerinin⁵⁷¹ de bulunabildiğini göstermektedir. Bu da söz konusu unvanın yeniçerilere yahut esnaf

⁵⁶¹ Barkan, “Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)”, 15.

⁵⁶² İnalçık, “Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u”, 85.

⁵⁶³ Hüseyin Tugi, *Musîbetnâme: Tahlil-Metin ve İndeks*, haz. Şevki Nezihi Aykut (Ankara: TTK, 2010), 9.

⁵⁶⁴ Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi -Târîh-i Enderûn-*, C, I, haz. Mehmet Arslan (İstanbul: Kitapevi, 2010), 278-283.

⁵⁶⁵ TS.MA.d. 2438; Ali Ufkî, *Saray-ı Enderun*, 39.

⁵⁶⁶ TS.MA.d. 2438; TS.MA.e. 216-20.

⁵⁶⁷ A.{DVNSMHHM.d. 46-26.

⁵⁶⁸ TS.MA.d. 2412; 2427; 2369.

⁵⁶⁹ *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*, 53.

⁵⁷⁰ TS.MA.e. 179-15.

⁵⁷¹ A.{DVNSMHHM.d. 8-1769; 42-1690; 50-870.

yeniçerilere özgü kabul edilmesinin imkânsızlığını ortaya koymaktadır; dahası, diğer piyade nefer yahut zabitlerinin tespitinde de kullanılamaz olduğunu kesinlemektedir.

3.5. Akrabalık Belirten Unvan ve Tabirler

3.5.1. Kuloğlu

Dönem kaynaklarında kuloğlu unvanının “veled-i kul”⁵⁷² ve “bin kul”⁵⁷³ ile dönüşümlü kullanıldığı görülmektedir. *1455 Ordu Tahrir Defteri*’ne kayıtlı bir kişinin künyesinin hemen yanında görülen “nöker oğlu”⁵⁷⁴ tabirinin de kuloğlu anlamında kullanıldığı düşünülebilir.

Baykal, kuloğlu ve eşanlamlısı olarak gösterdiği veled-i kul unvanı hakkında “ölen evli yeniçerilerin, babaları gibi, ocakta askerlik yapan çocukları”⁵⁷⁵ demektedir. Pakalın da “Yeniçerilerden herhangi birinin ocaklarda babaları gibi askerlik eden oğulları hakkında kullanılır”⁵⁷⁶ olduğunu belirtmektedir. Bu iki tanım arasındaki farklılık bir tarafa bırakılıp yeniçeri oğullarını gösterdiği hakkındaki ittifak doğru kabul edildiği vakit, II. Mehmed devrine ait tahrirlerin birinde tımar tasarruf ettiği belirtilenler arasında “kadimî kul oğludur”⁵⁷⁷ notuyla işaretlenenleri yeniçeri kabul etmek gerektiği açıktır. Fakat böylesi kesin bir hükme varmadan önce dönem

⁵⁷² Seyit Ali Kahraman, *Kayseri Sancağı Timarları (Hicrî 997-998 / Milâdî 1589-1590)* (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Bld. Kültür Yay., 2009), 155.

⁵⁷³ Hatice Oruç, “1528/30 Tarihli Mücmel Tahrir Defterine Göre Bosna Sancağında Mustahfiz Timarları”, *Papers from the 18th Symposium of the International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies (CIÉPO) at the University of Zagreb 2008*, ed. Ekrem Čaušević, Nenad Moaçanın & Vjeran Kursar, (Berlin: LIT Verlag, 2004): 748

⁵⁷⁴ Yediyıldız ve Üstün, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları I*, 13.

⁵⁷⁵ Baykal, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, 83.

⁵⁷⁶ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, 320.

⁵⁷⁷ Halil İnalçık, Evgeni Radushev ve Uğur Altuğ, *Fatih Sultan Mehmed Döneminde Tuna Boyunda Osmanlı Düzeni: Niğbolu, Vidin ve Braniçeva Tahrir Defterleri* (Budapeşte: Research Centre for Humanities, 2018), 123, 136, 149.

kaynaklarına müracaat edip, yukarıda paylaşılan tanımların sıhat derecesini irdelemek faydalı olacaktır.

Her ne kadar kanun metinlerinde “*evlad-ı askerî ve sâdât dahi külliyyen askerîdir*”⁵⁷⁸ gibi hükümlere rastlanılsa da bir kanunnameye geçen şu ifadede farklı bir durumun söz konusu olduğu görülmektedir:

*Ve sakallu kuloğlu olmaz reayadır. Ve sakalsuz olub kuloğulluğu iddasında olanlar hadd-i bülüğa vasıl olanları babaları babaları odalarında gelüb hizmette bulunurlar, kuloğludur. Gelmeyüb vilayetlerinde kalanları onlardan dahi rüsum-ı raiyyeti alalar.*⁵⁷⁹

Bu hüküm her yeniçeri oğlunun kesin olarak yeniçeri veya askerî kabul edilemeyeceğini kanıtlar. Dahası, yukarıda paylaşılan tanımlarda ileri sürüldüğünün aksine kuloğlu unvanı, I. Murad’ın saltanatından itibaren kul sistemine dâhil her neferin veya zabitin çocukları için, hatta Kuzey Afrika’daki Türk savaşçıların yerli halkla evliliklerinden dünyaya gelen evlatları için dahi kullanıldığı bilinmektedir.⁵⁸⁰

Derleyebildiğimiz belge ve bilgiler, kuloğlu ve eşanlamlısı olan unvanlarla anılanların mutlak manada yeniçeri yahut kapıkulu piyadesi kabul edilemeyeceğini ve bu unvanın askerî, reaya ayırımında bulunmak için de kullanışsız olduğunu göstermektedir.

3.5.2. Ferzend-i Sipahi

Sipahi oğlanı demek olan ferzend-i sipahi, “*sipahizade*”⁵⁸¹ namıyla anılan tımarlı sipahi çocuklarından farklı olarak, Kapıkulu Teşkilatı’ndan Sipahi Ocağı

⁵⁷⁸ Yaşar Yücel ve Selami Pulaha, *I. Selim Kanunnameleri (1512-1520)* (Ankara: TTK, 1995), 75.

⁵⁷⁹ M. Çağatay Uluçay, *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri* (Berksoy Basımevi, İstanbul 1965), 40.

⁵⁸⁰ Ahmet Kavas, “Kuzey Afrika’da Bir Osmanlı Nesli: Kuloğulları”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. XXI (2001): 32; Abdülkadir Özcan, “Kuloğlu”, *DİA*, C. 26 Ankara (2002): 358-359; Gül, “18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı”, 56-57.

⁵⁸¹ Refet Yinanç ve Mesut Elibüyük, *Maraş Tahrir Defteri (1563)*, C. I (Ankara: Ankara Üni. Yay., 1988), 11-35.

mensuplarının çocukları ile Sipahi Ocağı'na Yeniçeri Ocağı'ndan geçmiş nefer ve zabıtların Yeniçeri Ocağı'na kaydedilmiş evlatları için kullanılmıştır. Yeniçeri kökenli kapıkulu süvarilerinin çocukları 1648 yılının Ekim ayına değin Yeniçeri Ocağı'na doğrudan kaydedilmişlerdir. Söz konusu tarihten sonra ferzend-i sipahilerin Yeniçeri Ocağı'na doğrudan kaydı yasaklanmıştır. Fakat doğrudan ocağa giremeyen çocuklar, ilk önce Acemi ve Bostancı Ocaklarına, bunlar üzerinden de Yeniçeri Ocağı'na dâhil olmanın yolunu bulmuşlardır.⁵⁸² Bu bağlamda ferzend-i sipahi unvan ve tabiri, aslen kuloğlu kapsamında olup farkı ise onu taşıyan kişinin kökeni hakkında görece daha açık bilgilendirmede bulunmasıdır.

Bütün bu bilgiler ışığında ferzend-i sipahi tabirinden yola çıkarak o kişinin kapıkulu süvarisi evladı olduğuna kesin olarak hükmetmek mümkündür. Fakat bunun her zaman için yeniçeri kökenli olması gibi bir zorunluluk bulunmamaktadır. Bu bağlamda her iki tabirin de kapıkulu piyadelerini tespitinde işlevsiz olduğu açıklık kazanmaktadır.

3.5.3. Veledeş

Pakalın, Yeniçeri Ocağı'na akrabalık bağıyla ve mülazımlık suretiyle dâhil olan kişiler hakkında “*veledeş, yani ölünün oğlu tâbiri müstameldi*”⁵⁸³ demektedir. Koçi Bey ise yeniçerilerden bahsettiği sırada “*içlerinde ağır ulufeli nice kimesneler ulûfesinin dokuz akçesini iki üç yüz guruşa bir ecnebiye satub ‘veledimdir’ deyü getirüb tâ’ife-i mezbûreye ilhâk eder. Veledeş dedikleri bid’at bu yüzden olanlardır*”⁵⁸⁴ demektedir. Bu durumda veledeş tabir olunan kişilerin her zaman yeniçerilerin gerçek oğlunu göstermediği anlaşılmaktadır. Ayrıca Pakalın'ın kelimeye verdiği “ölünün oğlu” manasının da sorunlu olduğu görülmektedir. Konuyu aydınlatmak adına dönem kaynaklarına müracaat etmek yararlı olacaktır.

Dönem kaynaklarına bakıldığında dikkati çeken hususların başında, Müslüman dahi olmayan kişiler için de veledeş tabirinin kullanılmış olması gelmektedir. Söz gelimi Gazar adlı zimmî vefat edince tasarrufunda bulunan sarraflık gediğinin oğlu Haçok'a

⁵⁸² Gül, “18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı”, 78-79.

⁵⁸³ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, 23.

⁵⁸⁴ Göriceleli Koçi Bey, *Koçi Bey Risâlesi (Eski ve Yeni Harflerle)*, yay. haz. Yılmaz Kurt (Ankara: Ecdâd Yay., 1994), 53.

geçtiğini gösteren bir belgede “*Gazar mürd ve gedikeş be-veledeş mesfûr Haçok zimmi tevcîh şode*”⁵⁸⁵ denildiği görülmektedir. Bu da Pakalın’ın verdiği anlamın doğru olabileceği izlenimini uyandırmaktadır. Fakat Pakalın’ın dediği gibi “veledeş” gerçekten “ölünün oğlu” demek ise Gazar’ın öldüğünü belirten “mürd” lafzına ihtiyaç duyulmamış olması gerekirdi. Yine de cümleyi kuran kişinin söz konusu hâli vurgulamak istemiş olması da ihtimaller arasındadır. Bunun dışında, veledeş kelimesinin tıpkı Türkçe’deki sinonimi yahut Arapça’daki eşanlamlısı “bin” gibi babasının ölü olup olmadığına bakılmaksızın ve başkaca bir anlam yüklemesinde bulunulmadan kullanıldığı örneklere de denk gelinmiştir. Bunlar arasında yeniçerilikle ilgisi olmayan Müslim ve gayrimüslim reayadan kişiler de mevcuttur.⁵⁸⁶ Veledeş kelimesinin doğrudan “oğlu” anlamında kullanıldığı bir başka örnek II. Bayezid devri Hazine-i Amire defterdarlarından Mevlânâ Nureddin’in oğlunun vefatı hakkında gönderilen taziye de yer almaktadır. Belgede okunan “ولدش متوفى شد”⁵⁸⁷ (= oğlu öldü)

⁵⁸⁵ Ömerül Faruk Bölükbaşı, “İstanbul Sarrafları (1691-1835)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 30 (2014): 93.

⁵⁸⁶ Çeşitli örnekler için bkz.: Neven Isailović & Aleksandar Jakovljević, “Popis nahije Petrovo Polje iz 1574. godine”, *Inicijal. Časopis za srednjovekovne studije*, S. 1 (2013): 268, 270; Ayten Altıntaş, “Belgeler Işığında Amasya Darüşşifası (Amasya Darüşşifasının 700. Yılı Dolayısıyla)”, *Tıp Tarihi Araştırmaları*, S. 16 (2009): 29; Josef Blaškovič, “Sadrazam Köprülüzade (Fazıl) Ahmed Paşa’nın Ersekujvar Bölgesindeki Vakıfları 1664-1665”, *İÜ Edb. Fak. Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 9 (1978): 310-311; Lajos Fekete, *Die Siyâqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung*, C. I, (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1955), 210; Necmettin Aygün, “Dini Hizmetlerin Gerçekleşmesinde Devletin Rolü Üzerine Bazı Tespitler; Osmanlı Dönemi Doğu Karadeniz Örneği”, *OTAM*, S. 22, (2007): 80; Halit Çal, “1192 Numaralı 1696-1716 Tarihli Hurufat Defterine Göre Yunanistan’daki Türk Mimarisi” *Erdem*, S. 58 (2010): 204; Gyula Káldy-Nagy, *Kanuni Devri Budin Tahrir Defteri (1546-1562)* (Ankara: Ankara Üni. DTCF Yay., 1971), 37, 117; Mehmet Öz, *Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VIII: Canik Sancağı Avâriz Defterleri (1642)* (Ankara: TTK, 2008), 34-69; Seyit Ali Kahraman, *XVI. Yüzyılbaşlarında Karaman Vilâyeti Vakıfları* (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Bld. Kültür Yay., 2009), 125, 167; İnbaşı, *1484 (Hicrî 888) Tarihli Kayseri Tapu Tahrir Defteri*, 36.

⁵⁸⁷ M. Tayyib Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar – Mülkler – Mukataalar*, 2. bs. (İstanbul: İşaret Yay., 2007), 477.

ifadesinde, veledüş kelimesinin “oğlu” dışında bir anlama sahip olmadığı son derece belirgindir.

Bütün bu bilgiler ışığında veledüş tabirinin herhangi bir gruba, sınıfa, zümreye vb. özgü kabul edilemeyeceği, dolayısıyla da hukukî statü ayrımında da işlevsiz olduğu anlaşılmaktadır.

3.5.4. Kul Kardeşi

Kul kardeşi tabiri dönem kaynaklarında “*birader-i kul*” diye de geçmektedir.⁵⁸⁸ Baykal, bu tabiri “*Taşra kalelerinde ve uç boylarında en az üç yıl görev yapmak üzere yeniçeri ocağına geçici olarak alınan asker*”⁵⁸⁹ diye tanımlamaktadır. Pakalın ise şöyle demektedir:

*On altıncı asrın sonlarına doğru askere olan ihtiyaç sebebiyle acemi ocağı dışında olarak hariçten Yeniçeri ocağına alınanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar kalelerde ve hudutlarda muayyen bir zaman hizmet ettirildikten sonra ocağa alınırlardı.*⁵⁹⁰

Pakalın’ın tanımında da görüldüğü üzere birader-i kul yahut kul kardeşi tabir olunan kişilerin tamamı Yeniçeri Ocağı’na kayıtlı olmayıp, ancak belli bir süre sonra ocağa geçiş yapmışlardır. Dolayısıyla her kul kardeşi denilen kişi mutlak manada Yeniçeri Ocağı müntesibi kabul etmek mümkün değildir. Beri yandan Pakalın’ın da tıpkı Baykal gibi söz konusu tabiri yeniçerilere özgü kabul ettiği açıktır.

Dönem kaynaklarında bu tabirin “*birader-i yeniçeri*”⁵⁹¹ gibi çok daha açıklayıcı şekilde kullanıldığı örnekler de mevcuttur. Öte yandan Aras Han Muharebesi’ne katılan Top Arabacıları Ocağı neferleri arasında “*birader-i kul*” diye nitelenenlerin Topçu Ocağı’na geçirilmesine ilişkin buyruldu kaydı⁵⁹² veya Topçu Ocağı mensupları

⁵⁸⁸ Oruç, “1528/30 Tarihli Mücmel Tahrir Defterine Göre Bosna Sancağında Mustahfiz Timarları”, 748.

⁵⁸⁹ Baykal, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, 82.

⁵⁹⁰ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, 317.

⁵⁹¹ Şenlik, “232 Numaralı Ruus Defteri (Metin-Değerlendirme)”, 176-177.

⁵⁹² A.g.e., 176-177.

arasında gösterilen “*Pervane birader-i kul*”⁵⁹³ gibi örnekler söz konusu tabirin Yeniçeri Ocağı dışında da kullanıldığını kanıtlamaktadır. Kapıkullarına ilişkin bu örneklerin dışında söz gelimi Şam Yeniçeri Ocağı’na ilişkin belgelerde de birader-i kul diye belirtilen savaşçıların mevcudiyetini ortaya koyan kayıtlar mevcuttur.⁵⁹⁴

Tarayabildiğimiz dönem kaynakları kul kardeşi ve birader-i kul tabirlerinin Kapıkulu ve Eyalet Ocaklarında da kullanılmış olduğunu dolayısıyla da kapıkulu piyadelerinin tespitinde kullanılmayacağını kanıtlamaktadır.

⁵⁹³ A.{DVNSMHHM.d. 65-347.

⁵⁹⁴ A.{DVNSMHHM.d.11-488; 45-1751; 65-370; 65-347.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SERPUŞLAR

Osmanlı toplumunda kullanılan serpuşların kişinin meslek ve sosyo-ekonomik statüsünü işaret ettiğine dair yaygın bir kanaat mevcuttur. Osmanlı topraklarında bulunmuş yabancılar tarafından kaleme alınan metinlerde de bu kanıyı destekleyici ifadelerle denk gelinmektedir.⁵⁹⁵ Serpuşların meslek veya sosyo-iktisadî statü göstergesi olup olmadığı yahut bunları ne dereceye kadar gösterebildiği, günümüze dek ciddi bir tartışmaya konu olmamıştır.

Son on, on beş yıldır yapılan araştırmalarla açığa çıkan bulgular Osmanlı serpuşlarının sanılan aksine tek değil çok katmanlı bir kullanım alanına sahip olduğunu göstermektedir. Kısaca izah etmek gerekir ise bunlar, en temelde, Müslüman ve gayrimüslimlere ait olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Osmanlılar, bir Müslümanın zaruret hâli oluşmadan gayrimüslimlere mahsus bir başlığı giymesi yahut bir gayrimüslimin Müslümanlara özgü bir serpuşu başına geçirip gezmesi gibi istenmeyen durumların önüne geçmek için pek çok fetva neşretmiş, bu tarz fiileri işleyenler hakkında ciddi cezalar öngören yasaklar çıkartmışlardır.⁵⁹⁶

Osmanlı toplumunda Müslümanlara özgü tutulan serpuşlar esasında çocuk, kadın ve erkek başlıkları olmak üzere üçe taksim edilmeye müsaittirler. Yetişkin erkeklerce kullanılan serpuşlar da kendi arasında mansıp, imtiyaz, teşrifat ve diğerleri olmak üzere dört başlık altında incelenebilir. Kimler tarafından kullanılacağı dönem kaynaklarında net bir şekilde ifade edilmiş olan serpuşlar, tespit edilebildiği kadarıyla silahdar, çuhadar, ibriktar gibi sultanın üst düzey maiyetini oluşturan kişilerin kullanımına ayrılan üsküflü kızıl dik börk yahut bunun kısa söylenişinden ibaret olan

⁵⁹⁵ Örnek için bkz.: Mary Wortley Montagu, *Letters* (New York & Toronto, 1992), 141-142.

⁵⁹⁶ Orhan Koloğlu, *İslamda Başlık* (Ankara: TTK, 1978), ; Yavuz Ercan, “Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku”, *OTAM*, Y. 1, S. 1 (1990): 118-119. Herhangi bir zaruret olmaksızın başına Yahudi şapkasını giyen bir kişiye şeran ne lazım geleceği hakkında sorulan soruya Ebusuud’un “küfür lâzımdır” demesi hakkında ayrıca bkz.: M.Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebusuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı* (İstanbul: Enderun Kitapevi, 1983), 188.

üsküf,⁵⁹⁷ ulemaya özgü örf,⁵⁹⁸ saray hademelerine mahsus zerrin,⁵⁹⁹ klasik çağdan itibaren üst düzey bürokratlarca kullanılan mücevveze⁶⁰⁰ ve vüzeranın ya da bu payedekilerin giyebildiği kallavi⁶⁰¹ adlı serpuşlardır.

⁵⁹⁷ Bu başlık hakkında bilgi ve görsel için bkz.: Kökrek, Börk, 81-84; Ahmet Üstüner, *Osmanlı Kıyafet Albümü: Tasvirlerle Sultan İbrahim ve Hizmetkarları – Varşova Costumes Turcs Albümü* (İstanbul: Aktif Yayınevi, 2021), 42-43, 45, 47, 65, 67, 70

⁵⁹⁸ Küçük ve büyük tepeli olmak üzere ana tipi olan örf adlı başlık ve Osmanlı ilmiyesindeki kullanım normları hakkında bilgi için bkz.: Murat Çelik, *Osmanlı İlmiye Sınıfının Kıyafet Normu ve Giysileri* (Ankara: TÜBA, 2021), 96-111. Burada ilmiye/ulema tabiriyle “*Serdengeçti Cerrâh Seyyid Akman*” adlı şahsın örfle nihayetlenen şahide örneğinden de anlaşılacağı üzere bilim adamlarının tamamını kapsamaktadır. Bahis konusu taş için bkz.: H. Necdet İşli, “Osmanlı Mezarlıklarında Bulunan İkili ve Üçlü Mezartaşları”. *Yücel Dağlı Anısına: Geldi Yücel, Gitti Yücel, Bir Nefes Gibi*, haz. Evangelia Balta, vd., (İstanbul: Turkuaz, 2011), 275.

⁵⁹⁹ Bu başlık hakkında bkz.: İşli, *Osmanlı Serpuşları*, 114.

⁶⁰⁰ *Fatih Kanunnâmesi*’nde dahi adı geçen mücevveze, Osmanlıların kullandığı en eski serpuşlardandır ve pek çok Osmanlı başlığının bundan türetildiğine inanılmaktadır. Mücevveze padişahlar, şeyhzâdeler, hasekiler, yeniçeri ağaları, dergâh-ı âli çavuşları, akıncılar, sipahiler ve sancak beyleri gibi daha birçok rütbeli yahut payeliler tarafından kullanılmıştır. Kullanan kişiye göre cesamet ve haşmeti değişen mücevvezenin sultanlarca giyilen türü pek tabii olarak diğerlerine nazaran çok daha gösterişlidir. Bütün bunların yanı sıra bir tür protokol başlığı olarak da kullanılmıştır. Örneğin İstanbul Acemi Ocağı ağası divana gittiği vakit diğer günlerde kullandığı kalafatı değil mücevvezeyi takması kanundur. Teşrifat ve kanun metinlerinde mücevveze dair hükümler başlı başına bir araştırma konusu olacak türdendir. Bu başlık 16. yy.’dan itibaren daha ince ve daha uzun bir şekle evrilmiştir. Değişim sürecinde, kimi kaynaklarda “mücevveze-i cedit” diye de anılan iki yeni mücevveze tipini ortaya çıkartmıştır ki bunlardan birine “Selimî” diğerine “Yusufî” denilmiştir. Mücevveze hakkında bkz.: *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, 9; İşli, *Osmanlı Serpuşları*, 22; Laqueur, *Hüve’l-Baki*, 140-144; Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü* (Ankara: Sümerbank Kültür Yay., 1969), 178. Selimî, Yusufî serpuşun biraz daha küçüğü olup kimi zaman “küçük Yusufî” olarak da anılmışlardır. Örnek için bkz.: Teşrifatçı Mehmed Âkif Bey, *Târih-i Cülûs-ı Sultân Mustafa Hân-ı Sâlis (İnceleme-Tıpkı Basım)* (İstanbul: YEK, 2012), 5^b.

⁶⁰¹ Dilimizde “iri, büyük, tumturaklı” manalarına gelen kallavi, 17. yy.’dan itibaren sadrazam, veziler ve vezirlik payesine sahip olanlarca giyilen başlığın da adıdır. Beyaz tülbentten mamul

Kişilerin mansıplarını işaret edenlerin dışında, onu kullanan kişilerin imtiyazlı hâllerini gösteren serpuşlar da mevcuttur. Bu tür başlıklardan en bilineni, İslam topluluklarının çoğunda olduğu gibi Osmanlı cemiyetinde de ayrıcalıklı bir konuma sahip olan seyyid ve şeriflerin kullanımına özgü tutulan yeşil sarık/imamedir.⁶⁰² Bunun haricinde bir de tarikat mensuplarının kullanımına mahsus ve genellikle tacışerif denilen serpuşlar vardır. Her tarikat ve bunların kolları, birbirinden şekil ve/veya renk ile ayrılan başka başka serpuşları kullanmışlardır.⁶⁰³ Gerek yeşil sarık gerek tacışerifler konusunda dikkat edilmesi gereken nokta bunların, kişinin mesleği hakkında bilgi vermeyip ancak ve ancak imtiyazlı hâllerini göstermeleridir.

Sayılanlardan farklı olarak özel günlere mahsus serpuşlar da vardır. Osmanlı kroniklerinde çoğunlukla “*elbise-i divanî*”⁶⁰⁴ genellemesi altında anılan bu serpuşların en bilineni mücevveze ve aslen bunun türevleri olan Selimî ile Yusufî’dir. Örneğin yeniçeri ağası ve Yeniçeri Ocağı’nın diğer büyük zabitlerinin törenlerde mücevveze giymeleri hakkında pek çok kanun bulunmaktadır.⁶⁰⁵

kallavi, önceleri konik daha sonraki tarihlerde ise piramidal bir forma sahip olmuştur. Osmanlı serpuşlarının en ihtişamlı ve heybetli serpuşu olan kallavinin iki türü vardır. İlki mertaip silsilesini katedip bahis konusu payelerden birine ulaşanların kullandığı ve doğrudan kallavi denilendir. Diğeri ise kaptanıderyalıktan sadrazamlığa yükselenlerin giydikleri, zaman zaman “paşâî”, “paşa kallavisi”, “paşâî kallavi” veya “kaptanpaşa kallavisi” diye de anılan türdür. Kallavi hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Çetintaş, *İstanbul’da Gömülmüş Türk Denizcilerinin Mezar Taşları*, 69-71; Laqueur, *Hüve’l-Baki*, 153-154; Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 140-141.

⁶⁰² Dönem kaynaklarında yeşil sarık kullanımının sıklıkla istismar edildiği görülmektedir. Örneğin Karaman Ereğlisi’nde bulunan yeniçeri ve kuloğullarının acilen Bağdat’a gitmeleri için neşredilen fermana rağmen “*yeşil sarık sarınıp, sakal bırakarak sefere gitmeyenlerin cezalarının tereddütsüz uygulanması*” istenilmektedir: A.{DVNSMHHM.d. 139, hk. 271.

⁶⁰³ Tarikat taçları hakkında bilgi ve görsel için bkz.: Nurhan Atasoy, *Derviş Çeyizi: Türkiye’de Tarikat Giyim-Kuşam Tarihi* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 2000), 154-207.

⁶⁰⁴ Örnek kullanım için bkz.: Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Tarihi*, 198.

⁶⁰⁵ Yeniçeri Ocağı’nın teşrifat kurallarını anlatan metindeki “*ocak ağaları ve kulkethüdâsı, başçavuş ve cümle zabitân tertîb üzere gâzî hünkârın huzûrunda durub başlarında yusuflî giyerlerdi*” ifadeleri için bkz.: Gül, “Yeniçeri Teşrifat Mecmuası (Transkripsiyon ve Değerlendirme)”, 50. Yeniçeri zabitlerinin çeşitli merasimlere mücevveze ile gelmelerine dair

Osmanlı serpuşları elbette isimleri sayılanlara sınırlı değildir: makdem,⁶⁰⁶ düzkaş⁶⁰⁷ vb. daha pek çok farklı tür ve bu türlerin de alt türleri mevcuttur. Dahası kaynaklarda ismi geçmesine rağmen görünümü bilinmeyen örnekler de vardır. Osmanlı serpuşları arasında bir de yeniçerilere mahsus olduğu kabul edilenler mevcuttur ki hatırlanacağı üzere bunlara ilişkin iddia ve söz konusu iddia sahiplerinin bir kısmı tarih sırasına göre giriş bölümünde paylaşılmıştır. Bu bölümde söz konusu kabullerin sıhhat derecesi incelenecektir.

4.1. Acemi Külâhı

Acemioğlanlarının kendilerine özgü bir serpuş giydikleri gerek yerli gerek yabancı dönem kaynaklarında geçmektedir. Özellikle yabancıların anlatı ve çizimleri son derece tatmin edici bilgiler sunmaktadır. Mesela 1551-1554 tarihinde İstanbul'da bulunan Nicolay, acemioğlanlarından bahsederken “başlarına uzun bir sarı külâh takarlardı”⁶⁰⁸ bilgisini aktarmaktadır. Onunla hemen hemen aynı çağda, 1552-1556 aralığında, İstanbul'da bulunan adı meçhul bir İspanyol da benzer bir şekilde “özel kıyafetleri şeker külâhına benzeyen sarı bir külâhtır”⁶⁰⁹ demektedir.

hükümler için bkz.: *Abdurrahmân Abdî Paşa Kanunnâmesi*, yay. haz. H. Ahmet Arslantür (İstanbul: Metamorfoz Yay., 2012), 27, 44, 46-47, 52. D'Ohsson'un Osmanlı sosyal hayatı hakkında önemli bilgileri barındıran çalışmasında “yeniçeri ağası” adıyla yer alan iki figürden sağ taraftakinin başında kalafat, sol taraftakinin başında ise mücevve görülmektedir. Başında mücevveze ile resmedilenin altında, Osmanlı kanunnamelerini doğrulayan “*en habit de cérémonie*” (tören kıyafeti) yazmaktadır; bkz.: Mouradega D'Ohsson, *Tableau Général de l'Empire Ottoman*, C. III, (İstanbul: ISIS, 2001), 47. Divan-ı hümayun çavuşları bazı alaylara mücevveze ile katılmaları hakkında ayrıca bkz.: Subhî, *Subhî Tarihi*, 765.

⁶⁰⁶ Denizciler tarafından kullanılan makdem/mukaddem adlı başlık için bkz.: Çetintaş, *İstanbul'da Gömülmüş Türk Denizcilerinin Mezar Taşları*, 71-73.

⁶⁰⁷ Bunların hâne-i hassa ağalarının altında bulunan yirmi sekiz gediklileri ile mülâzımlar tarafından kullanıldığına dair rivayet için bkz.: Tayyâr-zâde, *Osmanlı Saray Tarihi*, 290.

⁶⁰⁸ Nicolas de Nicolay, *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda*, 188.

⁶⁰⁹ *Türkiye'nin Dört Yılı 1552-1556*, yay. Manuel Serrano Y. Sanz, çev. Aysel Kurutluoğlu (İstanbul: Tercüman Gazetesi, [t.y.]), 105.

Şekil 4.1: Batılı kaynaklarda görülen acemioğlanı tasvirleri.

Kaynak: A) Nicolas de Nicolay, *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda*, çev. Şirin Tekeli ve Menekşe Tokay (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014). B) Burcu Eryılmaz, "Londra-British Müzesinde Bulunan Mundy Albümü İçinde Katı' ve Münyatür'lerinin İncelenmesi" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üni. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2014), 156. C) Jonathan Dryden, "The Dryden Album", Trinity College Library, R.14.23.

Sözlü bildirimlerin dışında gerek yabancıların gerek yerlilerin elinden çıkan gravür, resim vb. görsel malzemede de acemioğlanı olduğu belirtilen figürlerin başında şeker külâhına benzer konik biçimli, sarımsak renkli bir başlığın tasvir edildiği görülmektedir (Şekil 4.1.). Söz konusu başlığın acemioğlanlarının kullanımına mahsus olduğu hakkında 1596 senesine ait bir mühimme kaydı son derece önemlidir. Kayıta acemioğlanı olmadığı hâlde külâh giyerek dolaşanların yakalanması emredilmektedir.⁶¹⁰ Bu buyruk yabancıların rengini belirterek tanımladıkları ve eldeki görsel malzemelerde de aynıyla müşahede edilebilen serpuş tipinin acemioğlanları dışında kullanımının resmen yasak olduğunun en açık delilidir.

⁶¹⁰ A. {DVNSMHM.d.74-590.

Mezar taşları hakkında tarayabildiğimiz yayınlar ve gerçekleştirdiğimiz saha çalışmalarında elde edilen örneklerin hiçbirinde şeker külâhına yahut koniye benzer bir serpuşa denk gelinmemiştir.

Derlenebilen belge ve bilgiler, ileride yapılacak çalışmalarda konik şekilli bir serpuşla nihayetlenen mezar taşı örneğiyle karşılaşılr ise taş sahibinin acemioğlanı olduğuna hükmedilebileceğini göstermektedir.

4.2. Börk

Türkçe söz hazinesinin en eski öğelerinden biri olan börk, Kaşkarlı Mahmud tarafından 11. yy.'da telif edilen sözlükte “*başaya giyilen şey*”⁶¹¹ diye açıklanmıştır ki 13-14. yy. dolaylarında yazıldığı tahmin edilen *Codex Cumanicus* adlı eserde de kelimeye aynı anlamın verildiği görülmektedir.⁶¹²

Osmanlıların ortaya çıkışına değin börk adı, tek başına, belirli bir başlığı niteleyen özel isim olarak değil, her türden başlığı işaret edici bir cins isim işlevinde kullanılmıştır. Osmanlı döneminde de bu işlevini devam ettirmiş fakat ilk defa Orhan Gazi devrinde özel isim hâline gelmiştir. Kimler tarafından kullanabileceği devlet tarafından tespit edilen ak börkün ihdas edilişi Yaya Teşkilatı'nın kuruluşu ile eş zamanlıdır. Âşıkpaşazade bu olayı şöyle aktarmaktadır:

Orhan Gazi'ye karındaşı Alaaddin Paşa eydür kim: “Hanum! Bihamdillahi ve'l-minne kim seni padişah gördüm. İmdi seniün dahı bir gün leşkerün yevmen-fe-yevmen ziyade olsa gerekdür. Sen de askeründe bir nişan ko kim gayrı askerde ol nesne olmasun.” didi. Orhan Gazi eydür: “Karındaş, her ne kim sen idersin ben anı kabul iderin.” didi. “İmdi etraftağı beglerün börkleri kızıldur. Seniün kullarunun börkleri ag olsun.” didi. Bilecük'de ak börk bükdiler. Orhan Gazi geydi ve kendüniün tevabi'i bile geydiler. Sonra Orhan Gazi başladı leşkeri çoğaltmak diledi kim ol vilayetden ola. Kardaşı eydür: “Anı kadılara tanış.” didi. Ol zamanda Çandarlı Karaca Halil Bilecük'de kadıydı ve kadılığı ana Osman Gazi virmişidi. Ve Orhan Gazi zamanında

⁶¹¹ Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*, haz. Ahmet B. Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu (Ankara: TDK, 2014), 151.

⁶¹² Mustafa Argunşah ve Galip Güner, *Codex Cumanicus* (İstanbul: Kesit Yay., 2015), 449.

dahı İznik'e kadı oldu ve dahı İznik'den sonra Bursa'ya kadı oldu. Orhan oğlu Gazi Hüinkâr zamanında kadıasker oldu ve hem vezir oldu ve beglerbegi dahı oldu ve baki tafsilatları aşaga bablarda gelse gerek inşaallahu ta'âla. Ve hem Edebalı'nun dahı kavmiyidi, ana danışdı. Ol eydür: "İlden çıkarun." didi. Ol vakt adamlarun çoğı kadıya rişvet virdi kim: "Beni yayaya yazdurun." diyü ve hem anlara dahı ak börk geyürdiler.⁶¹³

Orhan Gazi devrinde sultana bağlı muharip bir güç olarak ihdas ettiği yaya adlı savaşçıların alametifarıkası olan ak börk hakkında ne yazık ki başkaca bir rivayet yahut bulgu tespit edilebilmiş değildir.

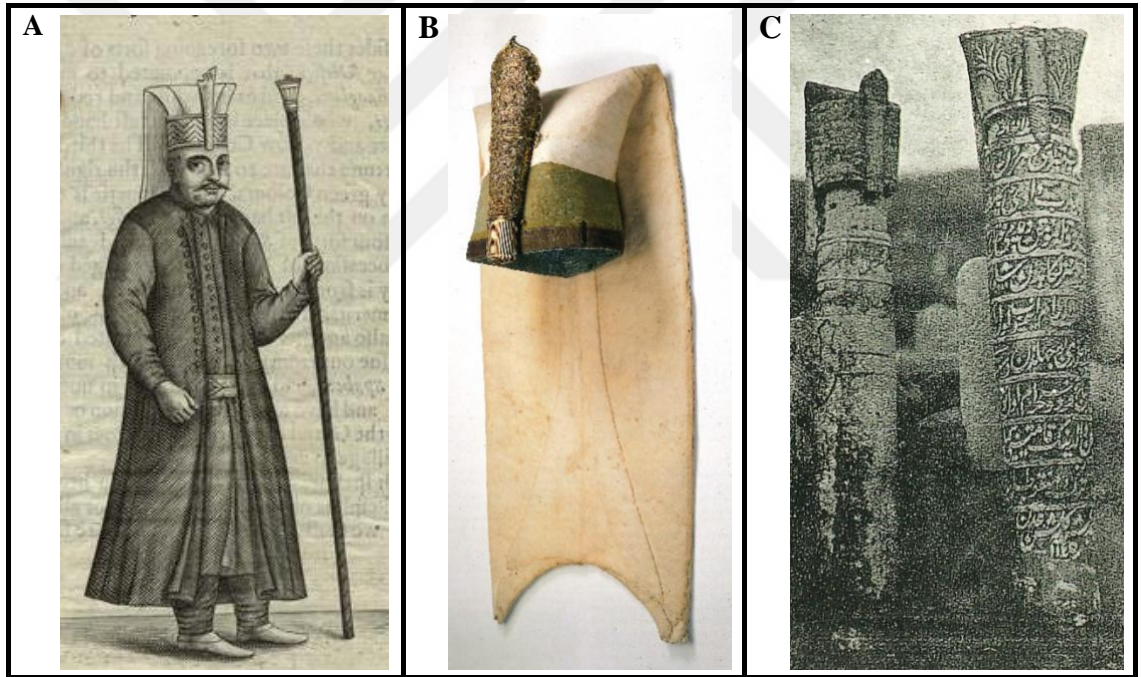
I. Murad'ın Edirne'yi fethetmesinden kısa bir süre sonra ihdas ettiği Yeniçeri Ocağı'nın resmî başlığı olarak seçilen ak börk hakkında ise yayaların ak börküne kıyasla daha fazla bilgi bulunmaktadır. Daha da önemlisi bugün çeşitli müzelerde yeniçeri börk örneklerinin bulunuyor oluşudur. Yeniçeri Ocağı mensuplarına ak börk giydirilmesi, *Âşıkpaşazade Tarihi*'nde şöyle hikâyeleştirmektedir:

Her esirden yigirmi biş akça aldı. Ve bu ihdas ol iki danışmendün tedbiriyidi. Biri Çandırılı Halil ve biri Karamanlu Kara Rüstem'dür. Ve bu tarafda Gazi Evrenez'e dahı ismarladılar. "Akınundan çıkan esirinün bişde birin al." didiler. "Haniçun anun kim esiri biş olmayacak olursa her esirden yigirmi biş akçasın al" didiler. Ve bu tertib üzerine Evrenez dahı bir kadı nasb itdi ve hayli oğlanlar cem olundu, hana getürdiler. Halil Paşa eydür: "Bunları Türke virelüm Türkçe öğrensünler, sonra Türkçe bilicek getürelüm yiniçeri olsun." didi ve hem anun bigi eylediler. Yevmen-fe-yevmen bu vechile yiniçeri ziyade olmaga başladı. Bu vechile tamam Müsülman oldu. Bunları Türkler bir niçe yıllar kullandugından sonra andan kapuya getürdiler. Ak börk geyürdiler. Adını ezel çeri iken yiniçeri kodılar.⁶¹⁴

⁶¹³ Âşık Paşazâde, *Osmanoğullarının Tarihi*, 310-311.

⁶¹⁴ A.g.e., 326. Bu rivayet ufak değişikliklerle diğer Osmanlı kroniklerinde de geçmektedir. Birkaç örnek için bkz.: Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, C. 1, 196-199; Ramazânzâde Nişancı Mehmed Paşa, *Târih-i Nişancı* (İstanbul: Tabhâne-i Âmire Matbaası, 1279), 120; Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman -F. Giese Neşri-*, haz. Nihat Azamat (İstanbul: Marmara Üniversitesi Yay., 1992), 24-25; Alper İğci, "Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman* (687-920 / 1288-1514)" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 11.

Yeniçeri Ocağı'nın I. Murad tarafından ihdas edildiği günden itibaren yeniçeri imajının ayrılmaz bir parçası olan börk işte bu son alıntıda mevzu bahis olan ak börtür. Yeniçeri börtleri alın kısmından bir iki karış yukarıya doğru uzandıktan sonra belin bir kısmını örtecek şekilde aşağıya doğru sarkar; yatırma denilen bu kısım çoğunlukla kırlangıç kanadını andıracak surette nihayetlenir. Yayıgın kanının aksine söz konusu börtler, yeniçerilerin gündelik başlığı değildir. İlk defa Uzunçarşılı tarafından neşredilen bir mühimme kaydında Halep'teki hisarerlerinin yeniçeriler gibi börk giyme talebinde bulunmalarına karşılık “keçe giymek Dergâh-ı muallam yeniçerilerinin ve bazı serhatlarda olan kul karındaşlarıdır zikrolunan taifeden gayri keçe giymek hilaf-ı kanundur”⁶¹⁵ denilmesi, börtün yeniçerilerin belli bir kısmına özgü olduğunu göstermektedir.

Şekil 4.2: Börkün resim ve mezar taşında görünümü.

Kaynak: A) Paul Rycaut, *The present state of the Ottoman Empire* (London: Gregg International Publisher, 1972), 58. B) Ernst Petrasch, vd., *Die Karlsruher Türkenbeute* (München: Hirmer Verlag, 1991), 83. C) Hikmet Turhan Dağlıoğlu, “Edirne Mezarları”, *Edirne: Serhattaki Payitaht*, haz. Emin Nedret İşli ve M. Sabri Koz (İstanbul: YKY Yay., 1998), 431.

⁶¹⁵ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, 264.

Günümüze değin yapılan saha çalışmalarının neticesinde bir kısmı günümüze ulaşamamış olsa da Edirne’de doksan altı,⁶¹⁶ İstanbul’da kırk dokuz adet⁶¹⁷ yeniçeri bürküyle nihayetlenen şahide bulunmuştur. Bunların kitabelerine bakıldığında başka bir ocağa yahut teşkilata mensubiyeti gösteren veyahut ima eden herhangi bir ifadeye denk gelinmemiştir.

Elde edilen belge ve bilgiler, söz konusu bürk türünün yeniçerilere mahsus olduğuna yönelik kabullerin doğru olduğunu ispat etmektedir. Dolayısıyla bürk ile nihayetlenen mezar taşlarını başkaca bir bilgiye ihtiyaç duymaksızın yeniçerilere ait kabul etmekte herhangi bir problem gözükmemektedir.

4.3. Dardağan

Türk dilinin eski söz varlıklarından biri olan dardağan/tartagan, Osmanlı öncesinde olduğu gibi sonrasına ait metinlerde de çoğunlukla darmadağınık, dağınık vb. anlamlarda kullanılmıştır.⁶¹⁸ İsmi bir başlık adı olarak ilk defa ne zaman kullanıldığı tespit edilebilmiş değildir. En azından 17. yy. dolaylarından itibaren dardağan isminin başlık adı olarak da kullanıldığı görülmektedir. Fakat dardağan adının belirli bir başlığı mı yoksa dağınık bir görüntüye sahip bütün serpuşlar için kullanılan bir yakıştırma mı olup olmadığı meçhuldür.

Yeniçeri Ocağı ve yeniçeriler hakkında birinci elden oldukça detaylı bilgiler sunan *Kavanîn*’de dardağan adının hiçbir şekilde geçmemesi dikkat çekicidir. Bu durumu ilginç kılan nokta Enderunlu Atâ Bey’in Osmanlı serpuşları hakkında bilgi verdiği sırada “56 neferatının dardağan taktığı”⁶¹⁹ beyanında bulunmuş olmasıdır. Burada 56 neferatı denilerek yeniçerilerin mi yoksa bünyesinde 56 numaralı bir ortayı barındıran

⁶¹⁶ Kökrek, *Bürk*, 113.

⁶¹⁷ H. Necdet İşli, *İstanbul Bürklü Mezar Taşları* (İstanbul: Turkuaz Yay, 2021), 11.

⁶¹⁸ Birkaç örnek için bkz.: Semih Tezcan ve Hendrik Boeschoten, *Dede Korkut Oğuznameleri* (İstanbul: YKY, 2001), 152; Abdurrahman Güzel, *Kaygusuz Abdal’ın Mensur Eserleri* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1983), 94; *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, haz. Necdet Öztürk (İstanbul: TDAV, 2000), 40; Kayhan Atik, *Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2001), 214.

⁶¹⁹ Tayyâr-zâde, *Osmanlı Saray Tarihi*, 322.

başka bir ocağın mı kastedildiği ise belirsizdir. Kaldı ki müellif yeniçerilere özgün olduğu hakkında da açıklama getirmemiştir. Buna mukabil Ahmed Cevad, sultanların tebdil gezilerinde giydikleri serpuşları tanıtırken “*dardağan denilir bir nev sarık*” dedikten sonra bunun yeniçeriler tarafından giyildiğini söylemektedir.⁶²⁰ Bu ifadeden hareketle dardağanın yeniçerlere özgü olduğunu iddia etmek elbetteki hatalı olacaktır.

Cumhuriyet devri Osmanlı tarihi araştırmacılarının yazdıklarına bakılacak olduğunda dikkat çeken ilk husus Uzunçarşılı'nın ne yeniçerilerin giyim kuşamına dair bilgi verirken ne de eserinin başka bir yerinde dardağan ismini zikretmemiş olmasıdır.⁶²¹ Ayanoğlu ise mezar taşları derleminde bu başlık hakkında oldukça genel bir tanımlamada bulunarak “*Dağınık ve perişan demektir. Bu münasebetle perişanı denilen sarığın da dardağan olması ihtimali kuvvetlidir*”⁶²² ifadelerine yer vermiştir. Dahası, aynı çalışmanın “*Umum Askerlere Ait Mezar Taşları*” adını taşıyan diğer cildinde dardağan tabir olunan serpuşla nihayetlenen şahidelere de yer verilmiş olması, müellifin dardağanın yeniçerilere has olduğu inancına taşımadığını açık etmektedir.⁶²³ Kumbaracılar da eserinde yer verdiği “*Dardağan Kavuşu*” maddesinde başlığın yeniçerilerle ilgisi hakkında ima da dahi bulunmadan şu açıklamada bulunmuştur:

*Topkapı Sarayı Müzesindeki tablosunda bu kavuk Dördüncü Sultan Mehmed tarafından giyilmiş ve onun zamanında meydana çıkartılmıştır. Tek sorguçlu Dardağan denilen renkli bir kavuktur.*⁶²⁴

Dardağanın IV. Mehmed devrinde çıktığına dair iddianın doğru kabul edilemeyeceği, ileride paylaşılacak olan alıntıların tarihleri karşılaştırıldığında açıkça görülebilmektedir. Bunun dışında yeniçerilere has olduğunu açıkça söyleyen ilk araştırmacı ise Pakalın'dır; kaleme aldığı ansiklopedi maddesinde “*bir kısım yeniçeri mensuplarının giydikleri başlıklardan birinin adı*”⁶²⁵ demektedir. Pakalın, her ne kadar bu iddianın kaynağını göstermemiş ise de muhtemelen Ahmed Cevad'ın

⁶²⁰ Cevad, *Târih-i Askerî-i Osmânî*, 114

⁶²¹ Bkz.: Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, 263-272.

⁶²² Ayanoğlu, “*Yeniçeri Mezar Taşları*”, 55.

⁶²³ A.g.e., 56.

⁶²⁴ İzzet Kumbaracılar, *Serpuşlar* (İstanbul: TTOK, [t.y.]), 9.

⁶²⁵ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, 393.

yukarıda paylaşılan ifadesine dayanmaktadır. Ahmed Cevad'ın kesinlik belirtmekten uzak ve Pakalın'ın net beyanlarına karşılık Koçu, dardağanın sultan da dâhil olmak üzere toplumun bütün katmanlarınca kullanıldığını, bunun mevki, meslek belirtmediğini ancak ruh hâlini yansıtan bir başlık olduğunu söylemesine müteakip Pakalın'a cevap sadedinde “*biz Dardağan adını taşımış bir yeniçeri serpuşu, başlığı bilmiyoruz; dardağan yukarda târif ettiğimiz gibi sarığın mühmel, dağınık sarılmış şeklinin adıdır*”⁶²⁶ demiştir.

Osmanlı mezar taşları konusunda son derece sistematik bir araştırma gerçekleştiren Laqueur, bu başlığı dardağan ismiyle değil “E Tipi” kategorisi altında incelemiştir. Saha çalışmalarında tespit ettiği örneklerin farklı sosyal statüdeki kişilere ait olduğunu, dolayısıyla onu kullanan kişilerin ortak paydada toplanamayacağını belirtmiştir.⁶²⁷ Birincil kaynaklar üzerinden varılan bu sonuca karşılık İşli yeniçeri mezar taşları hakkında bilgi verirken “*Devşirme usûlüyle kışla hayatından geçerek yeniçeri olmuş kişi ağa veya çorbacı olamamış, sadece kapı kulu ise (yani sıradan bir Yeniçeri ise) başına dardağan sarık takar ve ‘beşe’ unvanını kullanır. Tipik Yeniçeri neferi budur*” hükmünü paylaşmış, bir sonraki paragrafta ise “*önemli bir şahsiyet ise dardağan sarıklı, ortasının numarası kitabesinde yazıyla belirtilen mezar taşı dikilir*” demiştir.⁶²⁸ İlk hükümde “*sıradan bir Yeniçeri ise*” dardağan taktığını söyleyip bir alt başlıkta “*önemli bir şahsiyet ise*” demesi arasında ciddi bir tezat bulunduğu ortadadır ki araştırmacı, yaklaşık altı yıl sonra neşredilen bir başka eserinde “*Yeniçeri subaylarına, bilhassa serhaddeki zabitânına serhad boyu kıyafetinin serpuşu olarak börk giydirilirken, devşirme usulüyle acemioğlanı olarak kışlada yetiştirilen efrâda da dardağan giydirilmiştir*”⁶²⁹ cümlesiyle ifadelerini revize etmiştir. Fakat bu son derece kesin ve iddialı ifadelerin kaynağının gösterilmemiş olması ciddi bir eksikliktir. Dikkat çeken diğer bir nokta ise mezar taşlarını kullanan iki araştırmacının vardığı farklı sonuçlardır. Burada, İşli ile ortaklaşa kaleme aldığımız çalışmada da dardağan hakkında “*Devşirme usûlüyle kışla hayatından geçerek yeniçeri olmuş bir nefer, ağa*

⁶²⁶ Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 86.

⁶²⁷ Laqueur, *Hüve'l-Baki*, 148.

⁶²⁸ İşli, *Yeniçeri Mezar Taşları*, 21.

⁶²⁹ İşli, *Osmanlı Serpuşları*, 120.

veya çorbacı olamamış ise başına dardağan takar”⁶³⁰ bilgisinin yine hiçbir kaynak bildiriminde bulunulmadan paylaşılmış olduğunu belirtmek gerekir.

Dardağanın yeniçerilere özgü bir başlık tipi olup olmadığı meselesini çözmek için bundan yaklaşık on altı sene öncesine gidip Eldem’in İşli’nin iddialarına yönelttiği “Birçok yeniçerinin dardağan giydiği doğruysa, bunun tersinin, yani her dardağan giyenin yeniçeri olması gerektiğinin de doğru olması gerekir mi?”⁶³¹ sorusunu, her ne kadar geç kalınmış da olsa, mercek altına almak faydalı olacaktır. Bunu yaparken de dönem kaynaklarına müracaat etmenin güvenilir bir yol olacağı açıktır.

Şekil 4.3: Dardağanın resim ve mezar taşında görünüm örnekleri.

Kaynak: A) Octavien Dalvimart, *Osmanlı Kıyafetleri*, çev. Ali Berktaş (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültürü Yay., 2012), 22. B) Louis Dupré, *Voyage à Athènes et à Constantinople, ou collection de portraits, de vues et de costumes grecs et ottomans* (Paris: Imprimerie de Dondey-Dupré, 1825), 64. C-Ç) Mehmet Kökrek Arşivi.

Hatırlanacağı üzere tezimizin giriş bölümünde yeniçeri serpuşları hakkındaki çeşitli iddialar ve bu iddiaların sahipleri takdim edildiği sırada Çal’ın dardağan hakkında

⁶³⁰ İşli ve Kökrek, *Yeniçeriler*, 66.

⁶³¹ Eldem, “Yeniçeri Taşları ve Tarih Üzerine”, 125

İşli'nin çalışmasını refere ederek tekrarladığı iddiaya da yer verilmiştir. Söz konusu beyanların yer aldığı makale neşredildikten yaklaşık üç sene sonra Çal, bu sefer Karadeniz'de gerçekleştirdiği saha çalışmalarında tespit ettiği 18. yy.'a ait şahideleri konu edinen bir makalesinde dardağan adlı serpuş hakkında şu iddialarda bulunmuştur:

*Bunlardan yalnız 18 tanesinde beşe, molla, debbağ, kapıcı, reis, yazıcı meslekleri kayıtlıdır. Kalanında ağa, çelebi gibi unvanlar ya da aile adları yazılıdır. Değişik şehirlerdeki örnekler arasında fark çok azdır. Buna karşılık mesleklerden beşe, debbağ ve kapıcıyı yeniçerilikle ilgili saysak bile molla gibi farklı bir sınıfta da aynı başlık bulunması, bunun değişmez bir kural gibi uygulanmadığını, belki de aileden daha çok tanınan birisinin mesleğine ait başlığın kullanılabileceğini düşündürüyor.*⁶³²

Öncelikle beyan etmekte fayda gördüğümüz husus tarayabildiğimiz Osmanlı dönemi esnaf kefalet, kadı sicil, mühimme ve Osmanlılar tarafından tutulan diğer defter gruplarında, esnaf hakkında tek tek bilgi veren *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'nde, çağdaş araştırmacıların neşriyatında beşe diye bir mesleğin varlığını ispat eden en ufak bir imaya dahi denk gelinmemiş olduğudur. Dahası, molla diye anılan bir kişinin yeniçeri olamayacağı inancından hareketle dardağanın yeniçeri olmayanlar tarafından da kullanılabileceğine hükmedilmesini kabul etmek de mümkün gözükmemektedir. En başta belirtmek gerekir ki molla ibaresi her zaman unvan olmayıp lakap da olabilmektedir. Konunun bu ciheti görmezden gelinip bahis konusu kitabede zikrolunan molla ibaresi unvan kabul edilse dahi yeniçeri olduğu kesin olarak bilinen bazı nefer veya zabıtların molla diye anıldığını gösteren pek çok örnek mevcuttur. Bunun en tipik misali kitabelerinde “*Monla Hüseyin*”⁶³³ ve “*Molla Selim*”⁶³⁴ adları okunan yeniçeri börlü şahidelerdir. Kaldığı yeniçeriler arasında şeyh unvanı taşıyanlar dahi mevcuttur.⁶³⁵ Araştırmacıyı bu yanılsa sürükleyen ana etken,

⁶³² Halit Çal, “Karadeniz Bölgesinde 18. Yüzyıl Erkek Mezar Taşları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 87 (2018): 115.

⁶³³ İşli, *İstanbul Börlü Mezar Taşları*, 33.

⁶³⁴ A.g.e., 37.

⁶³⁵ Örneğin “*yeniçeri zümresinden Şeyh Davud*” ve kardeşi hakkındaki kayıt için bkz.: *Divan-ı Hümayûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri -3- numaralı defter: (H.1176-1198/M. 1763-*

günümüzde yanyana gelmesi muhtemel olmayan kimlik ve/veya aidiyetlerin Osmanlı dünyasında içiçe bulunuyor oluşunun ıskalanmış olmasıdır. Binaenaleyh dardağanın yeniçerilere mahsus olamayacağı iddiası için başka bulgulara ihtiyaç olduğu açıktır.

Dardağanın belli bir zümreye, ocağa, teşkilata vb. yapıya özgü olup olmadığının saptanması adına dardağan adıyla anılan başlıkla nihayete eren mezar taşı kitabelerine müracaat etmekte yarar vardır. Bu yoldan hareket edildiğinde kitabelerinde, tıpkı yeniçeriler gibi Kapıkulu Teşkilatı'nın piyade sınıfı mensuplarından olan cebeci⁶³⁶ ve topçu⁶³⁷ sınıfına mensubiyeti açıkça belirtilen kişilerin taşlarının da dardağanla sonlandığı görülmektedir. Bulguların tespit edilebilen ortak noktası bunların kapıkupu piyadelerinden olmalarıdır. Fakat kabul etmek gerekir ki dardağanlı şahidelerin tamamının kâmilten tespit edilmesine kadar elde edilen bulguların da kesin iddialarda bulunmak için kâfi gelmeyeceği açıktır. Mamafih eldeki bulgulardan ulaşılan sonuç Çal'ın hatalı bir ön kabul üzerinden verdiği hükmü her hâlükârda doğrulamaktadır. Başka bir tabirle günümüze de bu satırları yazan da dahil, pek çok Osmanlı mezar taşı araştırmacısı tarafından yeniçerilere özgü kabul edilen dardağanın, yeniçeriler dışında da kullanılabildiği anlaşılmaktadır. Bunun kapıkulu piyadelerine özgü addolunup olunmayacağı hakkında ise mezar taşlarının dışındaki dönem kaynaklarına müracaat etmek doğru bir seçim olacaktır.

Öncelikle Sünbülzade Vehbî'nin Kazıkçı Yeğeni namıyla şöhret bulmuş bir kişiyi betimlediği “*tartağan sarmış idi destârı / giydiği eski kavuk da sarı*”⁶³⁸ beyti Koçu'nun dardağan hakkında ileri sürdüğü “ruh hâlini gösteren başlık” iddiasını doğrular gözükmemektedir. Fakat, söz konusu edilen şahsın yeniçeri olabilme ihtimali bir kenara bırakıldığında, dardağanın edebî gaye ile kullanılmış olması da mümkündür. Bunun yanı sıra *Naima Tarihi*'nde, Murteza Ağa hakkında sarfedilen şu sözlerin gayet gerçekçi bir anlatım olduğunda şüphe yoktur:

1784), haz. Yaşar Zorlu, vd. (Diyarbakır: Dicle Üni. İlahiyat Fak., 2018), 129.

⁶³⁶ İşli ve Kökrek, *Yeniçeriler*, 65.

⁶³⁷ A.g.e., 67-68.

⁶³⁸ Bahadır Süreli, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Şiirinde Değişim ve Sünbülzâde Vehbî'nin Şevk-Engîz'i” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üni., Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 97.

*Destarı bir ucube şekil idi, tarz-ı sipahîyâne hartâvî kıyafetinde amma Mısır beylerinin destârına müşâbih kafesî-misâl ve gevirlerinde nizâm ve müsat yok; böyle bozuk düzen tartagan sarardı. Mezbur Murtazâ Ağa da paşasına taklid ile böyle bir u'cûbe bozuk düzen tartagan sararmış.*⁶³⁹

En azından faal bir yeniçeri yahut kapıkulu piyadesi olmadığı belirgin olan Murteza Ağa ve tabiyetinde bulunduğu Paşa'nın dardağan giymesinden bahsolunması, mezar taşı bulgularından hareketle olasılık dairesine dahil edilen Piyade Ocak müntesiplerine özgü olma ihtimalini de boşa çıkartmaktadır. Buraya kadar paylaşılan bilgiler, dardağan adıyla anılan birden çok serpuş türünün de var olabileceği intibasını vermektedir.

Ayanoğlu'nun dardağan ile perişanî adlarının aynı başlığı işaret etme olasılığından bahsetmesi de üzerinde durulmaya değerdir. Buradaki problemlerden biri Ahmed Cevad'ın aynı cümle içerisinde “*perişanî ve dardağan*” diyerek iki ismi ayrı ayrı zikretmiş olmasıdır.⁶⁴⁰ Müellifin eserinde yer verdiği “*Ağa Yamağı ve Nöbetçisiyle Mumcu ve Harbacı*” başlığı altında “*ağa yamağının külahı bilek kalınlığında bükülmüş olan bir astarı çaprastvârî dolayarak hasıl olan bir külah olub bunun tepesinde püsküllü bir fes vardır*”⁶⁴¹ tanımını dardağanı andırırsa da kesin bir hüküm vermek mümkün değildir.

Dardağan ile perişanî isimleri birbirinin eşanlamlısı olarak veya “olarak da” kullanılmış ise “*önceleri pâyeye mahsus ve pâyesi olmayanların perişânî giymeleri teamülken bu usul XVII. yüzyılın ortalarından itibaren terkedilmiş*”⁶⁴² olduğu bilgisi

⁶³⁹ Na'îmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ [Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn]*, C. V, haz. Mehmet İpşirli, 2. bs. (Ankara: TTK, 2014), 1573. Naima'nın ucube vurgusunun bir benzeri Esad Efendi'nin yeniçerilerden bahsederken “*bir endazeden uzun u'cube-heyet astar sarıp*” gezdiklerinden bahsederken karşımıza çıkmaktadır. Burada her ne kadar dardağan ismi zikredilmemiş olsa da kastedilenin aynı başlık olması kuvvetle muhtemeldir: Es'ad Efendi, *Üss-i Zafer*, 108.

⁶⁴⁰ Cevad, *Târih-i Askerî-i Osmânî*, 114.

⁶⁴¹ A.g.e., 123.

⁶⁴² *Abdurrahmân Paşa Abdî Paşa Kanunnâmesi*, 65.

yahut elçi kabullerinde Galata voyvodasının “*perişânî*” giymesi⁶⁴³ vb. bilgiler de dardağanın hemen hemen her Osmanlı tarafından kullanılabilen bir başlık olduğunu göstermektedir.

Eldeki bulgu ve bilgiler, dardağan adıyla anılan başlığın yeniçerilere hatta kapıkulu piyadelerine dahi özgü kabul edilemeyeceğini, diğer kapıkulu piyadeleri tarafından hatta toplumun çok farklı kesimlerince de kullanıldığını göstermektedir. Dolayısıyla da kapıkulu piyadelerinin tespit kriteri olarak kullanılması mümkün değildir.

4.4. Kuka

Yeniçeri Ocağı ve yeniçeriler hakkında son derece önemli bilgileri ihtiva eden ve beyanına göre kendisi de yeniçeri olan biri tarafından kaleme alınan *Kavanîn* adlı eserde “*bu kuka hemân çorvacı keçesi gibidir velâkin üsküfi olmaz ve süpürge ve sorgucu olmaz heman artda turna teli vardır*”⁶⁴⁴ denilmektedir ki bu da Uzunçarşılı’nın borkün türlerini sayarken kukayı zikrederek doğru bir hükümde bulunduğunu göstermektedir. Ahmet Vefik Paşa’nın kuka adlı başlık hakkında bilgi verirken sarfettiği “*sabıkta yeniçeri ümerasının giydikleri tuğulğa resminde sorguçlu ya süpürgeli keçe*”⁶⁴⁵ sözündeki tulga vurgusu ile Osmanlı mezar taşı araştırmalarında kuka diye anılan başlığın arzettiği görünümle eşleşmemektedir. Bu bilgiler günümüze değin, isimleri tezimizin giriş bölümünde belirtilen ve belirtilmeyen çoğu Osmanlı mezar taşı araştırmacısının kuka diye andığı başlık ile tarihte kuka diye anılan serpuşun farklı morfolojide olduklarını göstermektedir.

Kuka veya bunun farklı bir söylenişinden ibaret olan koka adıyla anılan başlık hakkında Uzunçarşılı yukarıda nakledilenden fazla olarak “*Deveci ağalarla, bölükbaşular, cemaat ortalarının kethüdaları başlarına kuka denilen serpuşu giyerlerdi*”⁶⁴⁶ bilgisini paylaşmaktadır. Pakalın ise söz konusu başlığı kullananların

⁶⁴³ Tuğba Güner, “XVIII. Yüzyıl Babıali Merasimlerinde Kılık Kıyafet” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2010), 7.

⁶⁴⁴ Özbek, “Kavânîn-i Yeniçeriyân”, 130.

⁶⁴⁵ Ahmed Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmanî*, 242.

⁶⁴⁶ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, 266.

sınırını çok daha geniş tutarak “Yeniçeri ümerasının ve Eflak beylerinin giydikleri tulga şeklindeki serpuşun (başlık) adıdır”⁶⁴⁷ iddiasında bulunmaktadır.

Kuka adlı serpuşu kimler tarafından giyilebileceği hakkında dönem kaynaklarına müracaat edildiğinde yukarıdaki iddiaların kısmen doğru kısmen de eksik olduğu görülmektedir. Mesele *Yeniçeri Teşrifat Mecmuası*’nda konuyla ilgili şu “*Deveci ağalar kukalarıyla umûm tertib üzere giderler*”⁶⁴⁸ ifadesi yer almaktadır. Bunun yanısıra Divan-ı Hümayun’da tertip olunan teşrifata ilişkin dönem kayıtlarında ise “*Boğdan beyi kuka giydi*”,⁶⁴⁹ “*eflak beyi kuka giydi*”,⁶⁵⁰ “*eflak voyvodası kuka giydi*”,⁶⁵¹ “*Ulah beyi kuka giydi*”⁶⁵² vb. ifadelerle sıklıkla denk gelmektedir ki bu da Pakalın’ın yeniçeri ümerasası ve Eflak beyleriyle sınırlı tuttuğu kullanıcı kitlesinin çok daha geniş olduğunu ortaya koymaktadır. Kuka adlı başlık hakkında dikkate değer bir diğer iddia ise Koçu tarafından kaleme alınan giyim kuşam sözlüğünde yer almaktadır. Burada ortaya atılan şu iddia, söz konusu başlığın görünüşü hakkındaki nakillerle uyum içerisindedir:

*Narçil denilen hindistan cevizi ağacın köküne de kuka denilir ki gayet sert ve parlak olan bu kök odunundan tesbih yapılır; miğfere benzetilen bu serpuş adını, aynı zamanda ortadan kesilmiş bir hindistan cevizini de andırdığı için bu ismi almış olacaktır.*⁶⁵³

İşli ise buraya kadar takdim edilen nakillerden ayrılarak yeniçeri başlıkları arasında saydığı kuka hakkında “*Bu da bir nevi dardağana benzer. Fakat tepeliği değişiktir. Dışarıdan sarılan sarığın içinde kalın keçeden iki kademedden oluşan tepeye doğru*

⁶⁴⁷ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, 287.

⁶⁴⁸ Gül, “Yeniçeri Teşrifat Mecmuası (Transkripsiyon ve Değerlendirme)”, 54.

⁶⁴⁹ Fikret Sarıcaoğlu, “Dîvân-ı Hümâyûn’un Kronolojik Toplanma ve Merasim Günleri (1153-1210/1740-1795)”, *Osmanlı Araştırmaları*, C. 30, S. 30 (2007): 109, 112, 126, 129, 134, 138.

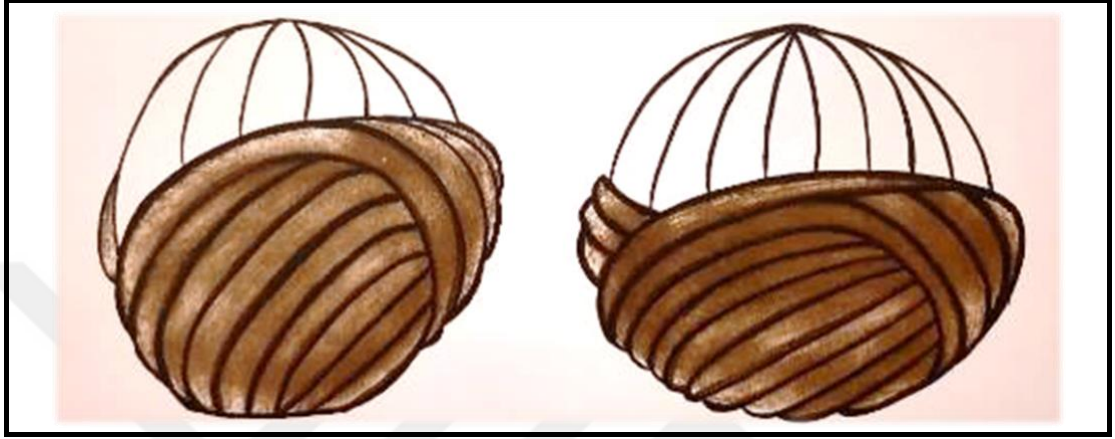
⁶⁵⁰ A.g.e., 115, 119, 126, 132, 137.

⁶⁵¹ A.g.e., 124.

⁶⁵² A.g.e., 136.

⁶⁵³ Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 158-159.

*kubbemsi bir çıkıntısı olan içi müflonlu bir başlık türüdür*⁶⁵⁴ demektedir. Başka bir çalışmada da benzer olarak *“Dardağan başlığın istihale geçirmiş bir türüdür. Tepesi yarım kubbecik şeklinde bitrer”*⁶⁵⁵ ki birlikte kaleme aldığımız çalışmada da bu tanım kullanılmıştır.⁶⁵⁶ Fakat, son üç tanım ve bu tanım üzerinden yapılan tespitlerde görülen başlık tipinin tulga/tuğulğa ile benzeşmediği açıktır.

Şekil 4.4: Necdet İşli'ye ait kuka tipolojisi.

Kaynak: İşli, *Osmanlı Serpuşları*, 33.

İşli'nin dardağan tipolojisine dâhil edip kuka adıyla andığı başlığın yukarıda paylaşılan tanımlarla çeliştiğinde şüphe yoktur. Gerek İşli'nin konu hakkında yaptığı ilk yayında⁶⁵⁷ gerek Çetintaş'ın makalesinde⁶⁵⁸ ve gerekse İşli'yle ortaklaşa kaleme aldığımız çalışmada⁶⁵⁹ kuka diye gösterilen serpuş örneklerinin hangi kaynağa istinaden bu isimle anıldığı açıklanmamıştır. Kaldiki söz konusu çalışmadan bu yana yaptığımız literatür taramasında İşli'nin ortaya koyduğu isim-biçim eşleşmesini

⁶⁵⁴ İşli, *Yeniçeri Mezar Taşları*, 23.

⁶⁵⁵ İşli, *Osmanlı Serpuşları*, 132.

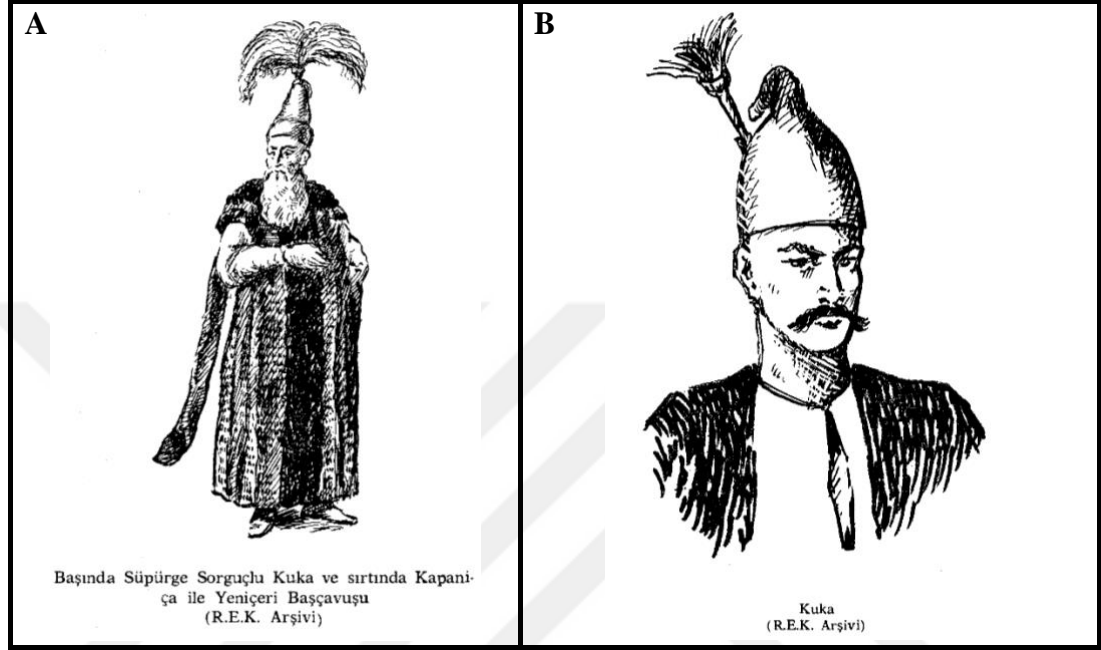
⁶⁵⁶ İşli ve Kökrek, *Yeniçeriler*, 120.

⁶⁵⁷ İşli, *Yeniçeri Mezar Taşları*, 54-55.

⁶⁵⁸ Çetintaş, “İstanbul Mezarlıklarındaki ve Hazirelerindeki Yeniçeri Mezar Taşları ile Yeniçeri Mezar Taşlarının Bazı Hususiyetleri”, 233.

⁶⁵⁹ İşli ve Kökrek, *Yeniçeriler*, 76.

doğrulayacak herhangi bir kayda yahut anlatıya denk gelinmemiştir. Görünen o ki Osmanlı mezar taşı araştırmalarında 2006'dan itibaren kuka ismiyle anılan başlık ile Osmanlıların kuka dediği serpuş farklı görünüme sahip iki farklı türdür. Diğer bir tabirle isim-biçim eşleştirmesinde ciddi bir karışıklık yaşanmıştır.

Şekil 4.5: Koçu'nun eserinde yer verdiği kuka çizimleri.

Kaynak: A) Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 145. **B)** A.g.e., 159.

Bütün bu bilgiler ışığında kitabesinde sadece “*el-Hac Mustafa ibn-i Boşnak*” bilgisi bulunan şahidenin, bugüne değin kuka diye anılan başlıkla sonlanmasına⁶⁶⁰ bakıp bunu yeniçeri veya kapıkulu piyadesi olarak kabul etmek mümkün değildir.

⁶⁶⁰ İlhami Yurdakul, Refik Arıkan ve Halim Demiryürek, *Şehrin Hafızası Bilecik Mezar Taşları ve Kitabeleri* (İstanbul: Babıali Kültür Yay., 2019), 162.

Mevzubahis yanlış bir kenara bırakılıp İşli'nin kuka dediği tiple sonlanan şahidelerin kitabelerine bakıldığında aralarında müezzinbaşı,⁶⁶¹ imaret ařçısı⁶⁶² gibi farklı zümreler görölmektedir. Laqueur da E-IV kategorisinde incelediği söz konusu başlığın farklı kesimlerce giyildiği yargısını doğrulamaktadır.⁶⁶³

4.5. Kalafat

Vefik Paşa'nın “*yeniçeride kalıplı, çirişli musanna sarığı ve bir nev zabıt kokası*”⁶⁶⁴ diye tavsif ettiği kalafat ve “*yeniçeri ağavatının adi kavuğu*”⁶⁶⁵ dediği çatal kalafat adlı başlıklar hakkında Ahmed Cevad “*birbirine muhazi destar ile sarılmış olan kalafat ve bunun çatal sarıklısı olan çatal kalafat*”⁶⁶⁶ demektedir ve artıkça şu bilgileri aktarmaktadır:

*Yeniçeri ağasının başına giydiği şey kalafat namıyla mesmu idi. İşbu alamet kırmızı çukadan beyzîye yakın bir şekilde olup üstü birtakım dilimler teşkil eyleyecek vecihle dikilmiş ve bunun ön tarafından birarz yeri açık ve diğer tarafları çatalvârî sarılmış olan sarık ile mestur idi.*⁶⁶⁷

İşli ise yeniçeri mezar taşları üzerine neşrettiği çalışmasında kalafatın Selimî adı verilen başlıktan türetildiğini, çatal ve çubuk olmak üzere üç tipinin olduğunu ve herbirinin Yeniçeri Ocak hiyerarşisinin farklı seviyelerinde bulunan ağaları tarafından kullanıldığını şöyle anlatmaktadır:

Yeniçeri neferi, terakki ederek ağa veya çorbacı olursa başına ‘kalafat’ adı verilen, değişik bir başlık giyer. Bu daha ziyade 17. yüzyıldan itibaren, saray

⁶⁶¹ Burcu Kurtulmuş ve Hasan Mert Kaya, “Piyale Paşa Camii Haziresi”, *Piyale Paşa Camii 2005-2007 Restorasyonu*, ed. M. Baha Tanman ve İdris Bostan (İstanbul: Gürsoy Grup Kültür Yay., 2011), 229.

⁶⁶² A.g.e., 233.

⁶⁶³ Laqueur, *Hüve'l-Baki*, 148.

⁶⁶⁴ Ahmed Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmanî*, 203.

⁶⁶⁵ A.g.e. 89.

⁶⁶⁶ Cevad, *Târîh-i Askerî-i Osmânî*, 115.

⁶⁶⁷ A.g.e., 119.

*mayetine has olan Selimî sarığa muadil icat edilmiş bir serpuş türüdür. “Çatal”, “çubuk” ve “düz” kalafat olmak üzere üç türdür. Çatal kalafat, çorbacı ve Yeniçeri ağasının çubuk ve düz kalafat ise orta ağaları ve alt ağalarıdır.*⁶⁶⁸

Araştırmacının diğer bir çalışmasında, fazla olarak yeniçerilerin dışında kalan diğer kapıkulu piyade zabitlerince de kullanıldığı “*Yeniçeri ağaları ve üst zabitleri yani Çorbacılar, Cebecibaşılar, Top arabacıbaşılırları gibi Kapıkulları'nın Kıt'a Kumandanları başlarına çatal kalafat takarlardı*”⁶⁶⁹ şeklinde ifade edilmiştir. Burada cebeci ve top arabacıları denilmesine rağmen yeniçeri başlığı olarak kabul edilmesi, kapıkulu piyadelerinin yeniçeri sayılması ön kabulünden kaynaklanmıştır. Aynı hata ortaklaşa kaleme aldığımız çalışmada da mevcuttur. İşli'yle beraber hazırladığımız ortak çalışmada kalafat ve bunun türleri “*Başta giyilen kısmı dar, tepesi ise geniş olan bu başlığın cephesinde V harfi şeklinde bir bölüm vardır ki V'nin içi dikine uzanan çizgilerden oluşuyorsa buna çatal kalafat, V'nin içi boş ise düz kalafat adı verilir*”⁶⁷⁰ şeklinde takdim edilmiştir. Çetintaş imzasıyla neşredilen bir makalede de bunun “*yeniçeri zabitan başlıklarından*”⁶⁷¹ olduğu söylenmektedir. Kalafat hakkında bu ve benzeri tanımların sayısını arttırmak mümkündür. Birine benzer tanımların en dikkat çekici yanı ise herhangi bir dönem kaynağına dayandırılmamış olmalarıdır.

Kapıkulu Teşkilatı'nın ilga edilmesinden sonra kaleme alınan çalışmalarda yer alan mezkûr tanımlar bir kenara bırakılıp dönem kaynaklarına müracaat edildiğinde kalafatın yeniçeri zabitleri⁶⁷² dışında “*Dergâh-ı Âli yeniçerileri ortalarında odabaşılıktan ve kul çavuşluğundan vesâ'ir ocağ-ı âmire emekdârları*”⁶⁷³ tarafından olduğu gibi “*Bostancıbaşı Ağa ve Mir-âhûr-ı evvel ve sâni ağalar ve Arpa emîni ve*

⁶⁶⁸ İşli, *Yeniçeri Mezar Taşları*, 22.

⁶⁶⁹ İşli, *Osmanlı Serpuşları*, 126.

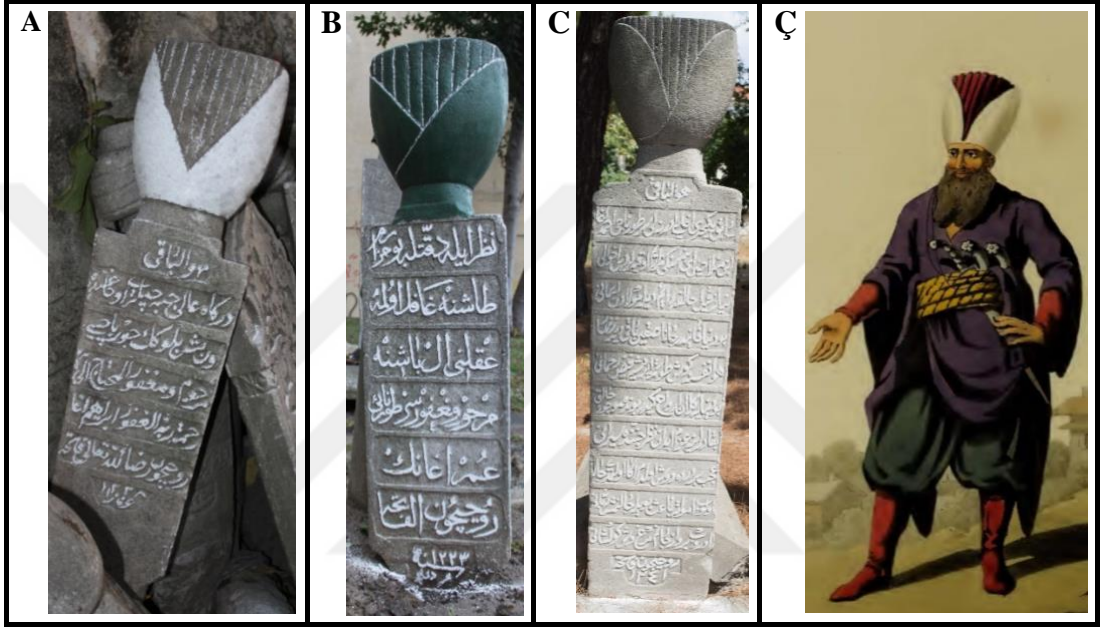
⁶⁷⁰ İşli ve Kökrek, *Yeniçeriler*, 126.

⁶⁷¹ Çetintaş, “İstanbul Mezarlıklarındaki ve Hazirelerindeki Yeniçeri Mezar Taşları ile Yeniçeri Mezar Taşlarının Bazı Hususiyetleri”, 239.

⁶⁷² Câbî, *Câbî Târihi*, C. II, 753, 804.

⁶⁷³ Ahmed Câvid, *Hadîka-i Vekâyi'*, 49.

Silâh-şör-i hâssa ağaları ve bağçe ustaları”⁶⁷⁴ tarafından da kullanılabildiğini gösteren kayıtlara denk gelmektedir. Kayıtlarda görülen çeşitlilik Çetintaş’ın İstanbul’da tespit ettiği kalafatlı şahidelerin kitabelerinden de doğrulanabilmektedir.⁶⁷⁵ Buradaki dikkat çekici nokta, kapıkulu yeniçerisi olmayıp eyaletlere bağlı Yeniçeri Ocaklarında zabıtlık görevinde bulunanların mezar taşlarında kalafat serpuşun görünmesidir.

Şekil 4.6: Kalafatın resim mezar taşında görünüm örnekleri.

Kaynak: A-C) Mehmet Kökrek Arşivi. Ç) *The Military Costume of Turkey* (London: Thomas McLean, 1818), [s.y.].

Derleyebildiğimiz bütün bulgu ve bilgiler, günümüze değin yeniçerilere özgü kabul edilen kalafat ve türevlerinin Kapıkulu, Birun hatta eyaletlere bağlı ocakların zabıtlarınca de kullanılabildiğini göstermektedir. Dolayısıyla da kapıkulu piyadelerinin tespitinde kullanışsız olduğunu anlaşılmaktadır.

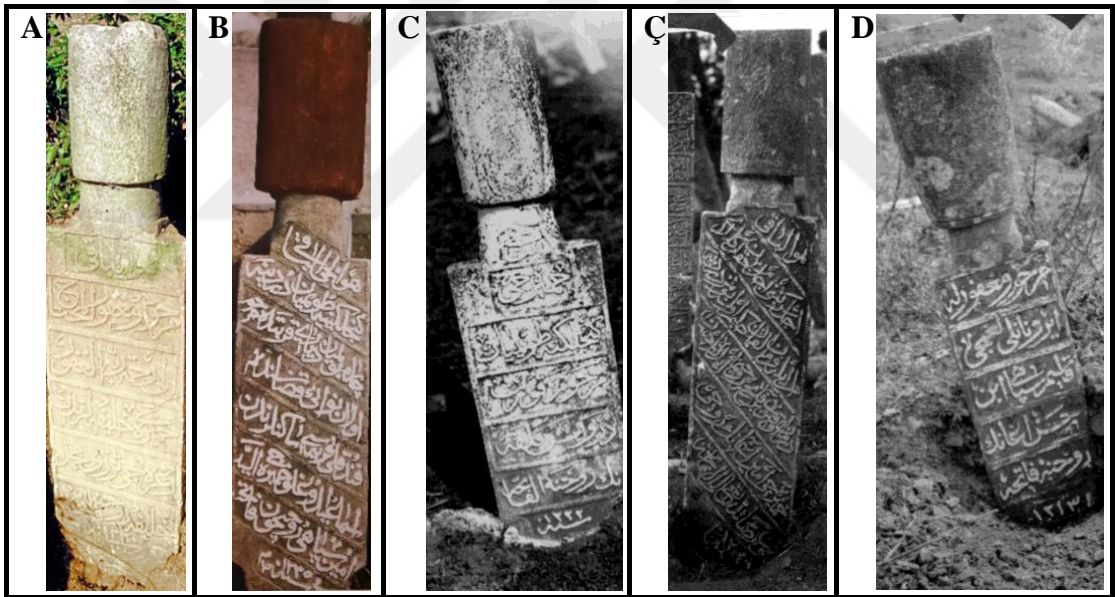
⁶⁷⁴ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan (Ankara: TTK, 1995), 62.

⁶⁷⁵ M. Burak Çetintaş, “Yeniçeri Zâbit Zümresi Başlıkları: Kalafat ve Çatal Kalafat Serpuşları Üzerine Bir Deneme”, 93-132.

4.6. Kalpak

Koyun yününün işlem görmemiş hâlinde, diğer bir tabirle yapağıdan imal edilen başlıklar için kullanılan genel bir isim olan kalpak, çoğunluğun benimsediği görüşün aksine Türkçe söz hazinesinden olmayıp muhtemelen Rusça'dan Türkçe'ye geçmiş ve bilinebildiği kadarıyla Türk dilinde kaleme alınan eserlerde 12. yy.'dan itibaren kullanılmaya başlanmıştır.⁶⁷⁶

Bu başlık, Osmanlı serpuşları üzerine kaleme alınan bir çalışmada “*Kalpak (Şubara)*” başlığı altında müstakilen incelenmiştir. Söz konusu serpuş hakkında yapılan tanımlamada, tüm kapıkulları yeniçeri kabul edilerek “*Humbaracılar, Yeniçeri teşkilatı dâhilinde Topçu ve Cebeciler arasında bir zümredir*”⁶⁷⁷ denildiği görülmektedir. Tanımda üzerinde durulmayı hakeden husus ise kalpak adının ardından parantez içinde şubara denilmesidir.

Şekil 4.7: Humbaracı ve lağımcılara ait kalpaklı mezar taşı örnekleri.

Kaynak: A) Süleyman Faruk Göncüoğlu, “Humbaracı Mezarlığı”, DİA, 351. B) İşli, *Osmanlı Serpuşları*, 14. C) Ayanoğlu, *Yeniçeri Mezar Taşları*, 123. Ç) A.g.e., 12. D) A.g.e., 61.

⁶⁷⁶ Sergei Starostin, Anna Dybo ve Oleg Mudrak, *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*, C. 1 (Leiden: Brill, 2003), 635.

⁶⁷⁷ İşli, *Osmanlı Serpuşları*, 138.

Şanizâde'nin “*ba'zı Rumeli halkına mahsûs şeş-pâre muharrefi şubara ta'bîr eyledikleri altı yedi sekiz terekli çuka kalpak*”⁶⁷⁸ cümlesi, İşli'ye ait iddiaları doğrular gözükmektedir. Fakat Âsım Efendi'nin aynı konuda “*Rumeli'ye mahsûs şeşpâre muharrefi şubara dedikleri altı terekli baş kisveti*”⁶⁷⁹ demesi, Şanizade'nin kalpak adını cins isim olarak kullandığı izlenimini vermektedir. Beri yandan Osmanlı ordusuna bağlı Zaporozjya Kazak birliklerinde kalpakların Kazaklara, mavi çuhadan mamül beyzî tepeli şubaraların ise Müslüman neferlere tahsis edilmesi,⁶⁸⁰ şubara ve kalpağın isimleri gibi görünümünün de farklı olduğunu tasdik etmektedir.

Tarayabildiğimiz dönem kronikleri, arşiv vesikaları ve diğer materyallerden elde edilebilen bilgiler ışığında ilk söylenmesi gereken husus İşli'ye ait iddianın aksine kalpak ve şubaranın farklı iki başlık tipi olduğudur. Şubara isimli serpuşla nihayetlenen bir mezar taşı bugüne dek tespit edilememişse de kalpaklı örnekler az da olsa denk gelinmiştir. Kitabesinde mensubiyet bildirimini bulunan kalpaklı şahideler lağımçı, humbaracı veya topçulara aittir.

4.7. Serdengeçti

Serdengeçti diye anılan savaşçılar, ilgili bölümde yapılan açıklamalardan hatırlanacağı üzere, Kapıkulu Teşkilatı'na bağlı bulunan bütün ocaklarda bulunan özel bir grubu oluşturmaktadır. Günümüze dek Osmanlı mezar taşları üzerine yapılan çalışmalarda serdengeçti serpuşu, kavuğu vb. şekillerde isimlendirilen başlık türünün yeniçerilerle özgü olduğu iddia edilmiş ve doğruluğu incelenmeden kabul edilen bu iddiadan hareketle çeşitli veriler oluşturmuştur. Evvela, sadece serdengeçtiler tarafından kullanılan bir başlığın olup olmadığını tespit etmek gerekmektedir ki Şemdanizade tarafından kaleme alınan kronikte konu hakkında önemli bir ifade bulunmaktadır. Metinde, bir savaşçıdan bahsederken “*kendü serdengeçdi hey'etine girüp*”⁶⁸¹ demesi serdengeçtilerin kendilerine has bir giyim şekline sahip olduğunu,

⁶⁷⁸ Şânî-zâde, *Şânî-zâde Tarihi*, C. 1, 86.

⁶⁷⁹ Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, C. 2, 1336.

⁶⁸⁰ Avigdor Levy, “The Contribution of Zaporozhian Cossacks to Ottoman Military Reform: Documents and Notes”, *Harvard Ukrainian Studies*, C. 6, S. 3 (Eylül 1982): 383-406.

⁶⁸¹ Münir Aktepe, *Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târîhi: Mür'i't-Tevârih*, C. I,

başka bir tabirle diğer ocak, teşkilat vb. yapıların müntesiplerinden farklı bir giyim tarzına sahip olduklarını göstermektedir. İşli, yeniçerilere ait mezar taşları hakkında kaleme aldığı eserinde serdengeçtilerin tamamını yeniçeri kabul ederek onlara mahsus olduğunu belirttiği serdengeçti başlığı hakkında şu çıkarımlarda bulunmuştur:

*Yeniçerilerin mühim bir sınıfını teşkil eden serdengeçtiler, dardağan tarzı sarışı, sarma tarzı yönünden yani şekilsel olarak değiştirerek onu biraz yan yatık tarzda ve ince tülbent burmalarını sıkça dolayarak sarmış ve böylece 'serdengeçti kavuğu' adlı bir stil meydana getirmişlerdir.*⁶⁸²

İşli'nin başka bir çalışmasında⁶⁸³ ve ortaklaşa kaleme aldığımız çalışmada da bu tanım olduğu gibi tekrarlanmıştır.⁶⁸⁴ Bu tanımın hangi belge yahut bilgiye dayandığı ise meçhuldür. Gerek yerli gerek yabancıların elinden çıkan resim ve gravürler gerekse mezar taşları üzerinde tespiti yapılan serpuşlar İşli'nin söz konusu başlığın biçimi hakkında ileri sürdüğü iddiaları doğrulamaktadır.

Şekil 4.8: Serdengeçti kavuklu resim ve mezar taşı örnekleri.

Kaynak: A) *Osmanlı Kıyafetleri: Fenerci Mehmed Albümü*, ed. İlhami Turan, (İstanbul: Vehbi Koç Vakfı, 1986), [s.y.]. B-Ç) Mehmet Kökrek Arşivi.

(İstanbul: İÜ Ebd. Fak. Yay., 1976), 9.

⁶⁸² İşli, *Yeniçeri Mezar Taşları*, 23.

⁶⁸³ İşli, *Osmanlı Serpuşları*, 136.

⁶⁸⁴ İşli ve Kökrek, *Yeniçeriler*, 106.

Hatırlanacağı üzere, yukarıda 3.3.41. numaralı “Serdengeçti – Dalkılıç” başlığı altında “serdengeçtilerin ayrı birlikler olmayıp dalkılıçların serdengeçtilerin bir kolu olduğunu düşündürmektedir” görüşü paylaşılmıştır. Söz konusu birliktelik iddiamız, mezar taşlarında kullanılan serpuşlar üzerinden de desteklenebilmektedir. Şöyleki serdengeçti başlığı ile nihayetlenen mezar taşlarının kitabelerine bakıldığında serdengeçti ve ağalarına denk gelindiği gibi dalkılıç ağalarına da denk gelmektedir. Örneğin kitabesinde dalkılıç ağası olduğu açıkça belirtilen Samurkaşzade Hasan Ağa'nın şahidesi serdengeçti serpuşuyla nihayetlenmektedir.⁶⁸⁵

Tespit edilebildiği kadarıyla serdengeçti serpuşuyla nihayetlenen şahideler ya dalkılıç ya da serdengeçti olabilmektedir. Eldeki çizim, resim ve dönem kaynaklarındaki beyanlar da bu yönde olduğundan, serdengeçti serpuşu bu iki birliğe özgü kabul edilebileceği anlaşılmaktadır. Fakat buradaki asıl sorun serdengeçti ve dalkılıçların Kapıkulu Piyade ve Süvari Ocaklarının tamamında istihdam edilmiş olmalarıdır. Dolayısıyla bunu yeniçeriye veya kapıkulu piyadelerine özgü kabul etmek mümkün değildir.

⁶⁸⁵ Çetintaş, *İstanbul'da Gömülmüş Türk Denizcilerinin Mezar Taşları*, 268.

BEŞİNCİ BÖLÜM

REMİZLER VE NİŞANLAR

Osmanlı mezar taşı ve defter çalışmalarında başka başka araştırmacılar tarafından remiz, nişan, alamet gibi farklı şekillerde anılan sembol, harf ve rakamlarla karşılaşılmaktadır. Sayılanların tamamı aşağıda örnekleriyle gösterileceği üzere günümüze değin pek çok araştırmacı tarafından yeniçerilerin tespitinde kullanılan kriterlerden olmuştur.

Yeniçerilere ait olduğu iddia edilen semboller ilk defa Marsigli tarafından “yeniçeri orta sembolleri” adıyla tablo hâlinde neşredilmiştir.⁶⁸⁶ Uzunca bir süre Marsigli’nin tanıklığına dayandığı zannedilen bu tablo, 2003 senesinde Özbek asıllı bilim kadını Machaeva tarafından kaleme alınan bir makalede kanıtlandığı üzere, Marsigli’nin şahsi kütüphanesinde bulunan renkli bir Osmanlı mecmuasından kopya edilmiştir.⁶⁸⁷ Marsigli’nin dönemin baskı tekniği gereği siyah beyaz ve sembollerin yönünü değiştirerek neşrettiği tablosundan çok daha sonraları Mahmud Şevket Paşa ve Ahmed Cevad gibi bazı Osmanlı tarihçileri de büyük ölçüde Marsigli’nin yayımından faydalanarak, kendi tablolarını hazırlamışlardır. Şevket Paşa bu semboller için “*alamet*”⁶⁸⁸ adını tercih etmiştir.

Cumhuriyet dönemi araştırmacılarından Uzunçarşılı, yukarıda bahsedilen tablolar ile o zamana değin bilinmeyen bir mecmuadaki nakilleri mukayese ederek en doğru sonucu elde etmeye çalışmıştır. Tablolar arasındaki farklılığı ortaya koyan bu önemli yayında semboller “nişan” ismiyle anılmışlardır.⁶⁸⁹ Ayanoglu’nun bir makalesinde söz

⁶⁸⁶ Marsigli, *L'etat militaire de l'empire ottoman*, 76.

⁶⁸⁷ Söz konusu mecmua hakkında bkz.: Orazgozel Machaeva, “Due Album d’Arte Ottomana del Seicento”, *Turcica et Islamica: Studi in memoria di Aldo Gallotta-I*, ed. Ugo Marazzi (Napoli: Università delgi Studi di Napoli l’Orientale Dipartimento di Studi Asiatici Istituto Italiano per l’Africa e l’Oriente, 2003), 407-456.

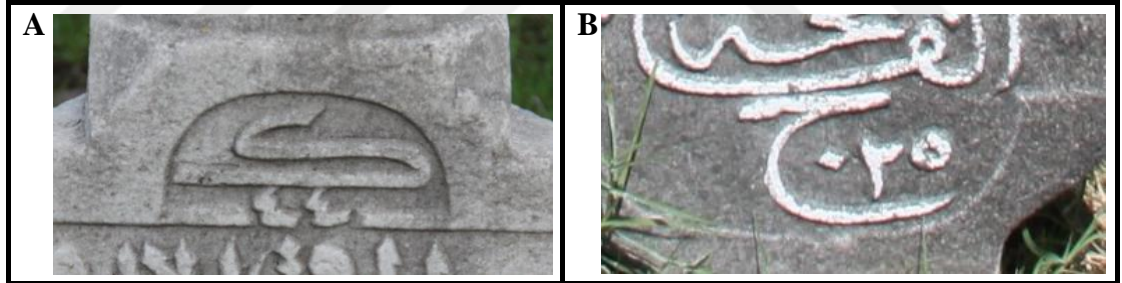
⁶⁸⁸ Mahmut Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyâfet-i Askeriyyesi*, 23.

⁶⁸⁹ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, 293.

konusu sembolleri “remiz”⁶⁹⁰ diye anması tam manasıyla bir kırılma noktası oluşturmuştur. Ayanoğlu’nun bu isimlendirmeyi hangi belgeye istinaden yahut hangi amaçla yapmış olduğu belirsizdir. Dahası, aşağıda görüleceği üzere bu isimlendirme pek çok açıdan ciddi sorunlar doğulamaktadır. Bu bölümde gerek remiz, nişan isimlendirmesinin doğruluk derecesi gerek bunların yeniçeri yahut kapıkulu piyadelerinin tespitinde kullanılıp kullanılmayacağını incelenecektir.

5.1. Remizler

Osmanlı defter ve mezar taşlarında kimi zaman tek başına kimi zamansa yanında değişik sayılarla ج (Cim) ve ك / ك (Kef) harflerine denk gelmektedir. Cim, cemaatin (جماعت); kef, bölüğün (بلوك) kısaltmasıdır.⁶⁹¹ Bunların yanında görülen sayılar ise bölüğün veyahut cemaatin numarasıdır. Örnek vermek gerekirse “Kef 44” (ك ٤٤), 44. Bölük’ün, “Cim 25” (ج ٢٥) ise 25. Cemaat’in kısaltılmasıdır (Şekil 5.1). Bunlar zaman zaman mezar taşı kitabelerinin en üstünde kimi zamansa en altında yer almakta olup belirli bir yerde bulunma kuralı veya âdeti yoktur.

Şekil 5.1: Kef ve Cim remizli mezar taşı örnekleri.

Kaynak: A-B) Mehmet Kökrek Arşivi

Özel adların bu şekilde tek veyahut birkaç harfle kısaltılarak ifade edilmesi klasik dönem İslam dünyasında pek yaygın olduğu bilinmektedir. Bu tür kısaltmalara remiz

⁶⁹⁰ Ayanoğlu, “Türk Tarih Vesikalarından: Eşsiz Mezar Taşları”, 600.

⁶⁹¹ Başaran, *Selim III, Social Control and Policing in Istanbul at the End of the Eighteenth Century*, 116.

yahut bunun çoğul hâli olan rumuz denilmiştir.⁶⁹² İslam kültür dünyası içerisinde yer alan Osmanlılar da tıpkı diğerleri gibi özel isimleri remizler yoluyla kısaltarak gösterme uygulamasını benimsemiş ve pek çok alanda kullanmışlardır. Örneğin Ali (علی) isimli iki kâtipten biri ع harfini, bir diğeri ise عين ibaresini kendisine remiz olarak belirlemiştir.⁶⁹³ Cizye defterlerinde ise âlâ (علا) sınıfına ع, evsat (اوسط) sınıfınaysa ط harfi remiz olmuştur.⁶⁹⁴ Bunların dışında dirhem (درهم) yerine هم, mahlul (محلول) yerine ل, Abdullah (عبدالله) yerine عه kullanılması gibi daha pek çok rumuz örneği bulunmaktadır.⁶⁹⁵ Dolayısıyla da mezar taşları ve defterlerde görülen ج (Cim) ve ك / ك (Kef) harflerini remiz diye adlandırılması doğru olacaktır.

Buraya kadar yazılanlar, bünyesinde bölük ve cemaat isimli alt birimlere sahip ocakların ait orta nişanlarının remiz diye anılmasının gayet sorunlu olduğunu ortaya koymaktadır. Kaldığı Osmanlı kroniklerinde olduğu gibi arşiv belgelerinde yahut diğer dönem kaynaklarında da orta sembollerinin remiz diye anıldığı bir örneğe denk gelinmemiştir.

Eldeki bulgu ve bilgiler, söz konusu sembollere remiz denilmesinin tarihte kullanılan adlandırmanın yok sayılarak yeni bir isim icat etmek olduğunu, bunun da hem aklen hem de metodolojik açıdan kabul edilemezliğini ortaya koymaktadır. Dahası, cim ve kef harflerini göstermek için remizden başka bir adlandırmaya gidilmesi durumunda ciddi bir kavram kargaşasının ortaya çıktığında ve bu durumun tarih araştırmacıları ile dönem kaynakları arasında kalın bir duvar meydana getireceğinde şüphe yoktur.

⁶⁹² İsmail Durmuş, “Remiz”, *DİA*, C. 34 İstanbul (2007): 557.

⁶⁹³ Kâtip zümresinin kullandıkları remizler hakkında daha fazla örnek için bkz.: Feridun M. Emecen, “Ali’nin ‘Ayn’ı: XVIII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Bürokrasisinde Kâtib Rumuzları”, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum* (İstanbul: Kapı Yay., 2018), 234; Recep Ahışalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülkütüblük (XVIII. Yüzyıl)* (İstanbul: TATAV, 2001), 211.

⁶⁹⁴ Adem Çalışkan, “Ayntâb’ın İktisadi Hayatında Ermeniler ve Yahudiler (XVIII. Yüzyıl Sonu)”, *Turchology Research*, S. 73 (2022): 188.

⁶⁹⁵ Daha fazla örnek için bkz.: Lajos Fekete, *Die Siyāqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung*, C. II, (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1955), 43-48.

5.2. Nişanlar

Günümüze değin remiz, nişan ve alamet gibi farklı şekillerde anılan orta sembolleri, bizzat yeniçeriler tarafından nişan diye anıldığını gösteren örnekler bulunmaktadır. Örneğin divan sahibi yeniçeri şairlerden Benderli Cesârî'nin “*Biz yigirmi beş bölük yoldaşuz ey âlî-şân / kara balık ortamuz içre konulmuşdur nişân*”⁶⁹⁶ beytinde bu kullanım açıkça görülmektedir. Bu örneğe ayrıca değer katan husus ise bir yeniçerinin kaleminden çıkmış olmasıdır. Özellikle müverrih ve kâtip sınıfı nişanın yanısıra alamet isimini de kullanmışlardır.⁶⁹⁷

Ubeydullah Kuşmânî'nin “*tesâvir-i meşâhir-i bî-cân*”⁶⁹⁸ diye andığı yeniçeri nişanları, farklı farklı yerlerde karşımıza çıkmaktadır. Bunların en bilindik örnekleri bir zamanlar yeniçeri kahvehanelerinde asılı olanlarıdır.⁶⁹⁹ Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra kahvehanelerdeki nişanlar ortadan kaldırılmıştır.⁷⁰⁰ Günümüze değin Yeniçeri kahvehanelerinden çıkma hiçbir nişan tespit edilememiştir.

Nişanların var olduğu bilinen diğer bir mekân ise yeniçerilere ait kışlalardır. Dönem kaynaklarında kışlalardaki nişanlardan sıklıkla bahsedilmekte ve bu uygulama açıkça yerilmektedir. Örneğin İsmet Beyzade Mir Arif Efendi'nin “*per edüb nakş-ı nişan her*

⁶⁹⁶ Yasemin Akkuş, “Benderli Cesârî'nin (Ölüm: 1829) Dîvânı ve Dîvânçesi (İnceleme-Tenkitli Metin)” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2010), 237.

⁶⁹⁷ Birbirinin eş anlamlısı olan alamet ve nişan, yabancılara ait armalar vb. için de kullanılmıştır. Birkaç örnek için bkz.: Sahhâflar Şeyh-zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, *Vak'a-nüvîs Es'ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle) 1237-1241/1821-1826*, neş. haz. Ziya Yılmaz (İstanbul: OSAV, 2000), 79; Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, C. I, 32; Ahmed Vâsîf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbar*, 227.

⁶⁹⁸ Dihkanîzâde Ubeydullah Kuşmânî, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Bir Risâle: Zebîre-i Kuşmânî fi Ta'rîf-i Nizâm-ı İlhamî*, haz. Ömer İşbilir (Ankara: TTK, 2006), 42.

⁶⁹⁹ Kahvehanelerdeki yeniçeri nişanları hakkında bkz.: Es'ad Efendi, *Üss-i Zafer*, 84.

⁷⁰⁰ İzmit'teki Gazi Baba mahallesinde kahve işleten Soko oğlu Mehmed kişinin kahve ocağının üstünde “*ocağ-ı mülganın kırk altı nişanı olan balta üzerini kireç ile sıvayub ol vecihle muhafaza ettiğinden*” hakkında tahkikatta bulunulması hakkında bkz.: HAT. 289-17335

tarafın / kışlalar sanki bir sanemhane idi”,⁷⁰¹ Şirvanlı Fatih Efendi’nin “*kalmadı yeniçerilerden nam u nişan / Kabe’den sanki silindi asnâm*”⁷⁰² ve Aynî’nin “*Her bir usta bir kıral-ı Üngürüs / kışla âteş-hâne-i gebr ü mecûs*”⁷⁰³ beyitleri de yeniçeri kışlalarında nişanın bulunduğunu hatta bunların fazla sayıda olduğunu göstermektedir. Kışlalar Yeniçeri Ocağı’nın ilga edildiği vakit topa tutulmak yoluyla ortadan kaldırıldığı için söz konusu nişanlardan da hiçbir örnek günümüze ulaşmamıştır. Fakat Ünver’in “*Yeniçeri Erkân Toplantısı*” adıyla neşrettiği bir resimde, toplantının yapıldığı odanın duvarında 25. Bölüğe ait kara balık adlı nişan seçilebilmektedir.⁷⁰⁴

Orta nişanlarının nefer veya zabıtların vücutlarına dövme olarak işlendiği de dönem kaynaklarında söz konusu edilen hususlardandır. Yeniçerilerin, orta nişanlarını vücutlarına dövme yaptırması hakkında Esad Efendi “*görenler nişanından hafv eder zu’muyla izhar-ı nişanı âdet*”⁷⁰⁵ edindiklerini söylemektedir. Bu da yeniçerilerin sosyal hayatta nasıl bir korku unsuru hâline geldiklerini göstermektedir.

Esad Efendi’nin yukarıda nakledilen ifadesi her ne kadar orta nişan dövmelerinin işlevi hakkında bilgi sahibi olunmasına yarıyorsa da bunların ne zaman ve ne suretle ortaya çıktığı konusunda bilgi vermemektedir. Konu hakkında Mustafa Nuri Paşa ise orta nişanlarının önceleri kışlalarda, kulluk kapılarında ve bayraklarda bulunduğunu, dövme olarak vücuda işlenmesinin sonradan ortaya çıktığını bildirmektedir.⁷⁰⁶ Tarayabildiğimiz dönem kroniklerinde ve diğer kaynaklarda söz konusu meçhuliyeti

⁷⁰¹ Es’ad Efendi, *Üss-i Zafer*, 71.

⁷⁰² Şirvânlı Fatih, *Gülzâr-ı Fütûhât*, 13

⁷⁰³ Mehmet Arslan, “Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair Edebî Bir Metin: Aynî’nin Manzum Nusretnâmesi”, *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, (İstanbul: Kitapevi, 2000), 365.

⁷⁰⁴ Ünver, “Yeniçeri Kışlaları”, Res. 10.

⁷⁰⁵ Es’ad Efendi, *Üss-i Zafer*, 108. Yeniçeri nişanlarının Osmanlı toplumunda güç unsuru hâline gelmesiyle ocağa kayıtlı olmayanlar tarafından da kullanılmıştır. Örneğin Gümrükcü Hasan Ağa Konağı’nı yağmalayan üç kişiden birinin kolunda yeniçeri nişanı görülmesi fakat Yeniçeri Ağası bu kişinin ecnebi yani ocak dışından olduğunu tespit etmesi hakkında bkz.: Câbî, *Câbî Târîhi*, C. I, 334. Yeniçeri olmadığı hâlde vücutlarına orta nişanı dövmesi yaptırıp tüccarları haraca bağlayanlar hakkında bkz.: Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. 11, 142.

⁷⁰⁶ Bkz.: Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü’l-Vukû’ât*, 143.

giderebilecek türden bir bilgiye denk gelinmemiştir. Fakat Naima'nın şu anlatısı, dolaylı da olsa fikir vermektedir:

Abaza eşkıyası ise tefahhusda bir mertebe tetkik ederlerdi ki farzan rast geldikleri adam yeniçeriliğin inkâr ettikte yeminine i'timad etmeyip ayağından çakşır ve çintiyanın çıkarıp dizlerine bakarlardı. Eğer dizge yeri müşahed ise tahkik Yeniçeridir deyü eman vermeyip katl ederlerdi. Yeniçeri ekseriya diz çakşırı giymekle bu alametle istidlal ederler idi. Sa'ir nasdan Yeniçeri olmayıp diz çakşırına i'tiyad edenlerden katı çok kimse dizge yeri bellidir deyü meccanen katl olundular. Ele girenlerden ekall-i kalil necat bulurdu.⁷⁰⁷

Bu bağlamda Câbî Efendi'nin Nizam-ı Cedid Ordusu'na yazılan yeniçeriler hakkında "cümlesinin kollarında yeniçeri nişanları olduğundan"⁷⁰⁸ demesi mühimdir. Bu bilgileri bir bütün olarak ele aldığımız vakit orta nişanlarının dövme yapılarak kullanılmasını *Naima Tarihi*'nin sonlandığı 1659'dan Nizam-ı Cedid'in kurulduğu 1792 arasında başladığı veya yoğunluk kazandığı anlaşılmaktadır.

Kahvehaneler, kışlalar ve vücutlardakilerin dışında günümüze ulaşanlar da vardır. Bunların en cesametlileri şehir kapılarındakilerdir. Aynî, Ruscuk'taki böyle bir nişanından şöyle bahsetmektedir: "Tâk-ı bâb-ı kal'a-ı Ruscuk'da hem / Bir nişân var idi kim misl-i sanem / Lât u 'Uzza vü Menât'ın ekberi / Gerçi idrâk etmemişti Âzer'i".⁷⁰⁹ Söz konusu edilen nişan, yerinde tespit edilememiş olsa da Edirnekapı üzerinde bulunanları bugün dahi görülebilmektedir.⁷¹⁰ Hotin Kalesi'nin Bender Kapısı'na ait bir çizimde de yeniçeri nişanları açıkça görülmektedir.⁷¹¹ Kapıların yanı sıra duvar, sütun ve korkuluklarda da orta nişanları hâlâ daha görülebilmektedir.⁷¹²

⁷⁰⁷ Na'îmâ, *Târih-i Na'îmâ*, C. II, 615.

⁷⁰⁸ Câbî, *Câbî Târihi*, C. I, 238.

⁷⁰⁹ A.g.e., 367.

⁷¹⁰ Söz konusu nişanların çizim ve fotoğrafları için bkz.: İşli ve Kökrek, *Yeniçeriler*, 22.

⁷¹¹ Bkz.: Mehmet Tütüncü, *Karadeniz Kuzeyinde Osmanlı Kitabeleri: Ukrayna - Moldova - Rusya - Gürcistan* (Brabantlaan: SOTA, 2020), 38.

⁷¹² Birkaç örnek için bkz.: İşli ve Kökrek, *Yeniçeriler*, 37.

Taylesanizâde, 18. yy.'ın sonlarında izleyici olarak takip ettiği bir yeniçeri geçit resmi hakkında bilgilendirmede bulunurken 1. Bölük'ün “*gümüş baba*” ve 17. Bölük'ün “*pençe*” nişanlarının işli olduğu bayraklarla alay gösterdiğini aktarmaktadır.⁷¹³ Yeniçeri alay bayrakları hakkında bilgi alabildiğimiz başka metinler de vardır. Örneğin *Câbî Tarihi*'nde yeniçerilerin orta nişanı işlenmiş bayraklarını başka bir bağlamda ele alan ehemmiyetli bir anektot bulunmaktadır. Burada yeniçerilerin orduya katılan bir gruba “*yeniçeri olmadıkça sefere gitmek ve ocaklu alameti olmadıkça Ordu-yu Hümayun'a mülhak*” olmalarının mümkün olmadığını söyleyip “*üç bayrağa yirmibeş nişanı ve birine altmışdört nişanı vaz*” ettiklerini anlatmaktadır.⁷¹⁴ Üzerine orta nişan, remiz ve rakamlarının işlenmiş olduğu bayrakların günümüze ulaşmış birkaç örneği Rusya'da, Suvorov Memorial Museum'da sergilenmektedir.⁷¹⁵

Bölüm başında beyan edildiği üzere Marsigli neşrinden bu yana gerek Osmanlı gerek Cumhuriyet devri araştırmacıları yeniçeri nişanları üzerine birtakım yayınlar yapmış, incelemelerde bulunmuşlardır. Orta nişanlarının tespiti, tasnifi ve haklarında getirilen yorumların en temelde iki ön kabule dayandığı görülmektedir. Birincisi, “Onuncu Bölük'ün/Cemaat'in” ifadeleriyle bunlara ait rumuzlarının mutlak manada yeniçeri ortalarını gösterdiğidir. Konu hakkında tezimizin ocak, bölük ve cemaat ifadelerine odaklanan bölümünde gerekli açıklamalar paylaşıldığından tekrar edilmeyecektir. Fakat söz konusu remizlerin sahada tespit edilen mezar taşlarından bir örnek vermek faydalı olacaktır. İstanbul'da, Karacaahmet Mezarlığı'nda bulunan bir mezar taşı gayet açıklayıcı bir misaldir. Kitabesinden “*Cebehaneli Beykozlu Monla Ali*” için dikildiği anlaşılan şahidenin alt kısmında “Kef 6” (﷞) ibaresi görülmektedir (Şekil 5.2.). Bu ve benzeri örnekler, remizlerin mutlak manada Yeniçeri Ocağı'na bağlı bölük ve cemaatleri göstermek için kullanılmadığını ispat etmektedir. Dolayısıyla da günümüze değin söz konusu ön kabullerden hakerekle yapılan kategorizasyon ve bunların üzerine inşa edilen hükümlerin ciddi bir şekilde tekrar gözden geçirilmesi gerekmektedir.

⁷¹³ Taylesanizâde Hafız Abdullah Efendi, *İstanbul'un Uzun Dört Yılı (1785-1789)*, haz. Feridun M. Emecen (İstanbul: TATAV, 2002), 49.

⁷¹⁴ *Câbî, Câbî Târihi*, C. I, 719-720.

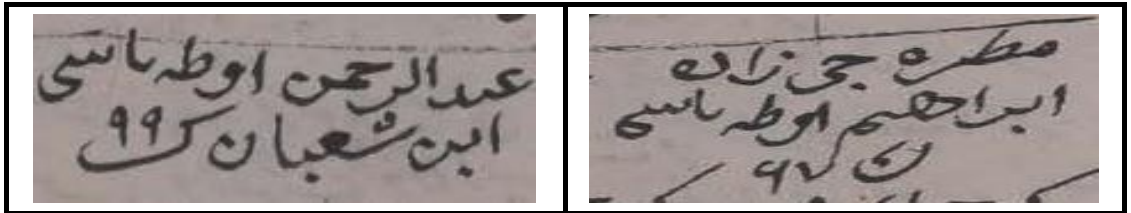
⁷¹⁵ G. E. Vvendensky, *Yanychary: Istoriya, Simbolika, Oryzhie* (St. Petersburg: Atlant, 2003), 131-155.

Şekil 5.2: Cebehaneli Beykozlu Monla Ali'nin mezar taşı.

Kaynak: Mehmet Kökrek Arşivi

Remizlerin diğer ocakların ortalarını göstermek için de kullanıldığını ortaya koyan daha pek çok örnek bulunmaktadır. Mesela bir kadı sicilinin şuhud-ı hâl kısmında “Abdurrahman Odabaşı ibn Şaban Kef 99” ve “Mataracızade İbrahim Odabaşı Kef 67” ifadelerinin bulunması, bunun kapıkulu piyadelerine de özgün olmadığını göstermektedir (Şekil 5.3). Zira hatırlanacağı üzere kapıkulu piyadelerinde en fazla bölük Yeniçeri Ocağı'nda olup o da 61'de son bulmaktadır. Dolayısıyla söz konusu rumuzları yeniçerilere hatta kapıkulu piyadelerine dahi özgü kabul etmek mümkün değildir.

Şekil 5.3: Kef 99 ve Kef 67 ibareli şuhuduhâl kaydı örneği.

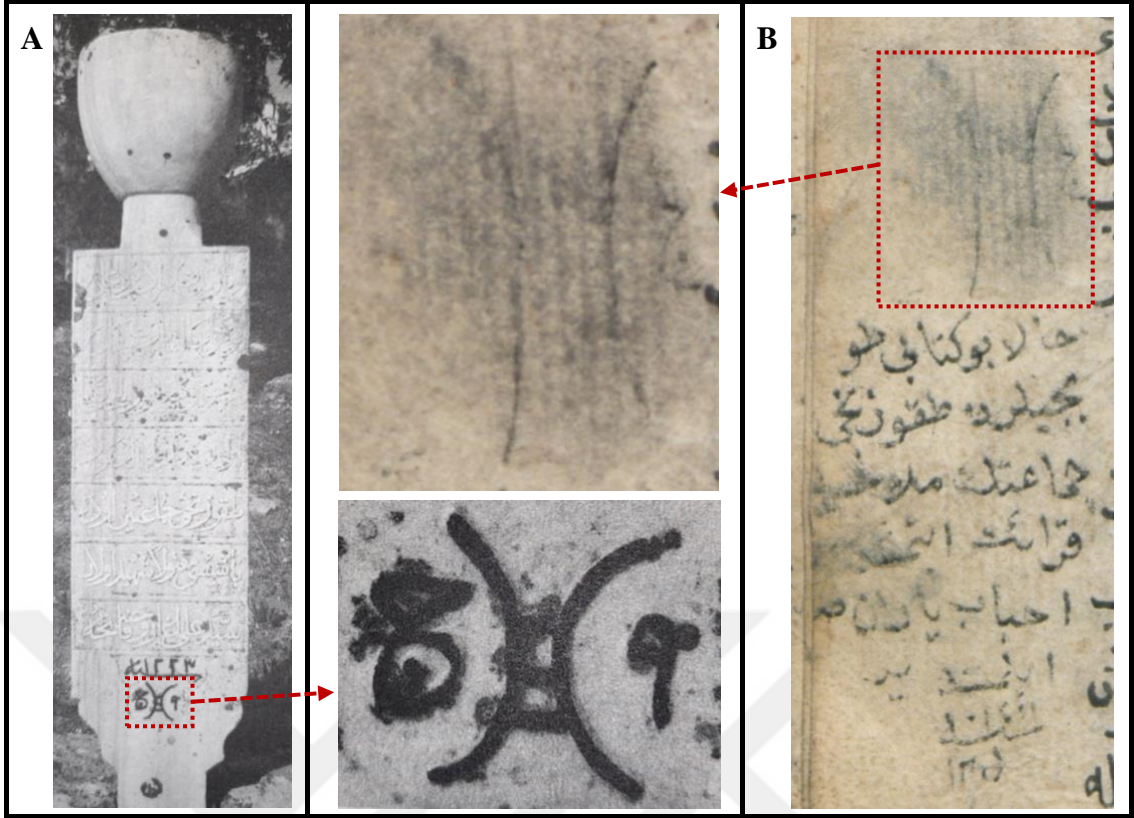
Kaynak: İstanbul Kadı Sicilleri 65: Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 391.

İkinci ön kabul ise nişan kullanımının Yeniçeri Ocağı ortalarına özgünlüğüdür. Gerek bu gerek bir önceki paragrafta bahsedilen önkabuller toplamı, nişan sınıflandırmasında hatalara sebep olmuştur. Örneğin kitabesinde “*Dokuzuncu Cemaatin odabaşısı maktulen şehid olan Seyyid Ali Ağa*” yazan şahidenin alt tarafında “ج” ve merdiveni andıran bir görünüşe sahip sembol mahkuktur. Bu önkabullerden hareketle taş üzerinde görülen sembol, Yeniçeri Ocağı’nın 9. cemaatine mal edilmiştir.⁷¹⁶ *Hamzaname* nüshalarının birinde, kısmen tahribata uğramış, aynı nişan ve bunun hemen altında, nişanı çizen kişi tarafından düşülen kıraat kaydında “*Hâlâ bu kitabı Topcular’da Dokuzuncu Cemaat’in Molla [?] kıraat etmiş ahabab u yaran s[afa] eylemiştir*” denilmektedir. Fakat eldeki iki bulguda da bunun Yeniçeri Ocağı’nın 9. cemaatine ait olduğuna dair bir bildirim yoktur (Şekil 5.4). Dolayısıyla açık bildirimli bir tespit yapılana dek söz konusu nişan hakkında verilebilecek biricik hüküm bunun, bünyesinde 9. Cemaat adlı birim olan ocaklardan birine ait olduğudur.

Cim ve kef harflerinin mutlak manada yeniçerileri refere ettiğine yönelik ön kabulün ortaya çıkarttığı başka problemler de mevcuttur. Misallendirmek gerekirse, civarında “Kef 7” (ك ←) ifadesi bulunan iki farklı nişanla karşılaşıldığında ortaya çıkan çelişik durum, zaman içerisinde ortaların nişanlarını değiştirdiği yahut bir ortanın birden fazla nişanı olduğu şeklinde yorumlanmıştır.⁷¹⁷ Bu yorumlamayı mümkün kılan iki ana etkenden bahsedilebilir. Bunlardan ilki kapıkulu piyadelerinin bir bütün olarak yeniçeri kabul edilmiş olmasıdır ki bu, Marsigli, Ahmed Cevad ve Mahmut Şevket Paşa’nın yeniçeri orta sembolleri hakkında hazırladıkları tabloda ve bugüne değin yapılan tüm çalışmalarda da kendisini göstermektedir. Araştırmacıları bu hatalara sürükleyen esas etken ise Marsigli’den bu yana yapılan çalışmaların tamamında nişan kullanımının yeniçerilere özgü tutulmasıdır. Bu görüşü mümkün kılan da Kapıkulu Piyade Ocaklarının yeniçeri olarak kabul edilmiş olmasıdır. Bu döngüsellik, serpuş ve unvanlar hakkındaki önkabullerin de eklenmesiyle kendi hakikat alanını yaratmış, ortaya çıkan ilüzyon araştırmacıları ciddi yanlışlıklara sürüklemiştir. Bütün Kapıkulu Piyade Ocaklarının yeniçeri kabul edilemeyeceği hakkında tezin birinci bölümünde açıklamada bulunulduğu için burada sadece diğer Kapıkulu Ocaklarında nişan kullanımının olup olmadığı irdelenecektir.

⁷¹⁶ İşli ve Kökrek, *Yeniçeriler*, 128.

⁷¹⁷ A.g.e., 345.

Şekil 5.4: 9. Mezar taşı ve yazma eserde 9. Cemaatin nişanı.

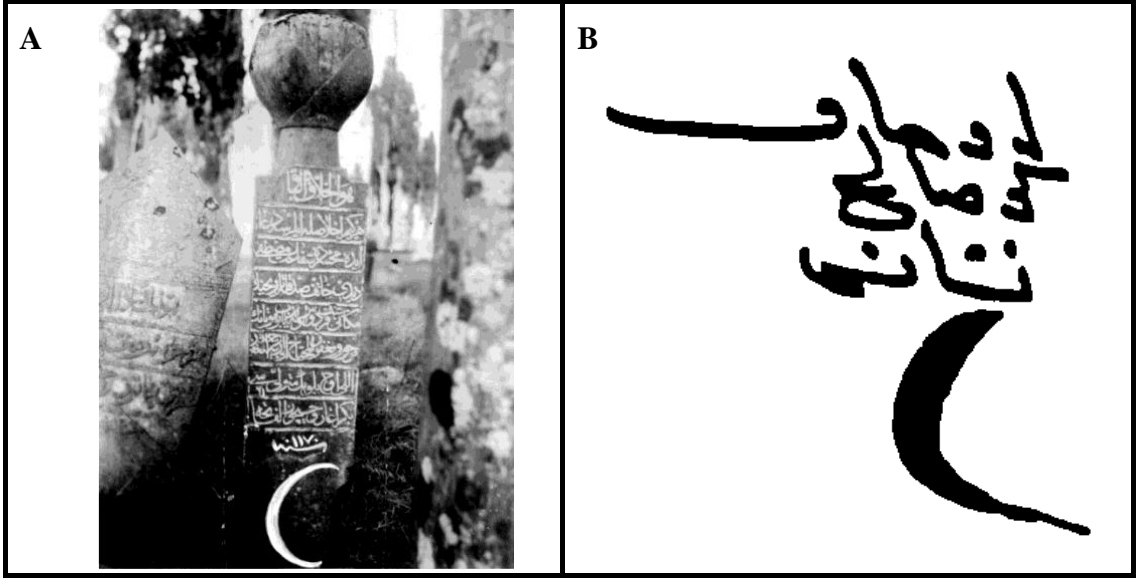
Kaynak: A) İşli ve Kökrek, *Yeniçeriler*, 97. B) *Hamzaname*, C. 9, İÜ Edb. Fak. Nadir Eserler Bölümü, ND. 2496, 41^a.

Nişanların kullanım alanı hakkında *Câbî Tarihi*'nde yer alan bir olay aktarımı, son derece önemli bilgiler sunmaktadır. Anlatıda Sultan Mehmed Medresesi talebelerinin sefere gitmek için bayrak açıp Osmanlıların meşhur şeyhülislamlarından Dürrizade Abdullah Efendi'nin huzuruna çıkmaları ve Dürrizâde'nin şu cevabı nakledilmektedir:

*Öteden beri kanun ve şan-ı Devlet-i Aliyye yedi ocakdan gayrı Padişah'ın seferine gidüp ve gidenlerden labüdd, bayrağında yedi ocağın birinin alameti olmak, kanun-ı kadim ve taşralarda dahi, bu kadar güşad olunan bayraklar, ya Sipah veya Silahdar veya Bölükat- ı erbaa veya Cebeci veya Yeniçeri alameti bayrakta olmak meşhud ve mütevatirdir.*⁷¹⁸

Açıktır anlaşıldığı üzere nişan kullanımı yeniçerilere özgü olmayıp Kapıkulu Süvari Ocaklarının dahi kendilerine mahsus nişanları bulunmaktadır.

⁷¹⁸ Câbî, *Câbî Târihi*, C. I, 446-447.

Şekil 5.5: Mezar taşı ve defterde hilal şeklindeki nişan örnekleri.

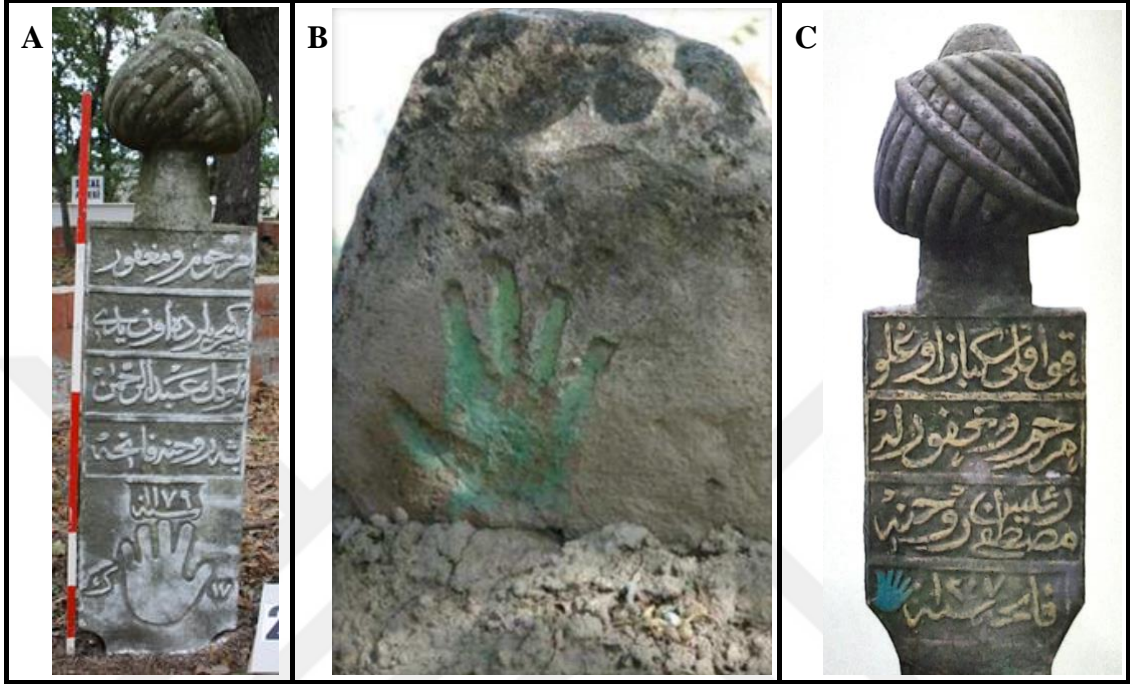
Kaynak: A) Ayanoğlu, *Yeniçeri Mezar Taşları*, 54. B) MAD.d. 1326.

Buraya kadar paylaşılan bilgiler, denk gelinen bir nişanın Kapıkulu Ocaklarından birisine ait olma ihtimalini kesinlemektedir. Osmanlı mezar taşları ve defterler irdelenmeye devam edildiğinde ise nişan kullanımının Kapıkulu Teşkilatı'na bağlı Piyade ve Süvari Ocaklarıyla da sınırlandırılmayacağı görülmektedir.

İlk defa Oya Şenyurt tarafından neşredilen bir belgede görüldüğü üzere, taş madenlerinin de kendilerine ait sembolleri vardır ve söz konusu belgede bu semboller nişan diye anılmışlardır.⁷¹⁹ Bu durum kimi zaman nişanların tasnifinde içinden çıkılmaz bir kaos yaratmaktadır. Kitabesinde “*elli üç bölüğün mütevellisi Bekir Ağa*” diye tanıtılan kişinin kalafat adlı serpuşla sonlanan şahidesinin alt kısmında bir hilâl nişanı görülmektedir. Taşın kitabesindeki bölük ifadesinden yola çıkılarak taşın üzerinde mahkuk bulunan nişan doğrudan Yeniçeri Ocağı'nın 53. Bölük'üne mal edilmiştir. Fakat, Laleli Cami tamirine dair bir arşiv vesikası, bugüne değin nişanların tespitinde kullanılan kitabe verisiyle ile nişan eşleştirme yönteminin problemliliğini göstermektedir. Bu belgede inşa çalışmasında kullanılan taşların getirildiği madenler ve bunların nişanları bulunmaktadır. Dahası, maden nişanlarından biri Bekir Ağa'nın şahidesi üzerinde görülenle aynıdır. Dolayısıyla taş üzerinde mahkuk olan hilal şeklindeki nişanın burada ocak mı yoksa maden nişanı mı olarak yer aldığını tespit

⁷¹⁹ Oya Şenyurt, “Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Başkentinde Taşçı Örgütlenmesi”, 116.

etmek mümkün değildir. Aynı nişana sahip ve mensubiyeti kitabesinde açıkça belirtilmediği ve başka bir örnek tespit edilmediği müddetçede de söz konusu bilinmezliğin devam edeceği de malumdur.

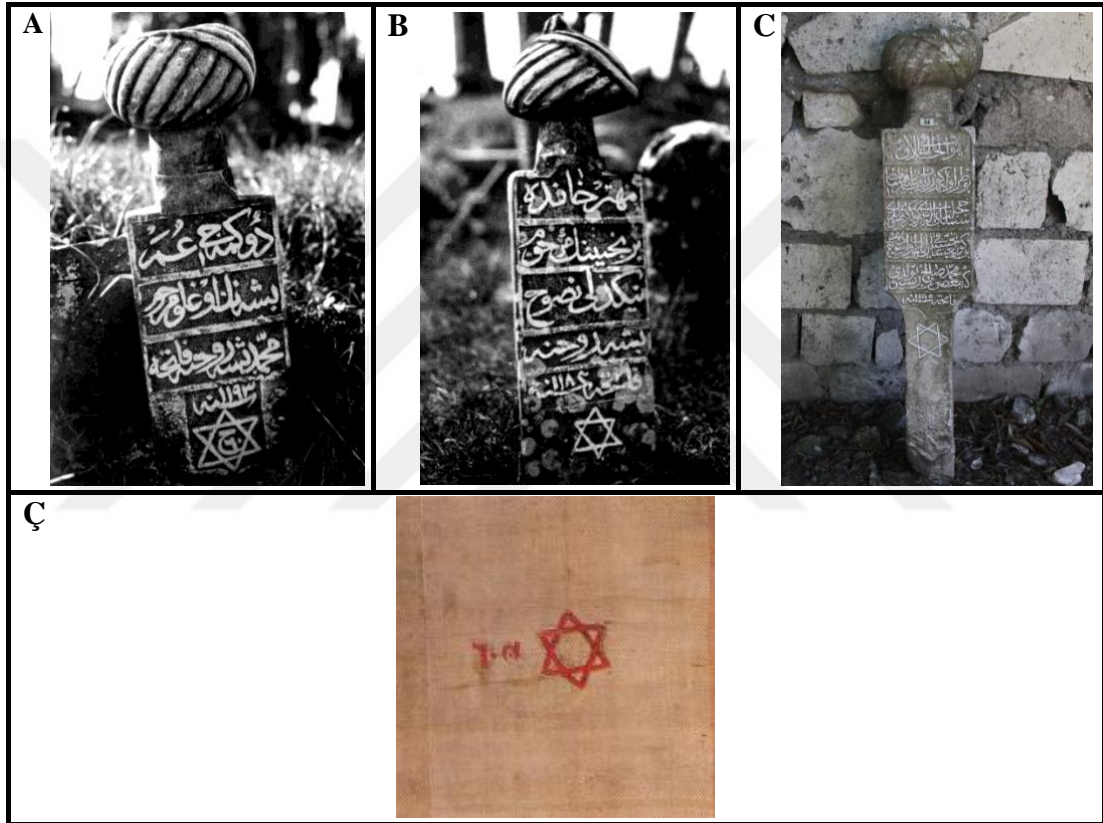
Şekil 5.6: Mezar taşlarından pençe şeklindeki nişan örnekleri.

Kaynak: A) <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/yazdir?0114D5A5FB5A5596B19033>
B) Muhammet Arslan, “İğdır-Karakoyunlu’da El Motifli Mezar Taşları”, *Atatürk Üni. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 40 (2009): 64. C) Galitekin, *Beykoz Kitabeleri*, C. III, 48.

Ocaklara ait nişanlardan farklı olarak mezar taşlarına hakkedilmiş çeşitli motifler de bulunmaktadır; bunların bir kısmı ocaklara ait nişanlarla aynı olup hangisinin orta nişanı hangisinin motif olduğu hakkında seçimde bulunulması mümkün değildir. Örneğin kitabesinde “*yenicherilerde on yedi bölüğün Abdurrahman Beşe*” olduğu belirtilen kişi için rekzedilen şahide üzerrinde ayrıca “ك١٧” remiz ve sayısı ile bir de nişan bulunduğu görülmektedir. Buna ilaveten Teylasanîzade’nin iştirak ettiği bir yenicheri alayında 17. Bölük’ün “*pençe*” nişanından bahsetmesi⁷²⁰ de taş üzerindeki

⁷²⁰ Taylesanizâde, *İstanbul’un Uzun Dört Yılı (1785-1789)*, 49.

şeklin Yeniçeri Ocağı'nın 17. Bölük'üne ait olduğunu kanıtlamaktadır. Beri yandan bir 19. yy.'a ait bir mezar taşının arka yüzünde görülen şekil ile Beykoz'da tespit edilen Mustafa Reis'e ait şahide üzerindeki pençe şekli benzeşmektedir ve Mustafa Reis'e ait şahidenin kitabe kısmında herhangi bir mensubiyetten bahsedilmemektedir (Şekil 5.6). Dolayısıyla buradaki şeklin mutlak manada yeniçeri nişanı olarak kabulü mümkün gözükmemektedir. Zira "Pençe-i Âl-i Âba" denilen bu şeklin Osmanlı sanatında pek çok yerde kullanıldığı bilinmektedir.⁷²¹

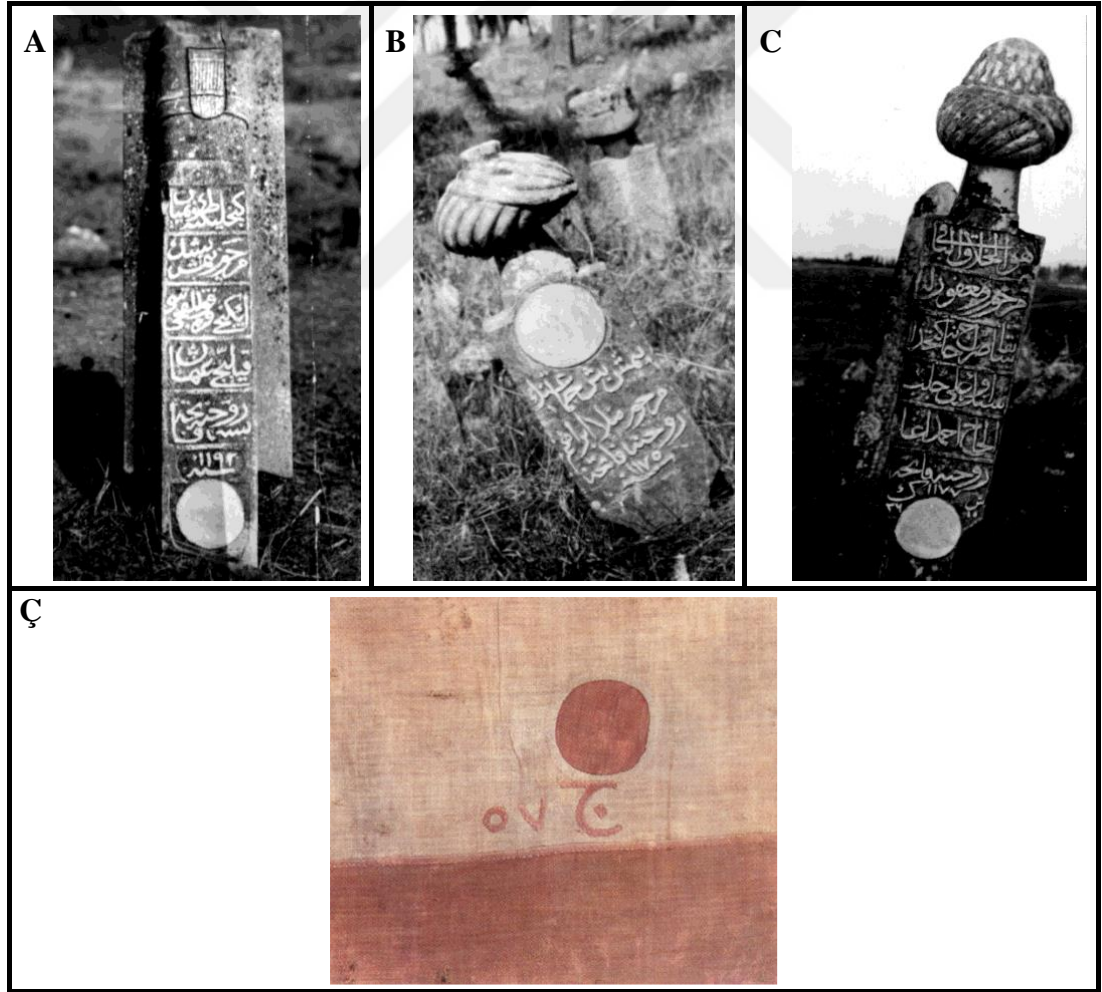
Şekil 5.7: Üzerinde mührüsüleyman bulunan mezar taşı ve bayrak örnekleri.

Kaynak: A) Ayanoglu, *Yeniçeri Mezar Taşları*, 44. B) A.g.e., 91. C) Mehmet Kökrek Arşivi. Ç) G. E. Vvendensky, *Yanychary*, 132.

17. Bölük'ün nişanına benzer olarak hangi ocağa tabi olduğu tespit edilemeyen bir 60. Cemaat'in nişanı ise mührüsüleymandır. Ömer Beşe'nin şahidesinin alt tarafına

⁷²¹ Örnek için bkz.: Beyhan Karamağralı, "Anadolu'da XII-XVI. Asırlardaki Tarikat ve Tekke Sanatı Hakkında", Ankara Üni. İlahiyat Fak. Dergisi, C. 21, S. 1 (1973): 265.

hakkedilmiş bir söz konusu şeklin içinde, bunun 60. Cemaat'e ait olduğunu gösteren چ remzi ve ٦٠ sayısı görülmektedir. Beri yandan Niğdeli Nasuh Beşe'nin kitabesinin alt kısmında görülen mührüsüleyman şekli ise remiz veya sayı bulundurmamaktadır. Fakat, taşın kitabe kısmında Nasuh Beşe'nin mensubiyeti “*Mehterhane'de birincinin*” denilerek belirtilmiştir (Şekil 5.7). Bu durumda buradaki şekli 60. Cemaat'e ait addetmek mümkün değildir. Bütün bunlara ilaveten mührüsüleyman şeklinin Osmanlıların dünyasında çokça kullanıldığı da malumdur. Dolayısıyla, örneğin Mehmed Salih adlı bir kişiye ait şahidenin alt kısmında görülen mührüsüleyman şeklinin tek başına kesin bir tasnif ögesi olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Daha açık ifade etmek gerekirse her mührüsüleyman orta nişanı olma özelliğini taşımamaktadır.

Şekil 5.8: 75. Cemaate ait nişan ve benzer forma sahip diğer örnekler.

Kaynak: A-C) Ayanoğlu, “Yeniçeri Mezar Taşları”, 11-13. Ç) G. E. Vvendensky, *Yanychary*, 135.

Yeniçeri Ocağı'nın 75. cemaatine ait top şeklindeki nişan hakkındaki belirsizlik ise biraz daha farklı bir özellik arz etmektedir. Osman adlı birine ait börtüklü şahidede bu nişan görülmektedir. Kitabede Osman kişisinin mensubiyeti “*yetmiş beşin*” denilerek belirtilmiştir ki taşın börtükle nihayetlenmiş olmasından ve Yeniçeri Ocağı'ndaki bölük sayısının 61'de son bulmasından hareketle bu ifadenin Yeniçeri Ocağı'nın 75. cemaatini işaret ettiği sonucuna ulaşılır. Kaldığı üzerinde aynı nişanın mahkuk bulunduğu Monla İbrahim'e ait mezar taşının kitabe kısmında mensubiyet bildiren “*yetmiş beşinci cemaatin*” ifadesi ile Rusya'da sergilenen bir bayrak üzerindeki remiz, nişan ve sayı belirteçleri de bunu doğrulamaktadır. Fakat kitabesinde “*Sarraçhane kethüdasının Celeb el-Hac Ahmed Ağa*” kişisi için dikildiği belirtilen başka bir taşta görülen top şeklinin hemen yanında, bunun tabii olduğu ocaktan bahsetmemesinin yanında 36. Bölüğe ait olduğunu gösteren ٣٦ ibaresi göze çarpmaktadır (Şekil 5.8). Bu durumda da nişandan hareketle o kişinin mensubu bulunduğu ortayı tespit etmenin mümkün olmadığı açıklık kazanmaktadır. Buradaki 36. Bölük'ün hangi ocağa tabii olduğunun tespit edilememiş olması da ayrıca göz önünde bulundurulmalıdır.

Nişanların referans ettiği yapıların olasılıkları hakkında paylaşılması gereken bir başka örnek, Ali Yardım'ın Alanya'da tespit ettiği bir mezar taşında görülmektedir. Söz konusu taşın kitabe kısmında “*İmamzade Hacı Mehmed oğlu İsmail Beşe'nin kızı Fatıma Kadın*” ifadesi okunmaktadır. Taşın alt kısmında ise ٤ (4) rakamı ve bunun yanında, birbirinin tekrarı olan üç şekil bulunmaktadır. Söz konusu şekiller, Yeniçeri Ocağı'nın 64. (٦٤) cemaatine ait nişanı anımsatmaktadır. Burada 64 sayısının ilk basamağındaki rakamın düştüğü yahut hakkak hatasıyla taşta yansıtılmadığı düşünülebilir. Diğer taraftan bu tür benzeşmeler, yukarıda örnekleriyle gösterildiği üzere, her zaman için kesin hükümlere dayanak oluşturmadığı da açıktır. Diğer tarafından eğer taş üzerinde görülen söz konusu şekiller 64. Yeniçeri Cemaati'ne veya bir başkasına ait nişan ise nişanların ölçüt kriteri olarak kullanımında ciddi bir problem ortaya çıkmaktadır. Zira bu durum, orta nişanlarının orta mensubu olmayanlar tarafından da kullanılabilmesini, taşlarına hakkettirebildiklerini göstermiş olur. Gerek bu gerek benzeri durumlar hakkında sağlıklı fikirlere ve hükümlere ulaşmak için evvela Osmanlılarca kullanılmış bütün sembol, nişan, bezeme vb. şekiller hakkında kapsamlı bir katalog hazırlanması elzemdir. Mevcut veri havuzu doldurulmadan verilecek hükümlerin, bugüne kadar olduğu gibi pek çok hatayı beraberinde getireceği ve bunların spekülasyondan öteye gidemeyeceği de açıktır.

Şekil 5.9: Fatıma Kadın'a ve 64. ortaya mensuplarına ait nişanlı şahideler.

Kaynak: A) Ali Yardım, *Alanya Kitâbeleri (Teskîl, Tescîl, Tasnif ve Değerlendirme)* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2002), 177. B-C) Mehmet Kökrek Arşivi

Nizam-ı Cedid'e dair kaleme alınan kanun metinleri arasında, orta nişanlarının kullanım şekilleriyle doğrudan ilişkili ve onlar hakkında gayet önemli bilgiler sunan şu satırlar üzerinde ayrıca durulmaya durulmaya layıktır:

[...] *kankı nefer kankı tob ustasına merbût idiği bilinmek için her bir tob ustasına ortası nişânından mâ'dâ mahsûsça bir 'alâmet dahi tahsîs olunub ol 'alâmeti tob ustası ve neferatı ortaları nişanıyla ma'an haml olmak lâzım olmağla evvelen ortası nişânını kaçınıcı orta olduğunun rakamıyla kisvelerine vaz'eyleyeler.*

Bundan mâ'dâ her ortada tertîb-i mezkûr üzre on tob ustası olmağla ol usta filanınıcı ortanın birinci, ikinci, üçüncü bu minvâl üzre dokuzuncu, onuncu tob ustası itlâk olunub kisvelerine vaz'idecekleri orta nişânlarının aşağısına kaçınıcı usta olduğunun rakamını dahî kendisü ve neferleri vaz'eyleyeler. Bâlâda mestûr mahsûsça 'alâmet işbu rakamdan 'ibâret ola; şöyle ki

bunlardan birisi görüldüğü gibi tobcu ocağının filanını ortasının filanını tobt ustası veyâhud neferidir deyü ma'lum ola ve her ortaya virilen toblara ol ortanın nişânı hakk ile vaz' olunmak eğerçe lâzımeden olub lâkin ortaların her birine sür'at ve obüs ve balyemez ve şâhî tobları mahlûlâtdan virilecek olub hîn-i hâcetde bir ortanın tobları bir hesâb olmak iktizâ eyledikde bir ortanın tobtı diğer ortaya virilmemek lâzım gelib bu sûretde tobt üzerinde hakk ile nişân bulunmamak tobtun âher ortaya virilmesine mâni' olacağı zâhir olmağla tobların nişânı hakk ile vaz' olunmayub ortalara virildikçe yağlı boya ile vaz' olunarak ortadan ortaya tobt virildikde evvelki nişânı imhâ olunub, yerine virildiği ortanın nişânı yine yağlı boya ile vaz' oluna; sefer ve hâzarda böylece olmak düstur ola. Muhârebe esnâsında her ustanın yedine virililüb tobt üzerinde yağlı boya ile ber vech-i muharrer mevzu' olan orta nişânı yanına ol ustanın kendüye mahsûs rakam nişânı dahî kezâlik yağlı boya ile vaz' oluna ve her usta neferâtıyla ma'an tobtunun yanında ve nefer ustasından ve ustası neferden ayrılmak ca'iz olmaya.⁷²²

Nakledilen satırlar pek çok açıdan mühimdir. En başta bu, tespit edebildiğimiz kadarıyla, orta nişanlarından bahseden ilk ve tek kanun metnidir. Dahası orta nişanlarının ve bunların ait olduğu orta sayılarına nefer/zabit üniformalarında da yer verildiğini gösteren biricik metindir. Belirtmek gerekir ki günümüze dek üstünde orta nişanı ve/veya sayısının işli olduğu bir elbiseye rastlanmamıştır. Nişan, orta sayıları ve daha da önemlisi ortanın kaçınıcı ustası olduğunun da yine rakamla belirtilmesine ilişkin buyruk da son derece değerlidir. Zira bu uygulama II. Mahmud'un Avrupaî tarzda kurduğu yeni ordusunda tatbik edilen üniforma uygulamasının çok daha önceden, kısmen de olsa, yürürlüğe girdiğini gözler önüne sermektedir. Elbetteki burada, söz konusu kanun metninin Nizam-ı Cedid'e ilişkin olduğunu unutmamak gerekir ki en nihayetinde bu yeni ordu da Avrupaî bir hüviyet taşıması murad edilerek ihdas edilmiştir. Belirtilmesi gereken diğer bir nokta ise orta nişanlarının topların üzerine kazınmayıp yağlı boyayla işaretlenmesinin emredilmesidir. Buyruğun gerekçesi olarak da topların ortalar arasında el değiştirmesi gösterilmektedir. Metindeki bütün umdelerin en temelde hangi zabit ve neferin hangi ortadan olduğunu

⁷²² Yunus Koç ve Fatih Yeşil, *Nizâm-ı Cedîd Kanunları (1791-1800)* (Ankara: TTK, 2012), 64-65.

ve hangi topun hangi ortaya tahsis edildiğini göstermesi için tespit edildiği açıktır. Bu da nişan kullanımının sosyal hayattaki kullanımı ile ocaklar içerisindeki işlevi arasında farklılık olduğunu açığa çıkartmaktadır.

SONUÇ

Osmanlı defter ve mezar taşı araştırmalarında kapıkulu piyadelerinin tespit kriterlerini incelemek üzere gerçekleştirilen bu çalışmada, günümüze dek kullanılaglen kriterler üç ana başlık altında incelenmiştir. Yapılan literatür çalışmasında kapıkulu piyadelerine yönelik kriterlerin yeniçerilerle sınırlı olduğu grlmştir. Bu durumun ortaya çıkmasında kapıkulu ve/veya kapıkulu piyadelerinin çoğu zaman yeniçeri olarak kabul edilmişliğinin etkili olduğu anlaşılmıştır. Kapıkulu Piyade Ocaklarını ayrı ayrı zikreden araştırmacıların da bugüne değin diğer iddialara karşı bir cevap üretmedikleri yahut cevaplarını paylaşmadıklarını veyahut bunların arasındaki kapsayıcılık iddialarına yönelik olmasa da niçin ayrı ayrı kabul ettikleri hakkında açıklama getirmedikleri grlmştir. Bu duruma karşı ilk adım olarak söz konusu genellemelerin sıhat derecesi incelenmiştir. Bu uğurda günümüze kadar Osmanlı messelelerin tespitinde kullanılmamış olan bte kayıtları baz alınmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda adı sayılan yapılardan en st kümeyi Kapıkulu Teşkilatı'nın oluşturduğu, bunun Süvari ve Piyade Ocakları diye ikiye ayrıldığı ve Piyade Ocakları'nın da Yeniçeri, Cebeci, Topçu, Top Arabacı, Lağımcı ve Humbaracı Ocaklarından oluştuğu tespit edilmiş olup bu ocakların müstakil yapıda oldukları, aralarında kapsayıcılığın bulunmadığı anlaşılmıştır. Dahası ve belki de daha da önemlisi yukarıda isimleri zikredilen Kapıkulu Piyade Ocakları ile isimdaş olan ama Kapıkulu Teşkilatı'na değil Eyaletlere/Sancaklara bağlı ocakların da olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla da bugüne değin yeniçeri merkezli sosyal tarih vb. Çalışmalarda büyük bir genellemenin mevcut olduğu ve bu genelleme üzerinden oluşturulan istatistikler gibi oluşturulan istatistikler üzerine inşa edilen yargıların da sağlıksız bir zemine oturduğu anlaşılmıştır.

Teşkilat ve ocak ayrışmasında bulunulduktan sonra bugüne değin yeniçerilere özgü addolunan ve özgü kabul edilmesi muhtemel olan yüz adet unvan ve tabir mercek altına alınmıştır. İnceleme sonucunda Acemi Ocağı'na mahsus acemioğlanı, kapıkulu yenierilerine ait talimhaneci/talimhanecibaşı (muallim-i talimhane), kayıki çorbacısı, zağarcıbaşı/zağarcı, samsoncu/samsoncubaşı, topçulara ait topçubaşı/topçu ve cebeciler tarafından kullanılan dökücü/dökücübaşı unvanlarının kapıkulu piyadelerini tespitinde kullanılabilir olduğu grlmştir. Günümüze değin yeniçerilerin tespitinde kullanılan beşe, rcil, bölükbaşı, bostan, turnacıbaşı/turnacı vd. unvanların

hatta bizzat yeniçeri unvanının dahi tek başına kapıkulu piyadelerinin tespitinde kullanılamaz olduğu anlaşılmıştır. Ulaşılan bu sonuç Tülüveli'nin Osmanlı tarih çalışmalarında unvan bazlı bir sınıfsal ayrıştırmanın mümkün olmadığına yönelik iddialarını da desteklemektedir.⁷²³ Unvanların dışında ocak, bölük ve cemaat tabirlerinin de Kapıkulu Piyade Ocaklarına dolayısıyla da Yeniçeri Ocağı'na özgü olmayıp bunların dışında kalan pek çok yapı için de kullanıldığı anlaşılmıştır. Dolayısıyla da künyesinin başında yahut metnin herhangi bir yerinde “Dergâh-ı âli Yeniçeri, Cebeci, Topçu Ocağı” vb. gibi bir bildirimde bulunulmadığı takdirde bir kişinin mensubiyetini kesin olarak tespit etmek mümkün değildir.

Unvan ve tabirlerin incelendiği bölümün ardından kullanım alanı Osmanlı mezar taşı çalışmalarıyla sınırlı olan serpuşlar incelenmiştir. Bugüne değin bazı araştırmacılar tarafından yeniçerilere özgü kabul edilen börk, dardağan, kuka, kalafat, kalpak ve serdengeçti isimli başlıklar hakkında yapılan araştırmaların neticesinde aralarında sadece börkün kapıkulu piyadelerinden yeniçerilere özgü kabul edilebileceği anlaşılmıştır. Dahası, mezar taşı araştırmalarında İşli tarafından kuka adı verilen tip ile Osmanlıların kuka dedikleri başlığın farklı serpuşlar olduğu, daha açık bir ifade ile isim-biçim eşleştirmesinin hatalı yapıldığı anlaşılmıştır.

Tezin son bölümünde günümüze dek yapılan araştırmalarda yeniçerilerin tespitinde kullanılan remiz ve nişanlar incelenmiştir. Öncelikle yeniçeri sembolleri hakkında, ilk defa Ayanoğlu tarafından yapılan ve İşli'nin 2006'daki yayınından sonra literatürde sıkça kullanılmaya başlanan remiz adlandırmasının hatalı olduğu görülmüştür. Remiz ismi yerine, bizzat yeniçeriler tarafından kullanılan nişan yahut Osmanlılar tarafından nişan ile dönüşümlü kullanılan alamet adının kullanılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Remiz adının ise tıpkı Osmanlı döneminde olduğu gibi nişanların yanında görülen kısaltma harfleri için kullanılması gerektiği anlaşılmıştır. Adlandırmaya yönelik problemin çözümünden sonra remiz ve nişanların mutlak manada yeniçerilere ait şahideleri gösterdiğine yönelik inanış irdelenmiştir. İncelemeler sonucunda ne nişanların ne de remizlerin Yeniçeri Ocağı şöyle dursun Kapıkulu Teşkilatı'yla dahi

⁷²³ Güçlü Tülüveli, “Şeriyeye Sicillerinin Işığı Altında Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî-Reaya Ayrışması Üzerine Bazı Gözlemler”, *CIÉPO XIV. Sempozyumu Bildirileri 18-22 Eylül 2000, Çeşme*, yay. haz. Tuncer Baykara, (Ankara: TTK, 2004): 769.

sınırlı olmayıp pek yaygın bir kullanım alanına sahip olduğu tespit edilmiş, bunların tasnif edilmesinde çok ciddi zorluklarla karşı karşıya olunduğu anlaşılmıştır.

En nihayetinde, tez çalışmamız boyunca örnekleriyle gösterilmeye çalışıldığı üzere günümüze değin herhangi bir kaynak gösterilmeden ortaya atılan, alanın büyük isimlerinin de benimseyip metinlerinde yer vermesiyle zaman içerisinde hakikat hüviyetine bürünen iddiaların neredeyse tamamen hatalı olduğu anlaşılmıştır. Bu da bugüne dek söz konusu kriterler baz alınarak oluşturulan istatistik ve bunlardan hareketle varılan hükümlerin sağlıksız olduğunu, daha açık bir ifadeyle tamamının en baştan düzenlenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- “Şeyh Vefa Camii Haziresi Mezar Taşları”, *Vefa'nın Cennet Bahçeleri I: Şeyh Vefa Haziresi*. ed. Bilge Özel-İmanov ve Yunus Uğur. İstanbul: Kültür AŞ, 2011, 353.
- 75 Numaralı Gelibolu Livası Mufassal Tahrir Defteri-I (925 / 1519) <Dizin ve Transkripsiyon>, haz. Abdullah Sivridağ, Ahmet Özkılınç ve Ali Coşkun, Murat Yüzbaşıoğlu, C. I. Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2009.
- 85 Numaralı Mühimme Defteri (1040-1041 (1042) / 1630-1631 (1632)) <Özet - Transkripsiyon - İndeks>. yay. haz. Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atik, Ali Mesut Birinci. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2002.
- 91 Numaralı Mühimme Defteri (H. 1056 / M. 1646-1647) <Özet – Çeviri Yazı – Tıpkıbasım>, yay. haz. Murat Cebecioğlu, vd. İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2015.
- Abdurrahmân Abdî Paşa Kanunnâmesi*, yay. haz. H. Ahmet Arslantür. İstanbul: Metamorfoz Yay., 2012.
- Abdülkadir Efendi. *Topçular Kâtibi 'Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi*. C. I-II, yay. haz. Ziya Yılmaz. Ankara: TTK, 2003.
- Abdüllatif Efendi Gazzizâde. *Vekayi'-i Baba Paşa Fî't-Târîh*. çev. ve haz. Salih Erol. Ankara: TTK, 2013.
- Acar, Şinasi ve Murat Özveri. “Yaycı Yusuf Beşe Terekesinin Düşündürdükleri”. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*. C. 9, S. 1-2 (2008): 119-136.
- Açık, Turan. “Beşe Unvanı Hakkında”. *İÜ Edb. Fak. Tarih Dergisi*. S. 62 (2015): 37-64.
- , “Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. Yüzyıldaki Alacakaranlığından Bir Kesit: Trabzon Subaşılarının Yerelleşmesi”. *Selçuk Üni. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. S. 40 (Güz 2016): 135-149.

- Afyoncu, Erhan ve Recep Ahışalı. “Kâtip: Osmanlı Dönemi”. *DİA*. C. 25 Ankara (2002): 53-55.
- Afyoncu, Fatma. *XVIII. Yüzyılda Hassa Mimarları Ocağı*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2001.
- Ágoston, Gábor. “Ateşli Silahlar ve Askeri Uyarılma: Osmanlılar ve Askerî Devrim”, *Osmanlı’da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim*. yay. haz. Kahraman Şakul. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2017.
- Ahışalı, Recep. *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülkütütlük (XVIII. Yüzyıl)*. İstanbul: TATAV, 2001.
- Ahmed Cevdet Paşa. *Târîh-i Cevdet*, C. I, haz. Mehmet İpşirli. Ankara: TTK, 2018.
- *Tarih-i Cevdet*. C. 11.
- Ahmed Resmî Efendi. *Hamîletü’l-Küberâ*, haz. Ahmet Nezihî Turan. İstanbul: Kitapevi, 2000.
- Ahmed Vâsıf Efendi. *Mehâsinü’l-Âsâr ve Hakâikü’l-Ahbâr 1774-1779 (H. 1188-1193)*. yay. haz. Mücteba İlgürel, Ankara: TTK, 2014.
- Ahmed Vefik Paşa. *Lehçe-i Osmânî*. haz. Recep Toparlı. Ankara: TDK, 2000.
- Ak, Mehmet. “Yörük ve Voynuklara Dair Önemli Bir Kaynak: Voynuk Ahkâm Defteri (16 Zilka’de 1116/12 Mart 1705-3 Cemâziyelevvel 1147/1 Ekim 1734)”. *TTK Belgeler*. C. XXXII, S. 36 (2012): 1-56.
- Akdağ, Mustafa. *Celâlî İsyancıları (1550-1603)*. Ankara: Ankara Üni. DTCF Yay., 1963.
- *Türkiye’nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*. Ankara: Ankara Üni. DTCF Yay., 1959.
- Akkuş, Yasemin. “Benderli Cesârî’nin (Ölüm: 1829) Dîvânı ve Dîvânçesi (İnceleme-Tenkitli Metin)” Yayınlanmamış Doktora Tezi. MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2010.
- Aköz, Alâaddin ve Doğan Yörük. “XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı’ndaki Taşra Görevlileri”. *Selçuk Üni. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. S. 14 (2003): 107-132.
- Aktepe, Münir. *Şem’ânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târîhi: Mür’i’t-Tevârih*, C. I, İstanbul: İÜ Ebd. Fak. Yay., 1976.

- Akto, Deniz Armağan. “Ottoman Fortresses and Garrisons in the Hungaryian and the Eastern Frontiers (1578-1664)” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. METU Department of History, 2019.
- Alemdar, Süheyl. “1034 Numaralı Şam Eyâleti İcmâl Defteri (Kanûnî Dönemi)” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.
- Ali Ufkî Bey. *Saray-ı Enderun: Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, 2 bs. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020.
- Altıntaş, Ayten. “Belgeler Işığında Amasya Darüşşifası (Amasya Darüşşifasının 700. Yılı Dolayısıyla)” *Tıp Tarihi Araştırmaları*, S. 16 (2009): 15-31.
- Altuğ, Uğur. “Kanuni Sultan Süleyman Döneminde Dergâh-ı Âli Çavuşluğunun Kariyer Yolları ve Çavuşlar”. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*. C. 3, S. 5 (Mart 2016): 116-128.
- Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116 / 1688-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan. Ankara: TTK, 2000.
- Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, haz. Necdet Öztürk. İstanbul: TDAV, 2000.
- Anonim Tevârih-i Âl-i Osman -F. Giese Neşri-*, haz. Nihat Azamat. İstanbul: MÜ Yay., 1992.
- Arıboğa, Dilek. “217 No’lu Ruûs Defteri’nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Arslan, Mehmet. *Osmanlı Sadrazamları: Hadîkatü’l-Vüzerâ ve Zeylleri*, İstanbul: Kitapevi, 2013.
- Arslan, Muhammet. “İğdır - Karakoyunlu’da El Motifli Mezar Taşları”. *Atatürk Üni. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. S. 40 (2009): 209-232.
- Aslanapa, Oktay. “Doğu Anadolu’da Karakoyunlu Kümbetleri”. *Yıllık Araştırmalar Dergisi*. C. 1 (1957), 105-107.
- Âşık Paşazâde. *Osmanoğullarının Tarihi: Tevârih-i Âl-i Osmân*, haz. Kemal Yavuz ve M Yekta Saraç, 2. bs. İstanbul: Gökkuş, 2014.
- Atik, Kayhan. *Lütfî Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2001.

- Ayanoğlu, Fazıl. “Türk Tarih Vesikalarından: Eşsiz Mezar Taşları”. *Tarih Hazinesi*. S. 12, (Temmuz 1951): 598-602.
- . Yeniçeri Mezar Taşları, 1/2, 20.
- Aydın, Yakup. “İstanbul Mülga Beledi Kassamlığı Sicilleri 1 Numaralı Defterin (1066-1072) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.
- Aydüz, Salim. “Cıgalazâde Yusuf Sinan Paşa’nın Şark Seferi İçin Tophâne-i Âmire’de Hazırlanan Toplar ve Tophâne-i Âmire’nin 1021 (1604) Yılı Gelir Gider Muhasebesi”. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*. S. 2 (1998), 139-172.
- . *XV ve XXI. Yüzyılda Tophane-i Amire ve Top Döküm Teknolojisi*. Ankara: TTK, 2006.
- Aygün, Necmettin. “Dinî Hizmetlerin Gerçekleşmesinde Devletin Rolü Üzerine Bazı Tespitler; Osmanlı Dönemi Doğu Karadeniz Örneği” *OTAM*, S. 22 (2007): 61-82.
- Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi. *Hadikatü’l-Cevâmi’*. yay. haz. Ahmed Nezih Galitekin. İstanbul: İşaret, 2001.
- Balibey, Ahmet. “A.RSK 1572 Numaralı ve 1735-1736 Tarihli Bâb-ı Asafî Ruûs Kalemî Defteri (s.50-95) Transkripsiyon-Değerlendirme-Dizin” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Barbir, Karl Khalil. *Ottoman Rule in Damascus 1708-1758*. New Jersey: Princeton Uni. Press, 2016.
- Barkan, Ömer Lüfti “Edirne Askerî Kassamı’na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)”. *TTK Belgeler*. C. III, S. 5-6 (1966): 1-479.
- . “Fatih Câmi ve İmaretî Tesîslerinin 1489-1490 Yıllarına Âit Muhasebe Bilânçoları”. *İÜ İktisat Fak. Mecmuası*. C. XXIII, S. 1-2 (1962-1963): 297-341.
- . “H. 1070-1071 (1660-1661) Tarihli Osmanlı Bütçesi ve Bir Mukayese”. *İÜ İktisat Fak. Mecmuası*. C. XVII, S. 1-4 (1955-1956): 304-347.

- . “H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği”. *İÜ İktisat Fak. Mecmuası*. C. XV, S. 1-4 (1953-1954): 251-329.
- . “H. 974-975 (1567-1568) Malî Yılına Âit Bir Osmanlı Bütçesi”, *İÜ İktisat Fak. Mecmuası*. C. XIX, S. 1-4 (1957-1958): 277-392.
- . “Süleymaniye Cami ve İmaretî Tesîslerine Âit Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993/994 (1585/1586)”. *Vakıflar Dergisi*. S. IX (1971): 109-161.
- . “XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye’de Fiyat Hareketleri”, *TTK Belleten*. C. XXXIV, S. 136 (Ekim 1970): 557-607.
- . “1079-1080 (1669-1670) Mâlî Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi ve Ekleri”. *İÜ İktisat Fak. Mecmuası*. C. XVII, S. 1-4, (1955-1956): 225-303.
- . “954-955 (1547-1548) Malî Yılına Âit Bir Osmanlı Bütçesi”. *İÜ İktisat Fak. Mecmuası*. C. XIX, S. 1-4 (1957-1958): 219-276.
- . *Kanunlar I: XV ve XVI ncı Asırlarla Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları*, İstanbul: İÜ Yay., 1943.
- . “Ayasofya Cami’i ve Eyüb Türbesinin 1489-1491 Yıllarına Âit Muhasebe Bilânçoları”. *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 23, S. 1-2 (Ekim 1962- Şubat 1963): 342-379.
- Bassano, Luigi. *Kanunî Dönemi Osmanlı İmparatorluğu’nda Gündelik Hayat*. çev. Selma Cangı, 4. bs. Yeditepe Yay., 2020.
- Başaran, Betül. *Selim III., Social Control and Policing in Istanbul at the End of the Eighteenth Century: Between Crisis and Order*. Leiden & Boston: Brill, 2014.
- Bayar, Muharrem. “Arşiv Vesikalarına Göre: XVI. Yüz Yılda Karahisar-ı Sahib’de Ahilik ve Esnaf Kuruluşları”. *Türk Kültürü*. Y. XXXVI, S. 418 (1998): 99-112.
- Baykal, Bekir Sıtkı. *Tarih Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK, 1974.
- Baykara, Tuncer. *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)*. Ankara: VGM, 1990.
- Berk, Süleyman. *Zamanı Aşan Taşlar: Zeytinburnu’nun Tarihî Mezar Taşları*. C. I-II, 2 bs. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yay, 2016.

- Berridge, G. R. "Diplomatic Integration with Europe before Selim III", *Ottoman Diplomacy Conventional or Unconventional?*, ed. A. Nuri Yurdusev. Palgrave Macmillan UK, 2004.
- Beydilli, Kemal ve İlhan Şahin. *Mahmud Raif Efendi ve Nizâm-ı Cedîd'e Dâir Eseri*. Ankara: TTK, 2001.
- Beydilli, Kemal. "Yeniçeri". *DİA*. C. 43 İstanbul (2013): 450-462.
- Bıçer, Ramazan Hüseyin. "678 Numaralı Çavuşbaşı Defterine Göre XVIII. Yüzyıl Başlarında Eşkilyalık Suçları". *Türk Dünyası Araştırmaları*. C. 129, S. 254 (Eylül-Ekim 2021): 193-216.
- Bilgin, Arif. "Kefâlet Defterlerine Göre XVIII. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar'da Gıda Maddesi Üreten/Satan Esnaf", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VIII, 21-23 Kasım 2013, Bildiriler-II*, ed. Coşkun Yılmaz, Cengiz Tomar ve Uğur Demir (İstanbul: Üsküdar Bld., 2015): 299-325.
- , "İstanbul Müftülüğü Şer'iyeye Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 142 No'lu Ferâmîn ve Hücet Defterine Göre (1622-1623) Osmanlı Ekonomisi" Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.
- Blaškoviç, Josef. "Sadrazam Köprülüzade (Fazıl) Ahmed Paşa'nın Ersekujvar Bölgesindeki Vakıfları 1664-1665", *İÜ Edb. Fak. Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 9 (1978): 293-342.
- BOA. A. {DVNSM d. 4-992; 4-1279; 4-1981; 4-2050; 5-281; 7-1826; 8-1769; 11-203; 11-488; 14-55; 14-545; 14-563; 15-1173; 105-450; 27-710; 28-614; 29-357; 37-1244; 37-1255; 37-2665; 40-50; 42-1231; 42-1690; 45-1624; 45-1751; 46-26; 48-138; 50-870; 55-256; 65-347, 370; 71-363; 74-590; 87-476; 88-103; 91-34; 108-86; 108-88; 108-983; 108-1014; 111-943; 115-1884; 115-2801; 119-276; 119-1429; 125-350; 133-969; 134-20; 134-21; 134-22; 134-23; 134-24; 135-982; 135-984; 135-1524; 135-982.
- BOA. AE.SABH.I. 277-18624.
- BOA. AE.SAMD.III. 20-2196; 55-5527; 102-10056; 146-14247.
- BOA. AE.SMHD.I. 22-1282.
- BOA. AE.SMMD.IV.16-1727; 21-2348, 2349; 34-3941; 37-4199; 40-4560; 82-9761.

BOA. AE.SMRD.IV. 2-177; 2-190.

BOA. AE.SMST.II. 62-4580; 76-5664; 82-6069; 113-12271; 115-12546; 139-15432,
344-27731.

BOA. AE.SOSM.III.47-3396.

BOA. AE.SSLM.III. 23-1338; 33-1899; 65-3942; 268-15484.

BOA. C.AS. 344-14267; 629-26565; 753-31745.

BOA. C.SM. 60-3026; 69-3479; 89-4478; 157-7852.

BOA. D.BŞM.d. 2389; 5186; 6079; 6483; 7078; 7416; 7429.

BOA. D.PYM.d. 35132; 35244.

BOA. DH.MKT. 1735-25.

BOA. DH.SAİD.d. 107-131.

BOA. HAT. 45-2215; 290-17365.

BOA. İE.AS. 53-4823.

BOA. İE.HAT. 2-136; 6-602.

BOA. İE.ML. 82-7682; 83-7760.

BOA. İE.SM. 5-419.

BOA. MAD.d. 64; 2507; 6295; 6577; 6698; 10393.

BOA. TS.MA.d. 301; 839; 892; 2352; 2369; 2370; 2412; 2427; 2438; 2695; 7437;
8355; 9025; 9329.

BOA. TS.MA.e. 179-15; 216-20; 420-59; 609-40; 746- 36; 1130-31; 1146-37; 1258-
12.

BOA. YB.04.2-71.

Bojanič-Lukač, Dušanka & Tatjana Katič. *Maglajski Sidžili 1816-1840*. Sarajevo:
Bošnjački institut, Fondacija Adila Zulfikarpašića, 2005.

Bolat, Mahmut. “18 Numaralı Antakya Şer’iye Sicili’nin Transkripsiyon ve
Değerlendirmesi (H. 1239-1242 / M. 1823-1827)” Yayınlanmamış Yüksek
Lisans Tezi. Erciyes Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.

- Bostan, İdris. *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, 3. bs. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008.
- . *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*. Ankara: TTK, 1992.
- Bölükbaşı, Ömerül Faruk. “İstanbul Sarrafları (1691-1835)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 30 (2014): 19-96.
- Buluş, Abdülkadir. “17. Yüzyılda Osmanlı Devleti’in Malî Yapısı ve Tarhuncu Ahmed Paşa Bütçesi”, *Yeni Türkiye*, S. 45, (2002): 603-615.
- Cabar, Oğuz. *The Celali Effect in the 17th Century Ottoman Transformation*. İstanbul: Libra, 2021.
- Câbî Ömer Efendi. *Câbî Târihi (Tarih-i Sultan Selim-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sâni) Tahlil ve Tenkitli Metin*, C. I-II, haz. Mehmet Ali Beyhan, Ankara: TTK.
- Capar, Ali. “A Portrayal of an Ottoman City and Its Inhabitants: Administration, Society, and Economy in Ottoman Antakya (Antioch), 1750-1840” Yayınlanmamış Doktora Tezi. University of Arkansas, 2017.
- Câvid, Ahmed. *Hadîka-i Vekâyi’*, haz. Adnan Baycar, Ankara: TTK, 1998.
- Cevad, Ahmed. *Târîh-i Askerî-i Osmânî: Yeniçeriler Kitab-ı Evvel*. İstanbul: Kırk Anbar Matbaası, 1297.
- Cezar, Mustafa. *Osmanlı Tarihinde Levendler*. Ankara: TTK.
- Cezar, Yavuz. “Osmanlı Maliyesinde XII. Yüzyılın İkinci Yarısındaki “İmdadiyye” Uygulamaları”. *İÜ Siyasal Bilimler Fak. Dergisi*. Y. 2, S. 2 (1984): 69-102.
- Cimilli, H. Canan. “Laleli Camii Hazîresi’ndeki III. Selim Döneminde Yaşayan Harem Kadınlarının Mezar Taşları Üzerine Bir Araştırma”, *III. Uluslararası Türk Sanatları, Tarihi ve Folkloru Kongresi/Sanat Etkinlikleri, 20-26.09.2014 Delhi/Hindistan*, Ed. Osman Kunduracı, Ahmet Aytaç, İstanbul: Anka Basım Yayın, 2014, 223-232.
- Cohen, Amnon. *Economic Life in Ottoman Jerusalem*. Cambridge Uni. Press, 2010.
- Çabuk, Vâhid. *Osmanlı Teşkilât ve Siyâset Kültürü*. İstanbul: Emre Yay., 1996.
- Çağman, Engin. *III. Selim’e Sunulan İslahat Lâyihaları*. İstanbul: Kitapevi, 2010.

- Çakar, Minibe. “28 Numaralı Rumeli Ahkâm Defteri S.1-40 (1777) (İnceleme-Metin)”
Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üni. Türkiyat Araştırmaları
Enstitüsü, 2019.
- Çal, Halit. “1192 Numaralı 1696-1716 Tarihli Hurufat Defterine Göre
Yunanistan’daki Türk Mimarisi” *Erdem*, S. 58 (2010): 93-242.
- . “İstanbul Eyüp’teki Erkek Mezartaşlarında Başlıklar”. *Tarihi, Kültürü ve
Sanatıyla III. Eyüpsultan Sempozyumu: Tebliğler (28-30 Mayıs 1999)*.
İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yay., 2000, 206-225.
- . “Karadeniz Bölgesinde 18. Yüzyıl Erkek Mezar Taşları”, *Türk Kültürü ve Hacı
Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 87 (2018): 103-151.
- . “Türklerde Mezar-Mezar Taşları”, *Aile Yazıları-8*, ed. Saim Sakaoglu, Mehmet
Akça, Pervin Ergun. Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2015, 295-
332.
- Çalışkan, Adem. “Ayntâb’ın İktisadi Hayatında Ermeniler ve Yahudiler (XVIII.
Yüzyıl Sonu)”. *Turchology Research*, S. 73 (2022): 187-197.
- Çelik, Şenol. “Osmanlı Devleti’nde Reâyâ (Köylü-Çiftçi) – Yörük (Göçebe) Ayrımı
ve İçel Sancağı Örneği”, *History Studies*, C. 4, S. 3 (Kasım 2012): 91-108.
- Çelik, Murat. *Osmanlı İlimiye Sınıfının Kıyafet Normu ve Giysileri*. Ankara: TÜBA,
2021.
- Çetinaslan, Mustafa. *Taşların Dili: İnegöl Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, bs. 2. İnegöl
Belediyesi: Bura, 2021.
- Çetintaş, M. Burak. “İstanbul Mezarlıklarındaki ve Hazirelerindeki Yeniçeri Mezar
Taşları ile Yeniçeri Mezar Taşlarının Bazı Hususiyetleri”, *İmparatorluk
Başkentinden Kültür Başkentine İstanbul*, Ed. Feridun M. Emecen, İstanbul:
Kitapevi, 2010, 227-246.
- . “Yeniçeri Zâbit Zümresi Başlıkları: Kalafat ve Çatal Kalafat Serpuşları Üzerine
Bir Deneme”. *İstanbul Araştırmaları Yıllığı*. S. 7 (2018): 93-132.
- . *1453’ten 1928’e Kadar İstanbul’da Gömülmüş Türk Denizcilerinin Mezar
Taşları*. İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Kültür Yay., 2009.

- Çınar, Hüseyin. “18. Yüzyılda Ayntab’da Gıda Sektöründe Hizmet Veren Esnaf”, *I. Türk Mutfak Kültürü Sempozyumu (Osmanlı Yemek Kültürü)*, yay. haz. Arif Bilgin ve Özge Samancı, (Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üni. Yay. 2012): 211-244.
- Çıtak, Havva Merve. “1556-1557 (H. 963-964) Tarihli Divan-ı Hümâyûn Ruûs Defteri (s.1-125) Metin-Değerlendirme-Dizin” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üni. SosYal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Çoktan, Ekrem. “Karacaahmed 9. Ada Mezar Taşı Kitabeleri” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.
- D'Ohsson, Mouradgea. *Tableau Général de l'Empire Ottoman*, C. III. İstanbul: ISIS, 2001.
- Dağlıoğlu, Hikmet Turhan. “Edirne Mezarları”, *Edirne: Serhattaki Payitaht*, haz. Emin Nedret İşli ve M. Sabri Koz. İstanbul: YKY Yay., 1998, 429-443.
- Danişmend, İsmail Hâmi. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 3 İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972.
- Darling, Linda T. “Crime among the Janissaries in the Ottoman Golden Age”, *Ottoman Law of War and Peace: Studies in Honor of Virginia H. Aksan*, Ed. Frank Castiglione ve Ethan L Menchinger, Veysel Şimşek. Leiden: Brill, 2020, 13-34.
- . “Historicizing the Ottoman Timar System: Identities of Timar-Holders, Fourteenth to Seventeenth Centuries”. *Turkish Historical Review*. S. 8 (2017): 145-173.
- . *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk: Osmanlı İmparatorluğunda Vergi Toplanması ve Maliye Yöntemi 1560-1660*. çev. Adnan Tonguç. İstanbul: Alfa, 2019.
- Dedeoğlu, Abdülkadir. *Osmanlılar Albümü*. İstanbul, Osmanlı Yay., 1981.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa. *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*. Haz. Abdülkadir Özcan. Ankara: TTK, 1995.
- Demir, Abdullah. *Medeni Yargılama Hukuku Osmanlı Mahkemesi*. İstanbul: Yitik Hazine Yay., 2010.

- Demircioğlu, Sezgin. “615 Numaralı İstanbul Askeri Kassam Defterinin Değerlendirmesi (H. 1205-1206 / M. 1790-1791)” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.
- Dihkanîzâde Ubeydullah Kuşmânî. *Nizâm-ı Cedîde Dâir Bir Risâle: Zebîre-i Kuşmânî fî Ta’rîf-i Nizâm-ı İlhâmî*, Haz. Ömer İşbilir. Ankara: TTK, 2006.
- Diker, Sevgi Ağca. *Osmanlı Saray Teşkilatında Has Oda*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2021.
- Diko, Gülay Yılmaz. “Askerler ile Siviller Arasında Bulanık Sınırlar: 17. Yüzyıl’da Zanaatkâr Yeniçeriler”, *Ekmek Aslanın Ağzında: Osmanlı Şehirlerinde Hayatlarını Kazanmak İçin Mücadele Eden Zanaatkârlar*, Der. Suraiya Faroqi, çev. Ayşen Gür. İstanbul: KÜY, 2017, 193-210.
- Dingeç, Emine. “Bir Menzil Defterine Göre III. Osman Dönemi’nde Yapılan Atamalar”. *Dumlupınar Üni. Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 24 (Ağustos 2009): 71-80.
- , “Osmanlı Padişahının Çamaşırırcıları: 17. ve 18. Yüzyılda Câmeşûyân-ı Hassa”. *Türklük Bilgisi Araştırmaları: Özer Ergenç Armağanı-I*. C. 51 (Aralık 2019), 261-275.
- Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri -2- Numaralı Defter: (H. 1167-1176 / M. 1754-1763)*, Diyarbakır: Dicle Üni. İlahiyat Fak., 2016), 200.
- Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri -3- Numaralı Defter: (H.1176-1198/ M. 1763-1784)*. haz. Yaşar Zorlu, Mehmet Yahya Okutan, Mümin Yıldıztaş, Rasim Erol, Sabri Atay ve Salih Kahrıman. Diyarbakır: Dicle Üni. İlahiyat Fak., 2018.
- Diyarbekir Şer’iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3709 Numaralı Sicil (H.1145/1732), 3712 Numaralı Sicil (H. 1145-1212/1732-1798)*.
- Doerfer, Gerhard. *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*. C. II, Weisbaden: Franz Steiner Verlag, 1963.
- Doğan, Mehmet. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Esnaf Yeniçeriler”. *Hacettepe Üni. Edb. Fak. Dergisi*. C. 31, S. 1 (Haziran 2014): 137-152.

- Doğan, Muzaffer. *Osmanlı Devletinde İçişlerinin Yönetimi Sadaret Kethüdalığı: Sadaret Kethüdalığı (1730-1836)*. Ankara: TİAV, 2016.
- Doğru, Halime. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)*. İstanbul: Eren, 1990.
- . *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*. Ankara: TTK, 1997.
- Donuk, Abdülkadir. “Türklerde Akralalık Adları”, *Tarih Boyunca Türklerde Ev ve Aile Semineri, 25-26 Mayıs 1998, Bildiriler*. İstanbul: İÜ Edb. Fak. Tarih Araştırma Merkezi, 2000, 79-144.
- Dryden, Jonathan. “The Dryden Album”. Trinity College Library. R.14.23.
- Durgun, Hatice Çetin. “197 No’lu Mühimme Defteri’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Durmuş, İsmail. “Remiz”. *DİA*. C. 34 İstanbul (2007): 556-558.
- Dündar, Recep. “18 Mart-14 Haziran 1608 Yılı Kıbrıs Eyaleti Bütçesi”. *Turkish Studies*, C. 5-4 (2010): 1032-1048.
- Eilers, Wilhelm. “Iranisches Lehngut im Arabischen”, *Actas IV Congresso de Estudos Arabes e Islâmicos Coimbra-Lisboa 1 a 8 de Setembro de 1968*. Leiden: Brill, 1971, 581-660.
- Eldem, Edhem. “Yeniçeri Taşları ve Tarih Üzerine”. *Mitler, Gerçekler ve Yöntem: Osmanlı Tarihinde Akluma Takılanlar*. Yay. Haz. Ömer Turan, Y. Doğan Çetinkaya. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2018, 97-130.
- Emecen, Feridun M. “Ali’nin ‘Ayn’ı: XVIII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Bürokrasisinde Kâtib Rumuzları”. *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*. İstanbul: Kapı Yay., 2018, 233-251.
- . “Bennâk”. C. 5 İstanbul (1992): 458-459.
- . “Osmanlı Taşrasında Saray Bürokrasisi: Şehzade Selim’in Kazayâ Defteri”. *Osmanlı Araştırmaları*. C. 46, S. 46 (2015): 213-301.
- . *Tarih İçinde Manisa*. Manisa: Manisa Belediyesi Kültür Yay., 2006.
- . *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, 2. bs. Ankara: TTK, 2013.

- Emecen, Feridun M., Zekai Mete ve Arif Bilgin. *Osmanlı İdarî Teşkilâtının Kaynakları Şehzâde Dîvânı Defterleri: Manisa Şehzâde Sarayı Dîvânı (1544-1594)*. Ankara: TÜBA, 2017.
- Enderunlu Abdüllatîf. *Âyîne-i Derûn [Osmanlı'ya Devlet Adamı Yetiştiren Mektep Enderûn-ı Hümayûn]*, yay. haz. Ahmet Köç. İstanbul: Çamlıca Yay., 2013.
- Engin Mustafa ve Murat Alandağlı (Haz). *H. 984 (M.1576/1577) Tarihli ve TKG.KK.TTd.54 Numaralı Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Çorum*, C. I, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı TKGM Arşiv Dairesi Başkanlığı: Ankara, 2014.
- Er, İlker. “Balıkesirli Tereke Sahipleri Hakkında Sosyokültürel Açından Bazı Değerlendirmeler (1670-1700)”. *Balıkesir Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C. 12, S. 21 (2009): 368-176.
- Ercan, Yavuz. *Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar*. Ankara: TTK, 1989.
- . “Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku”, *OTAM*, Y. 1, S. 1 (Haziran 1990): 117-125.
- Erdoğan, Meryem Kaçan. “1683 Viyana Seferi’nde Görev Alan Geri Hizmet Sınıfları”, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu 08-11 Haziran 2000*. Ankara: Merzifon Vakfı, 2000, 183-194.
- Erdoğan, M. Akif ve Ömer Bıyık. *1481 Tarihli Tire, Birgi, Ayasuluğ ve Alaşehir Tımar Defteri (Metin ve İnceleme) -1492 Tarihli Biga, Tarhala ve Bergama Piyade Yoklama Defteri Parçası ile Birlikte-*. İzmir: Ege Üni. Yay. 2015.
- . *Defteri Evkâf-ı Livâ-i Saruhan (Metin ve İnceleme)*. Ankara: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı TKGM Arşiv Dairesi Başkanlığı, 2014.
- Erdoğan, M. Akif. “Bodrum Müzesi’nde Korunan İslamî Kitabe ve Mezar Taşları”. *Ege Üni. Tarih İncelemeleri Dergisi*. C. XXII, S. 1 (Temmuz 2007): 217-238.
- . *Aydınili Mufassal Defteri (Metin ve İnceleme): Tımar ve Yaya Yoklaması Defteri Parçaları ile Birlikte*. İzmir: Ege Üni. Yay., 2015.
- . *Fatih Sultan Mehmed Zamanında Ala’iyye Sancağı: 1475 Tarihli Suret-i Defteri-i İcmal-i Vilayet-i Ala’iyye (Metin ve İnceleme)*. Konya: Alanya Kültür Sanat ve Turizm Vakfı & Alanya Ticaret ve Sanayi Odası, 2013.

- . “Kıbrıs Yeniçerileri Üzerine Notlar (1593-1640)”, *Pax Ottomania: Studies in Memoriam of Prof. Dr. Nejat Göyünç*, der. Kemal Çiçek. Harleem & Ankara: SOTA, 2001, 309-322.
- . “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında İstanbul Esnaf Loncaları ve Sorunları (1726-1738)” *Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri-1 (İzmir, 15-27 Nisan 2019)*, ed. Mustafa Öztürk ve Ayşe Değerli (İzmir: İzmir Demokrasi Üni. Fen Edb. Fak., 2019): 263-279.
- Eren, Halit ve İskender Türe. *Mühimme Defterlerinde Gümülçine: (BOA, A.DVNS.MHM.d) Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dîvân-ı Hümâyûn Sicillâtı Mühimme Defterleri (1-73)*. İstanbul, Balkan Medeniyet Merkezi, 2017.
- Erendil, Muzaffer. *Topçuluk Tarihi*. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı, 1988.
- Ergenç, Özer. *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*. Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı, 1995.
- . *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, 2. bs. Ankara: TTK, 2014.
- Ergene, Boğaç A. ve Atabey Kaygun. “Spouse Selection and Marital Mobility in the Ottoman Empire: Observations From Eighteenth-Century Kastamonu”. *Historical Methods: A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History*. S. 45 (2012), 3-20.
- Ergin, Osman Nuri. “Vesait-i İtfaiyyeden İstanbul Suları”, *İstanbul Su Külliyyatı XIII: Vakıf Su Tahlilleri, 19 ve 20. Yüzyılda İstanbul Suları*, Haz. Ahmet Kal’a. İstanbul: İSKİ, 2000), 128.
- Ermış, Fatih. *A History of Ottoman Economic Thought: Developments before the nineteenth century*. Routledge, 2016.
- Eryılmaz, Burcu. “Londra-British Müzesinde Bulunan Mundy Albümü İçinde Katı’ ve Münyatür’lerinin İncelenmesi” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Gazi Üni. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2014.
- Eyyubî Efendi Kanûnnâmesi: Tahlil ve Metin*. haz. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Eren, 1994.

- Faroqi, Suraiya. “Krizler ve Değişim 1570-90”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-II*, Ed. Halil İnalçık, Donald Quataret, 2. bs. İstanbul: Eren, 2006, 543-758.
- . “Onyedinci Yüzyılın İkinci Yarısında Devecilik ve Anadolu Göçbeleri (Danişmendli Mukataası)”, *IX. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler-II*. Ankara: TTK, 1988, 923-932.
- Fatih Sultan Mehmed. *Kanunnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)*, haz. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Kitapevi, 2007.
- Fekete, Lajos. *Die Siyâqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung*, C. I, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1955.
- Galabov, D. *Die Protokollbücher des Kadiamtes Sofia*, Haz. Herbert W. Duda, München: Verlag R. Oldenbourg, 1960.
- Galitekin, Ahmet Nezh. *Beykoz Kitabeleri*, C. I-II, İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yay., 2008.
- . *Kocaeli Ereğli Beldesi Kitâbeleri*. Kocaeli: Ereğli Belediyesi Kültür Yay., 2001.
- Gemalmaz, Efrasiyap. *Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, C. 3, Erzurum: Atatürk Üni. Yay., 1978, 256.
- Genç, Mehmet. “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken, 2003, 104-105.
- Genç, Nevin. *XVI. Yüzyıl Sofya Mufassal Tahrir Defteri'nde Sofya Kazası*. Eskişehir: Ankara Üni. Yay., 1988.
- Gerber, Haim. *Crossing Borders: Jews and Muslims in Ottoman Law, Economy and Society*. İstanbul: ISIS Press, 2008.
- Göçek, Fatma Müge. *East Encounters West: France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*. Oxford Uni. Press, 1999.
- Gökbilgin, M. Tayyib. “Sekbân”. *İA. C. X* Ankara (1988): 325-327.
- . *Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul: İÜ Edb. Fak. Yay., 1977.

- . *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar – Mülkler – Mukataalar*, 2. bs. İstanbul: İşaret Yay., 2007.
- Gökhan, İlyas ve Selim Kaya. *VII-VXI. Asırda Maraş Emîrleri (Emîr, Melik, Bey, Senyör, Beylerbeyi, Sancakbeyi)*. Maraş: Ukde Yay., 2008.
- Göktaş, Uğur. “Sakalar”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C. 6 İstanbul (1994): 420.
- Gölen, Zafer. *Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl)*. Ankara: TTK, 2007.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Yunus Emre Divanı*, İstanbul: Ahmet Halit Kitapevi, 1943.
- Göriceli Koçi Bey. *Koçi Bey Risâlesi (Eski ve Yeni Harflerle)*, yay. haz. Yılmaz Kurt, Ankara: Ecdâd Yay., 1994.
- Göynüklü Ahmed Efendi. *Târîh-i Göynüklü (Osmanlı Tarihi 1123-1172/1711-1759)*, haz. Songül Çolak, İstanbul: YEK, 2019.
- Göyünç, Nejat. “Die Begriffe Türke, Kurde und Araber in Einigen Osmanischen Geschichtswerken und Urkunden”. *Osmanlı Araştırmaları*, S. XVI (1996): 199-207.
- Graham, Florence Lydia. *Turkisms in South Slavonic Literature: Turkish Loanwords in Seventeenth- and Eighteenth-Century Bosnian and Bulgarian Franciscan Sources*. New York: Oxford Uni. Press, 2020.
- Gül, Abdulkasim. “18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı” Yayınlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üni. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2020.
- . “Yeniçeri Teşrifat Mecmuası (Transkripsiyon ve Değerlendirme)”. *Erzurum Teknik Üni. Tarih Dergisi*. S. 1 (Aralık 2020): 37-66.
- Gülsoy, Ufuk. *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*. İstanbul: Simurg, 2000.
- Gültepe, Necati. “H. 1106-1107 Tarihli Mühimme Defterine Göre Devlet Kararları” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.
- Gümüştas, Seda. “Esnaf Sayım Defterlerine Göre 19. Yüzyıl Sonlarında İstanbul Şekerci Esnafı” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Tokat Gaziosmanpaşa Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

- Günay, Musa. “55 Numaralı Mühimme Defteri” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ondokuz Mayıs Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.
- Güner, Tuğba. “XVIII. Yüzyıl Babıali Merasimlerinde Kılık Kıyafet” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2010.
- Güneş, Zübeyde. “1487 (H. 892) Tahririne Göre Kastamonu Kazası” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ondokuz Mayıs Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993.
- Güvelioğlu, İshak Güven. *Osmanlı Mezar Taşları ve Zeynep Sultan Haziresi*. İstanbul: Türkiye Anıtlar Derneği İstanbul Şubesi, 2008.
- Güzel, Abdurrahman. *Kaygusuz Abdal'ın Mensur Eserleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1983.
- Güvemli, Oktay. *Türk Devletleri Muhasebe Tarihi: Osmanlı İmparatorluğu Tanzimata Kadar*, C. 2, İstanbul: Avcıol Basım, 1998.
- Hacıbeğiç, Hâmit. “Karadağ Sahilinde Grbaly Nahiyesi Hakkında Resmî Türk Vesikalari”, *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*. Ankara: TTK, 1976, 67-90.
- Hacıgökmen, Mehmet Aki. “Ankara Ahilerinin Ticarî Faaliyetleri ve Baciyân-i Rûm Hakkında Bir Araştırma”. *OTAM*. S. 18 (2015): 185-211.
- Halaçoğlu, Yusuf. *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar, 1453-1650*. C. III, Ankara: TTK, 2009.
- . *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, 7. bs. Ankara: TTK, 2014.
- Halm, Heinz & Manfred Pittioni. *Von Mekka nach Stambul - Islamische Mächte am Mittelmeer: Islamische Renaissancen*. Münster: LIT Verlag, 2010.
- Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi: Metin (926 – 1003 / 1520 – 1595)*, C. I-III, Haz. Şevki Nezih Aykut, Ankara: TTK, 2004.
- Hathaway, Jane. *Osmanlı Hâkimiyetinde Arap Toprakları*, 2. bs. çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2018.
- . *Osmanlı Mısır'ında Hane Politikaları: Kazdağlıların Yükselişi*. çev. Nalan Özsoy. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2008.

- Hazarfen Hüseyin Efendi. *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, Haz. Sevim İlgürel, Ankara: TTK, 1998.
- Heyd, Uriel. *Studies in Old Ottoman Criminal Law*. Oxford: Clarendon Press, 1973.
- Hovhannesyanyan, Sarkis Sarraf. *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi*, çev. Elmon Hançer. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2011.
- Hüseyin Tugi. *Musîbetnâme: Tahlil-Metin ve İndeks*, haz. Şevki Nezihi Aykut. Ankara: TTK, 2010.
- Isailović, Neven & Aleksandar Jakovljević. "Popis nahije Petrovo Polje iz 1574. godine". *Inicijal. Časopis za srednjovekovne studije*, S. 1 (2013): 255-290.
- İğci, Alper. "Anonim Tevârih-i Âl-i Osman (687-920 / 1288-1514)" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- İnalcık, Halil ve R. Anhegger. *Kanunname-i Sultanî ber Muceb-i Örfî Osmanî*. Ankara: TTK, 1956.
- İnalcık, Halil, Evgeni Radushev ve Uğur Altuğ. *Fatih Sultan Mehmed Döneminde Tuna Boyunda Osmanlı Düzeni: Niğbolu, Vidin ve Braniçeva Tahrir Defterleri*. Budapeşte: Research Centre for Humanities, 2018.
- İnalcık, Halil. "Adaletnameler". *TTK Belgeler*. C. II, S. 3-4 (Ocak 1965): 49-142.
- . "Askerî ve Malî Dönüşüm (1600-1700)", *Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., , 283-337.
- . "Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. İstanbul: Kültür AŞ & İSAM, 2015, 85.
- . "Osmanlı Devlet Yapısının Temel Örgütü: Kul Sistemi", *Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*. 64. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2019, 210.
- . "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsümü". *TTK Belleten*. C. XXII, S. 92 (Ekim 1959): 575-610.
- İnan, Abdülkadir. "Türk Etnolojisini İlgilendiren Birkaç Terim-Kelime Üzerine", *Makaleler ve İncelemeler*. Ankara: TTK, 1968, 628-644.

- İnbaşı, Mehmet. "XVI. Yüzyıl Başlarında Aksaray Şehri". *Ankara Üni. Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 24 (1997): 179-188.
- . "Erzincan Kazası (1642 Tarihli Avarız Defterlerine Göre)", *Atatürk Üni. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 41 (2009): 189-214.
- . *1484 (Hicrî 888) Tarihli Kayseri Tapu Tahrir Defteri*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., 2009.
- . *1570 (Hicrî 976) Tarihli Kayseri Tapu Tahrir Defteri*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., 2009.
- İpçioğlu, Mehmet. "Bir Osmanlı Bütçesi Örneği: 1622 Tarihli Ruznamçe Defteri (XVII. Yüzyıl Başlarından Osmanlı Kamu Ekonomisinin Tahlili Denemesi" Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.
- . "Kanuni Sultan Süleyman'ın Estergon Seferi" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989.
- İpşirli, Mehmet. "Osmanlı Devlet Taşkilâtına Dair Bir Eser: Kavânîn-i Osmanî ve Râbîta-i Âsitâne". *İÜ Edb. Fak. Tarih Enstitüsü Dergisi*. S. 14 (1994): 9-35.
- İstanbul Kadı Sicilleri 45: Evkaf-ı Hümâyûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626)*. ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: İSAM, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri 49: Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653)*. ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri 59: Rumeli Sadâreti Mahkemesi 161 Numaralı Sicil (H.1115-1116 / M. 1704)*. haz. Coşkun Yılmaz ve Salih Kahrıman İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri 62: Kartal Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1128-1133 / M. 1716-1721)*. ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri 65: Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732)*, ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri 73: Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750)*. ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültrüe AŞ., 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri 76: İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767)*. ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.

- İstanbul Kadı Sicilleri 84: Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil (H. 1221-1222 / M. 1806-1808), C. 84,*
- İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666-1667). ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: İSAM, 2011.*
- İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 970 - 971 / M. 1563). ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: İSAM, 2011.*
- İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havâss-ı Refia) 74 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1662). ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: İSAM, 2011.*
- İstanbul Kadı Sicilleri: İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151 / M.1726-1738), haz. Fuat Recep, vd. İstanbul: İSAM, 2010.*
- İstanbul Kadı Sicilleri: Rumeli Sadareti Mahkemesi 80 Numaralı Sicil (H. 1057-1059 / M. 1647-1649). haz. Fuat Recep ve Rasim Erol. İstanbul: İSAM, 2011.*
- İstanbul Kadı Sicilleri: Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H.919-927 / M. 1513-1521). haz. Bilgin Aydın ve Ekrem Tak. İstanbul: İSAM, 2008.*
- İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664). ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: İSAM, 2010.*
- İstanbul Şer'iyeye Sicilleri: Mâ-i Lezîz Defterleri-3 (1794-1797), yay. haz. Ahmet Tabakoğlu, vd. İstanbul: İBB İstanbul Araştırmaları Merkezi & İSKİ, 1999.*
- İşli, H. Necdet ve Mehmet Kökrek. *Yeniçeriler: Remizleri ve Mezar Taşları.* İstanbul: Dergâh, 2017.
- İşli, H. Necdet. *İstanbul Börklü Mezar Taşları.* İstanbul: Turkuaz, 2021.
- . *Osmanlı Serpuşları.* İstanbul: İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, 2019,
- . *Yeniçeri Mezar Taşları.* İstanbul: Turkuaz, 2006.
- Jennings, Roland C. "Zimmîs (Non-Muslims) in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri". *Journal of the Economic and Social History of the Orient.* C. 21, S. 3 (Ekim 1978): 225-293.
- . *Christians and Muslim in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640.* New York & London: New York Uni. Press, 1992.

- . “The Judicial Registers (Şer’i Mahkeme Sicilleri) of Kayseri (1590-1630) as a Source for Ottoman History” Yayınlanmamış Doktora Tezi. Islamic Studies, University of California, 1972.
- Jukov, K. A. “Les levées de troupes de yaya et de musellem dans l’organisation militaire ottomane aux XIVE-XVIE siècles”. *CIÉPO VII. Sempozyumu Bildirileri*, yay. haz. Jean-Louis Bacqué-Grammont, İlber Ortaylı, Emer van Donzel, TTK: Ankara, 1994, 493-500.
- Kafadar, Cemal. “Yeniçeri-Esnaf Relations: Solidarity and Conflict” Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi. McGill Uni. Instute of Islamic Studies, 1981.
- . “Yeniçeriler ve Osmanlı Döneminde İstanbul’un Ayaktakımı: Yok Yere mi Asiydiler?”, *Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu: Norman Itzkowitz Armağanı*, Der. Baki Tezcan, Karl K. Barbir, çev. Zeynep Nevin Yelçe. İstanbul: İstanbul Bilgi Üni. Yay., 2012, 135-161.
- Kahraman, Kemal. “Cezayir: Osmanlı Dönemi”, *DİA*, C. 7 İstanbul (1993): 486-489.
- Kahraman, Seyit Ali. *Kayseri Sancağı Timarları (Hicrî 997-998 / Milâdî 1589-1590)*, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Bld. Kültür Yay., 2009.
- . *XVI. Yüzyılbaşlarında Karaman Vilâyeti Vakıfları*, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Bld. Kültür Yay., 2009.
- Kandıra, Durmuş. “84 Numaralı Mühimme Defteri” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
- Karabulut, Fatih. “1556-1557 (H. 963-964) Tarihli Divân-ı Hümâyûn Ruûs Defteri (126-243) Metin – Değerlendirme -Dizin” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Karaca, Behçet. *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Manavgat Kazası*. Isparta: Fakülte Kitapevi, 2009.
- Karagedikli, Gürer. “Overlapping Boundaries in the City: Mahalle and Kahal in the Modern Ottoman Urban Context”. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*. C. 61, S. 4 (2018): 650-692.
- Karamağralı, Beyhan. “Anadolu’da XII-XVI. Asırlardaki Tarikat ve Tekke Sanatı Hakkında”, *Ankara Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, C. 21, S. 1 (1973): 247-276.

- Karasapan, Celâl Tevkif. *Libya: Trablusgarp, Bingazi ve Fizan*. Ankara: Resimli Posta Matbaası, 1960.
- Karataş, A. İhsan. *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı Bursa Örneği*. İstanbul: Gökkubbe, 2020.
- Katie, Tatjana. "Serbia and the Ottoman Rule". *Österreichische Osthefte*. S. 47 (2005): 145-158.
- Kavas, Ahmet. "Kuzey Afrika'da Bir Osmanlı Nesli: Kuloğulları". *Osmanlı Araştırmaları*, S. XXI (2001): 31-68.
- Kaya, Bayram Ali. "Taşlıcalı Yahyâ". *DİA*. C. 40 İstanbul (2011): 156-157.
- Kayapınar, Ayşe ve Emine Erdoğan Özünlü. *Mihaloğulların'na Ait 1586 Tarihli Akıncı Defteri*. Ankara: TTK, 2015.
- Kaybolan Medeniyetimiz: Hekimoğlu Ali Paşa Câmii Hazîresi'ndeki Tarihî Mezar Taşları*. yay. haz. Hüseyin Kutlu. İstanbul: Damla Yayınevi, 2005.
- Kayhan, Orbay. "Muhasebe Defterlerine Göre Orban Kayhan 17. Yüzyıl Başlarında Üç Şerefeli Camii Vakfı" *Hacettepe Üni. Türkiyat Araştırmaları*, S. 15, (2011): 159-165.
- Kaytaç, Fatma. "Osmanlı Askerî Teşkilatı Hakkında Bilinmeyen Bir Eser "Yeniçeri Ocağına İlişkin Bir Risale" (Değerlendirme ve Metin)". *İÜ Tarih Dergisi*. S. 57, (2013): 45-68.
- Khoury, Dina Rızk. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu: Musul 1540-1834*. çev. Ülkü Tansel. 2. bs, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2017.
- Kılıç, Orhan. "Osmanlı Eyaletlerinin Mali Yönetimi ve Maliye (Hazine/Mal) Defterdarlıkları (16-18. Yüzyıllar)", *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı ve Yöneticileri-I*. (İstanbul: İdeal Kültür Yay., 2021, 309.
- , "Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri". *OTAM*. S. 31 (2012): 87-127.
- , *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van*. Van: Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yay., 1997.

- Kır, Anıl. “Kamil Kepeci 217 Numaralı Ruus Defteri (Metin-Değerlendirme, s. 101-202)” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bilecik Şeyh Edebali Üni., Sosyal Bilimler Enstitüsü 2019.
- Kırlı, Cengiz ve Betül Başaran. “18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Esnafı”, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret*, Ed. Fatmagül Demirel. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2011, 7-20.
- Kırlı, Cengiz. “The Struggle over Space: Coffeehouses of Ottoman Istanbul, 1780-1845” Yayınlanmamış Doktora Tezi. Binghamton Uni., 2000.
- Kıvanç, Vehbi. “64/1 Numaralı Kayseri Şer’iyye Sicili (H. 1066 / M. 1655-1656) Transkripsiyon ve Değerlendirme” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri*. haz. Halil Sahillioğlu, İstanbul: IRCICA, 2004.
- Koç, Ahmet. “İsmail Hakkı Bursevî'nin (v. 1137/1725) Tuhfe-i İsmâiliyye Adlı Eseri” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Van Yüzüncü Yıl Üni., Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Koç, Yahya. *Bilâd-ı Şam'da Osmanlı İktidarı ve Yerel Güçler 1700-1775*. İstanbul: Küre Yay., 2021.
- Koç, Yunus ve Fatih Yeşil. *Nizâm-ı Cedîd Kanunları (1791-1800)*. Ankara: TTK, 2012.
- Koçak, Zülfiye ve Dragana Amedoski. “Engürüs Seferi ve Estergon Muhafazasına Katılan Geri Hizmet Birliklerine Ait 1685 Tarihli Defter”. *TTK Belgeler*. C. XXXVI, S. 40 (Aralık 2021): 1-50.
- Koçu, Reşad Ekrem. “Ayakdaş”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1960, 1382.
- . *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, İstanbul: Doğan Kitap, 2015.
- Koloğlu, Orhan. *İslamda Başlık*. Ankara: TTK, 1978.
- Konya Kadı Sicili (1070-1071/1659-1661) Defter 10: Transkripsiyon ve Dizin*. haz. İzzet Sak, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi, 2014.
- Kökrek, Mehmet. “Edirne’de Yeniçeri Şahideleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Tarih Kültür Dergisi*, C. 57, S. 340, (2015): 30-34.

- . “Müstensih Yeniçeriler”, *Türk Dünyası Tarih-Kültür Dergisi*, C. 59, S. 349, (2016): 24.
- . “Osmanlı Serpuşları”, *İSMEK El-Sanatları Dergisi*, S. 20, (2015): 50;
- . *Börk: Bir Başlığın Tarihi Serüveni ve Edirne'deki Börklü Mezar Taşları*. İstanbul: Dergâh, 2019.
- Köseoğlu, Neşet. “Bursa Esnafı Onaltıncı Yüzyılda”, *Uludağ*. S. 80 (1946): 22-24.
- Kurtbil, Zeynep Hatice. “Kadıköy Taşköprü Caddesi Mezarlığı” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2009.
- Kurtulmuş, Burcu ve Hasan Mert Kaya. “Piyale Paşa Camii Haziresi”, *Piyale Paşa Camii 2005-2007 Restorasyonu*, Ed. M. Baha Tanman, İdris Bostan, İstanbul: Gürsoy Grup Kültür Yay., 2011,
- Kurz, Marlene. *Das sicill aus Skopje: Kritische Edition und Kommentierung des einzigen vollständig erhaltenen Kadiamtsregisterbandes (sicill) aus Üsküb (Skopje)*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2003.
- Kut, Günay ve Edhem Eldem. *Rumelihisarı Şehitlik Dergâhi Mezar Taşları*. İstanbul: Boğaziçi Üni. Yay., 2010.
- Kut, Günay. “Âşık Paşa”. *DİA*. C. 4 İstanbul (1991): 1-3.
- Kut, Turgut. “Ülkemizde Yangın Tutlumbasını İlk Kez İmaI Eden Gerçek Davud'un ve Bazı Tulumbacıların Mezar Taşları”. *İÜ Edb. Fak. Tarih Dergisi: Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı Hâtra Sayısı*. S. 32 (Mart 1979): 771-788.
- . *Tabibzâde Derviş Mehmed Şükri ibn İsmâil, Sheikhs of the Istanbul Chapter Houses Text, Index and Facsimile*.
- Küçük, Ahmet. “10 Numaralı Adana Şer'iyeye Sicil Defteri 1241/1825 - 1260/1844” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.
- Küçükyalçın, Erdal. *Turna'nın Kalbi: Yeniçeri Yoldaşlığı ve Bektaşilik*, 2. bs. İstanbul: Boğaziçi Üni. Yay., 2012.
- Kütükoğlu, Mübahat S. *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdi Yapısı*, 2. bs. Ankara: TTK, 2020.

- Laqueur, Hans-Peter. *Hüve'l-Baki: İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*. çev. Selahattin Dilidüzgün. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1997.
- Levy, Avigdor. "The Contribution of Zaporozhian Cossacks to Ottoman Military Reform: Documents and Notes". *Harvard Ukrainian Studies*. C. 6, S. 3, (Eylül 1982): 372-413.
- Lowry, Heath W. *Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı*, 2. Bs., İstanbul: İstanbul Bilgi Üni. Yay., 2010.
- Macaristanlı György. *Türkler: Türklerin Gelenekleri, Görenekleri ve Hinlikleri Üzerine İnceleme*. çev. Lale Aslan Özcan. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2009.
- Machaeva, Orazgozel. "Due Album d'Arte Ottomana del Seicento", *Turcica et Islamica: Studi in memoria di Aldo Gallotaa-I*, Ed. Ugo Marazzi. Napoli: Università delgi Studi di Napoli l'Orientale Dipartimento di Studi Asiatici Istituto Italiano per l'Africa e l'Oriente, 2003, 407-456.
- Mahmut Şevket Paşa. *Osmanlı Teşkilât ve Kıyâfet-i Askeriyyesi*. Ankara: TTK, 2010.
- Malcolm, Noel. *Bosnia: A Short History*. New York: New York Uni. Press, 1994.
- Marsigli, Luigi Ferdinando. *L'etat militaire de l'empire ottoman: ses progrès et sa décadence*. La Haye: Pierre Gosse, Jean Neaulme, Pierre de Hondt, 1732.
- Masters, Bruce. *The Origins of Western Economic Dominance in Middle East: Mercantilism and the Islamic Economy in Aleppo, 1600-1750*. New York: New York Uni. Press, 1988.
- Mazak, Mehmet. *İstanbul Kayıkçıları*. İstanbul: Yeditepe Yay., 2019.
- Mehmed Neşri. *Kitâb-ı Cihan-nümâ: Neşri Tarihi*, C. I-II, yay. Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen, 2. bs. Ankara: TTK, 1987.
- Meier, Astrid. "Patterns of Family Formation in Early Ottoman Damascus: Three Military Households in the Seventeenth and Eighteenth Centuries", *Syria and Bilad al-Sham under Ottoman rule: essays in honour of Abdul-Karim Rafeq*, Ed. Peter Sluglett & Stefan Weber. Leiden: Brill, 2010, 347-369.

- Mekki, Abdelbassat. “Ahkâm Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Cezayir’in İdari, İktisadi ve Sosyal Yapısı” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Mermutlu, Bedri ve Hasan Basri Öcalan. *Tarihi Bursa Mezar Taşları-I: Bursa Hazireleri*.
- Mete, Zekâi. “Osmanlı Taşrasında Bürokratik Muâmelât: Sancakbeyi Belge ve Defteri”, *Osmanlı Araştırmaları*. C. 19, S. 9 (1999): 181-221.
- Minkov, Anton. “Conversion to Islam as Reflected in Kisve Bahası Petitions: An Aspect of Ottoman Social Life in the Balkans, 1670-1730” Yayınlanmamış Doktora Tezi. McGill University Institute of Islamic Studies, 2000.
- Miroğlu, İsmet. *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul: Anadolu Yakası Bayburt Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yay., 1975.
- Moalla, Asma. *The Regency of Tunis and the Ottoman Porte, 1777-1814*, 2 bs. New York & London: Routledge, 2010.
- Montagu, Mary Wortley. *Letters*. New York & Toronto, 1992.
- Murat, Niyazi. “7 Numaralı Eğin Şer’iye Sicili H. 1262-1263 (m. 1845-1846)” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü., 2006.
- Murphey, Rhoads. *Ottoman Warfare 1500-1600*. Rutgers Uni. Press, 1999.
- Mustafa Nuri Paşa. *Netâyicü’l-Vukû’ât I-IV: İndeksli Tıpkıbasım*, yay. haz. Yılmaz Kurt. Ankara: TTK, 2014.
- Mütercim Ahmed Âsım Efendi. *Âsım Efendi Tarihi*, C.1-2, Haz. Ziya Yılmaz. İstanbul: YEK Yay.,
- . *el-Okyânûsu’l-Basît fi Tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhît: Kâmusu’l-Muhît Tercümesi*, yay. haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: YEK, 2014.
- Na’imâ Mustafa Efendi. *Târih-i Na’imâ [Ravzatü’l-Hüseyn fi Hulâsati Ahbâri’l-Hâfikayn]*, C. I-V, haz. Mehmet İpşirli, 2. bs. Ankara: TTK, 2014.
- Nagata, Yuzo ve Maçiko Nagata. “Saraybosna Şeriyye Sicilleri Üzerine Bir İnceleme”, *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri-III*. Ankara: TTK, 1999, 691-724.

- Nalçacı, Nida Nebahat. "Inherited institution: Ottoman state slavery and war captives in the early modern era". *Bulletin of the Institute of Classical Studies*. S. 64 (2021): 39-50.
- Nicolay, Nicolas de. *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda*. çev. Şirin Tekeli ve Menekşe Tokay. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.
- Nuri, Osman. *Mecelle-i Umur-ı Belediye: Tarih-i Teşkilat-ı Belediye*, C. 1. İstanbul: Matbaa-yı Osmaniye, 1922.
- Oğuzoğlu, Yusuf. "Osmanlı Şehirlerindeki Halkın Vergi Yüğü Üzerine Bir Araştırma (1680-1700)", *Osmanlı Araştırmaları*, S. XV (1995): 157-186.
- Ongan, Halit. "Ankara'nın Eski Esnafını Açıklayan Bir Vesika", *Türk Etnografya Dergisi*. S. II (1957): 56-61.
- Orbay, Kayhan. "Osmanlı Topraklarında Küçük Buzul Çağı'nın Etkileri Üzerine Dair Bazı Notlar". *Kebikeç*. S. 23 (2007): 85-93.
- Orhonlu, Cengiz. "Hazine". *DİA*. C. 17 İstanbul (1998): 130-133.
- "Osmanlı Teşkilâtına Aid Küçük Bir Risale: Risâle-i Terceme", *TTK Belgeler*. C. IV, S. 7-8 (1967): 39-47.
- "Osmanlı Türkleri Devrinde İstanbul'da Kayıkçılık ve Kayık İşletmeciliği", *İÜ Tarih Dergisi*. C. 16, S. 21 (Mart 1966): 109-134.
- *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*. İstanbul: Eren, 1990.
- *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691-1696)*. İstanbul: İÜ Edb. Fak. Yay., 1963.
- *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*. Ankara: TTK, 1996.
- Ortaylı, İlber. *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, 11. bs. İstanbul: Kronik, 2019.
- *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 6. bs. Ankara: Cedit Neşriyat, 2017.
- Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi (1288-1502)] (Giriş, çeviri metin, kronoloji, dizin, tıpkıbasım): Paris Bibliothèque Nationale, Supplement Turc 1047 (P Nüşhası)*. haz. Necdet Öztürk. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014.

- Oruç, Hatice ve Kayhan Orban. “Şehabeddin Paşa'nın Filibe'deki Vakfına Ait Kaynaklar: Muhasebe Defterleri”. *TTK Belgeler*. C. XXXV, S. 39 (Ocak 2014): 1-144.
- Oruç, Hatice. “1528/30 Tarihli Mücmel Tahrir Defterine Göre Bosna Sancağında Mustahfız Timarları” *Papers from the 18th Symposium of the International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies (CIÉPO) at the University of Zagreb 2008*, C. I, ed. Ekrem Čaušević, Nenad Moačanin & Vjieran Kursar, Berlin: LIT Verlag, 2004, 743-761.
- Öğreten, Ahmet. *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyihalar*. Ankara: TTK, 2014.
- Öz, Mehmet. “XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Köylülerin Vergi Yükü ve Geçim Durumu Hakkında Bir Araştırma”. *Osmanlı Araştırmaları*. S. XVII (1997): 77-90.
- Özbek, Özgül. “Kavânîn-i Yeniçeriyân (İnceleme-Metin-Dizin)” Yayınlanmamış Doktora Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Özcan, Abdülkadir. “Akıncı”. *DİA*. C. 2 İstanbul (1989): 249-250.
- . “Altı Bölük”. *DİA*. C. 2 İstanbul (1989): 531.
- . “Çeribaşılık Müessesesi”, *Mimar Sinan Üni. Fen/Edb. Fak. Dergisi*, Y. 1, S. 1 (Aralık 1991): 196-201.
- . “Kuloğlu”. *DİA*. C. 26 Ankara (2002): 358-359.
- Özcoşar, İbrahim. “Osmanlı Mahkemelerinde Muhzır Kavramı”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, C. II, S. 4 (2004): 235-241.
- Özdeğen, Mehtap. “Osmanlı Devlet Teşkilatında Âyânın Mali ve İdari Yönetime Müdahale Devri”. *İÜ İktisat Fak. Mecmuası*. C. 50, S. 1-4 (2000): 69-132.
- Özel, Oktay. *The Collapse of Rural Order in Ottoman Anatolia: Amasya 1576-1623*. Boston-Leiden: Brill, 2016.
- Özharat, Semiha Zehra. “XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Ayntab Şehri'nin Yönetimi” Gaziantep Uni. Journal of Social Sciences, C.1, S. 14 (2015): 89-125.
- Özkaya, Yücel. “XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Sorunları”, *IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. II, Ankara: TTK, 1988, 1037-1048.
- . *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1985.

- Özkul, Ali Efdal. *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi 1726-1750*. İstanbul: İletişim, 2006.
- Öztürk, Said. "1042-1045/1632-1635 Yıllarına Ait Bosna Eyaleti Bütçesi", *Osmanlı-3: İktisat*, ed. Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 1999, 158-168.
- . "Eyüb Camiî, Türbesi ve İmareti Vakfı'nın 1575 Yılı Bütçesi", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu V: Tebliğler*. İstanbul: Eyüp Bld. Kültür Yay., 2002, 56.
- . "XVII. Yüzyıl Askerî Kassam Defterlerinin Sosyo-Ekonomik Tahlili" Yayınlanmamış Doktora Tezi. MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993.
- Öztürk, Temel. "Egyptian Soldiers in Ottoman Campaigns from the Sixteenth to the Eighteenth Centuries", *War in History*, C. 23, S. 1 (2016): 4-19.
- Özünü, Emine Erdoğan ve Ayşe Kayapınar. *1472 ve 1560 Tarihli Akıncı Defteri*. Ankara: TTK, 2017.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I-III. İstanbul: MEB, 1993.
- Pamuk, Bilgehan. "XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Paşasının Masraf Bilançosu". *Ankara Üni. Dil Tarih Coğrafya Fak. Tarih Araştırmaları Dergisi*. C. 22, S. 34 (2003): 34-107.
- Pamuk, Şevket. *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000.
- . *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, 3. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2021.
- . *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İstanbul: İletişim, 2021.
- Petrasch, Ernst. *Die Karlsruher Türkenbeute*. München: Hirmer Verlag, 1991.
- Pertusi, Agostino. *İstanbul'un Fethi: Dünyadaki Yankısı*, C. 2, terc. ve tamamlayıcı bilgileri ekleyen. Mehmet H. Şakiroğlu, (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2006).
- Polat, Süleyman. "Kuyucu Murat Paşa'nın Celali Seferi Finansmanı", *Ege Üni. Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 29, S. 2 (2014): 563-603.

- Quataert, Donald. *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*. çev. Ayşe Berktaş, 3. bs. İstanbul: İletişim, 2004.
- Radushev, Evgeni. "Peasant Janissaries", *Journal of Social History*, C. 42, S. 2 (2008): 447-467.
- Rafeq, Abdul-Karim. "The Integration of Religious Communities in the Workplace in Ottoman Syria and during Their Stay in Egypt", *Society and Economy in Egypt and the Eastern Mediterranean 1600-1900: Essays in Honor of Andre Raymond*, ed. Nelly Hanna & Raouf Abbas. Cairo: The American Uni. in Cairo Press, 2005, 106.
- Ramazânzâde Nişancı Mehmed Paşa. *Târih-i Nişancı*. İstanbul: Tabhâne-i Âmire Matbaası, 1279.
- Raymond, André. *Yeniçerilerin Kahiresi, Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi*, çev. Alp Tümertekin, İstanbul: YKY, 2016.
- Refik, Ahmet. *Hicrî On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*. İstanbul: Enderun Kitapevi, 1988.
- Rycaut, Paul. *The present state of the Ottoman Empire*. London: Gregg International Publisher, 1972.
- Šabanović, Hazim. *Krajište Isa Bega Ishakovića. Zbirni Katastarski Popis iz 1455. Godine*, Sarajevo: Orijentalni Institut Sarajevo, 1964.
- Sağlam, Nevzat. "Kara Dâvud Paşa Camii İmâreti Vakfı", *Ondokuz Mayıs Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, S. 45, (Aralık 2018): 243-290.
- Sahaflar Şeyhizade Esad Efendi, *Üss-i Zafer (Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair)*, haz. Mehmed Arslan, İstanbul: Kitapevi, 2005.
- . *Vak'a-nüvîs Es'ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle) 1237-1241/1821-1826*, neş. haz. Ziya Yılmaz, İstanbul: OSAV, 2000.
- Sahillioğlu, Halil. "1524-1525 Osmanlı Bütçesi". *İÜ İktisat Fak. Mecmuası: Ord. Prof. Dr. Ömer Lütü Barkan'a Armağan*. C. 41, S. 1-4, (1985): 415-452.
- . "1683-1740 Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Hazine Gelir ve Giderleri", *VIII. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. II, Ankara: TTK, 1981, 1389-1406.

- . “Osmanlı İdâresinde Kıbrıs’ın İlk Yılı Bütçesi”. *TTK Belgeler*. C. IV, S. 7-8 (1967): 1-33.
- . “Yemen’in 1599-1600 Yılı Bütçesi”, *Yusuf Hikmet Bayur’a Armağan*, Ankara: TTK, 1985, 287-319.
- Sakaoğlu, Necdet. *Bu Mülkün Kadın Sultanları: Vâlide Sultanlar, Hâtunlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanefendiler*, 4. bs. İstanbul: Oğlak Yay., 2011.
- Sanz, Manuel Serrano Y. (Yay.). *Türkiye’nin Dört Yılı 1552-1556*, çev. Aysel Kurutluoğlu. İstanbul: Tercüman Gazetesi, [t.y.].
- Sarı, Arif. “Osmanlı Kara Taşımacılığında Deve ve Türkmen Deveciler”, *Dokuz Eylül Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 21, S. 1 (2019): 303-322.
- Sarıcaoğlu, Fikret. “Dîvân-ı Hümayûn’un Kronolojik Toplanma ve Merasim Günleri (1153-1210/1740-1795)”, *Osmanlı Araştırmaları*, C. 30, S. 30, (2007): 87-143.
- Selânikî Mustafa Efendi. *Tarih-i Selânikî (1003-1008/1595-1600)*, C. I, haz. Mehmet İpşirli, Ankara: TTK, 1999.
- Serbestoğlu, İbrahim ve Turan Açık. “Hüseyin Hüsameddin’in Bilinmeyen Bir Eseri: Paşa Armağanı”, *History Studies*, C. 6, S. 4 (Temmuz 2014): 155-173.
- Sertoğlu, Midhat. *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi: Osmanlı İmparatorluğu’nda Toprak Tasarruf Sistemi’nin Hukukî ve Mâlî Müeyyede ve Mükellefiyetleri*, İstanbul: MÜ Fen-Edb. Fak. Yay., 1992.
- Sezgin, İbrahim. “1475- 1530 Yıllarında Gelibolu Kazası” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.
- Shaw, Stanford. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, C. 1, Cambridge Uni. Press, 1997.
- Singer, Amy. *Palestinian Peasants and Ottoman Officials: Rural Administration Around Sixteenth-Century Jerusalem*. New York: Cambridge Uni. Press, 1994.
- Sobers-Khan, Nur. *Slaves Without Shackles: Forced Labour and Manumission in the Galata Court Registers, 1560-1572*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2014.

- Stavrides, Theoharis. *The Sultan of Vezirs: The Life and Times of the Ottoman Grand Vezir Mahmud Pasha Angelovie (1453-1474)*. Leiden, Boston, Köln: Brill, 2001.
- Streusand, Douglas E. *Islamic Gunpowder Empires: Ottomans, Safavids, and Mughals*. Philadelphia: Westview Press, 2011.
- Sunar, Mehmet Mert. “Culdron of Dissent: A Study of the Janissary Corps, 1807-1826” Yayınlanmamış Doktora Tezi. State University of New York, 2006.
- Süleyman, Neslihan. “XVII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti’nde Saray Sanatkârları (TSM d. 1453 ve MAD 7443 Numaralı Defterlerin Değerlendirilmesi” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Sümer, Faruk. *Tirebolu Tarihi*, İstanbul: Tirebolu Kültür ve Yardımlaşma Derneği, 1992.
- Sürelî, Bahadır. “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Şiirinde Değişim ve Sünbülzâde Vehbî’nin Şevk-Engîz’i” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bilkent Üni., Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Şahin, İlhan ve Feridun M. Emecen, “XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Esnafı”, *Osmanlı Araştırmaları*. S. VII-VIII (1988): 287-308.
- Şahin, İlhan. *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler*, İstanbul: Eren, 2006.
- Şahin, Özlem. “9/2 Numaralı Develi Şer’iye Sicili (H. 1317-1321 / M. 1899-1903) Transkripsiyon ve Değerlendirme” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Şakul, Kahraman. “Payitaht Halkı ve Siyaset”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. 2, İstanbul: Kültür AŞ & İSAM, 2015, 117.
- Şânî-zâde Mehmed Atullah Efendi. *Şânî-zâde Tarihi [Osmanlı Tarihi (1223-1237 / 1808-1824)]*, C.1, haz. Ziya Yılmaz, İstanbul: Çamlıca Yay., 2008.
- Şenlik, Songül. “232 Numaralı Ruus Defteri (Metin-Değerlendirme)” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Şenyurt, Oya. “Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Başkentinde Taşçı Örgütlenmesi”, *METU Journal of the Faculty of Architecture*, C. 26, S. 2 (2009): 117;

- Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi. *Lehçetü'l-Lûgat*, haz. Ahmet Kırkkılıç, Ankara: TDK, 1999.
- Şimşir, Nahide. “XVIII. Yüzyıl İkinci Yarısında İzmir Esnafı”, *XV. Türk Tarih Kongresi Ankara: 11-15 Eylül 2006, Kongreye Sunulan Bildiriler, C. IV, III. Kısım, Osmanlı Tarihi*. Ankara: TTK, 2010,
- Şimşirgil, Ahmet. “Osmanlı İdaresinde Uyvar’ın Hazine Defterleri ve Bir Bütçe Örneği” *İÜ Edb. Fak. Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi: Prof. Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı*, S. 12 (1998): 325-355.
- Şirvânî Fatih Efendi. *Gülzâr-ı Fütûhât (Bir Görgü Tanığının Kalemîyle Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılışı)*, haz. Mehmet Ali Beyhan. İstanbul: Kitapevi, 2001.
- Tabakoğlu, Ahmet. “Osmanlı Devletinin İç Hazinesi”, *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler-I*, haz. Mehmet Genç, Erol Özvar. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006, 51-56.
- . *Osmanlı Mâlî Tarihi*. İstanbul: Dergâh, 2016.
- Tavernier, Jean-Baptiste. *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*. çev. Teoman Tunçdoğan, 4. bs., İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.
- Taylesanzâde Hafız Abdullah Efendi. *İstanbul'un Uzun Dört Yılı (1785-1789)*, haz. Feridun M. Emecen. İstanbul: TATAV Yay., 2002,
- Tayyâr-zâde Atâ. *Osmanlı Saray Tarihi -Târîh-i Enderûn-*, C. I-V, haz. Mehmet Arslan. İstanbul: Kitapevi, 2010.
- Tezcan, Semih ve Hendrik Boeschoten. *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: YKY, 2001.
- The Military Costume of Turkey*, London: Thomas McLean, 1818.
- The Voynuk Defter of The Year 1455: For The Sancaks of Kruševac, Vučitrn, Prizren and The Vilayets of Zvečan, Jeleč, Ras, Senice and Hodided*. ed. Katić, Tatjana, Belgrade: Institute of History Belgrade, 2020.
- Tulum, Mertol. *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. Ankara: TDK, 2011.
- Tunç, Gizem. “44 Numaralı Rumeli Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üni. Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, 2017.

- Turna, Nalan. “The Everyday Life of Istanbul and Its Artisans, 1808-1839”
Yayınlanmamış Doktora Tezi. State University of New York at Binghamton,
2006.
- Tursun Bey. *Târîh-i Ebü'l-Feth*, haz. Mertol Tulum. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti,
1977.
- Tülüveli, Güçlü. “Honorific Titles in Ottoman Parlance A Reevaluation”.
International Journal of Turkish Studies. C. 11, S. 1-2 (2005): 17-27.
- . “Şeriyye Sicillerinin Işığında Osmanlı İmparatorluğu’nda Askerî-Reaya
Ayrışması Üzerine Bazı Gözlemler”, *CIÉPO XIV. Sempozyumu Bildirileri
18-22 Eylül 2000, Çeşme*. Yay. Haz. Tuncer Baykara. Ankara: TTK, 2004),
765-771.
- Tütüncü, Mehmet. *Karadeniz Kuzeyinde Osmanlı Kitabeleri: Ukrayna - Moldova -
Rusya - Gürcistan*, Brabantlaan: SOTA, 2020.
- Ulaş, Tayfun. “Osmanlı Maliyesinde İmdâdiye Vergisi”, *Klasikten Moderne Osmanlı
Ekonomisi (Kurumlar Uygulamalar)*, Ed. Arif Bilgin ve Burhan Çağlar.
İstanbul: Kronik, 2019, 57-72.
- Uluçay, M. Çağatay. *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*.
İstanbul: Berksoy Basımevi, 1965.
- . *XVV inci Yüzyılda Manisa’da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilâtı*. İstanbul:
C.H.P. Manisa Halkevi Yay., 1942.
- Ulusik, Secil. “Empire, Province, and Power: Chorbadzhi (Çorbacı) Networks in the
Ottoman Empire, 1790s-1860s” Yayınlanmamış Doktora Tezi. The
University of Arizona, 2018.
- Uluskan, Murat. “İstanbul’da Balık Avcıları (18. Yüzyıl)”, *Tarih İçinde İstanbul
Uluslararası Sempozyum Bildiriler*, yay. haz. Davut Hut ve Zekeriya Kurşun,
Ahmet Kavas. İstanbul: İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı, 2011.
- Uşşâkîzâde İbrâhîm Hasîb Efendi. *Zeyl-i Şakâ’ik: Uşşâkîzâde’nin Şakâ’ik Zeyli*, haz.
Ramazan Ekinci. İstanbul: YEK, 2017.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I: Acemi
Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, 3. bs. Ankara: TTK, 1988.

- . *Osmanlı Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları II: Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapıkulu Süvarileri*, 3. bs. Ankara: TTK, 1988.
- . *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, 4. bs. Ankara: TTK, 2014.
- . *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, 3. bs. Ankara: TTK, 1988.
- Üçel-Aybet, Gülgün. *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, İstanbul: İletişim, 2010.
- Ülker, Necmi. “İzmir-Agora Ören Yerindeki Osmanlı Dönemi Mezar Kitabelerinden Örnekler”. *Ege Üni. Tarih İncelemeleri Dergisi*. C. XXII, S. 2 (Aralık 2007): 195-218.
- Ünal, Mehmet Ali. “Evliya Çelebi’ye Göre Beylerbeyinin Maiyeti (Kapıhalkı)”, *XVII. Türk Tarih Kongresi Ankara: 15-17 Eylül 2014, Kongreye Sunulan Bildiriler IV. Cilt – I. Kısım*. Ankara: TTK, 2018, 143-197.
- . “XV. ve XVI. Yüzyılda Teke Sancağında Cema’at ve Aşiretler”. *Süleyman Demirel Üni. Fen-Edb. Fak. Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 2 (1996): 221-238.
- . *Osmanlı Tarihi Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yay., 2011.
- Ünver, A. Süheyl. “Yeniçeri Kışlaları”. *TKK Belleten*. C. XL, S. 160 (Ekim 1976): 589-594.
- Ürekli, Bayram ve Koray Telli. “1715-1743 Yılları Arasında Konya’da Faaliyet Gösteren Mükârî Devecileri ve Görev Sahaları”. *Tarihin Peşinde*. S. 22 (2019): 67-103.
- Üstüner, Ahmet. *Osmanlı Kıyafet Albümü: Tasvirlerle Sultan İbrahim ve Hizmetkarları – Varşova Costumes Turcs Albümü*. İstanbul: Aktif Yayınevi, 2021.
- Vak’anüvis Subhî Mehmed Efendi. *Subhî Tarihi: Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)*, haz. Mesut Aydın. İstanbul: Kitapevi, 2007.
- Vakıf Su Defterleri İlmühaber 1 (1667-1871)*, yay. haz. Ahmet Tabakoğlu, vd. İstanbul: İBB İstanbul Araştırmaları Merkezi & İSKİ, 1997.

- Vakıf Su Defterleri: Hatt-ı Hümayûn (1577-1804)*, yay. haz. Ahmet Tabakoğlu, vd. İstanbul: İBB İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1997.
- Vakıf Su Tahrirleri (1655-1807)*, yay. haz. Ahmet Tabakoğlu, vd. İstanbul: İBB İstanbul Araştırmaları Merkezi & İSKİ, 2003.
- Vankulu Mehmed. *Vankulu Lüğati*, C. 2, yay. haz. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: YEK, 2015, 1846;
- Varidat ve Masarifat-ı Umumiye İcmal Defteri Sureti*, İBB Atatürk Kitaplığı, BEL.Yz.O.0004.
- Vvendensky, G. E. *Yanychary: Istoriya, Simbolika, Oryzhie*. St. Petersburg: Atlant, 2003.
- Wiessmann, Nahoum. *Les Janissaires: étude de l'organisation militaire des Ottomans*. Paris: Librairie Orient, 1964.
- White, Sam. *Osmanlı'da İsyân İklimi: Erken Modern Dönemde Celâli İsyânları*, 2. bs. çev. Nurettin Elhüseyni. İstanbul: Alfa, 2020.
- Wilkins, L. Charles. *Forging Urban Solidarities: Ottoman Aleppo 1640-1700*. Leiden & Boston: Brill, 2010.
- Winter, Michael. *Egyptian Society Under Ottoman Rule, 1517-1798*. London & New York: Routledge, 2005.
- Yardım, Ali. *Alanya Kitâbeleri (Tesbît, Tescîl, Tasnif ve Değerlendirme)*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2002.
- Yarış, Sahure. “Üsküdar’da Yer Alan Bir Grup Cami Haziresindeki Mezar Taşları” Yayınlanmamış Doktora. Tezi, Atatürk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Yaşa, Recep. “Osmanlı Hanedan Mensuplarının Paşa Unvanı Kullanması Sorunu Üzerine Alâeddin ‘Paşa’ ve Süleyman ‘Paşa’”, *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, C. I, ed. Haluk Selvi, v. dğr., (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yay., 2017), 515-521.
- Yaşaroğlu, Abid. “Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koğuşlar 888 Numaralı Mühimme Defteri (1a-260a. Tahlil ve Transkrip)” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.

- Yaycioglu, Ali. *Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, 2. bs. California: Stanford Uni. Press, 2017.
- Yazıcı Murtaza. *Arnavutluk'tan Basra'ya 18. Yüzyılda Kayserili Bir Kâtibin Seyahat Anıları*, haz. Mehmet Yaşar Ertuş. İstanbul: Kitapevi, 2020.
- Yediyıldız, Bahaeddin ve Ünal Üstün. *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları I: 1455 Tarihli Tahrir Defteri*. Ankara: TTK, 1992.
- Yeşil, Fatih. "Nizâm-ı Cedîd Ordusunda Tâlim ve Terbiye (1790-107)". *İÜ Edb. Fak. Tarih Dergisi*. S. 52 (2010): 27-84.
- . *İhtilâller Çağında Osmanlı Ordusu: Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2016.
- Yıldırım, Filiz. *Nazlı Tuna'nın İnce Donanması (18. Yüzyıl)*, İstanbul: Hiper, 2019.
- Yıldırım, M. Zahit. "30 Numaralı Adana Şer'iyeye Sicil Defterleri 1115/1703 - 1171/1757" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.
- Yıldız, Aysel. "Kabakçı İsyanı ve III. Selim'in Katli", *III. Selim: İki Asrın Dönemecinde İstanbul*, ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı, 2010, 227-238.
- Yıldız, Gültekin. "Kara Kuvvetleri", *Osmanlı Askerî Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, ed. Gülltekin Yıldız. İstanbul: Timaş, 2013, 35-77.
- . "Üniformalı Padişah Sultan II. Mahmud", *II. Mahmud: Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul*, ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İstanbul 2010 Kültür Başkenti Yayınları, 2010, 103-129.
- . *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*. İstanbul: Kitapevi, 2009.
- Yıldız, Kenan. "Yeni Belgeler Işığında Tulumbacıbaşı Gerçek Davud Ağa ve Tulumbacı Şeritçileri Esnafı". *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe: İsmail E. Erünsal'a Armağan-I: Tarih*, der. Hatice Aynur, Bilgin Aydın ve Mustafa Birol Ülker, İstanbul: Ülke Yay., 2014, 557-586.

- Yılmaz, Fehmi. “Askerîlerin Toplumsal Hayattaki Yeri”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. 4, İstanbul: Kültür AŞ & İSAM, 2015, 66.
- Yılmaz, Gülay. “Becoming A Devşirme: The Training of Conscripted Children in the Ottoman Empire”, *Children in Slavery: Through The Ages*, Ed. Gwyn Campbell, Suzanne Miers, Joseph C. Miller. Ohio: Ohio Uni. Press, 2009, 119-134.
- . “Change in Manpower in The Early Modern Janissary Army and Its Impact on the Devshirme System”. *Rivista di Studi Military*. S. 6 (2017): 181-188.
- . “The Economic and Social Roles of Janissaries in a 17th Century Ottoman City: The Case of Istanbul” Yayınlanmamış Doktora Tezi. Institute of Islamic Studies McGill Uni., 2011.
- Yılmazçelik, İbrahim. *Osmanlı Döneminde Diyarbakır Üzerine Bazı Tespitler ve Diyarbakır Şer’iyye Sicilleri (Katalog ve Fihristleri)*. İstanbul: Hiper, 2019.
- Yi, Eunjeong. *17. Yüzyıl İstanbul’unda Lonca Dinamikleri*. çev. Barış Zeren. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2018.
- Yinanç, Refet ve Mesut Elibüyük. *Maraş Tahrir Defteri (1563)*, C. I. Ankara: Ankara Üni. Yay., 1988.
- Yordanov, Krastyo. “1528/29 Tarihli Osmanlı Voynuk Kütüğüne Göre XVI. Yüzyıl Rumeli Voynuk Teşkilatı ve İstabl-ı Amire’deki Voynuk Hizmetinin Yapısı”. *Yeni Türkiye*, S. 66 (2015): 1221-1227.
- Yörük, Doğan. *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584)*. Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yay., 2019.
- Yurdakul, İlhami, Refik Arıkan ve Halim Demiryürek. *Şehrin Hafızası Bilecik Mezar Taşları ve Kitabeleri*. İstanbul: Babıali Kültür Yay., 2019.
- Yücel, Yaşar ve Selami Pulaha. *I. Selim Kanunnameleri (1512-1520)*, Ankara: TTK, 1995.
- Yüksel, Hasan. *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri: 1776-1794 Tarihli Maden Emni Defteri*. Ofset: Sivas, 1997.
- . *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*. Sivas: Ofset, 1998.

Zarinebaf, Fariba. *Crime and Punishment in Istanbul: 1700-1800*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 2010.

-----, *Mediterranean Encounters: Trade and Pluralism in Early Modern Galata*, University of California Press, 2018.

ÖZGEÇMİŞ

Mehmet Kökrek

Email:

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları, 2022, İstanbul.

Lisans: Trakya Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü, 2017, Edirne.